

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

GEORGE W. BUSH VE BARACK OBAMA DÖNEMİ ABD’NİN
İRAN’A YÖNELİK DIŞ POLİTİKASININ KARŞILAŞTIRMALI
ANALİZİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MEYSUNE YAŞAR

TEMMUZ 2015

TC
MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

GEORGE W. BUSH VE BARACK OBAMA DÖNEMİ ABD’NİN
İRAN’A YÖNELİK DIŞ POLİTİKASININ KARŞILAŞTIRMALI
ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEYSUNE YAŞAR

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. SÜLEYMAN ELİK

İSTANBUL 2015

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrencisi olan Meysune Yaşar'ın hazırladığı ve jüri önünde savunduğu " George W. Bush ve Barack Obama Dönemi ABD'nin İran'a Yönelik Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi" başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Yrd. Doç. Dr. Süleyman Elik

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Üyeler:

Prof. Dr. Lütfullah Karaman

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Mert Sunar

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tarih Anabilim Dalı

Tez Savunma Tarihi: 10 Haziran 2015

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

Beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

MEYSUNE YAŞAR

ÖNSÖZ

Çalışma ile birlikte esas olarak George W. Bush dönemi ve Barack Obama dönemlerinde ABD yönetimlerinin İran politikaları ele alınacaktır. Gerek Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasının anlaşılması gerekse de uluslararası gelişmelerin seyri açısından hayli kritik olan ABD'nin İran politikası, özellikle son dönemde yaşanan gelişmelerle birlikte gündemdeki yerini muhafaza etmektedir. Bu çerçevede söz konusu çalışma, genel olarak Amerikan dış politikasının fıkırsel köklerinin anlaşılması ve İran özelinde ortaya konulan eğilimlerin teorik ve pratik yansımalarının anlaşılması noktasında hayli büyük önem arz etmektedir. Özellikle Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler dikkate alındığında İran İslam Cumhuriyeti bölgede etkinlik kurmakta; ve dolayısı ile uluslararası boyutta gün geçtikçe daha da önemli bir aktör haline gelmektedir.

Bu noktadan hareketle Amerika Birleşik Devletlerinin küresel liderlik hedefi doğrultusunda ortaya koyduğu bölgesel etkinlik yarışının anlaşılması ve bu doğrultuda İran politikasının ortaya konulması hayli büyük önem taşımaktadır. Çalışma süresince esas olarak Amerikan yönetimleri tarafından yayınlanan doktrinlere, Ulusal Güvenlik Stratejilerine ve çeşitli demeçlere yer verilerek İran politikası gerek söylem gerekse de eylem boyutunda ele alınırken; özellikle son dönemde yaşanan bölgesel gelişmelerin objektif olarak analiz edilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda ilgili ülkelerin kaynakları birincil derecede kullanılmış; özellikle Amerikan ve İran yönetiminin ana aktörlerinin resmi söylemleri dikkate alınarak, olası yanlış analizlerin önüne geçilmesi amaçlanmış; akademik çerçevede yer verilecek analizlere odaklanılmıştır.

Çalışma süresince tüm bu noktalarda faydalı yönlendirmeleri ve eleştirileri ile bana destek olan sayın tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Süleyman Elik beye ve aynı şekilde özellikle yol göstericiliği dolayısı ile Anabilim Dalı Başkanımız sayın Prof. Dr. Lütfullah Karaman hocama saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Bununla birlikte bana karşı gösterdikleri manevi destek ve sabır sebebiyle başta aileme ve değerli arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	iii
------------------	-----

KISALTMALAR.....	vii
------------------	-----

Harita Listesi

Harita 1: Ortadoğu Genel Haritası.....	38
Harita 2: İran Nükleer Faaliyetleri.....	101
Harita 3: İran İslam Cumhuriyeti.....	127
Harita 4: Afganistan Haritası.....	128
Harita 5: Afganistan'da Etnik Dağılım.....	129
Harita 6: Irak Haritası.....	144
Harita 7: Arap Baharı.....	154
Harita 8: Ortadoğu'da Şii-Sünni Varlığı.....	164
Harita 9: Irak'ta Etnik Dağılım.....	166
Harita 10: Lübnan'da Şiiler.....	167
Harita 11: Yemen'de Bölgesel Nüfuz Alanları.....	171

Şekil Listesi

Şekil 1: Karşılaştırmalı İran Yatırım Oranları Grafiği.....	113
Şekil 2: İran'da Yaptırımlar Boyunca Enflasyon Oranları.....	114
Şekil 3: İran Gayr Safi Yurtiçi Hasıla Değerleri.....	114
Şekil 4: İran Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Oranları.....	115
Şekil 5: İran Ticari Büyüme Oranları.....	116
Şekil 6: Ortadoğu'da Şii-Sünni Varlığı, Rakamsal Veriler.....	164

ÖZET.....	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
-----------	------------------------------

ABSTRACT	ix
----------------	----

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1 AMERİKAN DIŞ POLİTİKASINDA KARAR ALMA SÜRECİ VE AKTÖRLER.....	5
---	---

1. ULUSLARARASI SİSTEM VE ABD	6
1.1. <i>Uluslararası Sistemin İki Kutuplu Yapısı ve ABD</i>	6
1.2. <i>Soğuk Savaş Sonrası: Uluslararası Sistemde ABD Hegemonyası mı, Çoğulcu Düzen mi?</i>	9
2. ABD DEVLET SİSTEMİNDE DIŞ POLİTİKA AKTÖRLERİ.....	13
2.1. <i>ABD Devlet Sistemi</i>	13

2.2. Yürütme Erki: Başkan-Commander in Chief	15
2.3. Yasama Erki: Kongre.....	17
2.4. Yasama ve Yürütme Arasında Dış Politika	21
3. DIŞ POLİTİKADA BÜROKRATİK KURUMLAR.....	23
3.1. Dış İşleri Bakanlığı - Department of State.....	23
3.2. Savunma Bakanlığı – Department of Defence.....	24
3.3. İstihbarat Servisleri – CIA.....	25
3.4. Ulusal Güvenlik Konseyi – National Security Council NSC.....	26
4. AMERİKAN DIŞ POLİTİKASINDA DEVLET DIŞI AKTÖRLER.....	27
4.1. Dış Politikada Kamuoyu, Sivil Toplum ve Düşünce Kuruluşları Etkisi	27
4.2. Medya ve Dış Politika	29
4.3. Baskı Grupları, Lobiler ve Dış Politika	30
BÖLÜM II.....	32
ABD DIŞ POLİTİKASINDA DOKTRİNLER VE ORTADOĞU	33
1. Kavramsal Çerçeve	
1.1 Ortaya Çıkışı, İçeriği ve Fonksiyonu Açısından Doktrinler.....	34
1.2. 'Ortadoğu' Kavramı ve Yakındoğu Çalışmaları.....	35
2. Ortadoğu'dan Yakındoğu'ya Amerikan Dış Politikasında Doktrinler.....	38
2.1. MONROE DOKTRİNİ: 'SİYASAL İZOLASYON SÜRECİ'	37
2.2. TRUMAN DOKTRİNİ: AKTİF DIŞ POLİTİKAYA GEÇİŞ.....	39
2.3. EISENHOWER DOKTRİNİ: ABD'NİN ORTADOĞU'YA GİRİŞİ	42
2.4. NIXON DOKTRİNİ: BÖLGESEL ÇIKAR MERKEZLERİ ÜRETME	46
2.5. CARTER DOKTRİNİ: ASKERİ GÜCÜN YERLEŞMESİ.....	48
2.6. REAGAN DOKTRİNİ: ÇEVRELEME YERİNE İÇERDEN KUŞATMA	51
2.7. GEORGE H. W. BUSH: YENİ DÜNYA DÜZENİ VE GÜCÜN YERLEŞİMİ.....	54
2.8. BILL CLİNTON DOKTRİNİ: ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ VE ÇOK TARAFLILIK	57
BÖLÜM III.....	63
'İZOLASYONDAN MÜZAKEREYE' BUSH VE OBAMA DOKTRİNLERİ ÇERÇEVESİNDE İRAN'A YAKLAŞMAK	63
1. BAŞKAN BUSH DOKTRİNİ VE İRAN	64
1.1. Önalcı-Önleyici Savaş ve Amerikan 'İstisnacılığı'	64
1.2. Yeni Muhafazakar Akım.....	67
1.3. 'Birliğin Durumu' Konuşması ve Şer Eksenli Retoriği.....	68
1.4. 'Demokrasinin Yerleştirilmesi-Democracy Promotion' Politikası ve İran	71
1.5. 2002 ve 2006 Tarihli Ulusal Güvenlik Stratejileri ve İran Politikası.....	74
2. BAŞKA OBAMA DOKTRİNİ VE İRAN.....	76
2.1. Ilımlılık ve Temkin Çerçevesinde 'Akıllı Güç' Kullanımı	77
2.2. Akıllı Güç Çerçevesinde 'Kamu Diplomasisi'	79
2.3. 'Kamu Diplomasisi' ve Obama Doktrini	81

2.4. 2010 ve 2015 Tarihli Ulusal Güvenlik Stratejileri	83
2.5. Ortadoğu ve İran Özelinde Obama Doktrini	86

BÖLÜM IV GEORGE W. BUSH DÖNEMİNDEN BARACK OBAMA DÖNEMİNE İRAN NÜKLEER PROGRAMI VE ABD 93

1. ‘BARIŞ İÇİN ATOM PROJESİ’NDEN NPT’YE ULUSLARARASI SİSTEMDE NÜKLEER ENERJİ	93
2. NÜKLEER ENERJİ KULLANIMI.....	95
3. İRAN NÜKLEER FAALİYETLERİ	97
4. BAŞKAN BUSH DÖNEMİ İRAN NÜKLEER POLİTİKASI	101
4.1. İran Nükleer Krizi ve UAEA İle Müzakereler	101
4.2. P5+1 Paketi ve Nükleer Müzakereler	104
5. BAŞKAN OBAMA DÖNEMİ VE İRAN NÜKLEER POLİTİKASI.....	107
5.1. Diplomasi Temelinde Çözüm Arayışları	107
5.2. Cenevre Görüşmeleri ve Geline Süreç	107
5.3. Caydırıcılık Unsuru Olarak Nükleer Yaptırımlar ve İran’a Etkileri	109
5.4. Hasan Ruhani Dönemi Nükleer Müzakereler	114
5.5. Cenevre Anlaşması.....	115
5.6. Geline Noktada Başkan Obama, İran ve Kongre’nin Olası Anlaşmaya Müdahale Tasarısı	119

BÖLÜM V BÖLGESEL REKABET NOKTALARI VE ABD’NİN İRAN POLİTİKASI 123

1. ABD VE İRAN EKSENİNDE AFGANİSTAN	125
1.1. Afganistan Jeopolitiği ve ABD.....	125
1.1.1. Başkan Bush Dönemi İran İle Afganistan İşbirliği	127
1.1.2. İran’ın Afganistan’da ki Rolü.....	129
1.1.3. Bonn Konferansı ve Afganistan’da Yeni Hükümet	132
1.2. Başkan Obama Dönemi Afganistan Politikası.....	134
1.2.1. AF-PAK Stratejisi ve Afganistan Seçimleri.....	134
1.2.2. Afganistan’da İran Etkinliği	137
2. BÖLGESEL REKABET NOKTASI OLARAK IRAK.....	140
2.1. George W. Bush Dönemi Irak Politikası ve İran	141
2.1.1. Irak Harekatı ve İran.....	141
2.1.2. İran ile Müzakere Süreci	144
2.2. Barack Obama Dönemi Irak Politikası ve İran	145
2.2.1. SOFA Anlaşması ve Amerikan Askerinin Çekilme Süreci	146
2.2.2. Irak Seçimleri: ABD ve İran Etkisi	148
2.2.3. Irak’ta Yeni Tehdit IŞİD ve İşbirliği Fırsatları	149
3. REKABETTE YENİ SÜREÇ: STATÜKO VE DEĞİŞİM ARASINDA ‘ARAP BAHARİ’ SÜRECİ VE GELİNE NOKTA.....	151
3.1. Tunus ve Mısır’da Halk Ayaklanmaları: Değişen Yönetimler ve ABD-İran Politik Rekabeti.....	152
3.2. Libya Müdahalesi ve Suriye Krizi: İran, Rusya ve Çin’in Yükselen Diplomatik etkinliği	155
4. Şİİ JEOPOLİTİĞİ VE ABD: BAĞDAT, ŞAM VE BEYRUT’LA BAŞLAYAN; YEMEN’E UZANAN ‘Şİİ HİLALİ’	158

4.1.	<i>Şii Hilali Retoriği</i>	158
4.2.	<i>Ortadoğu'da Şiiler ve İran'ın Irak ve Lübnan'da Artan Etkinliği</i>	160
4.3.	<i>Bahreyn ve Yemen: 'Şii Uyanışı' nda Son Nokta mı?</i>	166
4.4.	<i>Yemen'de Husi Darbesine Giden Süreç ve İran'ı Dengeleme Politikası</i>	168
SONUÇ		171
KAYNAKÇA		177

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AF-PAK	ABD'nin Afganistan-Pakistan Stratejisi
BM	Birleşmiş Milletler
CSIS	Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi - <i>Center for Strategic and International Studies</i>
CIA	Merkezi İstihbarat Teşkilatı – <i>Central Intelligence Agency</i>
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
GATT	Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması – <i>General Agreement On Tariffs and Trade</i>
GDP	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla – <i>Gross Domestic Product</i>
ILSA	İran Libya Yaptırım Tasarısı – <i>Iran and Libya Sanctions Act</i>
IMF	Uluslararası Para Fonu – <i>International Monetary Fund</i>
ISAF	Uluslararası Güvenlik Destek Gücü – <i>International Security Assistance Force</i>
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
İDMB	İran Devrim Muhafızları Birliği
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü – <i>North Atlantic Treaty Organization</i>
NSC	Milli Güvenlik Konseyi – <i>National Security Council</i>

NPT	Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması – <i>Non Proliferation Treaty</i>
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü – <i>Organisation for Economic Cooperation and Development</i>
PNAC	Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi – <i>Project for the New American Century</i>
RF	Rusya Federasyonu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SOFA	Kuvvetlerin Statüsü Anlaşması – <i>Status of Forces Agreement</i>
UAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı – <i>International Atomic Energy Agency</i>
UNSCOM	Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu – <i>United States Special Commission</i>
WH	Beyaz Saray – <i>White House</i>
NSSUS	ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi – <i>National Security Strategy of US</i>

ÖZET

Amerikan dış politikası gerek uluslararası politika gerekse de bölgesel politikalar nezdinde oldukça önemli etkileri olan bir süreci ifade etmektedir. Bu sürecin önemli aktörlerinden olan George W. Bush ve Barack Obama, uyguladıkları dış politikaları ile farklı yaklaşımları temsil etmektedirler. Söz konusu yaklaşımlar İran politikasında da kendisini göstermiştir. 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte uluslararası ve bölgesel politikalar nezdinde ABD açısından önemli bir rakip haline gelen İran, halihazırda söz konusu niteliğini korumaktadır. Bu çerçevede George W. Bush dönemi ile Barack Obama dönemleri ABD dış politikasının İran'a yaklaşımını karşılaştırmalı olarak analiz eden çalışma; ABD dış politikasını aktörleri, bürokratik kurumları ve doktrinleri açısından ele almaktadır. Bununla birlikte İran ile yürütülen nükleer görüşmeler ile ABD-İran bölgesel mücadele alanlarını ve bu alanların ABD yönetimince nasıl şekillendirildiğini kritik eden çalışma; ilişkilerin önümüzdeki dönem seyrine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD Dış Politikası, İran, George W. Bush, Barack Obama, Bölgesel Rekabet, İran Nükleer

ABSTRACT

American foreign policy reflects an important process both in terms of international and local policies. George W. Bush and Barack Obama who are the important actors of this process, represent different approaches with the policies they apply. Such approaches have been shown Iran policies too. Iran who converted a competitor with 1979 Islamic Revolution for US, keeps this quality in terms of international and local policies. In this frame, the study which has a comparative analyses between George W. Bush and Barack Obama foreign policy periods; focuses on US Iran policy in terms of policy making actors, bureaucratic institutions, and doctrines. At the same time, with the study has been made critics on nuclear negotiations which has been going on between US and Iran, and competition areas for two states. In this context, within the framework of study, both nuclear negotiations and rivalry areas has been highlighted, focusing on the question of how these issues has been shaped by US; and offers important clues about the progress of relations in the long process.

Key Terms: US Foreign Policy, Iran, George W. Bush, Barack Obama, Competition Areas, Nuclear Deal.

GİRİŞ

“ Ortadoğu bugün ne Soğuk Savaş şartlarının yönlendirdiği uzun dönemli bir kutuplaşma yapısı içindedir, ne de sömürgeci bölüşümü yansıtan sınır yapılanması istikrarlı bir gelecek vaat etmektedir. Bu dengesiz ve istikrarsız yapılanma, her aktörü kısa dönemli politikalarını, uzun dönemli ve kalıcı etki alanları kurma hedefi doğrultusunda yeniden oluşturmaya sevk etmektedir. Bu da Irak benzeri ani ve tek hamleli sıçramalara dayalı bölgesel etkinlik politikalarının yerini, Mısır, İran ve Suriye’nin doksanlı yılların ikinci yarısındaki politikalarına yansıyan şekliyle uzun diplomatik süreçlerde etkinlik temeline dayanan politikaların almasına yol açmıştır.” (Davutoğlu, 2001: 142).

Ahmet Davutoğlu tarafından uluslararası sistemin gelinen noktada dış politika anlayışı çerçevesinde aktörleri nasıl değiştirdiği bu şekilde ortaya konulmaktadır. Söz konusu tespit esasen ABD dış politikasının Ortadoğu’ya yansıyan yüzünü anlamak açısından da oldukça önemlidir. Özellikle soğuk savaş sonrası değişen güvenlik ve tehdit algısıyla birlikte Bush yönetimi göreve geldiği dönemde ve sonrasında ABD’ye yönelik tehdit algısı üzerinden farklı bir politika arayışına girmiş; ve yukarıda da ifade edildiği üzere “tek hamleli sıçramalara” dayalı politikalar ortaya koymuştur. Tehdit algısını terörizm çerçevesinde şekillendiren ve bu vasıtaıyla ABD’ye dünya çapında bir hareket serbestisi kazandırmayı amaçlayan bu söylem aynı zamanda uluslararası toplumun da bunu meşru görmesi gerektiğini savunmuştur.

“Tek hamleli sıçrama” politikasının bir diğer teması olan İran politikası özellikle Başkan George W. Bush dönemi dış politika duruşunun günümüze varan süreçte hangi minvallerde şekillendiğini ortaya koyması açısından kritiktir. Bu doğrultuda 11 Eylül saldırıları ile birlikte teröre karşı küresel savaş hedefi doğrultusunda Afganistan ve Irak müdahalelerini gerçekleştiren Başkan Bush yönetimi, İran konusunda ise teorik ve pratik çerçevede izolasyon temelinde hareket etmiştir.

Özellikle yeni muhafazakâr akımın dış politika anlayışı doğrultusunda şekillenen İran politikası, Barack Obama dönemine girerken; başta İran nükleer politikası olmak üzere bölgesel ve uluslararası birçok konu başlığında ‘değişim’ sloganı temelinde ele alınmıştır. Bu çerçevede söylem ve eylem boyutunda İran politikasına dönük olarak yapılacak değişiklikler ortaya konulmuş; söz konusu değişikliklerde esas olarak müzakere noktasına vurgu yapılırken; günümüze uzanan süreçte uygulanan politikalar gerek İran özelinde gerekse de Amerikan dış politikasının etkinliği noktasında tartışma konusu olmuştur.

Çalışma esas olarak, George W. Bush döneminde ‘şer eksen’ çerçevesinde izolasyon temelinde ele alınan İran İslam Cumhuriyeti’nin, Barack Obama dönemi ile birlikte ne şekilde ele alındığının ve dolayısı ile Amerikan dış politikasının ne şekilde evrildiğinin anlaşılması noktasında oldukça önemlidir. Bu noktadan hareketle çalışma esas olarak; söz konusu dönemlerden günümüze uzanan süreçte ABD dış politikasında İran’a dönük politikanın analizini hedeflemekle birlikte; Amerikan dış politikasının İran özelinde bölgesel ve uluslararası etkinliğinin tartışılması noktasına odaklanmaktadır. Bölgesel ve uluslararası boyutta iki önemli rakip olan ABD ve İran İslam Cumhuriyetinin, söz konusu çalışma ile birlikte farklı konu başlıkları etrafında ele alınacak olması; son dönemdeki gelişmelerin de analizinin ortaya konulması ile uluslararası ilişkiler ve dış politika akademik çalışmalarına önemli katkılarda bulunmayı hedeflemektedir.

Bu doğrultuda söz konusu çalışma ile birlikte geniş bir literatür taraması ortaya konulmuş; özellikle Amerikan dış politikasına dair temel metinlerden alıntılarla içerik desteklenmiştir. Çalışma ile birlikte Amerikan dış politikasının tarihsel süreçte geçirdiği aşamalar, dış politika yapım süreci ve bu süreçte etkili olan aktörler ve dış politikada norm ve çıkar düzeyinde ortaya konulan hedefler analiz edilecektir. Geniş bir literatürün ortaya konulacağı çalışma ile birlikte; İran özelinde söz konusu başlıklarda tarihsel süreçten günümüze uzanan nokta kritik edilecek ve bu doğrultuda konu, genel olarak yapıldığı gibi ABD-İran ilişkilerinin incelendiği sınırlı yaklaşımların aksine; uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde dış politika analizi perspektifi ile ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu çerçevede ilk bölümle birlikte ilk olarak uluslararası sistemde Amerika Birleşik Devletleri’nin günümüze uzanan süreçte ortaya koyduğu temel dinamikler analiz edilecek; sonrasında ise Amerikan dış politikasında karar alma sürecine adaklanılarak; söz konusu süreçte etkin olan aktörler ele alınacaktır. Esasen Başkan ve Kongre çerçevesinde şekillenen Amerikan dış politikası, söz konusu bölümle birlikte, dış politika yapım sürecinde etkili olan devlet dışı aktörleri ve özellikle lobileri de ele alarak; Amerikan dış politikasının işleyiş sürecindeki temel argümanları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle son dönemde İran nükleer faaliyetleri üzerinde yaşanan Başkan-Kongre mücadelesini anlama noktasında söz konusu bölüm oldukça faydalı argümanlar içermektedir.

Amerikan dış politikasının işleyişine ve dış politikada etkili olan aktörlere değinilmesi sonrasında ikinci bölümle birlikte, ABD dış politikasında etkili olan bir diğer unsur olarak Amerikan başkanlarının yayınladığı doktrinler ele alınacaktır. ABD’nin önemli bir aktör olarak uluslararası sistemde kendini gösterme sürecinin ve günümüze uzanan etkinliğinin

anlaşılması noktasında hayli kritik olan bölümle birlikte; Monroe Doktrininden Bill Clinton Doktrinine uzanan süreçte dış politikada temel eğilimlere değinilecektir. Her dönemde olamamakla birlikte çoğunlukla yayınlanan doktrinler; ABD'nin Ortadoğu'ya girişinin ve İran'ı ele alış biçiminin temellerini yansıtmaları açısından hayli önemlidir.

Amerikan dış politikasının teorik temellerinin yansıtılması ve Ortadoğu-İran çerçevesinde temel eğilimlerinin ortaya konulması sonrasında, üçüncü bölümle birlikte George W. Bush dönemi ile Barack Obama dönemlerinde yayınlanan doktrinler ele alınacak ve esas olarak İran özelinde söz konusu doktrinlerin temel argümanları kritik edilecektir. Uluslararası kamuoyunda da hayli önemli tartışmalara konu olan Başkan Bush doktrinin 'şer eksenî' retoriği üzerinden şekillendirdiği Ortadoğu ve İran politikası, söz konusu bölümle birlikte ele alınacak; Başkan Bush yönetiminin İran'a yaklaşım şeklinin temel argümanları ortaya konulacaktır. Sonrasında başkanlığı devralan Barack Obama ile birlikte 'değişim ve müzakere' hedefi noktasında ortaya konulan Obama Doktrini, önceki dönem ile karşılaştırmalı olarak ele alınması dolayısı ile İran'a yaklaşımın fikişel olarak geçirdiği değişimin analizi noktasını hedeflemektedir.

Amerikan dış politikasının işleyişi ve fikişel temellerinin ortaya konulması ve söz konusu yaklaşımların İran politikasına yansımalarının ele alınması noktasında önemli olan ilk üç bölüm sonrasında, ABD ve İran yönetimlerinin uzun yıllardır gündemini meşgul eden İran nükleer faaliyetleri ele alınacaktır. Söz konusu bölümle birlikte ilk olarak uluslararası sistemde nükleer faaliyetlerin ortaya çıkışı, gelişimi ve kullanım noktaları ele alınacaktır. Sonrasında İran nükleer faaliyetlerinin ne şekilde başladığı ve bu süreçte Amerikan yönetiminin ne şekilde politika ortaya koyduğu analiz edilecektir. İran yönetimi açısından önemli bir bölgesel etkinlik olan nükleer politika, başta ABD olmak üzere uluslararası aktörlerin İran ile bu başlık altında yürütölen müzakerelerinin ortaya konulması ve Barack Obama döneminde geline nokta ile birlikte yaşanan gelişmelerin ele alınması noktasında aydınlatıcı olmayı amaçlamaktadır.

İran nükleer faaliyetleri temelinde Amerikan dış politikasının ve uluslararası gelişmelerin seyri noktasında ortaya konulacak olan dördüncü bölüm sonrasında, beşinci ve son bölümle birlikte bölgesel olarak iki önemli rakip olan ABD ve İran yönetimlerinin olası nüfuz mücadelesi yaşayabilecekleri noktalar ele alınacaktır. Söz konusu bölüm esas olarak, bölgesel bir rakip olarak İran'ın ne şekilde ele alındığının analizinin ortaya konulmasının yanı sıra Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerin anlaşılması; ve bu gelişmeler noktasında ABD ve İran yönetimlerinin duruşlarının ortaya konulması noktasında öne çıkmaktadır. Bu çerçevede

gerek ABD gerekse de İran yönetimlerinin bölgesel etkinliklerini arttırma noktasında kullandıkları temel argümanlar ele alınacaktır. Geliştirilen bölgesel ve uluslararası ittifakların da ortaya konulması ile birlikte, özellikle son dönemde yaşanan Arap Baharı ve Yemen krizi gibi konularda tarafların nerede durduğu kritik edilecek, temelde Amerikan dış politikasının İran karşısında söz konusu politikalarla ne derece etkinlik sağlayabildiği ele alınacaktır.

BÖLÜM 1

AMERİKAN DIŞ POLİTİKASINDA KARAR ALMA SÜRECİ VE AKTÖRLER

“ Amerika Birleşik Devletleri olarak şu hakikatleri ispata gerek duymadan kabul etmekteyiz. Tüm insanlar yaratıcıları katında eşittirler. Bu eşitlik devr ve feragat edilemeyen haklardan kaynaklanmaktadır. Yaşam, hürriyet ve mutluluğun korunması olarak ortaya konulan bu haklar hükümetler tarafından teminat altına alınmalıdır. Söz konusu hükümetlerin temel hak ve hürriyetlere dönük olarak ihlalleri durumunda ise, vatandaşların hükümeti değiştirmeye ve güvenlik ve mutluluğun tesisine dönük müdahalelerde bulunmaya hakkı vardır... ”¹

4 Temmuz 1776 Bağımsızlık Bildirisi ile kuruluşunu ilan eden Amerika Birleşik Devletleri, bağımsızlık sonrası yaşanan süreçte temelde bağımsızlık, özgürlük ve eşitlik gibi kavramlarla kıtada yayılma politikası üzerinden hareket etmiş; 3 Eylül 1783’te İngiltere’nin ABD kolonilerinin bağımsızlık esaslarını tanınması ile savaş sona ermiştir² (Uçarol, 2010:281-287). Bağımsızlığını bu şekilde elde eden ABD, I. Dünya savaşına kadar dış politikası açısından izolasyon süreci yaşamıştır. Bu çerçevede kıta içerisinde kendini güçlendirme, toprak bütünlüğünü Avrupa sömürgesinden koruma noktasında hareket etmiş; I. Dünya Savaşı ile birlikte bu döneme kadar muhafaza ettiği izolasyon politikasından ‘geçici’ olarak taviz verilmekle birlikte; II. Dünya Savaşı’na kadar geline süreçte dönemsel değişimlerin dışında izolasyonist dış politika vizyonu devam ettirilmiştir.

II Dünya Savaşı ardından temelde Sovyet yayılcılığı tehdidi noktasında dış politika anlayışını şekillendiren ve dünya liderliği hedefine vurgu yapan ABD, uluslararası sistemin iki kutuplu yapısında askeri, ekonomik ve ideolojik olarak etkinliğini yerleştirme temelinde hareket etmiştir. Sovyetlerin dağılması sonrasında ise Amerikan hegemonyası ile başlayan ve

¹ Bağımsızlık Bildirgesi Tam Metni İçin Bkz: http://www.constitution.org/us_doi.pdf.

² Amerika’daki İngiliz kolonileri ile İngiltere arasında devam eden mücadele 1760’larla birlikte oldukça şiddetlenmiştir. Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sonucunda Fransız kolonilerini ele geçiren ve Hindistan’a yerleşen İngiltere, vergilendirmelerde kaldırmalar olmak üzere çeşitli uygulamalara gitse de kolonilerle gerginlik artmaya devam etmiştir. Süreç içerisinde Amerikalılar ile İngilizler arasında ilk silahlı çarpışma 1775 yılında yaşanmış; İngiltere’nin hiçbir şekilde anlaşmaya yanaşmaması üzerine 4 Temmuz 1776’da Bağımsızlık Bildirisi yayınlanmıştır. Bildiri sonrasında da çatışmalar devam etmiş; Amerikalıların Yorktown zaferi sonrasında Amerika’daki kolonilerin bağımsızlık esasları üzerinde anlaşmaya varılması ile 1783 Paris Anlaşmasına uzanan süreç başlamıştır.

çok kutuplu bir noktaya evrilen uluslararası sistemde liderlik hedefini sürdürme çabasını ortaya koymuştur.

Temelde dış politika açısından ABD'nin yaşamış olduğu tarihsel süreci göz önünde tutarak; ilk bölümle birlikte öncelikle, uluslararası sistem ve Amerikan dış politikasının Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu yapısı ve sonrasında Sovyetlerin dağılması ile Amerikan hegemonyasının çok kutuplu uluslararası sistem içerisinde oluşturduğu liderlik pozisyonları ele alınacaktır. Ardından bir sonraki alt bölümle birlikte Amerika devlet sistemi analiz edilerek, yasama ve yürütme erklerinin devletin dış politikası üzerindeki etkinliği kritik edilecek; yasama yürütme arasındaki güç savaşları ele alınacaktır. Yasama ve yürütme erkinin dış politikada etkinliği sonrasında Amerikan dış politikasında temel bürokratik kurumlar ele alınacaktır. Son bölümle birlikte ise Amerikan dış politikasında devlet dışı aktörler kritik edilecektir. Esas olarak Amerikan dış politikası üzerinde halk, medya, kamuoyu, baskı ve çıkar gruplarının etkisinin ele alınacağı bu bölümle birlikte lobilerin etkinliği de ortaya konulacaktır.

1. ULUSLARARASI SİSTEM VE ABD

1.1.Uluslararası Sistemin İki Kutuplu Yapısı ve ABD

Morton Kaplan uluslararası sistemi esas olarak temel öğelerinin birbirinden belirli sınırlarla ayrıldığı ve aralarından düzenli-bağımlı ilişkilerin kurulduğu yapı olarak tanımlanmıştır (Kaplan, 1957:6). Tanım çerçevesinde Kaplan tarafından altı uluslararası sistem modeli oluşturulmuş, Kaplan, bu altı sistemden ikisi üzerinde yoğunlaşmış; diğer sistemlerin bu iki sistemin yansıması olduğunu ifade etmiştir (Kaplan, 1957:6). İlk sistem olarak 18. ve 19. Yüzyıllarda etkili olan güç dengesi sistemi Avrupa merkezli bir sistem olarak dünya genelinde hakim olan sistem olmuştur. 20. Yüzyılda ise yaşanan iki dünya savaşı ile birlikte uluslararası sistem bir evrilme sürecine girerken; ABD bu sistemde başat aktör olma yolunda ilk adımları atmaya başlamıştır.

Kaplan tarafından ikinci uluslararası sistem olarak ifade edilen bu sistem esasen ABD ve Sovyetler Birliğini içerisine alan '*iki kutuplu sistem*'i ifade etmektedir. İki kutuplu sistem çerçevesinde Sovyetler Birliği tam devletçi ekonomik düzene ve komünizm sistemine vurgu yaparken; Amerika Birleşik Devletleri ise kapitalizm ve serbest ekonomik düzen görüşü

çerçevesinde demokrasi ve çoğulculuk ilkeleri ile kendi siyasal sistemini uygulamış ve dünyaya da yayma idealini ortaya koymuştur (Hook ve Spanier, 2011: 25-43).³ İki kutuplu düzenin başat iki aktörünün başta siyasal sistem tercihi olarak duruşlarını bu şekilde ortaya koymaları uluslararası ilişkilere ve uluslararası sisteme doktrin ve ideoloji unsurlarının girmesi ile sonuçlanmıştır. Söz konusu her iki devletin de ideolojilerini yayma noktasında politika belirlemeleri karşılıklı rekabet unsuruna dönüşmüş; iki başat aktörün etkin olduğu bu sistemde ABD Batı Bloğunun liderliğini üstlenirken; Sovyetler Birliği Doğu Bloğuna liderlik etmiştir (Hook ve Spanier, 2011: 48-59) (Uçarol, 2010: 856-862).⁴

Esasen ABD ve Sovyetlerin sistemde iki aktör olarak ortaya çıkmaları, II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası güç dengesini oluşturan devletlerin mağlup olması ve oluşan güç boşluğunu ABD ve Sovyetlerin doldurması ile mümkün olmuştur. Bu doğrultuda mağlup devletler olarak Almanya, Japonya ve İtalya 1945 sonrasında etkinliğini yitirirken; İngiltere ve Fransa ise aldıkları yoğun tahribat nedeni ile rekabet seviyesinin altında kalmışlardır. Bu devletlerin 1970'lerin sonuna kadar varlık gösterememeleri dolayısı ile ABD ve Sovyetler sistemin iki aktörü olarak ortaya çıkmış; Sovyetler Birliği savaş sonrasında temelde Avrupa, Ortadoğu ve Uzak Doğu Asya olmak üzere üç ana hareket noktası belirlemiştir (Uçarol, 2010:897-898).⁵ Belirlenen harekât planı çerçevesinde Alman işgalinden kurtarılacağı söylemi ile askerlerini soktuğu Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da komünist rejimin kurulması için faaliyetlere girişen Sovyetler Birliği; Uzak Doğu'da da Kuomintang'ın milliyetçilerine karşı Mao-Tsetung'un komünistlerine yardım etmek ve Çin'i etki altına alma doğrultusunda adımlar atmıştır.

³ II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa büyük bir yıkıma uğramış, Japonya yıkılmış, Çin ise büyük bir iç savaşla karşı karşıya kalmıştır. Afrika ve Hindistan'da sömürge süreci devam ederken; Latin Amerika'da da hükümet baskısı ve ekonomik sıkıntılar sürmekteydi. Dünyanın birçok noktası bu şekilde sıkıntılı bir dönem geçirirken; ABD savaştan ekonomi, siyaset ve güvenlik alanlarında kuvvetlenerek çıkmıştır. Her ne kadar savaş sonrasında Sovyetler ile ilişkilerin gelişebileceği yönünde yorumlar yapılmış olsa da; Nazi tehdidinin ortadan kalkması ile Sovyet yayılmacılığına hız verildi ve bu süreç iki kutuplu sistemi de beraberinde getirdi.

⁴ II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Bloğu oluşturma noktasında hareket eden ABD, temelde Bretton Woods sistemi aracılığı ile küresel ekonomik ilişkiler ağının kurulmasını hedeflemiştir. Bununla birlikte Ulusal Güvenlik Yasası çerçevesinde askeri kurumlar yeniden şekillendirilmiş; NATO (4 Nisan 1949) şemsiyesi altında küresel güvenlik vurgulanmıştır. Batılı müttefiklerin canlandırılması amacı ile de ekonomik yardımlar gündeme alınırken; Doğu Bloğunu hedefleyen Sovyetler ise, 'Demir Perde' olarak anılan bloğu kuvvetlendirmek için, komünist rejimler desteklenmiş; Polonya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Doğu Almanya, Arnavutluk ve Yugoslavya'da etkinlik kurulmuştur.

⁵Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasında başlattığı politikaların önemli ayaklarından biri Ortadoğu olmuştur. Savaş sonrasında İtalyan sömürgelerden pay istenmesi, İran ve Türkiye'ye dönük olarak çeşitli talepler ortaya konulması, sıcak denizlerde Sovyet yayılmacılığı endişelerini arttırmıştır. Sovyetlerin Ortadoğu üzerinde bu şekilde durması esas olarak etkiye açık olan Güney bölgesini güven altına alma isteğine dayanmaktadır.

Sovyetler ABD karşısında komünist rejimler kurarak ve askeri varlığını pekiştirerek bu şekilde bloğunu oluştururken; Amerikan dış politikası bu tarihlerle birlikte Sovyet tehdidi çerçevesinde şekillendirilmiştir. Bu dönemde ABD tarafından sürdürülen yalnızcılık politikasından kopuş, Pearl Harbor saldırısı ile savaşa dâhil olunması ve sonrasında Sovyet yayılcılığının belirgin hale gelmesi ile vuku bulmuştur. Bu tarihlerle birlikte Truman Doktrini ve Marshall Planı ile Sovyet yayılcılığını durdurmaya yönelik olarak ilk adımlarını atan ABD, olabildiğince fazla alanı Komünist yayılcılığı altına alma noktasında hareket eden Sovyetlere karşı ‘*çevreleme-containment*’ politikası⁶ (Leffler, 2008:236-240) çerçevesinde politika ortaya koymuştur (Hobsbawn, 2007: 310-314). NATO’nun kurulması ve Kuzey Atlantik İttifakı ile Sovyet yayılcılığın Uluslararası sistemi dönüştürerek durdurma noktasına giden ABD karşısında 14 Mayıs 1955’te Sovyetler Varşova Paktını oluşturmuş; bu süreçte Sovyetler Avrupa’nın önemli bir kısmını toprakları içerisine katmıştır (Hobsbawn, 2007: 318-322).

Bu dönemde ABD ve Sovyetlerin iki süper güç olarak rekabet ettikleri alanlardan biri de Ortadoğu⁷ olmuştur. Özellikle 1948’de İsrail’in kurulması sonrasında yaşanan Arap-İsrail savaşları, İran ile İngiltere arasında yaşanan petrol anlaşmazlığı ve Mısır ile yaşanan Süveyş Krizi bölgede her iki aktörün rekabet unsurlarını genişletmiştir. İran üzerinden Ortadoğu petrolleri, Basra Körfezi ve Hint Okyanusuna; Türkiye üzerinden Boğazlar, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz’e; Yunanistan üzerinden yine Doğu Akdeniz’e açılma politikası üzerinden hareket eden Rusya karşısından ABD, Truman Doktrini sonrasında caydırma politikası kapsamında Eisenhower Doktrini ile yola devam etmiştir. Bu dönemde gerek Ortadoğu gerekse de rekabetin diğer bölgelerinde ABD, bölgesel ittifakları genişletme ve askeri olarak bölgeye yerleşme stratejilerine vurgu yapmış; bu dönemde Sovyetlerle mücadele ağırlıklı olarak füze teknolojisi ile nükleer silahların güçlendirilmesi konuları üzerinden olmuştur.

Yaklaşık yarım asır süren Soğuk Savaş sürecinde ABD, kurmaya çalıştığı uluslararası paktlar, geliştirilen füze ve nükleer teknolojileri, ülkelerde kurabildiği Amerikan hava, kara ve deniz üsleri ve stratejik bölgelerde yürütülen CIA operasyonları ile iki kutuplu sistemin Batı

⁶ Temmuz 1947 tarihli dış politika dergisinde Dışişleri Bakanlığı’nın SSCB danışmanı George F. Kennan tarafından ortaya konulan “*çevreleme*” politikası, temelde Sovyetlerin yayılcı hedeflerinin askeri, ekonomik ve siyasi bloklar oluşturularak engellenmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır.

⁷ Ortadoğu bölgesi sahip olduğu stratejik konum ve enerji kaynakları dolayısı ile özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında önemi oldukça artan bir bölge olmuştur. Bölge II. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde yada sonrasında bağımsızlıklarını elde etmiş devletlerden oluşmaktadır (Türkiye hariç). Özellikle İsrail’in kurulması sonrasında önemli gelişmelerin yaşandığı bölge bu dönemde Arap-İsrail savaşları, Süveyş Krizi, Arap Birliği’nin oluşturulması gibi olaylara sahne olmuş; tüm bu süre iki kutuplu sistem taraflarının keskinleşmesi ile sonuçlanmıştır.

Bloğu olarak başarıya ulaşmış ve Sovyetler dağılmıştır. Bu tarih ile birlikte bir taraftan ABD'nin tek süper güç olarak kaldığı söylemi ortaya çıkartılırken; diğer taraftan uluslararası sistemin yeni yapısı birçok çalışmaya konu olmuştur.

1.2.Soğuk Savaş Sonrası: Uluslararası Sistemde ABD Hegemonyası mı, Çoğulcu Düzen mi?

Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte askeri, ekonomik ve siyasi olarak dengelenemeyecek bir güce sahip olan ABD, dağılma sonrasında '*yeni dünya düzeni*' söylemi (Kessler, 1997:41-59) ile uluslararası sisteme dair yeni politikasını ortaya koymuştur. Amerikan yönetimi tarafından ortaya konan yeni dünya düzeni esas olarak demokrasi ve liberal ekonomi çerçevesinde şekillendirilmiş; Amerikan çıkarlarının korunduğu ve uluslararası sistemin Amerikan liderliği çerçevesinde şekillendirildiği bir sistemi ifade etmekteydi. İlk kez Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmesi sonrasında kullanılan "yeni dünya düzeni" söylemi⁸ siyasi özgürlük, insan hakları ve demokrasi vurgusu yaparken; bir nevi 'rıza'ya' dayalı bir hegemonyanın kurulması noktasında politika geliştirileceğini ifade etmiş; nihai hedefin Amerikan liderliği olduğunu vurgulamıştır (Efegil ve Mustafaoğlu, 2009: 12).

George H. W. Bush dönemi sonrasında iş başına gelen Bill Clinton ile birlikte dış politikada '*Pax Americana*' ilkesini⁹ (Alasuutari, 2004: 246-249) ortaya koyan ABD; liberal ekonomi temelinde oluşturulan kapitalist sistemin yanı sıra insan hakları ve demokrasi ilkeleri çerçevesinde küresel barışın garantörlüğü ve barış koşullarının sağlanması noktasında dünya polisliğine soyunmuştur (Hook ve Spainer, 2011: 158-178). Birleşmiş Milletlerin desteği ile birlikte ülkeler arası sorunlarda arabuluculuk etme, iç savaş ve kargaşanın önüne geçme noktasında aktif politika üretmeyi amaçlayan Amerikan dış politikası, insani müdahale kavramına vurgu yapmıştır (Kissenger, 2009: 781-811). 1990-2000 yılları ise küreselleşme olarak ortaya konan ve temelde Amerikan yönetimince ihraç edilen ekonomik ve siyasi modelin tüm dünyada etkin olduğu süreci ifade eden dönem olmuştur. Bu dönemlerde ABD uluslararası sistemde yaşanan sorunlara aktif katılımı demokrasi ve insan hakları noktasında

⁸ Başkan George H. W. Bush 1991 Körfez Savaşını yalnızca bir savaş olarak değil yeni dünya düzeninin kurulmasında önemli bir adım olarak ele almıştır. Bu doğrultuda başkana göre Soğuk Savaş çıkmazından kurtulan dünya, "yeni dünya düzeni" argümanı çerçevesinde BM'nin etkin olduğu, insan haklarına ve demokrasiye öncülük edilen ve Amerikan çıkarlarının muhafaza edildiği bir düzene dönüştürülecektir.

⁹ 1940'ların ortasından 1960'ların sonuna uzanan süreci ifade eden "pax Americana", temelde II. Dünya Savaşı sonrasında artan ve Keynesçi ekonomik model ile evrensel değerlerle desteklenen göreceli barış sürecini ifade etmektedir. Söz konusu dönemi günümüz zamanlarına değinecek şekilde genişleten yorumlar bulunmakla birlikte, 1960 krizi ve uluslararası sermaye ittifakının zayıflamasını "Pax Americana"nın zayıflaması olarak değerlendirenler de mevcuttur.

ele almış; ve bu çerçevede Kosova ve Bosna müdahalelerini¹⁰ gerçekleştirmiştir (Seybolt, 2008: 61,68,78,80). İnsan haklarının ve insani değerlerinin güç kullanılması pahasına savunulacağının ifadesi bu dönem Amerikan ulusal çıkarlarının temel ilkesi haline gelirken; insancıl müdahale doktrini ile barışı koruma misyonu, barışı oluşturma misyonu olarak genişletildi (Seybolt, 2008: 30-42).

Dağılma sonrasında ABD yeni politikasını bu şekilde ifade ederken; parçalanma sonrasında Sovyetler Birliği'nin yerini Rusya Federasyonu almıştır. Federasyon Gorbaçov dönemi ile birlikte şeffaflık ve yeniden yapılanma politikaları¹¹ (Dzirkals, 1990: 4-10) kapsamında serbest piyasa ekonomisine entegre olma ve demokratik değerleri yerleştirme noktasında çeşitli politikalar ortaya koymuştur. Boris Yeltsin döneminde de Batı yanlısı politikalara devam etmiş ve bu şekilde ABD dünya liderliği noktasında herhangi bir rakiple karşılaşmamıştır.

Bu dönem dünya jeopolitiğinde başat aktör olarak ortaya çıkması ile birlikte, dağılma sonrasında ortaya çıkan düzenin tek kutuplu bir düzen olduğu yönünde çeşitli analizler gündeme gelmiştir. Bu yorumlarla birlikte esasen dünya politikasındaki bu sürecin uluslararası sistemde ki aktörlerin toparlanma aşamasını ifade ettiğini vurgulayan analizler de yapılmıştır. Özellikle 11 Eylül ile birlikte ABD hegemonyasının ciddi şekilde sarsıldığı ve uluslararası sistemde bölgesel aktörlerin ve Rusya başta olmak üzere birçok başat aktörün yerini aldığı ifade edilmektedir (Berdal, 1999: 191-231).

Kasım 2000 Başkanlık seçimleri ile birlikte başkanlığa seçilen George W. Bush ve dolayısıyla ‘‘Yeni Muhafazakâr Akım’’¹² uluslararası sistemi ve Amerikan dış politikasını dönüştürme noktasında oldukça keskin bir döneme işaret etmektedir. Muhafazakar-Şahinlerin karar alıcılar olarak görev başına gelmeleri ile birlikte, Amerika’nın emperyal bir güç olarak dünya politikasında yer alması gerektiği fikri ortaya konmuş; ABD’yi doğrudan ilgilendirmeyen sorunlarla ilgilenilmeyeceğini ifade ederek, Pax Ameicana politikasının sonlandığına işaret edilmiştir. Amerikan dış politikasına dair ortaya konulan bu değişimlerle birlikte Amerikan ulusal güvenliğine tehdit oluşturan ya da oluşturma ihtimali bulunan

¹⁰ Kosova ve Bosna müdahaleleri esasen ‘‘yeni dünya düzeni’’ argümanı çerçevesinde ortaya konulan BM’nin Barış gücü etkinliğinin arttırılması noktasında gerçekleştirilmiştir. Diplomasi, siyasi müzakereler ve NATO-BM Barış Gücü müdahaleleri açısından oldukça tartışmalı bir süreci ifade eden Bosna-Kosova müdahaleleri;

¹¹ Glasnost-Açıklık politikası Sovyetlerin son döneminde Mihail Gorbaçov liderliğinde uygulanan bir politikadır. Temelde ekonomik sorunların bitirilmesi için uygulanması öngörülmüş; parti hayatında reform ve demokratizasyonun yanı sıra, toplum hayatında da geniş demokrasi vurgusu yapılmıştır. Dönemin bir diğer önemli politikası olan perestroyka ise ‘‘yeniden yapılanma’’ olarak ortaya konulmuş; ekonomide reform ve demokratizasyon öngörülmüştür.

¹² Yeni Muhafazakâr akım için bkz: syf: 68-69.

ülkelere doğrudan müdahale seçenekleri de gerek Başkan Bush gerekse de neo-con ekibi tarafından sıkça üzerinde durulan konulardan olmuştur. Bu doğrultuda 11 Eylül 2001 tarihi ile birlikte yapılan saldırılar ile ABD ulusal güvenlik anlayışında ve dış politik duruşundan oldukça büyük değişimler ortaya konmuştur.

Uluslararası ilişkilerde 11 Eylül ile birlikte yeni bir döneme girildiği ifade edilirken; 11 Eylül saldırıları ve sonrasında yaşanan gelişmeler uluslararası sistemde Amerikan liderliğini tartışılır hale getirmiştir. Esasen uluslararası yapının tek kutuplu ve ABD merkezli olmadığını da gösteren bu gelişmeler ile birlikte Amerikan yönetimi jeopolitik ve jeostratejik açıdan ilk olarak Afganistan ve Irak'ta zayıflamıştır. Terörle küresel mücadele retoriği üzerinden Afganistan ve Irak harekâtlarının düzenlenmesi fakat istenilen sonuçların alınmasından ziyade durumun ABD ve söz konusu ülkeler açısından daha da kötü hale gelmesi bölgede ABD karşısında yer alan rakiplerin ve uluslararası aktörlerin elini kuvvetlendirici unsurlar olmuştur. Özellikle Rusya Federasyonu'nun dağılan cumhuriyetlere yönelik yeni politikalar geliştirmesi, Ortadoğu'da zayıflayan ABD karşısında İran ve Suriye ile müttefiklik ilişkilerini geliştirerek rekabet gücünü arttırmasının yanı sıra; Çin, Hindistan, Japonya ve AB gibi aktörlerin uluslararası sistemde etkinliklerinin yükselmesi dolayısı ile ABD karşısındaki küresel rakiplerin sayısı artmıştır.

Uluslararası sistemin sahip olduğu bu çok kutuplu yapı ile birlikte ABD ve ABD'nin Avrasya'da yayılma politikalarına karşılık olarak Rusya Federasyonu ve Çin arasında oluşturulan iş birliği platformları dikkat çekici olmuştur. İşbirliği çerçevesinde Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'ın da katılımı ile 1996 yılında bir forum olarak kurulan 'Şanghay Beşlisi' 2001 yılında Şanghay İş Birliği Örgütü haline getirilmiştir (Özdaşlı, 2012: 3-6). 2000'li yıllarla birlikte Putin Rusya'sının dünya sahnesine tekrar dönmesini ve ABD karşısında önemli bir aktör olma yolundaki ilk adımlarını da temsil eden bu gelişmeler sonrasında 10 Şubat 2007'de Münih Güvenlik Politikası Konferansı'nda Putin yeni döneme dair şu sözlerle tek kutuplu düzenin kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir:

“ Uluslararası sistemin yeni yapısı ile birlikte günümüz dünyasında tek kutuplu yaklaşımlar imkânsız hale gelmiştir. Bu doğrultuda özellikle ABD tarafından dünya toplumlarına dayatılan tek yönlü politik ve ekonomik yaklaşımlar kabul edilemez niteliktedir. Dayatılan ekonomik, siyasi ve kültürel politikaların ulusları ne derece hoşnut ettiği

sorgulanmalıdır. Unutulmamalıdır ki; demokrasi çoğunluğun katılımı ile oluşturulan bir rejimdir. Dolayısı ile söz konusu sistemin demokrasi olduğunu iddia etmek imkansızdır. ‘‘¹³

Putin’in söz konusu sözleri ‘yeni bir soğuk savaş başlangıcı mı?’ tartışmalarını da beraberinde getirirken; ABD ve İngiltere söz konusu konuşmaya en sert yanıtı veren ülkeler olmuştur. NATO ve ABD muhalifi bu söylem sonrasında 8 Ağustos 2008 tarihi ile birlikte Rusya’nın Gürcistan’a müdahalesi gerçekleşmiş; Soğuk Savaş sonrasında Batı ve Rusya arasında yaşanan ilk önemli gerilim de bu müdahale ile gelmiştir. Uluslararası sistemde yeni bir gerginliğini oluşacağı yönünde çeşitli tartışmalar devam ederken; Batılı devletler etkili olmayan uyarılarla yetinmiş; Rusya ise savaş sırasında ve sonrasında kendi inisiyatifi doğrultusunda süreci şekillendirmiştir. Müdahale sürecinde ve sonrasında Batılı devletlerin ve özellikle ABD’nin Rusya karşısında etkinlik ortaya koyamamaları dolayısı ile, uluslararası sistemde ABD hegemonyası görüşleri büyük darbe alırken; uluslararası sistemin yapısına dair ‘‘küresel karşılıklı bağımlılık’’ tezleri ortaya atılmıştır (Gürkaynak ve Yalçiner,2009:73-92).¹⁴

Gerek karşılıklı ekonomik bağımlılık gerekse de enerji bağımlılığı anlamında ortaya atılan bu tezlerle birlikte esas olarak dünyada ekonomik olarak yükselen aktörlere vurgu yapılmıştır. bu doğrultuda ABD’nin uluslararası ekonomik sistemin içerisinde AB, Japonya, Rusya, Çin gibi ülkelerin inisiyatiflerini dikkate almadan hareket edemeyeceği ortaya konmuştur. Uluslararası sistemin yeni yapısı bu dönemde özellikle Neo-Liberal kuramın çok uluslu koalisyonlara yaptığı vurgu çerçevesinde ele alınmıştır. Çin’in dış ticaret hacmindeki 100 kat artış, Japonya’nın ‘‘dört Asya kapları’’ doğrultusunda yaptığı ekonomik sıçrayış, Rusya’nın özellikle Ortadoğu ülkeleri ile gelişen müttefiklik ilişkileri doğrultusunda oluşturulan enerji ağları kritik edilmiş; bu şekilde evrilen uluslararası sistemde ABD’nin tüm bu faktörleri göz önüne alması gerektiği ifade edilmiştir.

Uluslararası sistemin çok kutuplu yapısı bir taraftan aktörlerin çatışma ihtimallerini en aza indirirken; diğer taraftan olası bir çatışma ihtimali karşısında masaya oturma seçeneğini kuvvetlendirmektedir. Bu doğrultuda Rusya ve ABD arasında Nisan 2008’de yapılan ‘‘ABD-Rusya Stratejik Çerçeve Bildirisi’’ karşılıklı bağımlılık noktasında önemli bir gösterge olarak kabul edilmiştir. Ortaya konulan bildiride esas olarak şu ifadeler yer verilmiştir:

¹³ Bkz: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/02/12/AR2007021200555.html>.
<https://www.youtube.com/watch?v=ZlY5aZfOgPA>. (21.06.2015)

¹⁴ ‘‘Karşılıklı Bağımlılık’’ yaklaşımı Joseph Nye tarafından ortaya atılmış ve temel olarak 1990 sonrasında ortaya çıkan Küreselleşme sürecinin hızlanması ile birlikte ülkelerin uluslararası sistemden kendilerini soyutlayamayacağı tezi çerçevesinde şekillenmiştir. Karşılıklı bağımlılık yaklaşımı çerçevesinde ülkelerin ilişkileri yürütememesi durumunda ortaya çıkacak maliyetlere vurgu yapılmıştır.

‘‘Amerika Birleşik Devletleri açıklık, şeffaflık ve rantabilite esasları doğrultusunda küresel enerji güvenliğinin garanti altına alınması amacına dönük olarak üretici, tüketici ve transit devletlerle ortaklıklarını arttırma temelinde politikalar ortaya koyacaktır.’’(Primakov, 2010: 19-21).

Uluslararası sistemin karşılıklı bağımlılık esasına göre şekillendiği, dolayısıyla farklı aktörlerin karşılıklı olarak birbirlerinin inisiyatiflerini dikkate almaları gerektiği tezi, ABD Ulusal İstihbarat Konseyi tarafından yayınlanan raporda da teyit edilmiştir (Naitonal Intelligence Council, Global Trends 2025, 2008).¹⁵ ‘Küresel Eğilimler 2025: Değişen Bir Dünya’ başlıklı raporda 2025 yılı itibari ile güç ekseninin Batı’dan Doğu’ya kayacağı, devlet dışı aktörlerin uluslararası sistemde önemli bir nüfuza sahip olacağı, yükselen yeni aktörlerle birlikte çoğulculuğun sistemde egemen olacağı öngörülmüştür. Bu doğrultuda Rusya, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin Ortadoğu’da etkinliklerinin artacağı vurgulanırken; özellikle ‘Arap Baharı’ süreci ve Suriye krizi sonrasında yaşanan gelişmeler raporu doğrular niteliktedir.

Ortadoğu’da 2010 yılında başlayan ve birçok Ortadoğu ülkesinde yönetimlerin değişmesi ile sonuçlanan süreçte ABD yönetiminin ‘etkisiz’ olarak nitelendirilen politikası uluslararası sistemde çok kutupluluğu ortaya koyan bir gelişme olarak kritik edilirken; özellikle Suriye krizinde Rusya, Çin ve İran’ın diplomatik önderlikleri ve sürece hâkim olmaları ABD liderliğinin sarsılması olarak yorumlanmıştır. Geline süreçte esas olarak ortaya konulmaktadır ki; uluslararası sistemde Sovyetlerin dağılması sonrasında oluşan Amerikan hegemonyası yerini, çok kutuplu bir yapıya bırakmış; ABD yönetimini uluslararası sistemin ana aktörleri olarak devletleri ve devlet dışı aktörleri dikkate almak durumunda bırakmıştır.

2. ABD DEVLET SİSTEMİNDE DIŞ POLİTİKA AKTÖRLERİ

2.1.ABD Devlet Sistemi

1789 Anayasası ile birlikte Federe bir devlet kimliği kazanan ABD, temel siyasi yapısını yazılı bir anayasa ile oluşturan ilk modern devletlerden biridir. Temelde üç bölümden oluşan anayasa, birinci bölümle birlikte devlet kurumları arasındaki görev ve yetkiler, ikinci bölümle birlikte İnsan Hakları Bildirgesi (*Bill of Rights*) ilk 10 değişiklik maddesi, üçüncü bölümle

¹⁵ Bkz:

<http://www.aicpa.org/research/cpahorizons2025/globalforces/downloadabledocuments/globaltrends.pdf> (21.06.2015).

birlikte ise 1795 yılından 1992 yılına kadar ABD'nin karşılaştığı sorunlara öngördüğü çözümler ifade edilmektedir (ABD Anayasası, 20-26). Anayasanın öngördüğü sistem olan federalizm, Amerikan yönetim sisteminin en belirleyici unsuru olmakla birlikte, gücün tek bir merkezde toplanması ve merkezi bir otoritenin gücüne karşı kişisel hürriyetleri koruyacak bir diğer otoritenin tesis edilmesi amaçlanmaktadır. Federalizme dayalı yönetim biçimini öngören anayasa ABD genelinde uygulanabilir nitelikteki yetkileri federal yönetime ve diğer idari yetkileri de Birliği oluşturan eyaletlere bırakmaktadır.

Bu çerçevede ABD'nin yönetim sisteminde en üst noktada Federal Hükümeti oluşturan Yasama (Kongre), Yürütme (Başkan), Yargı (Yüksek Mahkeme) ve ona bağlı çok sayıda organ; onun altında 50 federe devlet ve 1 federal bölge (Washington DC), en alt kademede ise yerel yönetimler ve organlar bulunmaktadır (Cox and Stokes, 2008: 1-24). Ortaya konulan kademelerle birlikte bu şekilde bir sistemi öngören ABD Anayasası, federal yönetimin yapısını "güçler ayrılığı" ilkesine dayandırmaktadır. Güçler ayrılığının işleminde esas olarak "denge ve fren" ya da "kontrol ve denge-checks and balance" (Radu, 2010: 1-3)¹⁶ ilkeleri doğrultusunda hareket edilmektedir. "Denetim ve Denge" sistemi ile birlikte Yasama, Yürütme ve Yargı'nın görev ve yetkilerinin birbirini dengelemesi, denetlemesi ve bu şekilde üç erkten herhangi birisinin güçlenerek tüm sistemi kontrol etmesinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Dengeleme unsuru çerçevesinde yürütme işlevi, Başkan, Başkan Yardımcısı ve Başkanın yönetimine bağlı olan bakanlıklar ilgili birimler tarafından yürütülürken; Yasama işlevi, Senato ve Temsilciler Meclisi isimli iki yasama organından oluşan Kongre tarafından yürütülmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri devlet sistemi içerisinde ki üçüncü güç olan Yargı ise Yüksek Mahkeme tarafından idare edilmektedir. Başkan 4 yıllığına Amerikan seçmenleri tarafından seçilirken; Senato her eyaletin 2 temsilcisinden 6 yıllığına seçilmiş 100 üyeden oluşmakta; Yüksek Mahkeme ise Başkanın aday göstermesi ve Senato'nun onayı ile ömür boyu kalmak üzere seçilen 9 üst düzey yargıçtan oluşmaktadır.¹⁷ Dış Politika işleyiş sürecinde esas etkili olan aktörler Yasama ve Yürütme erkini temsil eden aktörler olup; Yasama ve Yürütme birbirlerinin kararlarını reddetme veya değiştirme hakkına sahiptir. Bu yapı dâhilinde hareket edilirken; Başkan Kongre'nin kararını veto ederek, Kongre ise Başkanın kararını reddederek yada değiştirerek dengeleme sistemi doğrultusunda hareket edebilir.

¹⁶ Bkz: <http://usa.usembassy.de/etexts/turkish/oagt.pdf>. 05.07.2015.

¹⁷ Bkz: <http://photos.state.gov/libraries/argentina/231771/IRC/U S Legal System English07.pdf>. 09.07.2015.

Dış politikada herhangi bir yasanın çıkartılması söz konusu olduğunda; ilgili tasarı ilkin Senato'da Dış İlişkiler Komitesi'nde veya bu komiteye bağlı alt komitede ele alınmaktadır. Sonrasında Temsilciler Meclisinde de Dış İşleri Komitesi'nde veya bu komiteye bağlı bir birimde kabul edilmesi durumunda Kongre Genel Kurulunda kabul edilmesi ve son olarak da Başkan tarafından onaylanması gerekmektedir. Diktatörlük ve gücün tek elde toplanmaması noktasında da etkili olan bu uygulamalarla birlikte Amerikan Siyasal Sisteminde iki partinin hâkimiyeti mevcuttur. Demokratlar ve Cumhuriyetçilerden oluşan sistem, İngiltere'den alınmış bir sistemdir ve bu sistemle birlikte Dar Bölge Çoğunluk Sistemi uygulanmaktadır. Ana hatları ile bu şekilde ifade edilebilecek olan Amerikan Siyasal Sistemi, dış politika çerçevesinde özellikle Yasama ve Yürütme erkinin etkinliği ve yetkileri noktasında kritik edilecektir.

2.2.Yürütme Erki: Başkan- *President*

ABD devlet sisteminde halkoyu ile seçilen Başkan en fazla iki seferliğine görev yapabilmektedir. Diğer tüm kurum ve kuruluşların amiri olması ve sahip olduğu yetkilerin başka hiç kimseye verilmemiş olması dolayısı ile dış politika yapım sürecinde merkez aktör, yürütme erkinin başı ve sınırsız olmamakla birlikte yasama ve yargı ile ilgili olarak da çeşitli yetki ve sorumluluklara sahiptir (Grimmet,1999: 5-7). Dış politika yapım sürecinde bu şekilde etkin olan ABD Başkanı Anayasanın 2. Maddesi, 2. Paragrafı gereği ABD silahlı kuvvetlerinin Başkomutanı olarak tanımlanır (Radu, 2010: 5). Gerekli görüldüğü takdirde Kongrenin onayı olmadan Amerika Birleşik Devletlerinin güvenliğinin yürütme işlevi yönüne vurgu yaparak savaşa gitme kararı alabilmiştir (Sloan, 2005: 14-19). Başkanın ABD güvenliğine vurgu yaparak alabildiği bu inisiyatifin yanı sıra, anayasa ile birlikte çeşitli anlaşmaların Başkan tarafından müzakere edilip imzalanabileceği fakat bu imzanın ancak Senatonun üçte iki onayı ile birlikte geçerli olacağı ifade edilmiştir. ABD devlet sisteminde denetleme-dengeleme unsurunun göstergesi olan bu madde ile birlikte, Başkanlar Senatodan onay alınamayacak bir anlaşma yapmaktan kaçınmakta; onay alması kuvvetle muhtemel yasaları kongreye getirmektedir.

Senatonun üçte iki onayına bağlı olan bir başka konu ise Başkanın üst düzey yönetici ve büyükelçilikleri atama sürecinde yaşanmakta; CIA atamaları da yine Başkan tarafından yapılmaktadır. Başkanlığa gelen her isim kendi ekibini de kurmak istediğinden yapılan atamaların Senato onayından geçmesi dış politika aktörlerinin ve anlayışlarının onaylanması olarak yorumlanır. Atamaların yapılma süreci de tıpkı anlaşmaların sürecinde olduğu gibi Kongre'nin onayı ile mümkün olmaktadır. Kongre'nin Senato kanadının üçte iki

çoğunluğunun onayı ile gerçekleştirilen atamaların kapsamına, tüm sekreter ve bakanlar, bakanlıkların üst düzey yöneticileri, CIA ve diğer kurumların başkanları ve büyükelçiler girmektedir. Başkan ve Senato arasında olası bir atama sorunu en son Başkan Obama döneminde Türkiye büyükelçiliğine atama yapıldığı sırada yaşanmıştır. Senatodaki Cumhuriyetçi kanadın muhalefeti sebebi ile Türkiye büyükelçiliğine istediği ismi atayamamış; geçici süreliğine aynı ismi büyükelçiliğe getiren Başkan Obama, ikinci kez Francis Ricciardona ismini Kongreye getirince kabul edilmiştir.¹⁸

Başkan ve Senato arasında oluşturulan bu denge unsuru ile birlikte, Başkan Anayasanın 2. Maddesi 3. Paragrafına göre diğer devletleri tanıma yada tanımama yetkisine sahiptir (Grimmet, 1999: 11-12). Dış politika noktasında ilgili devletin büyükelçisini ABD'ye kabul etme ya da etmeme noktasında yorumlanabilecek olan bu yetki söz konusu devleti tanıma ya da tanımama olgusunu da içermekte; bu noktadan hareketle Başkan ABD'nin ilişki kuracağı yada kuramayacağı devletleri belirleyebilme inisiyatifine sahip olmaktadır. Bununla birlikte Başkan ABD'nin en üst düzey diplomatıdır ve bu doğrultuda ABD ile diğer ülkeler arasındaki ilişkileri yürütme kapsamında; ülke ziyaretleri, liderlerle görüşmeler, zirve toplantıları, uluslararası toplantılar gibi faaliyetleri yürütür (Grimmet, 1999: 7-9). Bakanlık bünyesinde dış politika açısından önemli olan bir başka nokta ise Başkanın yaptığı Birliğin Durumu konuşmaları ve yayınlanan doktrinler olmaktadır. Uluslararası sistemin ve ABD dış politikasının şekillenmesi noktasında hayli kritik olan Başkanlık doktrinleri, dış politikada uygulanacak ilkeleri ortaya koymaktadır.

Yetkileri bu şekilde ortaya konan Başkan esas olarak kabine, yürütme bürosu, bağımsız yürütme ajanları, bağımsız düzenleyici ajanlıklar, ve hükümet korporasyonları ile birlikte çalışmaktadır. Başkana öneride bulunma görevine sahip olan Kabine '*sürekli danışman*' konumunda bulunmakta; sayısı değişebilmekle birlikte 12 Bakanlıktan (*Departments*) oluşmaktadır (Halperin, Clapp, Kanter, 2006: 243-290).¹⁹ Yalnızca Başkana karşı sorumluluğu bulunan bakanlar Başkan tarafından seçilebildikleri gibi Başkan tarafından görevden alınabilirler. Başkanlık Bürosu olarak da ifade edilen Yürütme Bürosu Başkanın aldığı kararların etkinliğini sağlama ve idari mekanizmayı yönlendirme noktasında hareket etmektedir. Yürütme Organının bünyesinde bulunan ve Bağımsız Yürütme Ajanları ve Bağımsız Düzenleyici Ajanlar ulusal ekonominin çeşitli alanlarda düzenlenmesi üzerinde çalışırken; yine Yürütme Organı içerisinde yer alan Hükümet Korporasyonları bazı kamu

¹⁸Bkz: <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25165943/>. (21.06.2015)

¹⁹Bkz: <http://www.usa.gov/directory/federal/>. (21.06.2015)

hizmetlerinin gerçekleştirilmesi ve yürütülmesi ile görevlidir (Halperin, Clapp, Kanter, 2006: 243-292).

Bu kurumlarla birlikte Başkana en yakın danışmanlık ve yardımcılık yapan kurum Milli Güvenlik Kuruludur. Asli üyelerini başkan, başkan yardımcısı, dışişleri bakanı, savunma bakanının oluşturduğu Milli Güvenlik Kurulunun asli danışmanlarını CIA başkanı ve genelkurmay başkanı oluştururken; özel danışmanlarını silahların kontrolü ve silahsızlanma dairesi müdürü, ABD bilgi kurumu ve Başkanın milli güvenlik danışmanı oluşturmaktadır. Başkan yardımcısı ise sembolik bir konuma sahiptir. Başkan ile aynı zamanda ve aynı koşullarda seçilmiş olması ile birlikte, Başkanın seçim sırasında Kuzey bölgesini temsil ediyorsa yardımcısı Güney bölgesinden ya da tam tersi şekilde dengeleme noktasında seçilmektedir. Bununla birlikte Başkanın istifa etmesi, görevini sürdüremeyecek bir hale gelmesi ve ölmesi durumunda Başkanlık görevini üstlenmektedir.

2.3. Yasama Erki: Kongre (Congress)

ABD Anayasası Yasama yetkisini 1. Maddesinin 1. Bölümü ile birlikte Kongre'ye vermiştir. ABD Dış Politikasında denetleme ve dengeleme sistemin diğer önemli erki Yasama organı, Kongre-Congress temelde dış politika ve iç politika ayrımı yapmaksızın yasa yapma görevine sahip olmakla birlikte siyasal bir organ olma niteliğini de taşımaktadır. Senato-*Senate* ve Temsilciler Meclisinden-*House of Representatives* oluşan Kongre'de Cumhuriyetçilerden ve Demokratlardan oluşan iki partili sistem hâkimdir. 50 eyalette yapılan seçimler sonrasında 435 milletvekili ile oluşturulan Temsilciler Meclisi iki yılda bir üye seçimi yapmaktadır. Cumhuriyetçi ve Demokratlar tarafından gösterilen adaylardan biri Temsilciler Meclisi Başkanı (*Speaker*) olarak seçilirken; üyelik seçimlerinin 6 yıllığına iki yılda bir yapıldığı ve 100 üyeden oluşturulan Senato'da ise Temsilciler Meclisinde olduğu gibi bir Başkanlık durumu olmamaktadır. Senato tarafından çoğunluk partisinin adayı Senato geçici başkanlığına (*President Pro Tempore of Senate*) getirilmektedir.²⁰

Temelde yapısal olarak bu şekilde oluşturulan Kongre; başta yasa yapma yetkisi olmak üzere, savaş ilanı, denetleme-onaylama ve 'cüzdan gücü' olarak ifade edilen bütçe denetim yetkilerine sahiptir. Yasa yapma yetkisi çerçevesinde Kongre'de herhangi bir yasa teklifi sunulacağı zaman, Kongre üyeleri, yürütme bürokrasisi bakanlıklar, bağımsız kurumlar,

²⁰ Senato yetkileri için Anayasa 3. Madde:

<http://turkish.turkey.usembassy.gov/media/pdf/abd-anayasasi.pdf>.

Başkan ya da vatandaşlar, örgütler ve baskı grupları ilgili dilekçe ile Kongre'ye başvuruda bulunurlar. Taleplerin incelenmesi sonrasında Temsilciler Meclisinde bir milletvekili tarafından tasarinın takdimi hazırlanır; sonrasında ilgili komiteye ya da alt komiteye gönderilir (Peterson, 2012: 5-10). İlgili komitede görüşülmesi sonrasında Temsilciler Meclisi Başkanının kararı ile gündeme alınır ve üçüncü defa okuması ile oylanır. Oylamadan çıkması durumunda Senato'ya gönderilen tasarı; Senato'da da ilgili komitede görüşülür ve Senato'ya tekrar iade eder.

Sonrasında ya olduğu gibi ya da bir takım değişiklikler yapılarak Temsilciler Meclisi'ne gönderilen tasarı, ilgili değişikliklerin reddedilmesi durumunda Konferans Komitesi'ne gönderilir. Bu komitede konunun değerlendirilmesi amacı ile bir rapor hazırlanır ve her iki meclise gönderilir. Konferans Komitesi'nin konuyu olumlu değerlendirmesi durumunda ilkin Temsilciler Meclisi Başkanı sonrasında da Senato Başkanı tasarıyı onaylar ve onay için Başkan'a gönderir. Tasarının Başkan'a ulaşması sonrasında, ilgili bakanlığa gönderilir, bakanlığın onaylaması durumunda Başkan'da onaylar ve tasarı kanunlaşmış olur. Başkan'ın olası veto ihtimali karşısında tasarı Senato ya da Temsilciler Meclisindeki ilgili bölüme gönderilir ve incelenmesi sonrasında Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'na geldiğinde üçte iki çoğunluğu sağlayamazsa düşmüş olur (Heitshusen, 2012: 4-5).

Esas olarak Kongre içerisindeki komiteler ve gerektiğinde devreye sokulan alt komiteler tarafından kongrenin dış politika yapım sürecine katılımı sağlanırken; herhangi bir yasa tasarısının genel kuruldan geçip onaylanması sürecinde ilgili alt ve ana komiteler devreye girer. Amerikan devlet sisteminde alt hükümetler (*subgovernment*) olarak adlandırılan komiteler her ne kadar işleyiş sürecini yavaşlattığı noktasında çeşitli eleştiriler almakla birlikte, yasama sürecine ilişkin gerçekleştirilen iş bölümü dolayısı ile federal hükümetin üstesinden gelemediği birçok konuyu çözüme kavuşturmaktadır. Kongreye sunulan tüm tasarılar onay, gözden geçirme veya değişiklik önerisi ile üst komitelerden birine gönderilmektedir. Senato ve Temsilciler Meclisinin alt birimleri olarak kurulan Komiteler; Daimi Komiteler (*Standing Committee*), Geçici Komiteler (*Select Committee*), Birleşik Komiteler (*Joint Committee*) ve Konferans Komiteleri (*Conference Committee*) olarak işlev yürütmektedir (Heitshusen, 2012: 5-7).

İşlev gören bu komiteler arasında Daimi Komiteler oldukça büyük öneme sahiptir. Sayılarında değişiklik olmakla birlikte Temsilciler Meclisinde 19, Senato'da 16 daimi komite veya üst komite bulunmaktadır. Yasama sürecini yönlendiren bu komiteler Senato ve Temsilciler Meclisinde görüşülecek tasarılar da önceliklerin belirlenmesinde oldukça etkin rol

almaktadır. Özellikle Dış İlişkiler Komitesi ile Silahlı Kuvvetler Komitesi yabancı ülkeler adına lobi faaliyeti yürüten gruplar açısından oldukça önemli olmaktadır. Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Daimi Komitesi'nin alt komiteleri: (Cox and Stokes, 2008)

- Afrika,
- Asya pasifik,
- Uluslararası Ekonomik Politika ve Ticaret,
- Bat Yarıküresi,
- Uluslararası Operasyonlar ve İnsan Hakları.

Şeklinde işlev görürken; Senato Dış İlişkiler Komitesi'nin alt komiteleri ise şu şekilde oluşturulmuştur: (Cox and Stokes, 2008)

- Afrika,
- Doğu Asya ve Pasifik,
- Avrupa,
- Yakın Doğu ve Güney Asya,
- Batı Yarıküresi,
- Uluslararası Operasyonlar,
- Uluslararası Ekonomik Politika, İhracat ve Ticareti Geliştirme.

Oylama ve komiteler yolu ile dış politikada bu şekilde etkinlik kurulabilmesinin yanı sıra, Kongre dış politika bürokrasisinin ulusal çıkar anlayışını şekillendirme noktasında da etkin olabilmektedir. Ulusal Güvenlik Yasasının uygulanması ve bu gibi birimlere gerekli atamaların yapılması Kongrenin dış politikadaki duruşu çerçevesinde şekillenmektedir (Clapp and Halperin, 2006: 313-317).

Kongre'nin bir diğer önemli yetkisi olan savaş ilan etme yetkisi, Anayasa'nın 1. Maddesinin 3. Bölümüne açıklanmıştır. ABD'nin bir ülkeye savaş açabilmesinin onayı Kongre'ye bağlanmış olmakla birlikte bu yetki Amerika Birleşik Devletleri'nin girdiği 125 savaştan sadece 5'ini Kongre'nin ilan etmesinin²¹ de gösterdiği üzere pratikte uygulanmamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Vietnam'da bitmeyen savaşı ve Watergate Skandalı sonrasında Nixon yönetimine karşı '1973 Savaş Yetkisi Kararı' alınmış; olası bir savaş ihtimalinde 60 gün içerisinde Başkan'ın Kongre'nin onayını alması gerektiği

²¹Savaş ilanları Arşiv için Bkz: <http://www.archives.gov/legislative/resources/education/war-powers/>. 20.06.2015

alamadığı takdirde ise Kongre'nin 'durdurma' kararı verebileceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Başkan'ın orduyu herhangi bir çatışma ya da savaşa dâhil etmesi durumunda 48 saat içinde Kongre'ye rapor vermesi öngörülmüş; Kanun çerçevesinde Kongre onayı alınmaya bir savaşta kuvvet sevkiyatının engellenebilmesi, kuvvet sayısına sınırlama getirilmesi, savaş için ayrılan teçhizatları onaylanmaması karara bağlanmıştır. Başta Nixon yönetimi olmak üzere birçok Başkan tarafından hoş karşılanmayan ''savaş ilan etme'' yasası ''*danışma, rapor verme ve durdurma*'' çerçevesinde Başkan'ın Kongre'ye sorumluluğunu gerektirmektedir.²²

Kongrenin diğer bir önemli yetkisi olan ve ''*cüzdan gücü (power of purse)*'' olarak adlandırılan yetkisine göre (Bardy, 2007: 10), Amerikan bütçesinden herhangi bir harcamanın söz konusu olması ancak Kongrenin onayıyla mümkündür. Dış politika açısından değerlendirildiğinde özellikle silahlanma ve dış müdahalelere ayrılan bütçe, diğer ülkelere yapılacak gerek askeri gerekse de insani yardım harcamalarının Kongrenin onayına bağlı olarak yerine getirilebileceği yasaıdır. Yürütme erkinin gerek mali harcamalarını denetleme noktasında çeşitli ajanslarla çalışan Kongre, kamu kaynaklarının federal olarak kullanımını denetleyen Genel Muhasebe Ofisi (*General Accounting Office*) bünyesinde denetleme yapmaktadır.²³

Tüm federal harcamaların Kongre'nin onayını gerektirmesi yürütmeyi yasamanın kararlarına bağlı hale getirirken; herhangi bir dış yardım bütçesinin onaylanma sürecinde konu ilk olarak Senato Dış İlişkiler Komitesinde ve Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesinde incelenmekte; sonrasında hazırlanan ''yetki yasasının'' her iki meclis tarafından da onaylanması gerekmektedir. Sonrasında bütçenin olası bir yardım için uygun olup olmadığının araştırılması noktasında Tahsisatlar Komitesi devreye girmekte ve gerekli incelemelerden sonra nihai karar verilmektedir.

Tıpkı bu yetkide olduğu gibi başkanın yapacağı yönetime ve üst düzey mahkemeye yapacağı tüm atamalar da Senato'nun onayına bağlanmıştır. ''*Onaylama gücü*''²⁴ olarak nitelendirilen bu yetki yalnızca Kongre'nin çıkar gruplarının ve kamuoyunun baskılarına Temsilciler Meclisinden daha dayanıklı olan Senato kanadına verilmiştir. Onaylama gücü ile birlikte esas olarak Kongrenin Başkanın politik uygulamalarını tartışma, sorgulama, denetleme sürecine tabi tuttuğu öngörülmekte; bu süreç denetleme dengeleme ilkesinin önemli bir ayağı olarak kabul edilmektedir. Kongrenin sahip olduğu bir diğer önemli yetki

²² Bkz: <http://www.cfr.org/united-states/balance-war-powers-us-president-congress/p13092>. 21.06.2015.

²³ Bkz: <http://www.gao.gov/>. 21.06.2015.

²⁴ Bkz: <http://www.senate.gov/history/powers.htm>. 06.07.2015.

Başkanın yaptığı antlaşmaların onaylanmasına (Grimmet, 1999: 8-9) dayalı gücüdür. Başkan tarafından öngörülen yasa Senato oyunun üçte iki çoğunluğunu aldığı takdirde yasalaşır ve yürürlüğe girer. Buradan da anlaşılacağı üzere herhangi bir uluslararası anlaşmanın onaylanması ya da bir kişinin temsilcilikte görevlendirilmesi yetkilerine sahip olan Başkan, bu yetkileri Senato ile işbirliği yapmak durumunda bırakabilmektedir. Kaynağını Kurucu Babaların dış politika yetkilerinin tamamen yürütmeye teslim edilmemesi gerektiği yönündeki görüşünden alan bu yetki Kongre'ye Başkan karşısında dış işlerini etkileme imkânı tanımaktadır.

2.4.Yasama ve Yürütme Arasında Dış Politika

Amerika Birleşik Devletleri Anayasası dış politikayı tek bir erkin etkinliğine bırakmamakla ve Başkan ve Kongre için ‘‘eşit-coequal’’ ifadesini kullanmakla birlikte, pratikte özellikle de dış politika alanında erkler arasında güç ve etkinlik mücadelesi tartışma konusu olmaktadır. Esasen Kongre ve Başkan Anayasa ile birlikte birbirlerinden ayrı birer varlık olarak kurumsallaştırılmıştır (Brady, 2007: 9). Bu doğrultuda özellikle üzerinde durulan konu ‘‘güçler ayrılığı’’ ilkesi olmuş; bu ilke ile birlikte güçlerin ‘‘ayrılığı ve eşitliği’’ hedeflenmiştir. Bu doğrultuda kamu örgütlerinin tüm idari faaliyetleri Başkana karşı sorumluluk noktasında hareket ederken; Kongreye de hesap verme ilkesine riayet etmektedir. Başkan izlediği politikalar nedeniyle Kongre tarafından azledilemezken; Başkan da Kongreyi feshetme yetkisine sahip değildir.

Güçler ayrılığı ilkesinin yanı sıra Yasama ve Yürütme arasında işbirliğini sağlama ve krizleri önleme noktasında bir diğer önemli nokta ise ‘denetleme ve dengeleme’ mekanizmasının işletilmesi olmuştur. Bu iki ilke ile birlikte yürütülen sistemde dönemsel olarak değişen Başkan ve Kongre etkinliği ortaya çıkmaktadır. Yasama ve Yürütme erki arasında işleyen dış politika yapım sürecinde özellikle dış politikada karar alma süreci hangi erkin daha etkin olması gerektiği noktasında çeşitli tartışmaları barındırmış; *Başkanlık Modeli* (*Yeni Hükümet Modeli*), *Kongre Modeli* ve *Anayasal Denge Modeli* olmak üzere üç yaklaşım ortaya konmuştur (Waterman, 2008: 23-30). Başkanlık Modeli'ne göre Amerikan Dış Politikası yapım sürecinde Başkanın ana aktör olması gerektiği savunulurken; Kongre Modelinde ise Kongrenin etkin aktör olması gerektiği ifade edilmektedir. Bu iki modelle birlikte Anayasal Denge Modeli Başkanlık ile Kongre Modelinin dengeleme unsuru noktasından hareketle birlikte çalışması gerektiği ifade edilmiştir.

Esas olarak Kongre ya da Başkanın dış politika işleyiş sürecinde etkin olabilmeleri gündemde nelerin olduğuna, gündeme dair başlıklarda ne derece uzlaşma sağlanabileceğine göre değişebilmektedir (Milner ve Tingley, 2015: 41-51). Bununla birlikte Kongre ve Başkan arasındaki olası mücadele alanları bürokratik kurumların işletilmesi sürecinde yaşanabilmektedir. bu doğrultuda temelde Başkan ve Kongrenin etkinliği, bürokratik bir kurumun Başkanlık tarafından mı yoksa Kongreye bağlı komisyonlarca mı idare edildiğine, Başkanın bir takım ideolojik ve fikirsel yaklaşımlarının Kongre yasama sürecinde ne derece etkin olabildiğine, Başkanın herhangi bir kurumun yetkilisini değiştirirken Kongreyi ne derece etkileyebildiğine göre değişebilmektedir (Milner ve Tingley, 2015: 196-197).

Ortaya konulan bu yaklaşımın yanı sıra uluslararası politikadaki gelişmelerin seyri de Başkanı ve Kongreyi etkileyebilmekte; Kongre ya da Başkanın etkinliği Anayasada ‘eşit’ olarak nitelenmesine rağmen gelişmelerin seyri doğrultusunda değişebilmektedir. Özellikle Başkan ve Kongrenin aynı partiden olması işbirliği noktasında hareketi kolaylaştırırken; farklı partilerden olunması mücadele alanlarını arttırmaktadır. Amerikan dış politika tarihinde bir çok olay üzerinden Başkan Kongre rekabeti gözlemlenirken; son dönem ABD dış politikasında bu mücadelesinin önemli bir göstergesi de İran nükleer müzakereleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır.

Başkan Obama’nın ve İran yönetiminin 3 Nisan 2015 itibari ile ana konular üzerinde anlaşmış olması ile birlikte, ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi Cumhuriyetçi Başkanı Bob Corker’in yoğun baskıları sonucunda Kongre’ye olası nükleer anlaşmayı reddetme yetkisi veren tasarımı oy birliği ile kabul edilmiştir.²⁵ Kabul edilen bu tasarı ile birlikte Başkan Obama her ne kadar veto edeceğini ifade etmiş olsa da; Kongre ile olası nükleer anlaşma durumunda şartların ne şekilde oluşturulacağını müzakere etme durumunda kalmıştır. Bu gelişme de göstermektedir ki; Başkan Kongre’ye nazaran oldukça fazla yetki ile donatılmış olsa da gerek lobilerin gerekse de kamuoyunun da etkisi ile Kongre ile birlikte ortak bir nokta bulma eğilimi göstermiştir. Başkan ve Kongre arasında güç mücadelesi bu şekilde ortaya çıkarken bu bölümle birlikte dış ilişkilerde etkin olan temel kurumlar ortaya konulacaktır.

²⁵http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/04/150415_abd_iran_nukleer, 15.06.2015.

3. DIŞ POLİTİKADA BÜROKRATİK KURUMLAR

Başkan Anayasanın ikinci maddesi gereği federal hükümetin, eyaletlerin, kurumların, bürokrasinin ve ülkedeki tüm insanların en üst yöneticisidir. Bu doğrultuda ABD Dış İşleri Bakanlığı, ABD Savunma Bakanlığı ve diğer bakanlıklar, Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA, Intelligence Agency), ABD Ticaret Temsilciliği gibi bakanlıkların da yürütücü ve yöneticisi olan Başkan, gerek kendi toplumu gerekse de diğer ülkelere dönük olarak geliştirilen dış politika ilkelerinde ana aktördür. ABD'nin en üst diplomatı olan Başkan, diğer devletlerle ilişki kurulup kurulamayacağı, kurulursa da ne şekilde ortaya konulacağı noktasında da etkili olmaktadır. Bu süreçte birçok yürütme organı ve kuruluştan destek alan ABD Başkanının en yakınında parlamenter sistemlerdeki kabineye benzetilebilecek olan Başkanın atadığı kişiler bulunmakta; bunlar Milli Güvenlik Kurulu ve 15 Bakanlıktan oluşmaktadır.

Başkanlık bünyesindeki bürokratik kurumlar gerek bilgilendirme süreci gerekse de politikaların uygulanma sürecinde kritik öneme sahiptir. Bürokratik kurumlarca hazırlanan tasarıların Kongrenin onayı olmadan yasalaşamayacağı düşünüldüğünde, söz konusu bürokratik kurumların önemi artmaktadır. Zira bürokratik yapılar tasarıların hazırlanma ve kongreye sunulma sürecinde oldukça etkindirler. Bu doğrultuda etkin şekilde yürütülen bürokratik süreçler, Başkanın Kongre karşısındaki etkinliğini de arttırmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu bölümle birlikte dış politikada temel bürokratik kurumlar olan Dışişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, İstihbarat Servisleri ve Ulusal Güvenlik Konseyi ele alınacaktır.

3.1.Dış İşleri Bakanlığı - *Department of State*

İçerisinde 30.000 memur dış temsilciliklerinde de 500 civarında büyükelçi, konsolos ve misyon çalışanı barındıran merkez binası Washington DC'de yer alan ABD Dış İşleri Bakanlığı, Başkanlık direktifleri doğrultusunda yaklaşık 190 ülke ile ilişki; 50'nin üzerinde uluslararası örgütte ve 800'ün üzerinde uluslararası konferansta ABD temsilciliğini yürütmektedir. 2 milyar dolar bütçeli Dış İşleri Bakanlığı dört kısımdan oluşmakta; Başkan tarafından atanan Dış İşleri Bakanı, Dış İşleri Bakan Vekili ve dört müsteşar, var olan 24 dairede görevlendirilen 1'er Bakan Yardımcısı ve dış elçilikler ve personelleri bünyesinde barındırmaktadır. Başkanın atadığı Dış İşleri Bakanı-*Secretary of State*, Başkana yardım etme

ve bakanlık bürokrasisini yürütme görevlerini yerine getirmektedir.²⁶ Bakanlığın Dış İşleri Bakanından sonra ikinci önemli unsurunu Dış İşleri Bakan Vekili (*Deputy Secretary*) ve 4 müsteşar oluşturmaktadır (Halperin, Clapp, Kanter, 2006: 243-292).

Bununla birlikte Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma Kurumu, ABD Bilgi Kurumu ve Uluslararası Kalkınma Kurumu Amerikan Dış Politikasında oldukça etkili olan ve doğrudan Dış İşleri Bakanlığına bağlı bulunan kurumlardır. Yapısal olarak bu kurumlarla birlikte ‘Siyaset Planlama Ekibi (*Policy Planning Staff*) dış siyaset anlayışını kritik ederek geliştirme ve stratejik denetleme işlevlerini üstlenmektedir. İşlevsel yönelimler doğrultusunda örgütlenen Dış İşleri Bakanlığı, yönetim, ekonomi, global sorunlar ve silahsızlanma olarak başlıklar belirlerken; yönetim coğrafi bürolara ayrılmıştır. Bakanlık bünyesinde bulunan 18’i fonksiyonel, 6’sı coğrafi olmak üzere 24 dairenin her biri için 1 Bakan yardımcısı görev yapmaktadır. Fonksiyonel ve coğrafi olarak ayrılan daireler şu şekilde hizmet vermektedir:²⁷

- *Fonksiyonel Daireler:* Yasama Kurumu, Politika Planlama, Protokol, Eşit fırsat ve Sivil Haklar, Diplomatik Güvenlik, Dış Görevler ve Personel, Dış Hizmetler Enstitüsü, Uluslararası İletişim ve Bilgi Politikası, İnsan Hakları ve İnsani İşler, İstihbarat ve Araştırma, Siyasi Askeri İşler, Ekonomi ve İşletme İşleri, Uluslararası Narkotik, Konsolosluk, Mülteciler, Okyanuslar ve Uluslararası Çevre, Bilimsel İşler ve Uluslararası Örgütler.
- *Coğrafi Daireler:* Afrika İşleri, Doğu Asya ve Pasifik İşleri, Avrupa ve Kanada İşleri, Amerikalılar Arası İlişkiler İşleri, Yakın Doğu İşleri, Güney Asya İşleri.

3.2.Savunma Bakanlığı – *Department of Defence*

Amerikan Dış Politikasında etkili olan bir diğer kurum ise daha çok Pentagon olarak bilinen Savunma Bakanlığı, savunma ve askeri politikaların yürütüldüğü merkezdir. Washington DC’de bulunan Pentagon’un, savunma teşkilatı ve barındırdığı ordu açısından hayli etkinliği olmakla birlikte, dış politikadaki rolü başkanın isteğine bağlıdır. Ordunun Başkanın kontrolünde olması ve inisiyatifi Başkanın belirlemesi dolayısıyla etkinliği sınırlanan Pentagon, 4 bölümden oluşmakta,²⁸ Başkan tarafından atanan Savunma Bakanı, Savunma Bakanı Vekili ve her biri bir birime atanan müsteşarlar, bakan yardımcıları

²⁶Bkz: <http://www.state.gov/secretary/>. (21.06.2015)

²⁷Bkz: <http://www.state.gov/r/pa/ei/rls/dos/436.htm>. (21.06.2015)

²⁸Bkz: <http://www.defense.gov/>. (21.06.2015)

bulunmaktadır. Özellikle Amerikan yönetimlerinin dönemsel olarak değişmekle birlikte ‘müdahale’ noktasında şekillendirdikleri dış politikaları göz önüne alındığında; Pentagon hayli kritik bir öneme sahip olmaktadır. ABD savunma ve askeri politikalarının uzmanlık kurumu olan Savunma Bakanlığı, 1986 yılında çıkarılan bir yasa ile gerek bütçesi gerekse de personel sayısı dolayısı ile dış politikadaki etkinliği arttırmakla birlikte Başkan’a bağlı bir kurum olarak görev yapmakta; temelde insanlığın temel ihtiyaçlarına cevap verme, ülke dışı askeri kapasitenin artırılması ve farklı ülkelerin topraklarını ve ‘değerlerini’ korumalarına yardımcı olma misyonlarını ortaya koymaktadır (Serafino, 2008: 7-18).

Özellikle George W. Bush dönemi Afganistan ve Irak harekâtları noktasında etkinliği oldukça tartışma konusu olan Pentagon, özellikle Cumhuriyetçi kanadın etkin olduğu dönemlerde inisiyatifini daha çok ortaya koyduğu gözlemlenmektedir. Başkan tarafından atanana Savunma Bakanının yanı sıra, bakanlık bünyesinde Savunma Bakan Vekili ve her biri bir birime atanan müsteşarlar ve bakan yardımcıları görev yapmaktadır. Silahlı kuvvetler kadrosu olarak Kara, Hava ve Deniz/Donanma olmak üzere üç önemli kuruma sahip olan Savunma Bakanlığı, her bir birimin başına bir kuvvet komutanı ve ilgili müsteşar belirlemektedir. Askeri kanadın en üst konumunu temsil eden Genelkurmay Başkanı ise Başkana savunma konusunda destek olurken; kuvvet komutanları arasındaki koordinasyonu sağlamaktadır.

3.3.İstihbarat Servisleri – CIA

Dış politikada etkili olan bir diğer kurum olarak İstihbarat Servisleri, Merkezi İstihbarat Servisleri-CIA, Savunma İstihbarat Birimi, Kara Kuvvetleri İstihbaratı, Donanma İstihbaratı, Hava Kuvvetleri İstihbaratı, Deniz Kuvvetleri İstihbaratı, Uzmanlaşmış Ulusal Dış İstihbarat, Federal İstihbarat Bürosu-FBI, Hazine Bakanlığı İstihbaratı, Dışişleri Bakanlığı İstihbaratı birimlerini bünyesinde barındırmaktadır.²⁹ 1947 tarihli Ulusal Güvenlik Yasası ile kurulan CIA, raporlarını doğrudan Başkana sunmakta ve tamamen bağımsız bir birim olarak faaliyet yürütmektedir. Başkan tarafından atanan ve Senato’nun onayı ile göreve başlayan CIA Başkanı, istihbarat konularında başkana danışmanlık yapmaktadır. İstihbarat birimlerince yürütülen çalışmalar sonrasında elde edilen bilgilerin kullanılması Başkanın inisiyatifi doğrultusunda Savunma Bakanlığı’na yani Pentagon’a aittir.

²⁹ Bkz: <http://fas.org/irp/official.html>. 27.06.2015.

Ulusal dış istihbaratın amaçları ve öncelikleri Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından belirlenmektedir. Bütçe ve barındırdığı personel sayısı bakımından Dış İşleri Bakanlığı ile yarışacak düzeye gelen CIA, esas olarak bilgi sağlama, rapor verme, tavsiye etme ve Başkanın talimatları çerçevesinde operasyon yapma yetkilerine sahiptir. Bu çerçevede esas olarak, herhangi bir konuda müdahale olasılığı söz konusu olduğunda karar verme durumlarını karşılaştırmalı olarak ortaya koyma, bilgilerin toplanması ve uygulanabilirlik noktasında ele alınması, devlete ve vatandaşlara güvenlik maksimizasyonu temelinde yaklaşımı ve gizliliğin esas alınması misyonlarını taşımaktadır (Boraz, Jones, Lipsey, Treverton, 2006, 7-9).

3.4.Ulusal Güvenlik Konseyi – *National Security Council NSC*

Başkan, başkan yardımcısı, dışişleri bakanı, savunma bakanı, genel kurmak başkanı, istihbarat servisleri başkanı ve ulusal güvenlik danışmanını bünyesinde barındıran Ulusal Güvenlik Konseyi, 1947 yılında Truman tarafından imzalanan ‘Ulusal Güvenlik Yasası’ ile kurulmuştur (CRS Report For Congress,2011). Planlama, strateji üretme, niyet belirleme ve beklentiler ortaya koyma noktasında Başkana tavsiyelerde bulunan Ulusal Güvenlik Konseyi, Ulusal Güvenlik Danışmanı tarafından yönetilmekte; iç-dış politika ve güvenlik politikası arasında ki koordinasyonu sağlamaktadır. Özellikle Henry Kissinger (1969-1975), Brent Scowcroft (Ford dönemi ve sonrasında Baba Bush dönemi), Zbigniew Brzezinski (Carter Dönemi), Colin Powell (Reagan Dönemi), Anthony Lake (Clinton Dönemi) ve Condoleezza Rice (George W. Bush Dönemi) (Brown, Smith, Whittaker, 2011: 25-29). Ulusal Güvenlik Stratejilerinin oluşturulmasında ve dış politikaya yansımalarında hayli kritik rol almışlardır.

Ulusal Güvenlik Konseyi bünyesinde hazırlanan ulusal güvenlik stratejileri ile birlikte Amerikan dış politikasının duruşu ve dünya devletleri ile ilişkilerde takınılacak tavır ortaya konmaktadır (Brown, Smith, Whittaker, 2011: 25-42). Bu doğrultuda George W. Bush ve Barack Obama dönemlerinde hazırlanan Ulusal Güvenlik Stratejileri dış politika eğilimlerini gösterme açısından oldukça önemli birer örnektir. George W. Bush dönemi ile birlikte açıklanan ulusal güvenlik stratejisi, Amerikan İstisnacılığını ve önalcı-önleyici politikalar doğrultusunda ortaya konan dış politika duruşunu ortaya koymuş; temelde ulusal güvenlik çerçevesinde özellikle 11 Eylül olaylarının etkisi ile müdahaleci dış politika anlayışını ifade etmiştir. Sonrasında göreve gelen Barack Obama ile birlikte açıklanan ulusal güvenlik stratejisi ile birlikte Amerikan ulusunun güvenliğine vurgu yapan unsurlar korunmuş; fakat koruma noktasında kullanılacak araçlar diplomasi ve ‘‘akıllı güç’’ argümanı ile şekillendirilmiştir.

4. AMERİKAN DIŞ POLİTİKASINDA DEVLET DIŞI AKTÖRLER

ABD devlet sisteminde başta Başkan olmak üzere Kongre ve Kongre içerisinde de Senato ve Temsilciler Meclisi etkisi ile oluşturulan Amerikan dış politikasında halkın yanı sıra kamuoyu ve medyanın da önemli etkisi olabilmektedir. Bu doğrultuda özellikle yazılı, görsel ve elektronik medya, sosyal paylaşım ağları gerek devlet yetkililerince dış politikada söz konusu gelişmelerin paylaşılması noktasında kullanılırken; bu araçlar vasıtası ile dış politika analiz edilebilmekte ve karar alıcılar üzerinde sınırlı da olsa etki sağlanabilmektedir. Medya ve kamuoyunun yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının da etkili olduğu karar alma sürecinde kamuoyu oluşturma ve karar alıcıların gerek ülke içerisinde gerekse de uluslararası alanda yaptıkları anlaşma ve görüşmelerde etkili olabilmektedir. Bir diğer önemli etki unsuru olarak ortaya konulan baskı grupları ise gerek sahip oldukları seçmen kitlesi gerekse de mali kuvvetleri dolayısı ile özellikle Kongre üzerinde etki sağlayabilmektedir. Bu bölümle birlikte dış politikada etkili olan devlet dışı aktörler ele alınacak; halkın, baskı ve çıkar gruplarının ve bu çerçevede lobilerin, kamuoyu ve medyanın dış politika üzerindeki etkisi kritik edilecektir.

4.1.Dış Politikada Kamuoyu, Sivil Toplum ve Düşünce Kuruluşları Etkisi

Başta Amerikan Başkanı olmak üzere ABD devlet sisteminde birçok önemli aktörün halk tarafından seçiliyor olması halka karşı sorumluluk hissini gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda Başkan-Kongre arasında işleyen bir süreçle ortaya çıkan dış politika uygulamaları konusunda halkın bilgilendirilme süreci esas olarak ABD Uluslararası Gelişmeler Kurumu (*The US Agency for International Development*) tarafından sağlanmakta; halkın sürece katılımı teşvik edilmektedir (Taft, 2000: 28-33). Bununla birlikte özellikle ulusal güvenlik endişelerinin söz konusu olduğu dönemlerde halkın talep ve görüşleri göz ardı edilebilmektedir. Yönetimin halkı göz ardı etmesinin yanı sıra halk nezdinde de Başkanın ve bürokratik kurumların hâkim olduğu dış politika sürecine katılım konusunda isteksizlik ortaya çıkabilmektedir.

Özellikle savaş ve ekonomik kriz durumlarında Amerikan yönetiminin ve Başkanın sorgulandığı sistemde, halk dış politika işleyişine sistematik anlamda müdahil olacak kadar dış politikaya ilgi göstermemektedir. Halkın söz konusu duruşu esas olarak, dış politika başlıklarına etki edebileceklerini düşünmemelerine, dış politika konularını karmaşık bulmaları ve dolayısı ile uzmanlara bırakılması gerektiğine inanmalarına, bununla birlikte sürece dâhil olabilmek için yeterince bilgiye sahip olmadıkları öngörüsüne bağlanmaktadır (Hayes, Guardino, 2011:3-9).

Amerikan dış politikasında sınırlı halk ve kamuoyu etkisinin yanında sivil toplum kuruluşlarının etkinliği daha fazla ortaya konmaktadır. Bu doğrultuda geçmişten günümüze ABD’de infial yaratan kimi konular üzerinde yoğunlaşan sivil toplum hareketleri dış politika yapım sürecini etkileyebilmektedir. Özellikle Amerikan tarihinde siyah-beyaz ayrımı ve kölelik üzerine yoğunlaşan sivil toplum kuruluşları ile birlikte iç politikada bu yönde gelişmelere imza atılırken; köleliğin yasaklanması da yine bu doğrultuda atılan adımlardan biri olmuştur (Taft, 2000: 28-33). Kölelik ve insan hakları örgütlerinin yanı sıra savaş karşıtı sivil toplum kuruluşları da dış politika karar alma sürecinde oldukça etkili olmaktadır. İçerisinde farklı siyasi fikirleri barındıran bu kuruluşlar temelde savaş karşıtlığı üzerinden hareket etmekte ve Amerikan yönetiminin dâhil olduğu savaşlar ile ilgili geniş bir kamuoyu oluşturulması ve karar alıcı aktörlerin etkilenmesi yönünde faaliyet gösterilmektedir.

Bu doğrultuda sivil toplum kuruluşlarının BM gibi birçok uluslararası kuruluşla bağlantılı şekilde faaliyet yürütüyor olması, yönetim üzerindeki etkinliği arttırmaktadır (Taft, 2000: 33). Farklı koalisyonlarla işbirliğine gitme ya da lobilerle ortak çalışma gibi seçeneklerden de kaçınmamaktadırlar. Ele alınan konu başlıklarından biri olan savaş karşıtlığı özellikle ABD dış politikasında uygulanan müdahale dönemlerinde oldukça fazla tartışılan konu başlıklarından biri olmuştur. Savaş karşıtlığı üzerinden bir araya gelen gruplar şiddet içermeyen protestolar üzerinden hareket ederken; esas olarak savaşı durdurmak başlığı üzerinden hareket etmekle birlikte savaş konusunda kamuoyunu bilgilendirme ve silahların sınırlandırılması gibi konularda yasa teklifi için kamuoyu oluşturma konularında çaba göstermektedir. Ülke içerisinde savaş dönemlerinde bu şekilde faaliyet gösteren gruplar, savaş sonrasında ise söz konusu ülkede imar faaliyetleri ve insani yardım çalışmaları yürütmektedir.

Savaş karşıtlığı üzerinden bu şekilde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra düşünce kuruluşları da dış politikada etkili olan aktörlerdir. ABD’de oldukça etkili olan düşünce kuruluşları ABD dış politika vizyonunun oluşturulmasında büyük katkılar sağlamakta; dış politikaya dair olası senaryolar üzerinden çeşitli analizlerle geleceğe dönük stratejiler ortaya koymaktadır. Söz konusu düşünce kuruluşlarından olan RAND Cooperation, Atlantic Council, Overseas Development Council ve Washington Institue; bölgesel politikalar, ekonomik ve askeri gelişmeler ve diplomatik uygulamalar çerçevesinde ortaya konulan geniş bir yelpazeye sahiptir.³⁰ Dünya gündeminde tartışmalı olan konularında kritik

³⁰ Bkz: <http://www.rand.org/>.
<http://www.atlanticcouncil.org/>.
<http://www.washingtoninstitute.org/>.
<http://www.overseasdevelopment.com/>. 27. 06. 2015.

edildiği bu kurumlarda özellikle yönlendirici nitelikte olan analizler dikkat çekmektedir. ABD-İran ilişkilerinin tarihsel seyri ve olası rekabet ve uzlaş zeminleri üzerine de önemli analizlere sahip olan söz konusu kuruluşlar; farklı perspektifleri içermesi dolayısı ile “gizli güç (*secret weapon*)” olarak anılmaktadır (Hunter, 2000: 35).

4.2. Medya ve Dış Politika

Yazılı, görsel ve elektronik medya ABD dış politikasında direkt olmamakla birlikte dolaylı olarak etkili olan araçlardır. Dış politika açısından basın bilgilendirme, yorumlama ve belirli aktörlerin çıkarlarını temsil etme noktasında hareket etmekte; özellikle liderlerin kamuoyunu etkileme noktasında kullandıkları en önemli araç olarak gözlemlenmektedir. Devlet yetkililerinin dış politikaya dair kimi gelişmeleri Twitter gibi sosyal ağlardan paylaşımları konuya dair kamuoyu tartışmalarında da zemin hazırlamakta ve kritik konularda bu gibi ağlar üzerinden liderlere dönük kimi kritiklerin yapılması ile dış politika karar alma süreci etki altına alınabilmekte; söz konusu süreç temelde demokratikleşme ile paralel olduğu yönünde vurgulanmaktadır (Strobel, 2000: 38). Bu gibi sosyal ağlarda ortaya çıkan kimi gelişmelerin devletler nezdinde ulusal güvenliğe tehdit unsuru olarak değerlendirilerek erişimin yasaklanması gibi kararlar almaları söz konusu ağların önemini ortaya koymaktadır (Solomon, 2000: 40-42).

Dış politikada medya ilişkisi sürecinde resmi yetkililer dış politika konularının açıklanmasında ortaya konulan içeriğin ve açıklanma biçim zamanının kontrol edilmesini isterken; medya ise bu süreçte liderlerin müdahalesine sıcak bakmamakta, siyasi yetkililerin kamuoyu tarafından kontrol edilmesi noktasında bilgilerin eksiksiz ve zamanında verilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda medya ve dış politika ilişkisini anlama noktasında Yaeli Bloch Elkon tarafından yapılan çalışma oldukça yardımcı olmaktadır. Söz konusu çalışma ile birlikte liberal demokrasiler çerçevesinde medya ve kamuoyunun dış politika kararları üzerinde ne derece etkili olabildiği Amerika Birleşik Devletleri örneklemini üzerinden analiz edilmektedir (Elkon, 2007: 20-51).

Bu doğrultuda çalışmada ‘seçkin basın’ olarak adlandırılan The Washington Post ve Wall Street Journal gazetelerinin yorum ve baş makaleleri ayrı olarak ele alınırken; ‘popüler basın’ başlığı altında ele alınan USA Today ve Washington Times gazetelerinin başlık ve manşetleri de ayrıca ele alınmıştır.

Özellikle ‘seçkin basın’ olarak tabir edilen yayın kuruluşları ABD dış politikasını uluslararası alanda ortaya koyma ve diğer ülkelerle ilişkilerde analizler üretme noktasında

oldukça etkin olmaktadır. Araştırma çerçevesinde uluslararası krizin çeşitli seviyelerinde kamuoyu tarafından yapılan açıklamalar ile politik demeçler arasında güçlü ve önemli ilişkiler bulunmuştur (Elkon, 2007: 20-51). Bu noktadan hareketle basın ve kamuoyunun genel kabul gören ‘özgür’ niteliğine rağmen söz konusu açıklamaları doğrultusunda ortaya konulmuştur ki; süreç medyayı hükümeti destekler nitelikte eylemlere yöneltebilmektedir. Özellikle kriz zamanlarında etkisi bir hayli üst noktalara taşınan medya kamuoyunu da etkilemesi dolayısı ile karar alma sürecinde oldukça etkili olabilmektedir.

4.3.Baskı Grupları, Lobiler ve Dış Politika

Belli bir çıkarın korunması veya elde edilmesi için bir araya gelen kişi veya kurumların siyasi karar alma sürecini etkilemek amacı ile oluşturdukları ortak girişim çıkar grubu olarak tanımlanmaktadır (Milner ve Tingley, 2015: 117-118). Anayasada baskı gruplarına dair herhangi bir düzenlemeye yer verilmemekle birlikte; baskı gruplarının siyasi partilerden kaynaklanan bir takım boşlukları doldurma noktasında devreye girdiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte özellikle ABD’nin uluslararası ekonomik topluma entegre olma sürecinde çıkar grupları önemli rol almıştır (Milner ve Tingley, 2015: 101). Tarihsel süreç içerisinde meydana gelen sosyal ve ekonomik dinamiklerin de etkisi ile oluşan ve günümüze uzanan baskı grupları, bazı siyasal sistemlerde olağan kabul edilirken; bazılarında hoş karşılanmamaktadır. Bu doğrultuda Amerikan kamuoyunda baskı gruplarının varlığı demokrasinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Baskı gruplarının önemli bir parçası olan ve ‘kulis, koridor’ anlamlarına gelen lobicilik ise siyasi karar organlarını kendi istekleri doğrultusunda etki altına almak amacı yasama ve yürütme üzerinde faaliyette bulunan grupları ifade etmektedir (Erickson, 2000: 45-48) ABD’de lobilerin hareket ve etkinliği hükümet, yüksek memurlar ve Kongre üyeleri üzerinde görülebilmektedir. Bu doğrultuda lobi faaliyetleri çok çeşitli olmakla birlikte zengin bir içeriğe sahiptir. Özellikle ABD örneğinde siyasi iktidarın faaliyetlerini kontrol etme veya alınacak kararlara etki etme konusunda lobiler ön plana çıkmaktadır. ABD’de karar alma sürecinin lobilerin etkinliğine bu derece açık olması ABD siyasal sisteminin yapısına bağlanmaktadır (Burton vd, 2015: 4-9). Yasama ve yürütme üzerinde etkinlik kurma hedefi doğrultusunda öncelikle politik süreç analizi yapan lobiler, yasama ve yürütme mensuplarına yönelik çeşitli kulislerde bulunmaktadır.

Yapılan bu kulislerde kendi kişisel fikirleri doğrultusunda oluşturulan rapor, etüt ve belgelerle karar alıcıları etkilemeye çalışan lobiler, heyetler ve delegasyonlarla sözlü

açıklamalarda bulunmaktadır. Esas olarak hükümet kararlarını etkilemek amacı ile çeşitli bilgi alışverişinde bulunan lobiler; halkla ilişkiler, kamu diplomasisi, propaganda ve kamuoyunu bilgilendirme ve etkileme araçları çerçevesinde hareket etmektedir. Bu doğrultuda lobilerin baskı yöntemleri şu başlıklarla ifade edilebilmektedir (Burton vd, 2015: 4-9):

- İsteklerinin doğruluğu konusunda yetkili makamları inandırmak,
- Parlamenterlere yönelik oy ve seçilmeyecekleri doğrultusunda yöneltilen ‘tehdit’,
- Karar alıcılara yüklü miktarda maddi destek sağlama,
- Maliye ve hazine üzerinde bir takım baskılar yapma ya da kamu kuruluşları ile işbirliği yapmayı reddetme,
- Doğrudan bir takım eylemlerle karar alıcılara mesaj iletme.

Lobiler temelde bu stratejiler üzerinden hareket ederken; lobilerin etkinlik kurabilme oranları esas olarak mali güçlerine, medya ile kurdukları ilişkilere, örgütsel kapasitelerine, kamuoyuna ulaşma becerilerine ve gündemdeki konuya göre değişebilmektedir. Dolaylı ya da doğrudan eylem noktasında bu noktalar üzerinde duran Lobiler, temelde temsil ettikleri grupların oy potansiyellerine vurgu yapmaktadırlar. Seçmen kitlelerinin yoğunluğunu yanı sıra seçim kampanyalarına yapılacak maddi yardımlar noktasında da ele alınan Lobiler arasında esas olarak üyelerini harekete geçirebilenler ve mali olarak büyük yardımlar yapabilenler Kongre üzerinde daha etkili olabilmektedir.

Bu araçlar çerçevesinde hareket eden lobicilik, Amerika Birleşik Devletleri’nde iki önemli yasa ile birlikte faaliyetlerini meşru şekilde yürütmektedirler. 1938 tarihinde yapılan 1966 yılında genişletilen Yabancı Temsilciler Yasası ve Federal Lobi Yasası ile ABD’de lobi faaliyetlerinin usul ve esasları ortaya konmuştur.³¹ Lobilerin hükümet içerisindeki karar alıcıları etkileme noktasında devreye girmelerinin yanı sıra, hükümetin bazı birimlerinin diğer birimleri etkilemesi söz konusu olduğunda da lobiler gündeme gelebilmektedir. Bu doğrultuda özellikle dış politika karar alma sürecinde Kongre üyeleri yürütme organını etkilemeye çalışabilirken; kimi zaman da tam tersi bir durum yaşanabilmektedir. Bu doğrultuda parti disiplininin de zayıf olduğu Amerikan sisteminde karar tasarıların görüşülmesi sürecinde büyük pazarlıklar devreye girebilmekte; partilerden kaynaklanan boşluğu lobiler doldurabilmektedir (Erickson, 2000: 45-48).

³¹ Bkz: <http://lobbyingdisclosure.house.gov/lda.html>. (20.06.2015)

Söz konusu bölümle birlikte ortaya konulmaktadır ki; Amerikan dış politikasında esas aktörler Başkan ve Kongredir. Bu doğrultuda anayasa tarafından yetkileri belirlenmiş olsa da; zaman zaman Başkan ve Kongre arasında güç mücadeleleri yaşanabilmekte; özellikle Başkanın ve Kongrenin farklı partilerden olması durumunda bu olasılık daha da belirgin hale gelmektedir. Başkan ve Kongre arasında ‘denetleme ve dengeleme’ sistemi doğrultusunda şekillenen Amerikan dış politikası, devlet dışı aktörler tarafından çok fazla etki altına alınabilen bir yapı olmamakla birlikte, özellikle lobiler bu etki alanına girebilmektedir. Bu doğrultuda lobilerin özellikle güçlü finansman niteliklerine sahip olması, güçlü oy potansiyelleri ve kongrenin etkiye açık yapısı, Amerika dış politikasında lobilerin etkinliğini arttırırken; devlet dışı aktörler olarak, halk, kamuoyu ve medya gibi unsurlar sınırlı etki yaratabilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri’nin dış politikasında alacağı yönü ortaya koyma açısından ise Başkanların yayınladığı demeçler, ulusal güvenlik stratejileri ve doktrinler gündeme gelmektedir. Bu bölümle birlikte Amerikan dış politikasında doktrinlerin yerine ve Ortadoğu’ya kavramsal yaklaşımın ardından, Bush Doktrinine kadar olan süreç analiz edilecek; doktrinler çerçevesinde Amerikan dış politikasının ana parametreleri ve bu doğrultuda uluslararası sistem kritiği yapılacaktır.

BÖLÜM II

ABD DIŞ POLİTİKASINDA DOKTRİNLER VE ORTADOĞU

1. Kavramsal Çerçeve

1.1.Ortaya Çıkışı, İçeriği ve Fonksiyonu Açısından Doktrinler

Tüm Amerikan Başkanları tarafından olmamakla birlikte çoğunlukla yayınlanan doktrinler, çoğunlukla Kongrede ilan edilmekte ve dönemin dış politika hedef ve uygulamalarının yönünü ortaya koymaktadır. Dönemin uluslararası gelişmeleri ile de yakından bağlantılı olan doktrinlerle birlikte, söz konusu gelişmeler karşısında Amerikan dış politikasının yönünün tayin edilmesi kadar uluslararası sistemin doktrinler çerçevesinde şekillendirilmesi de gündeme gelmektedir. Bu doğrultuda doktrinlerle birlikte Amerika Birleşik Devletleri'ne dönük olarak tehdit tanımına giren olgular ortaya konulmakta; güvenlik stratejisine dönük adımlar atılmaktadır. Bu doğrultuda geçmişten günümüze, Monroe Doktrini (1823), Truman Doktrini (1947), Eisenhower Doktrini (1957), Carter Doktrini (1979), Reagan Doktrini (1982), Bush Doktrini (2002) ve son olarak Obama Doktrini (2009) yayınlanmıştır.³²

Esasen bir devletin ulusal güvenlik stratejisinin belirlenmesi birçok faktöre bağlıdır. Bunlar esas olarak dış tehdit algılamaları, jeopolitik faktörler, siyasi kültür, askeri yeterlilikler, ekonomik ihtiyaçlar ve ülke elitlerinin siyasi duruşları olarak karşımıza çıkarken bunlara ek olarak bir diğer unsur da ülke liderlerinin ulusal çıkar algıları gündeme alınmaktadır. Bu doğrultuda doktrinle birlikte dönemin dış politikası tanımlanır ve önceliler ortaya konulur. Uluslararası gelişmeler tarafından Başkan nezdinde ortaya konulan reaksiyonlar olarak tanımlayabileceğimiz 'doktrinler', geniş dış politika hedefleri ortaya koymakta ve uluslararası sistemde norm ve eylem düzeyinde yönlendirmelerde bulunmaktadır.

Bu doğrultuda Amerikan dış politikasında doktrinler çerçevesinde ortaya konan yaklaşımlardan bazıları şunlardır: yalnızcılık politikası (*isolationism*), çevreleme

³²Bkz: http://www.unc.edu/depts/diplomat/archives_roll/2004_04-06/sempa_nsd/sempa_nsd.html.

13 Mayıs 2015.

(*containment*), özgürleştirme (*liberation*), açık kapı politikası (*open door*), önleyici savaş (*preemption*).³³Bu ve benzeri ilkeler doğrultusunda başta kendi dış politikası olmak üzere dünya politikasına ulusal çıkarları doğrultusunda yöne veren Amerika Birleşik Devletleri doktrinlerle birlikte bölgesel politikaları anlamında da önemli yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda Amerikan dış politikasının en kritik alanlarından biri olan Ortadoğu, ABD doktrinleri açısından bakıldığında gerek Amerika Birleşik Devletlerinin güvenliği gerekse de uluslararası sistemde Amerikan değerlerinin yerleştirilmesi açısından hayli önemlidir. Özellikle tehdit algılamalarının ifade edilmesi ve alınacak önlemlerin analizi çerçevesinde Ortadoğu'ya doktriner yaklaşım, başta Ortadoğu kavramının anlaşılması olmak üzere, ABD'nin bölgeye girişi, varlık göstermesi ve bölgeyi şekillendirme unsurları çerçevesinde önemli yaklaşımlar ortaya konulmaktadır.

1.2. 'Ortadoğu' Kavramı ve 'Yakın Doğu' Çalışmaları

Tarihten günümüze sınırlarına dair analizlerine devam edilen Ortadoğu coğrafyası haritalarlarda da görüldüğü üzere 1947 yılı itibari ile genişletilmiş hali ile ele alınmıştır. Esasen bu dönemlerde de kavramsal düzeyde tartışmalar devam ederken; Ortadoğu kavramı ilk olarak deniz tarihçisi ve Jeopolitikçi Alfred Thayer Mahan tarafından ele alınmıştır. 1902 tarihinde National Review'de yayınlanan "*The Persian Gulf and International Realities*" makalesi ile "Ortadoğu" bölgesini kavramsal düzeyde ele alan ve belirli sınırlar dâhilinde analiz eden Mahan; Basra Körfezi'nin Süveyş Kanalı'ndan sonra Hindistan'a geçişte muhafaza edilmesi gereken en önemli nokta olduğunu vurgulamıştır (Mahan, 1902: 27-45).

Makalede esas olarak Rusya'nın Trans-Sibirya hattı ve Orta Asya'daki ilerlemesinin İngiltere tarafından Basra Körfezi'nde durdurulması gerektiği ifade edilirken; söz konusu makalenin ardından The Times'ın dış politika editörü olan Valentine Chirol tarafından "*The Middle Eastern Question*" başlığı altında yayınlanan makalelerle de Mahan'ın tanımı doğrultusundan oluşturulan Ortadoğu sınırları genişletilmiş; Hindistan'a giden yoldaki İran, Basra Körfezi, Irak, Doğu Arabistan Kıyıları, Afganistan ve Tibet de sınırlara dahil edilmiş; Anadolu ve Balkanlar ise Chirol tarafından "yakın doğu – *near east*" olarak tanımlanmıştır (Davison, 2011: 6-12). Bu dönemle birlikte İngiltere'nin ekonomik ve askeri çıkarları doğrultusunda şekillendirilen 'Ortadoğu' kavramı, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Mısır'a kadar genişletilmiş; esas olarak petrolün artan önemi ve bölgesel rekabetin artması gündeme gelmiştir.

³³Bkz: http://www.unc.edu/depts/diplomat/archives_roll/2004_04-06/sempa_nsd/sempa_nsd.html.

Harita 1: Ortadoğu Genel³⁴

Bu sürecin ardından İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin 'Yakın Doğu' ve 'Orta Doğu' kavramlarını birleştirmesiyle birlikte, bölgesel çıkar doğrultusunda coğrafyaya şekil verme etkinliği ABD'ye geçmiştir. II. Dünya Savaşına kadar bölgeye dönük ilgisini ekonomik boyutta tutan ve bölgede petrol şirketleri aracılığı ile varlık gösteren ABD, II. Dünya Savaşından sonra bölgede İngiltere etkinliğinin giderek azalması ve Sovyetlerin bölgeye artan ilgisi dolayısı ile Ortadoğu politikasında müdahaleci yaklaşımının ilk adımlarını atmaya başlamıştır. Bu doğrultuda dünya petrol rezervlerinin %60'dan fazlasına ve doğalgaz rezervlerinin ise yaklaşık olarak %35'ine sahip olması, stratejik olarak dünya

³⁴ <http://www.un.org/Depts/Cartographic/map/profile/mideastr.pdf>. Erişim Tarihi: 15.06.2015.

enerji trafiğinin kilit noktası konumu ve jeopolitik etkinlik alanının oldukça geniş olması dolayısı ile Ortadoğu bölgesi ABD ve SSCB arasında rekabet alanı haline gelmiştir.

Her iki ülkenin de gerek askeri gerekse de mali olarak etkinliklerini arttırmaya çalıştıkları bölgede bir diğer önemli avantaj da bölgede müttefik bloklar yaratma noktasında ortaya çıkmıştır. Sovyetlerin dağılmasına dek iki kutuplu düzende rekabet noktaları bu şekilde oluşturulurken; Sovyetlerin dağılması ile birlikte bölgede tek etkin güç haline gelen ABD, bu tarihle birlikte bölgedeki askeri varlığının en üst noktasına ulaşmıştır. Dönemsel olarak değişmekle birlikte bölgeye istikrar getirme, Amerikan çıkarlarının tamamen yerleştirilmesini sağlama ve ideolojik olarak bölgesel ittifaklar oluşturma noktasında stratejiler ortaya koymuştur.

Esas olarak ‘Genişletilmiş Ortadoğu’ çerçevesinde politika üreten Amerika Birleşik Devletleri hali hazırda Ortadoğu politikasını dış politika kurumlarından biri olan *Yakın Doğu Çalışmaları Birimi* üzerinden yürütmektedir (*Bureau of Near Eastern Affairs*).³⁵ Birimle birlikte ortaya konulan hedefler esas olarak, küresel terörizme karşı işbirliğini kuvvetlendirmek, demokrasi ve insan haklarının yerleşmesini sağlamak ve bunlara karşı olan rejimlerle mücadele etmek olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte Filistin’de iki devletli çözüm arayışlarından, İran nükleer müzakerelerine; Suudi Arabistan ve bölgesel müttefiklerle ilişkilerin genişletilmesinden Kuzey Afrika ülkelerinde olası ‘dini radikalleşme’ unsurlarına uzanan birçok konu başlığını ele alınmaktadır. Özellikle Yakın Doğu Araştırmaları Merkezi (*Washington Institute for Near East Policy*)³⁶ ile de çeşitli konferanslar ve yayınlanan makaleler aracılığıyla ‘Yakın Doğu’ çerçevesinde ele alınan ülkelerle ilgili analizler ortaya konulmakta; ABD ‘Yakın Doğu’ politikasının şekillendirilmesine büyük katkı sağlanmaktadır.

Washington Institute’nin yanı sıra ABD’de farklı düşünce kuruluşları ve üniversiteler de Ortadoğu’ya kavramsal tartışmalar düzeyinde dâhil olabilmektedir. 2005 yılında birçok farklı enstitü ve üniversitenin katıldığı Ortadoğu Çalışmaları Yıllık Toplantısı (*MESA Annual Meeting in Washington*) söz konusu çalışmaların yürütülme şeklinin gözlemlenmesi açısından

³⁵<http://www.state.gov/p/nea/>. Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2015.

Başkanlığını Anna Patterson’un yürüttüğü birim esas olarak Cezayir, Bahreyn, Mısır, İran, Ürdün, İsrail, Irak, Kuveyt, Lübnan, Libya, Fas, Umman, Filistin Bölgesi, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Tunus ve Birleşik Arap Emirlikleri ile yürütülen diplomatik ilişkilere odaklanmakta ve yukarıda ifade edilen misyon çerçevesinde faaliyetlerini yürütmektedir.

³⁶<http://www.washingtoninstitute.org/>. Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2015.

Merkez; Robert Satloff, Patric Clawson gibi birçok uzman tarafından idare edilmekle birlikte temelde dengeli olarak dizayn edilen bir realist yaklaşımla Ortadoğu’da Amerikan çıkarlarının sağlanması ve uzun vadeli olarak korunması hedefleri kapsamında çalışmalar yürütmektedir.

iyi bir örnektir (Kurzman, 2007: 25). Söz konusu toplantı kapsamında Ortadoğu kavramının sınırları ve kavramsal analizi noktasında tarihsel süreçten günümüze geçirdiği aşamalar ortaya konulmuştur. Özellikle kültürel, ekonomik ve insani akışın oldukça şeffaf hale geldiği küreselleşme sürecinde Ortadoğu kavramının da revize edilmesi gerektiği savunulurken; Ortadoğu’da yeni dönem sınırsal ayrımların kimlik düzeyinde yaşanabileceği ortaya konulmuştur (Kurzman, 2007: 26-27).

Kavramsal ve bürokratik düzeyde Ortadoğu yaklaşımını bu şekilde ortaya koyan ABD gerek Soğuk Savaş öncesinde gerekse de sonrasında yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejileri, Birliğin Durumu Konuşmaları ve özellikle Doktrinler ile Ortadoğu politikasına dair temel eğilimlerini ortaya koymuştur. Bu süreçte bölgesel ve uluslararası alanda değişen dinamiklerin ve Amerika Birleşik Devletleri’nin sahip olduğu iç politik koşulların önemli etkisi olduğu gibi; ABD başkanlarının kendi inisiyatifleri de oldukça kritik olmaktadır. Bu doğrultuda ABD tarihinde Monroe Doktrini ile başlayarak Clinton Doktrinine uzanan süreç gerek Amerikan dış politikasının analizi gerekse de değişen ABD yönetimlerinin Ortadoğu’ya yaklaşımlarının anlaşılması için oldukça büyük öneme sahiptir. Çalışmanın bu bölümü ile birlikte Monroe Doktrini ile başlanarak 11 Eylül olayları sürecinde ilan edilen Bush Doktrini dönemine kadar geçen sürede ABD Başkanlarının açıkladıkları doktrinler ve doktrinler çerçevesinde ortaya konan Ortadoğu politikası analiz edilecektir.

2. ABD Dış Politikasına Doktriner Yaklaşım ve ‘Ortadoğu’ Politikası

2.1.Monroe³⁷ Doktrini: ‘Siyasal İzolasyon Süreci’

‘Birleşik Devletler vatandaşları mutluluk ve refahtan yana tavır almaktadır. Bu doğrultuda ABD, Avrupalı devletlerin çeşitli müdahalelerine dahil olmayacaktır. Bununla birlikte kendi bütünlüğümüzü korumak doğrultusunda Avrupalı devletlerle aramıza mesafe koymak istegindeyiz. Avrupalı devletlerle politik ilişkilerin kurulması Amerika açısından dışarıdan gelebilecek tehditlere yol açabileceği gibi kıta içerisinde de demokratik özgürlüğe zarar verecektir. Bu sebeptendir ki; Amerika Birleşik Devletleri dünya politikasında daimi ittifaklar kurmaktan kaçınmalıdır. Kıta dışındaki ülkelerle yürütülecek olan ilişkiler ticari

³⁷ Amerikan politikasında tek partili sistemin son başkanı olan James Monroe, Kurucu Babalardan olan son başkan sıfatını da taşımaktadır. Virjinya valiliği sonrasında Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen Monroe, 1817’de başladığı Başkanlık görevini 1825 tarihine dek sürdürmüştür.

boyutta tutulmalı ve siyasi ilişkiler minimum düzeyde tutulmalıdır.. Bu kıtanın dış etkilere korunması için oldukça önemlidir.’³⁸

26 Eylül 1796 tarihinde ABD’nin ilk başkanı George Washington tarafından yapılan konuşmada üzerinde durulan ‘yalnızcılık politikası’, uluslararası ittifaklara girerek dünya politikasında sorumluluk almamak ve uluslararası düzen kurmakla ilgilenmemek noktasında kendini göstermiştir. Bununla birlikte müdahaleci bakış açısı ile kendi değerlerini dünyaya yayma politikası gütmeme, ülkelerin iç işlerine karışmama ve kendi iç politikasına odaklanma gibi hedefler ortaya konulmuştur (Howlett, 2009: 1-4). Amerika kıtasında gerekse de küresel politikadaki gelişmeler dolayısı ile yalnızcılık noktasında eğilim gösteren ve bu eğilimi Monroe Doktrini ile resmileştiren Amerika Birleşik Devletleri Avrupa’nın kendilerini ilgilendirmeyen birçok soruna sahip olduğunu ifade etmekle birlikte ticari ve diplomatik ilişkilerin sürdürülmesi gerektiği noktasından hareket etmiştir. 2 Aralık 1823 yılında Monroe Doktrini’nin ilan edilmesi ile birlikte ‘yalnızcılık politikası’, özellikle 1776-1798, 1824-1844, 1871-1891, 1919-1940, 1967-1986 yıllarında etkili olmuştur (Gilderhus, 2006: 5-18).

Fransız ihtilali, aydınlatma fikrinin yayılması, Napolyon’un İspanya’yı fethi ve Birleşik Devletlerin kurulması Orta ve Güney Amerika’nın devrimci hareketlere yönelmesini destekleyen unsurlar olarak ortaya çıkmış; 1820’li yılların başlarında Amerika kıtasında çeşitli bölgeler bağımsızlık elde etmiştir. (Gilderhus, 2006: 5-18). Bu dönemde yürütülen içe dönük politikalarla Orta ve Güney Amerika üzerinde etkinlik kurulması hedeflenmiştir. Ayrıca Avusturya, Rusya ve Prusya tarafından oluşturulan ‘kutsal ittifak’ oluşumu sebebi ile de Monroe Doktrininin gerekli olduğunu ifade edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’na kadar ABD’nin Anayasası niteliğinde görülen Monroe Doktrini ile ortaya konulan izolasyon politikası kapsamında askeri ittifaklara girmekten ve diğer devletlerle askeri kolaylıklar sağlamaktan kaçınılmış; ekonomik ilişkiler kurulması gerektiğinin altı çizilmiştir (Howlett, 2009: 1-4).

Başkan Monroe Birleşik Devletlerin Latin Amerika Devletlerinin bağımsızlıklarını tanıdığını ortaya koymuş ve buna ilaveten olası bir Avrupa müdahalesini hoş karşılamayacaklarını vurgulayarak Monroe Doktrini olarak anılacak olan şu ifadelere yer vermiştir:

³⁸Bkz: http://global.oup.com/us/companion.websites/9780195375701/pdf/SPD3_Monroe_Doctrine.pdf (18.06.2015).

‘‘Amerika Birleşik Devletleri’nin Avrupalı devletler ile siyasi hiçbir bağlantısı yoktur ve dolayısı ile politik müdahale noktasında da bir eğilimi olmayacaktır. Bu duruma paralel olarak Avrupalı devletlerin de Amerika’ya yönelik olarak herhangi bir müdahalesi olmamalıdır. Amerika Birleşik Devletleri’nin bu yaklaşımına rağmen herhangi bir müdahale olması durumunda; ABD bu hareketi sömürgeci bir müdahale olarak değerlendirecektir.’’³⁹

ABD’nin Birinci Dünya Savaşına girmesi ile birlikte Monroe Doktrininden ilk büyük taviz verilirken; Başkan Wilson’a rağmen kongre üyeleri Monroe Doktrininin dışına çıkılmasına izin vermemiştir. II. Dünya Savaşına kadar izolasyon politikası çerçevesinde dış politika anlayışı devam ettirilmiş; başlangıçta II. Dünya Savaşı’na dahil olmamakla birlikte savaş sürecinde İngiltere ve Fransa ile silah alım satımına devam eden Amerika Birleşik Devletleri’nin söz konusu politikası Monroe Doktrininden sapma olarak yorumlanmıştır. Süreç bu şekilde devam ederken 1941 yılında ABD’ye bağlı Hawaii eyaletinin Oahu adasındaki Pearl Harbor askeri üssüne Japonlar tarafından düzenlenen saldırı ile birlikte ABD savaşa dâhil olmuştur.

İzolasyon politikasının güvenliği sağlama noktasında artık yeterli olmadığını düşünen Amerikan yönetiminin bu yöndeki eğilimini destekleyen bir başka unsur da Rusya’nın yayılcı siyaseti olmuştur. 1946 yılı ile birlikte İran üzerinden Ortadoğu petrolleri, Basra Körfezi ve Hint Okyanusuna; Türkiye vasıtası ile Boğazlar, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz’e; Yunanistan aracılığıyla Doğu Akdeniz’e açılma politikası temelinde hareket eden Rusya karşısından ABD, Truman Doktrini ile birlikte Rusya endişesi üzerinden yeni yol haritasını belirlemiştir.

2.2.Truman⁴⁰ Doktrini: Aktif Dış Politikaya Geçiş

1946-1947 yılları ile birlikte etki alanını Doğu Avrupa’ya genişleten Sovyetler Birliği Doğu Akdeniz’e inme hedefi doğrultusunda Türkiye ve Yunanistan’a, Ortadoğu petrollerine ulaşma doğrultusunda da İran’a önem vermiştir. Süreç içerisinde İkinci Dünya Savaşı ile birlikte İngiliz ve Sovyet birlikleri tarafından İran işgal edilmiş; sonrasında İran, İngiltere ve Sovyetler arasında asker çekim takvimini belirleyen bir anlaşma imzalanmıştır (Yakup, 2000:

³⁹ Bkz: http://global.oup.com/us/companion.websites/9780195375701/pdf/SPD3_Monroe_Doctrine.pdf S:2

⁴⁰ Franklin Roosevelt sonrasında göreve gelen Harry Truman, 1945-1953 yılları arasında Başkanlık görevini üstlenmiştir. II. Dünya Savaşı’nın son zamanlarına denk gelen Başkanlığı dönemlerinde özellikle Hiroşima ve Nagazaki’ye atılan atom bombaları ve Sovyetlerle derinleşecek olan kutuplaşma süreci ile gündeme gelmiştir. Bu dönemde Başkan Truman ile birlikte Amerikan dış politikasının izolasyonist kimlikten sıyrılması ve uluslararası sistemi şekillendirmesi noktasında oldukça önemli adımlar atılmıştır.

16-18). Söz konusu tarih geldiğinde Sovyetlerin askerlerini çekmek yerine daha da arttırması ile birlikte ABD yönetimince asker çekme işleminin 1 Ocak 1946 tarihinden itibaren uygulanması gerektiği yönündeki talep Sovyet yetkililere iletilmiştir (Yaqub, 2000: 16-18). İran petrollerinin Sovyet hâkimiyeti altına girebilme ihtimalinin dünya hammadde dengelerini sarsacağını ifade eden Harry Truman, bu ihtimalin gerçekleşmesinin Türkiye üzerindeki Sovyet baskısını da arttıracığını ifade etmiştir.

Truman yönetiminin Sovyetler konusunda endişelerini arttıran bir başka unsur da Yalta Konferansı sonrasında Sovyetlerin anlaşıldığı şekilde davranmayarak; Komünist ittifakı kurma yönünde çeşitli girişimler başlatması ile ortaya çıkmıştır (Miscample, 2008: 9-10). 1947 yılının başından itibaren savaş sebebi ile oluşan ABD-Rusya işbirliği bu şekilde ortadan kalkmış; bu doğrultuda dış politikasını yeniden gözden geçirme gereği gören ABD, Harry Truman ile birlikte Rusya'nın faaliyetlerine reaksiyon niteliğinde İran ve Türkiye'nin politik bağımsızlığını destekleme doğrultusunda hareket etmiştir (Miscample, 2008: 10-11). Özellikle savaşın getirdiği yıkımla birlikte Avrupa'da yaşanan karışıklık Sovyetlere etki alanını genişletme fırsatı sağlamış; bu doğrultuda ağır bir Sovyet tehdidi altında bulundukları endişesinden hareketle yeni politikaya yön veren Harry Truman ile birlikte anti-komünizm Amerikan dış politikasının temel niteliğini oluşturmuştur. Bu doğrultuda 12 Mart 1947 tarihinde Başkan Truman şu ifadelerle Truman Doktrinini ortaya koymuştur:

“İnanıyorum ki; Birleşik Devletler insanlığın özgürlüğünü azınlık yönetimlerine ve askeri baskı rejimlerine karşı korumalıdır. Bununla birlikte söz konusu halkların özgürlük mücadelelerine her yoldan destek vermek görevimizdir. Bu doğrultuda devreye sokacağımız finansal destek programı, bu ülkelerdeki ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması ve korunması için oldukça önemlidir.”⁴¹

Rusya'nın yayılmacı siyasetine karşı ‘aynı kuvvetle karşı durma-countervailing policy’ üzerinden hareket edileceğini ifade eden Başkan Truman, Truman Doktrini ile birlikte bir taraftan iki bloğa ayrılacak olan sistemin ilk işaretlerini verirken; diğer taraftan destek olunacağı belirtilen devletlere mali yardımlarla doktrini uygulamaya koymuştur. ABD Dış İşleri Bakanı Marshall, George Kennan tarafından hazırlanan konuşmasını Harvard Üniversitesinde sunmuş; Marshall Planını da şu şekilde ortaya koymuştur:

⁴¹ Bkz: http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/documents/pdfs/5-9.pdf (18.06.2015).

“Avrupa devletlerinin kendi aralarında girişecekleri ekonomik işbirliği bölge istikrarı açısından oldukça önemlidir. Kurulan bu ekonomik işbirliği ile birlikte karşılıklı ihtiyaçlar karşılanacak ve açıkların kapatılması kolaylaşacaktır. ABD söz konusu süreçte Avrupalı devletlere yardım etmekten geri durmamalıdır. Aksi takdirde süreç siyasi rekabette radikal değişimler ve dolayısı ile siyasi istikrarsızlık ve bunla birlikte sosyo-ekonomik çalkantıları beraberinde getirecektir (Padoan ve Sorel, 2008: 45-50).”

Kongrede yaptığı bu konuşması ile birlikte temelde Yunanistan’ın özgür bir ülke olarak kalabilmesi ve kendine yetebilen bir demokrasi haline gelebilmesi için yardım edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte bağımsız ve istikrarlı bir devlet olarak Türkiye’nin Yunanistan’dan daha az önemli olmadığı ve dolayısıyla destek olunması gerektiği ifade edilirken; Türkiye’nin ulusal bütünlüğünün korunmasının ve modernizasyon sürecinin gerçekleştirilmesinin Türkiye açısından olduğu kadar Ortadoğu açısından da oldukça önemli olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte İran konusunda ise Sovyetler ile asker çekimi konusunda anlaşmazlık durumunda İran’ın toprak bütünlüğünün korunacağı ifade edilmiştir. Kongreyi bu yaklaşımla ikna etmeye çalışan Başkan Truman bu hedefler doğrultusunda atılması öngörülen adımları ise şu şekilde ortaya koymuştur:

“Marshall Planı çerçevesinde atılacak adımlarla birlikte öncelikle Türkiye ve Yunanistan’a 30 Haziran 1948 tarihine kadar geçerliliğini korumak üzere 400 milyon dolar fon ayrılacaktır. Bununla birlikte Amerika ve Yunanistan-Türkiye arasında karşılıklı askeri ve sivil personel değişimi başlatılarak gerekli eğitim ve hizmet faaliyetlerinin yürütülmesi sağlanacaktır.” (Miscample, 2008: 11).

Truman Doktrini çerçevesinde ortaya konan Marshall Planı Kongrede 2 ay boyunca tartışılmış; 22 Mayıs 1947 tarihi ile birlikte Başkan Türkiye ve Yunanistan’a askeri uzmanlar gönderme ve 400 milyon dolar civarında fon ayırma yetkisini almıştır. Süreçle birlikte teorik olarak George F. Kennan tarafından kuramsallaştırılan ‘çevreleme’ politikası Başkan Truman tarafından ‘Sovyet yayılmasını önleme’ hedefi doğrultusunda uygulamaya sokulmuş; (Padoan ve Sorel, 2008: 44-50) böylece bölgede başat aktör olan İngiltere’nin yerini Amerika Birleşik Devletleri almıştır.

Sovyet yayılmacılığına ve bölgede artan Sovyet etkisine karşı bu şekilde politika geliştiren Başkan Truman ve ekibi, 1952 seçimlerinde özellikle yeni tehdit algısı Sovyetler özelinde Cumhuriyetçilerle karşı karşıya gelmiştir. Cumhuriyetçiler Demokratlar tarafından yürütülen Sovyet tehdidini bertaraf etme politikasını dünya meselelerine yeni ve cesur adımlarla girerek

değiştireceklerini ifade etmiş; Cumhuriyetçi aday Eisenhower özellikle misilleme ve liberasyon politikalarına vurgu yapmıştır. Soğuk Savaş'ın kesin şekilde bitirileceği ve Amerika Birleşik Devletlerinin bu bitişten en az zarar göreceği şekilde çıkacağı yönünde vaatlerde bulunan; bu süreçte hava ve nükleer üstünlüğe vurgu yapılacağını ifade eden Eisenhower'ın başkan seçilmesi ile birlikte özellikle Ortadoğu özelinde Amerikan dış politikası müdahaleci yönünü hızlandırmıştır.

2.3.Eisenhower⁴² Doktrini: ABD'nin Ortadoğu'ya Girişi

Demokrat Harry Truman'dan sonra Cumhuriyetçi Dwight David Eisenhower'ın iş başına gelmesi ile birlikte, Soğuk Savaşta Amerikan stratejisini yeniden belirlenmiş; *caydırma politikası-policy of deterrence* kapsamında hareket edileceği ifade edilmiştir.⁴³ Başkan Eisenhower ile birlikte Harry Truman döneminde başlatılan ekonomik ve askeri yardımlara ve müttefik zinciri oluşturma politikasına da devam edilmiştir. Söz konusu politika Eisenhower tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Dış politika anlayışımı temelden etkileyen bir unsur var. Bu anlayış ekonomimizi güçlendirmek için ulaşmamız gereken hammaddeler ve bunlara ulaşılması sonrasında da güvenli bir Pazar ekonomisinin yaratılmasıdır. Kuşkusuz söz konusu hammaddelere oldukça uzak olduğumuz noktalar vardır. Fakat ulaşmamızı sağlayacak yönetimler mevcuttur ve bu yönetimlerle kurulacak dostça ilişkiler de bizim elimizdedir.” (Levin, 2011: 28).

Bölgeye yaklaşımını bu şekilde ifade eden Eisenhower yönetimi, özellikle İsrail'in kurulması ile birlikte Arap – İsrail gerginliğinin bölgede baş göstermiş olması ve Sovyetlerin yayılmacı hedefleri nedeni ile, bölge ülkelerini Batı destekli bir savunma örgütü çatısı altında birleştirme hedefini ortaya koymuştur. Harry Truman sonrası dönemin dış politikasında da en etkin olan unsur Sovyet tehdidi olarak ortaya çıkarken; Amerikan yönetimi Ortadoğu'da İngiltere'den kalan boşluğun Sovyetler tarafından doldurulması endişesi çerçevesinde hareket etmiştir. Bu endişe doğrultusunda bölge ülkelerine dönük olarak rejim değişikliğinin desteklenmesi “Yeni Bakış (*New Look*)” politikası çerçevesinde CIA Danışmanı Allen

⁴² ABD'nin 34. Başkanı olarak 1953-1961 yılları arasında görev yapmıştır. Cumhuriyetçi partiden seçimleri kazanan başkan kara kuvvetleri branşına ve general rütbesine sahiptir. Sovyetlere karşı yürütülen baskıyı Ortadoğu çerçevesinde genişleten Eisenhower döneminde nükleer silahlanma artmış; ulusal güvenlik stratejileri kapsamında askeri zeminde birçok adım atılmıştır.

⁴³ Eisenhower Doktrini için Bkz:

http://www.eisenhower.archives.gov/education/bsa/citizenship_merit_badge/speeches_national_historical_importance/eisenhower_doctrine.pdf (18.06.2015).

Dulles tarafından dile getirilmiş; bölgede petrol gelirlerinin korunmasını isteyen İngiltere'nin de buna sıcak baktığı ifade edilmiştir (Levin, 2011: 32).

Bu dönemde ABD 1953 yılında imzalanan Balkan Paktı ile Balkanlar'da etkin olma siyaseti doğrultusunda hareket etmiştir. İran petrol endüstrisini millileştiren Dr. Musaddık'a yapılan darbe ile birlikte⁴⁴ Şah Muhammed Rıza Pehlevi⁴⁵ yönetimi tamamen ele almış; bu süreçle birlikte ABD'nin İran özelindeki etkinliği siyasi olarak başlamıştır. Anglo-Iranian Oil Şirketi ile Amerikan petrol şirketleri arasında yapılan bir anlaşma ile söz konusu etkinlik ekonomik düzlemde genişletilmiştir. 1979 İran İslam Devrimine dek İran ABD yönetiminin önemli müttefiklerinden biri olmuştur. İran ile başlayan bölgesel müttefik zinciri oluşturma stratejisi kapsamında sonraki adım olarak Bağdat Paktı ele alınmıştır. Bağdat Pakta liderlik etme noktasında Türkiye'yi laik ve demokratik kimliği dolayısı ile uygun bulan Amerikan yönetimi, bu doğrultuda Türkiye ile Pakistan arasında 1954'te Dostluk ve Güvenlik İşbirliği Anlaşmasının imzalanmasını desteklemiştir.

ABD etkisi nedeniyle Ortadoğu devletlerince kabul görmeyen bu anlaşma sonrasında 1955 yılında Bağdat Paktı imzalanmış, ABD anlaşmayı desteklemekle birlikte özellikle Kongrenin yoğun muhalefeti sebebi ile dâhil olmamış; İngiltere ve Pakistan sonrasında Pakta katılırken; Mısır Paktı İngiltere projesi olduğu gerekçesi ile reddetmiştir (Hill, 2008: 17-21). Başkan Eisenhower özellikle Ortadoğu çerçevesinde politikasını bu şekilde ortaya koyarken; Mısır'da Nasır iktidarının başlaması ve sonrasında Sovyetler ile yakınlaşma sürecine girmesi, ABD yönetimini bölgesel müttefiklik oluşturma noktasında harekete geçiren bir diğer unsur olmuştur.

1956 yılında Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi (Telson, :15-20) sonucunda Fransa, İsrail ve İngiltere tarafından saldırıya uğraması ve saldırıların ABD ve Sovyetler tarafından durdurulması sonucunda Sovyetlerin Arap dünyasındaki prestiji artmış; bölgede Fransa ve

⁴⁴ İran'da İngiliz petrol tesislerinin millileştirilmesi ile gündeme gelen Muhammed Musaddık, Şah Muhammed Rıza Pehlevi ile büyük bir mücadele içerisinde girmiştir. Halk nezdinde önemli bir destek bulmasına rağmen, İranlı yönetici elitlerin ve Batılı devletlerin yoğun tepkisi ile karşılaşan Musaddık uygulamaları sonrasında İran ekonomisi oldukça büyük zararlar almıştır. 1953 yılında darbe ile görevinden alınan Musaddık ev hapsine çarptırılırken; söz konusu darbe 2009 yılında Barack Obama, 2013 yılında da CIA tarafından ABD'nin etkin olduğu noktasında kabul edilmiştir. CIA belgeler için bkz: Ek 1, ilgili haberler için bkz:

<http://www.cnnturk.com/2009/dunya/06/04/obamadan.tarihi.itiraf.darbeye.karistik/529582.0/index.html>.
<http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25461345>. Erişim Tarihi: 14.06.2015

⁴⁵ Muhammed Rıza Şah Pehlevi, (1919-80): Babası tarafından silahlı kuvvetlerin başkomutanlığına getirilmiş, böylece 1914'te tahta çıktığında denetimi kolayca ele geçirmiştir. 1953 CIA darbesinin ardından iktidarı da pekişmiş; petrol gelirlerini silahlı kuvvetleri olduğu kadar devletini de genişletmek için kullanarak babasına benzer bir yönetim biçimi sergilemiştir. 1979 İran İslam Devrimi ile tahttan indirildikten sonra herkesten sakladığı kanser hastalığı sebebi ile ölmüştür. "Hatalar Şaheseri" olarak anılmaktadır (Abrahamian, 2008:)

İngiltere etkisi oldukça azalmıştır. Süveyş Krizi sürecinde Suriye ve Sovyetler oldukça yakın ilişkiler kurmuş; söz konusu ilişkiler Mısır ve Suriye'nin kurduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti ile Sovyetlerin çeşitli savunma anlaşmaları imzalamaları ile genişletilmiştir.

Bölgede İngiltere'den kalan boşluğun Sovyetler tarafından doldurulma ihtimali Başkan Eisenhower tarafından giderek artan bir tehdit olarak algılanırken; 5 Ocak 1957 tarihinde 'Ortadoğu'da Barış ve İstikrarı Koruma' başlığı altında Eisenhower Doktrini ilan edilmiş ve esas olarak şu noktalarda kendisine yetki verilmesini talep etmiştir:

- *Bağımsızlıklarını koruma noktasında çaba gösteren Ortadoğu ülkelerine ekonomik kalkınmaları doğrultusunda destekte bulunmak,*
- *Talep gelmesi durumunda askeri olarak da yardımdan geri durmamak,*
- *Söz konusu ülkelere yönelik olarak Komünizm kontrolü altında bulunan ülkelere kaynaklanan herhangi bir tehdidin yönelmesi durumunda talep edildiği takdirde Amerikan Silahlı kuvvetlerinin müdahalede bulunması öngörülmektedir (Yaqup, 9-11).⁴⁶*

İlan edilmesi sonrasında ilk olarak Lübnan sonrasında Pakistan, Irak, Türkiye, Yunanistan, Afganistan, Libya, Tunus ve Fas tarafından kabul edilmiştir (Yaqup, 9-11). Başta Sovyetler olmak üzere Mısır ve Suriye'nin sert tepkisini alan doktrin; söz konusu ülkeler tarafından 'Ortadoğu ülkelerini esaret altına alma adımı' ifadesi ile eleştiri alırken; Ortadoğu ikiye bölünmüş, Sovyet etkinliği Mısır ve Suriye müttefikliği ile artmıştır. Doktrin ile birlikte bölgede olası Arap-İsrail çatışmasını Sovyet müdahalesi olmadan çözmeyi ve sonrasında oluşabilecek gelişmeleri kendi inisiyatifi doğrultusunda yönlendirmeyi öngören ABD, Ortadoğu'ya müdahale olanaklarını arttırmış; İngiltere ve Fransa'dan bağımsız politika oluşturma fırsatını da yakalaması ile birlikte; Ortadoğu'da Avrupa etkinliği dönemi kapanmış, süper güçler dönemi başlamıştır.

Eisenhower doktrinini kabulü sonrasında ABD müttefiki bir ülke olarak politika ortaya koyan Lübnan, Mısır ile ilişkilerin bozulması ve ülkede Mısır-Suriye birliğine girilmesini isteyen Sosyalist Parti ve sol gruplar nedeniyle siyasi kargaşaya girmiştir. Başkan Eisenhower tarafından 15 Temmuz 1958'de yayınlanan bir bildiri ile birlikte, şu ifadelere yer verilmiş; Eisenhower Doktrininin Lübnan ayağı ortaya konulmuştur:

⁴⁶ Bkz: <https://shafr.org/sites/default/files/U.S.-Congress-Approval-of-the-Eisenhower-Doctrine-1957.pdf>.
27.06.2015

“Lübnan Cumhurbaşkanı Irak ihtilaline benzer şekilde bir olayın ülkesinde yaşanmasını istememiş ve dolayısı ile ülkesini korumak adına çağrıda bulunmuştur. Bu doğrultuda gerek Lübnan’daki Amerikan vatandaşlarının korunması gerekse de Lübnan’ın toprak bütünlüğünün korunması ve dünya barışının muhafaza edilmesi sebebi ile ABD deniz piyadeleri Beyrut sahillerine çıkarma yapmıştır.” (Yaqup,2003: 117-119).

Lübnan’da bu şekilde varlığını ortaya koyan Eisenhower yönetiminin ele aldığı diğer bir ülke Ürdün olmuştur. Amerikan yönetimi esasen İngiltere hâkimiyeti kalktığında Ürdün’ün de fazla dayanamayacağını düşünmüş; bu doğrultuda Ürdün gündeme alınmamıştır. Fakat sonrasında Kral Hüseyin’in İngiltere ile anlaşmanın feshini talep eden muhaliflere karşı CIA kanadı aracılığı ile ABD’den yardım istemesi üzerine tekrar Amerikan yönetiminin gündemine alındı. Bu doğrultuda Amerikan yönetimi ve Suudi Arabistan desteği ile Kral Hüseyin kendine bağlı bir hükümet atayarak, sıkıyönetim ilan edip anayasayı askıya almış; tüm siyasi partiler kapatılarak sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir (Yaqup, 2003: 119). Yeni hükümetle birlikte Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişki kurulmasını öngören kararname iptal edilirken; ‘komünizm tehdidi’ altındaki Ürdün’e Eisenhower Doktrini çerçevesinde bir yardım paketi hazırlanmıştır.

Ortadoğu’da köklü değişimlerin yaşandığı bu dönemde ABD dış politikasında Ortadoğu ve dünya yaklaşımı da değişmiş; Sovyetlerin yayılması noktasında ortaya konan tehdit algısına yenileri eklenmiştir. İngiliz ve Fransız nüfuzunun azaldığı bölgede ortaya çıkan Arap milliyetçi hareketleri ve bu hareketleri destekleyen Sovyetler Birliğinin varlığı ABD için yeni politikaları gerekli hale getirirken; Ortadoğu’da da ABD ve Sovyetler ekseninde iki kutup oluşmuştur. Bu çerçevede dönemin ABD politikalarının etkinliğini artırıcı iki önemli faktör ortaya çıkmıştır: Arap milliyetçiliği bloğundaki devletlerin bölgede Fransa İngiltere sömürge dönemi mirasını ABD’nin devraldığını düşünmeleri ve İsrail faktörü (Yaqup, 2003: 26-29).

Bu çerçevede Arap Milliyetçiliğinin Sovyet etkisine yeni bir tehdit olarak eklenmesinin yanı sıra bölgede Amerikan çıkarlarının önündeki önemli engellerden biri de Arap-İsrail anlaşmazlığı olarak ortaya çıkmıştır. Arap İsrail çatışması dolayısı ile bölge ülkeleriyle istediği düzeyde ilişkiler geliştiremeyen Amerikan yönetimi bu şekilde bir nevi Ortadoğu’yu Sovyet etkisine daha da açık hale getirdiğini düşünmüş; farklı çözüm arayışları doğrultusunda hareket etmiştir. Başkan Eisenhower dönemi boyunca bu şekilde hareket eden ABD yönetimi Nixon dönemi ile birlikte ‘dünya jandarmalığından’ bölgesel müttefiklik

noktasına kayma doğrultusunda eğilim göstermiş; Ortadoğu politikası da bu temelde şekillenmiştir.

2.4.Nixon⁴⁷ Doktrini: Bölgesel Çıkar Merkezleri Üretme

Başkan Nixon göreve gelmesi ile birlikte esas olarak değişen dünya dinamiklerine ve bu çerçevede ABD dış politikasının alması gereken yeni şekli ortaya koymuş; Eisenhower dönemi dış politika anlayışını kritik etmiştir. Bu noktada 1970’li yılların değişen dünyasında 1960’larda uygulanan politikaların uygulanamayacağını ifade eden Nixon yönetimi, Soğuk Savaş ile birlikte başlayan dünya jandarmalığı anlayışını değiştirmek gerektiğini ifade ederek; Amerika Birleşik Devletleri’nin dünyanın her yerinde komünist güçlerle kendisini silahlı mücadeleye sokacak adımlar atmasının gereksiz olduğunu vurgulamıştır. Ortaya konulan bu savlar ‘‘yumuşama (*Detant*)’’ olarak anılan dönemin de ifadesi olmuştur (Caldwell, 1978: 150-160). Önceki dönemde olduğu gibi dünya jandarmalığı pozisyonu kısmen de olsa değiştirilerek; hegemonyanın tesisi ve çıkarların sürdürülebilirliği için kritik coğrafyalarda bölgesel ittifakların devreye sokulması ve sorumluluğun paylaşımı öngörülmüştür. Bu doğrultuda özellikle Kissenger’in girişimleri ile Sovyetlerle de çeşitli temaslarda bulunularak diplomatik işbirliği mesajları verilmiştir (Kissenger, 1979: 1300).

Ortaya konulan bu politika kapsamında 18 Şubat 1970’de Nixon Doktrini Kongreye sunulmuş ve esas olarak şu konuları dile getirmiştir:

‘‘İkinci Dünya Savaşının sona ermesi ile birlikte uluslararası ilişkilerde de yeni bir dönem başlamıştır. Söz konusu dönemle birlikte yeni bir dış politika anlayışının ortaya konulması gerektiği açıktır. Bu doğrultuda Amerikan dış politikası da kendini yenileyecektir. Fakat yeni dönemde uluslara dönük olarak alınacak kararlarda tüm plan ve programların yalnızca ABD tarafından yürütülmesi gerektiği bir yanılıdır. Söz konusu sorumluluğu ABD dost ve müttefikler de paylaşmalıdır, zira ABD bölgesel çatışmalara direkt müdahale etmeyecek; askeri, ekonomik ve insani yardım doğrultusunda hareket edecektir.’’⁴⁸

Doktrin ile birlikte Başkan Nixon, Ortadoğu ve Körfezin denetim altına alınması hedefi doğrultusunda İsrail ve Suudi Arabistan’a önemli misyonlar yüklerken; İran’ı ABD’nin

⁴⁷ 37. ABD Başkanı olan Cumhuriyetçi Richard Nixon, iki dönem başkanlık yapmış; Watergate skandalı ile görevden ayrılmak durumunda kalmıştır. Başkanlığı süresince Dışişleri Bakanı Henry Kissenger’dan önemli destek alan Başkan Nixon, özellikle Vietnam konusunda askerin çekilmesi ve Paris Antlaşmalarına varan süreçte önemli adımlar atmıştır. Sovyet tehdidine karşı Ortadoğu özelinde atılan adımlarla da gündeme gelen başkan, dördüncü Arap-İsrail savaşının ardından İsrail-Mısır görüşmelerine dönük adımlar atmış; temelde Ortadoğu’da bölgesel müttefikler oluşturma noktasından hareket etmiştir.

⁴⁸ Bkz: http://cf.linnbenton.edu/artcom/social_science/clarkd/upload/Nixon%20Doctrine.pdf 18.06.2015.

bölgedeki vurucu gücü olarak ortaya koymuştur. Bu dönemde “guns for oil” politikası kapsamında İran ve Suudi Arabistan’a “iki ayaklı proje (two pillars)” kapsamında yoğun şekilde silah transferi yapılmış; özellikle Şah yönetimindeki İran 23 milyon dolarlık yardım ve nükleer faaliyetlerin hızlandırılması gibi destekler almıştır (Hill, 2008: 28-30). Bununla birlikte İsrail ile ilişkileri sağlamlaştırma doğrultusunda Nixon dönemi boyunca 3 milyar dolarlık silah anlaşması imzalanmıştır.

İran Şahı’da verdiği bir röportajda: “Bizim yalnızca bölgesel ve ulusal sorumluluklarımız değil; dünya enerji kaynaklarının önemli bir kısmına sahip olmamız dolayısı ile uluslararası sorumluluklarımız da vardır.” İfadelerine yer vererek ABD ile işbirliğinden memnuniyetini dile getirmiştir (Telson,2000: 8-10). İran ve bölgedeki Arap devletlerine dönük yardımların yanı sıra, İsrail’e destek için 2 milyon dolarlık taleple birlikte, söz konusu destek 52.000 milyon olarak kaydedilmiştir (Stork, 2007: 8). İsrail’e yardımlar sonrasında OPEC üyesi Arap devletlerin ABD’ye karşı petrol ambargosu uygulamaları her ne kadar Amerikan ekonomisini sarsıp enflasyonla sonuçlansa da ABD’nin Ortadoğu ve Arap-İsrail sorununa yaklaşımında pek bir değişiklik sebebi olmamıştır.

Bu dönemde ABD için İran Körfezi hassasiyeti güçlenirken; 1973 yılına gelindiğinde Arap-İsrail savaşlarının da etkisiyle özellikle İsrail’e olan destek Sovyetlerin Ortadoğu konusunda ki girişimlerini arttırmıştır. 1973 savaşı ise Amerika’nın kendini İsrail ile özdeşleştirmesi açısından doruk noktası olarak ifade edilmiş; 1973 sonrasında ABD’nin bölgeye yönelik hedefleri şu şekilde ifade edilmiştir: (Hill, 2008: 25-34).

- Sovyetlerin bölgede azalan etkisini iyice ortadan kaldırmak,
- Avrupa’nın ve Japonya’nın işe karışmasını engellemek,
- Arap-İsrail çatışmasının doğasını değiştirecek bir siyasi çözüm üretmek,
- Mısır’ı tarafsız hale getirecek bir çözüm bulmak ve onu İsrail karşıtı bloktan koparmak.

Nixon dönemi Ortadoğu politikası Nixon Doktrini çerçevesinde ‘dolaylı askeri ve ekonomik yardımlarla bölgeye müdahale’ noktasında bu şekilde ortaya konurken; bu dönemde Ortadoğu’da ciddi gelişmeler yaşanmış; Amerikan dış politikası Nixon Doktrini çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde ABD açısından özellikle 1967 Altı Gün Savaşı, 1973 Yom Kippur Savaşı, 1973 petrol krizi ve Lübnan iç savaşı Ortadoğu açısından önemli noktaları oluşturmuş; Demokrat Başkan Carter Ortadoğu’da özellikle İran İslam Devrimi, Sovyetlerin Afganistan’ı işgali ve İran-İrak savaşı ile yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Özellikle Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sonrasında Şah yönetiminin ABD merkezli politikaların yanı sıra farklı arayışlara girmesi ile "proxies" politikası etkinliğini yitirirken; Nixon doktrini farklı boyutları ile kritik edilmiştir.

2.5.Carter Doktrini: Askeri Gücün Yerleşmesi

1976 yılı ile birlikte Demokrat Parti adayı Jimmy Carter başkanlığa gelmiş ve esas olarak 'insan haklarına saygı' başlığına vurgu yapmıştır. Başkanlık seçim kampanyasından başlayarak sonrasına uzanan süreçte, Carter yönetimi "insan hakları" vurgusu yapıp; ABD'nin bir önceki dönemde özellikle üçüncü dünya ülkeler nezdinde yaptığı hataların telafi edileceği ifade edilmiştir (Vinha, 2012: 104-109). Moral ve idealizm değerleri üzerinden vurgularla ortaya konulan politikalar Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerin ABD ulusal güvenliği karşısında tehdit yarattığı savı ile söylemden öteye geçememiştir. Başkan Carter'a yönelik olarak bu eleştirilerin yanı sıra dönemin önemli ismi olan Brzezinski, özellikle Şah yönetiminin Uluslararası Af Örgütü ve Uluslararası Hukukçular gibi kurumlar aracılığı ile Şah yönetiminin insan hakları ihlalleri temelinde kritik edilmesinin ABD ulusal çıkarları için hayati önemde olduğunu iddia etmiştir (Vinha, 2012: 109).

Bu dönemde özellikle İran ile ilgili gelişmeler ve İsrail'in güvenliği doğrultusunda Ortadoğu'da ABD açısından ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Esasen ABD Körfez'i ve petrol kaynaklarını denetim altında tutma hedefi doğrultusunda özellikle İran'a askeri ve Suudi Arabistan'a ise sahip olduğu zengin kaynakları dolayısı ile dikkat etmiştir. Bu doğrultuda 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi ile birlikte ABD yönetimi bölgedeki önemli müttefiklerinden birini kaybetmiş; İran'a dönük olarak yapılan askeri ve ekonomik yatırımların kullanımı ise Şah'ı devrimle indiren kapitalizm ve Batı karşıtı İmam Humeyni⁴⁹ yönetiminin inisiyatifine kalmıştır. Söz konusu devrim 'yeni bir Soğuk Savaş' dönemine girildiği yönündeki tezlerin ortaya atılmasına sebep olurken; İran İslam Devrimi Mark Juergensmeyer tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

"Her ne kadar devrim, Ayetullah'ın benzersiz kişiliğiyle, İran siyasetinin bir takım şartlarıyla ve Şii İslam'ın farklı karakteriyle simgeleşmişse de, bu rejim ve onu göreve getiren olağanüstü güç transferi, dini devrimin paradigmatic şekli olarak görüldü. Devrimin 'iblisi'

⁴⁹ Ayetullah Seyyid Ruhullah Humeyni (1902-89): İslam Devrimi'nin lideridir. Bir molla ailesinde doğmuş; gençlik yıllarını Kum ve Necef kentlerinde geçirmiş, 1963'te siyasete atılmıştır. Şah'a dönük muhalif eylemlerle birlikte sınır dışı edilmiş; Necef'te İslam'ın yeniden yorumlanması üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Radika popülizmi dini radikallikle birleştirirken, mollaların yetkilerini de tolumun geniş kesimini etkileyecek şekilde genişletmiştir. 1979 yılında devrimle birlikte İran'a döndüğünde Devrim Komutanı, İslam Cumhuriyetinin Kurucusu gibi sıfatlarla anılmıştır (Abrahamian, 2008: 15).

Batıda şekillendirilmiş bir milliyetçilik ve Şah'ın acemice el üstünde tuttuğu bir seküler yönetimdi. Şah'ın Batılılaşmış rejiminin kritiği dini terimlerle ifade edilmiş; isyana dini şahıslar liderlik etmiş ve yeni düzen ütopyik bir dini devlet olarak şekillendirilmişti. Bu durum, sadece Müslüman yönetimin ilk dönem şeklinin bir yeniden canlanması değil; aynı zamanda İslami siyasetin yeni bir şekliydi...’’ (Juergensmeyer, 2001: 86).⁵⁰

İran İslam Devrimi'nin yeni bir soğuk savaş döneminin habercisi olup olmayacağı tartışılırken; bölgede önemli bir müttefikini kaybeden ABD yönetimi ‘devrim neden oldu?’ sorusu üzerinde durmuştur. Söz konusu soruya Ervand Abrahamian şu şekilde değinmektedir:

‘‘Washington kendisine ‘İran’ı kim kaybetti’ diye sorarken, kimi Başkan Carter’ı suçluyordu, kimi CIA’i, kimi ise Şah’ı. Oysa sorumlu ortada. Aydınlara ve kentli işçi sınıfına inatla karşı çıkan Şah kendi sonunu hazırladı. Şah, Cumhuriyetçilik zamanında monarşi gösterisi yapıyordu. Milliyetçilik ve anti-emperyalizm çağında CIA desteği ile işbaşına gelmişti. Tarafsızlık çağında bağlantısızlar hareketi ve Üçüncü Dünyacılık’la alay ediyor, bunun yerine kendini Basra Körfezi’nde kendini ABD’nin jandarmalığına adıyordu. Demokrasi çağında ise düzenin, disiplinin, krallığın ve Tanrı’yla iletişim kurmanın erdemlerini yüceltiyordu...’’ (Abrahamian, 2008: 204).

Ortadoğu’da stratejik bir ortağın kaybedilmesi ve siyasal İslam’ın ortaya çıkması ABD açısından oldukça öneli anlamlara sahipken; bir diğer önemli gelişme Sovyetlerin tekrar Batı bloğuna geçmesinden endişe ettiği Afganistan’ı işgali olmuştur. Bu iki olayla birlikte Carter Doktrini ortaya konmuş; Ortadoğu politikası bu doğrultuda şekillenmiştir. İran’da İmam Humeyni devrimi ile birlikte Körfez kuşatmasının temel askeri dayanağını kaybeden ABD yönetimi, kendisini ‘şeytan’ olarak niteleyen ve bölgede Filistin Kurtuluş Örgütü gibi Batı karşıtı unsurlarla işbirliğine giden bir rejimle karşı karşıya kalmıştır. Gerek değişen rejim gerekse de ortaya konulan dış politika açısından Amerikan yönetimi ile İran İslam Cumhuriyeti’nin iki rakip ülke haline gelmesi; Carter yönetiminin Ortadoğu politikasına yeni yaklaşımlar getirmesini zorunlu kılmıştır.

Bu noktadan hareketle özellikle Sovyetlerin Afganistan’ı işgal etmesi Basra Körfezi, Ortadoğu petrolleri ve Hint Okyanusu’nu Sovyet tehdidine açık hale getirmiştir. Söz konusu işgal karşısında Başkan Carter 28 Aralık 1979’da yaptığı açıklama ile saldırıyı uluslararası hukuka aykırı olarak tanımlamış ve buna ek olarak Salt II anlaşmalarının yürürlüğe girmemesi sağlanmıştır (Geyer, Howland, Humphrey, Mahan, Phillips, 2008: 5-9). 23 Ocak 1980

⁵⁰ Devrim Belgeseli İçin Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=Y1SRxk2eU4g>, 22.06.2015.

tarihinde ise Başkan Carter Kongre'ye sunduğu Birliğin Durumu Raporunda Carter Doktrinini şu şekilde ifade etmiştir:

“Basra Körfezi bölgesine dönük olarak ortaya konulacak herhangi bir tehdit karşısında bu durumu Amerika Birleşik Devletleri bölgesel çıkarlarına karşıt bir durum olarak kabul edecek ve söz konusu tehdide karşılık olarak askeri kuvvet kullanımı da dahil olmak üzere her yola başvuracaktır.” (Bennett, 2007: 3)⁵¹

Carter Doktrini ile birlikte 20 Ocak 1980 tarihinde ABD Savunma Bakanlığı Yıllık Raporunda doktrine paralel olarak şu ifadelere yer verilmiş; Ortadoğu ekseninde olası tehdit noktalarına değinilmiştir:

“Ortadoğu bölgesi gerek bölgede istikrarsız yönetimlerin varlığı gerekse de Sovyet tehdidi dolayısı ile çeşitli sarsıntılar geçirmektedir. Bölge ülkelerinden olan İran'da iç karışıklıklar, savaş, terörizm ve yıkıcı faaliyetler etkinliğini arttırmaktadır. Söz konusu istikrarsızlık özellikle bölge enerji güvenliği ve uluslararası pazar açısından tehdit doğurmaktadır.” (Morrissey, 2008: 4-5).

Söz konusu doktrinin hazırlanmasında Başkan Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski oldukça etkili olmuştur. Bu dönemde Basra Körfezi'ne ve Hürmüz Boğazı'na özellikle dikkat edilmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“ Hint Okyanusu'nun silahsızlandırılmasından vazgeçmeliydik. Süveyş'in doğusundan İngilizlerin ayrılışı ve Basra Körfezi'nin kuzeyinde stratejik dayanağımızın çöküşünden sonra ABD'nin daha geniş bir cevabının gerekliliğini hissediyorum. Bu doğrultuda Hint Okyanusu ve İran Körfezine ileri üsler yapılması ve bu üslerin uzun vadeli olarak güvenli hale getirilmesi gerekmektedir.”⁵²

Yeni stratejisini bu şekilde ifade eden Başkan Carter ve ekibi bölgeye olan uzaklıktan kaynaklanan dezavantajları en aza indirgeme hedefini ortaya koymuş; bölgeye yakın yerlerde Amerikan güçlerinin, silahlarının, uçaklarının konuşlandırılabilceği ya da ikmal yapabilecekleri stratejik üsler kurma noktasından hareket etmiştir. Bu doğrultuda CENTCOM (Morrissey, 2008: 5-12) çatısı altında Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nda ABD askeri kuvvetleri arttırılmıştır (Benneth, 2007: 7-8). Konuşlandırılacak üslerin yanı sıra Amerikan yönetimine karşı olası bir müdahalede NATO müttefiklerinden kolayca yardım almasının

⁵¹Bkz: <http://www.archives.gov/declassification/iscap/pdf/2011-064-doc33.pdf> 18.06.2015.

⁵² Bkz: <http://www.jimmycarterlibrary.gov/documents/pddirectives/pd63.pdf> 27.06.2015.

sağlanması da gündeme alınmıştır. Bu doğrultuda NATO'nun sorumluluk alanının Ortadoğu'yu da içine alacak şekilde genişletilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Ortaya konulan bu politikalarla birlikte Carter Doktrini, Truman Doktrini'nden sonra ABD'nin yaşamsal çıkarlarını korumak için asker kullanabileceğinin bir başkan tarafından Vietnam'dan sonra ilk kez dile getirilmesi olmuştur.

Doktrin çerçevesinde Carter, ABD'de merkezlenen ama İran Körfezi'ne konuşlandırma için hazır tutulan bir savaş güçleri koleksiyonu olan Acil Konuşlandırma Gücünü kurma kararı almıştır (Yaqup, 2000: 22-28). Körfeze ABD kuvvetlerini yerleştirilmiş ve Bahreyn, Diego Garcia, Umman ve Suudi Arabistan'daki askeri kuvvetlerden periyodik olarak faydalanılması düzenlenirken; Afganistan'daki Sovyet destekli rejimin yıpratılması için örtülü operasyonlara girilerek; ülkedeki gruplar (El Kaide gibi) Sovyet karşıtlığı yaratma amacına dönük olarak desteklenmiştir (Stork, 2007: 5-14). Ayrıca bu dönemde Enver Sedat yönetimindeki Mısır ile İsrail arasındaki Camp David anlaşması imzalanmış; bu anlaşmayla birlikte ABD her iki ülkeye desteğini arttırmıştır.

Bununla birlikte İran-Irak savaşında dengeleme siyaseti kapsamında her iki ülkeyi de destekleyen ABD, körfez bölgesinde güçlü bir devletin ortaya çıkmaması hedefi doğrultusunda hareket etmiştir. Afganistan işgali ve İran-Irak savaşı devam ederken Carter dönemi sona ermiş; bu dönemde ortaya konulan 'insan hakları ve demokrasi' söylemleri uygulama noktasında oldukça etkisiz kalmış; Başkan Carter yönetimi 'askeri gücün yerleşmesi' politikasına devam edecek olan Ronald Reagan'a bırakmıştır.

2.6.Reagan⁵³ Doktrini: Çevreleme Yerine İçerden Kuşatma

ABD Başkanı Wilson'un Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya koyduğu '*demokrasi için güvenli bir dünya yaratılması*' hedefinin uygulayıcısı olmayı hedefleyen ve '*komünizme karşı tavizsiz savaş*' sloganını kullanan Ronald Reagan 1981-1988 yılları arasında ABD Başkanı olarak görev yapmıştır. Nisan 1985'te Charles Krauthammer tarafından Time'da yayınlanan bir makalede "Reagan Doktrini" "overt and unashamed" olarak tanımlanmış; adalet ve demokratik gelenek doğrultusunda "mücahitlerin" destekleneceği ifade edilmiştir

⁵³ 1981-1989 tarihlerinde görev yapan Cumhuriyetçi aday Ronald Reagan, özellikle Soğuk Savaşın bitimine giden süreçte oldukça etkin olduğu noktasında ele alınmaktadır. Dış politikayı katı bir Sovyet karşıtlığı üzerine formüle eden Başkan Reagan, "Yıldız Savaşları" olarak anılan savunma stratejisi ile Sovyet karşıtlığının desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu dönemde yaşanan İran-Irak savaşı sebebi ile bölgeyi önemle ele alan Başkan, özellikle İran-Kontra skandalı (İran ile rehine krizi sürecinde İran'a silah yollanması) ile kritik edilmiştir. Yine rehine krizi olayında Başkan Cater Ayetullah Humeyni'ye yazdığı bir mektupla rehinelere serbest bırakılmasını istemiştir.

(Viret, 2012: 2). Bu doğrultuda doktrin ile birlikte ABD askeri gücü doğrudan kullanılmadan kendi ülkelerinde baskıcı rejimlere karşı mücadele eden gruplara dolaylı askeri ve maddi yardım sağlanması; gruplara yapılan ABD desteği ülkelerin koşullarına göre değerlendirilerek olası değişikliklerin yapılması öngörülmüştür.

Hedef kapsamında ortaya konulan politikaların ilki ‘‘yeşil kuşak’’ projesi olmuş; bu proje kapsamında ‘‘dinci savaşçılar’’ yetiştirme hedefi ile Afganistan ve Pakistan’da bu yönde faaliyetlere girilmiş; desteklenen gruplar şu ifadelerle ‘‘özgürlük savaşçısı (*freedom fighters*)’’ (Jentleson, 1991:5-6) olarak anılmıştır:

‘‘Demokratik müttefiklerimizi korumalıyız. Afganistan’dan Nikaragua’ya uzanan topraklarda hayatlarını Sovyet tehdidini engellemek ve insani değerlerimizi korumak için tehlikeye atan ‘özgürlük savaşçıların’ bize duydukları inancı sarsmamalıyız. Tıpkı bir zamanlar Kennedy’nin Berlin’de haykırdığı gibi bugün de özgürlük aşığı insanlar dünyanın her yerinde haykırmalıdır. Ben Berlinliyim, ben siyonizmden yara almış yahudiyim, ben bir Afganım ya da ben bir mülteciyim. Ben totalitarizmden yara alma ihtimali olan bir kurbanım’’ (Winer, 2004:12-13).

Söz konusu mücadeleyi bu şekilde ifade eden Başkan Reagan; doktrin çerçevesinde esas olarak ‘‘zorlayıcı diplomasi (*coercive diplomacy*) üzerinde durmuştur. Politika ile birlikte bu dönemde 1982-84 yıllarında Lübnan’a deniz kuvvetleri filolarının yerleştirilmesi, askeri ve diplomatik yollarla Libya’ya baskı uygulanması (1986 saldırıları) ve Basra Körfezi’ne ABD donanmalarının yerleştirilmesi gibi uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Jentleson, 2004: 3). Bu uygulamaların yanı sıra Sovyet tehdidi temelinde ise önceki dönemlerden farklı olarak Sovyetleri çevreleme yerine, Sovyetlerin etkili olduğu bölgelerde ki muhalif ve radikal unsurları destekleyerek ‘‘Sovyetleri tüketme’’ hedefi doğrultusunda hareket edilmiştir. Süreç dâhilinde Afganistan’daki mücahit gruplara 30 milyon dolarlık bir bütçe ayrılmıştır (Jentleson, 2004: 6).

Bu politika ile birlikte taraflar sıcak çatışma noktalarında karşı karşıya gelmekten ziyade; mücadeleyi değerler ve ideolojiler üzerinden ‘vekil savaşçılar’ ile yürütmüşlerdir (Mamdani, 2005: 76). Özellikle Afganistan ve Pakistan’da oluşturulan ‘cihatçı’ gruplarla Müslümanlar üzerinden Sovyetlerle mücadelesini yürüten ABD, Başkan Reagan döneminde CIA ve söz konusu ülkelerin istihbaratı ile yoğun temas halinde olmuş; ‘mücahitlere’ azami ateş gücünü sağlama ve siyaseten radikal/anti-komünist Müslümanları Sovyetlere karşı harekete geçirme noktasında hareket etmiştir. Başkan Reagan yetiştirilen bu ‘mücahitlerden’ bazılarını Beyaz

Saray'da ağırlamış; 1985 yılının Mart ayında savaşçılara askeri desteği arttıran 166 sayılı Ulusal Güvenlik Kararını imzalamış ve esas olarak şu gelişmelere değinmiştir: (Mamdani, 2005: 77).⁵⁴

- *Mücahitlerin eğitime destek noktasında çeşitli danışmanlar devreye sokulurken; lojistik kaynak temelinde de Amerikan yapımı uçaksavarlar temin edildi,*
- *Tacikistan ve Pakistan'a kaydırılmak istenen savaştan Sovyetlerin Pakistan'ı işgali üzerine vazgeçildi,*
- *Gerek eğitim verilmesi gerekse de birlikte savaşılması için Pakistan'a yönelik olarak radikal İslamcı destekleri teşvik edildi.*

Bu belge ile birlikte arttırılmış örtülü askeri yardımı onaylayan Reagan yönetimi, bu süreçte Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile de yakın temasta bulunup; Pakistan'ı eğitim ve lojistik, Suudi Arabistan'ı finansal kaynak olarak ele almıştır. Ortadoğu'da etkinliği arttırma ve Sovyetleri 'içerden' çökertme noktasından hareketle 'yeşil kuşak' projesini sürürden Başkan Reagan, bir taraftan da bölgedeki müttefik ülkeleri gerek askeri gerekse de finansal olarak desteklemeye devam etmiştir. Bu kapsamda İran'a karşı Irak desteklenmiş; 1982 yılında Irak'a 60 tane Hughes 300C ve 500D helikopterinin satılmasına dair anlaşma kabul edilmiştir (Uslu, 2003: 166-199). Askeri istihbarat, füze sistemleri ve askeri teknoloji noktasında Irak'a yönelik desteğini arttırmış; Şiilere ve Kürtlere yönelik kullanılan nükleer silahlar ile ilgili herhangi bir tepki gösterilmemiştir.

Doktrin çerçevesinde Irak'a desteğini bu şekilde ortaya koyan Başkan Reagan, bu süreçte Libya müdahalesi ile doktrin çerçevesinde savunulan "önleyici meşru müdafaa hakkını(preemptive action)" (Winer, 2004: 23) ortaya koymuştur. Bir devlet için bireysel ve müşterek meşru müdafaa hakkını dar yorumlayan anlayışa karşı çıkarak; doktrin ile birlikte ortaya konulan 'müdahaleci' anlayışı uluslararası terörizmle mücadele kapsamında genişleten Başkan Reagan yönetimi, 1986 yılında Libya'ya karşı bir hava harekatı düzenlemiş; Libya Devleti'nin terörist gruplarla bağlantısı olduğunu ve Libya Devlet Başkanı'nın terörist hareketlere doğrudan destek verdiğini iddia etmiştir (Endicott, 1986: 2-10). Amerika'nın uluslararası terörizme karşı pasif kalarak tahammül etmeyeceğini ve her zaman harekete geçebileceğini ifade eden Başkan Reagan, Libya'ya yapılan hava saldırısı sonrasında, meşru

⁵⁴ Ulusal Güvenlik Stratejisi için Bkz: <http://nssarchive.us/NSSR/1987.pdf>. 22.05.2015.

müdafaanın Amerikan yönetiminin sadece hakkı değil aynı zamanda görevi de olduğunu belirtmiştir (Endicott, 1986: 2-10).⁵⁵

Bölgede ki görev ve sorumluluğunu bu şekilde ortaya koyan Başkan Reagan, önemli bir müttefiki olarak İsrail'i desteklemeye devam etmiştir. Bu politika kapsamında İsrail'i destekleme İsrail gelmektedir. Özellikle Şah'ın devrilmesinden sonra İsrail'in ABD açısından önemi bir kez daha vurgulanmış ve bu çerçevede, İsrail ile askeri işbirliği anlaşmaları yapılmakla birlikte; İsrail'in ABD askeri teknolojisine ve piyasasına ulaşmasına izin verilmiştir. Ayrıca İsrail'in asıl tehdit olarak Rusları değil Arap milliyetçiliğini ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nü görmesi dolayısıyla, ABD İsrail'in endişelerini yatıştırmak adına, Lübnan'daki FKÖ üssünün etkisiz hale getirilmesi konusunda İsrail'e yardımcı olunması kararına varmıştır (Berger, 2010: 62-63)

Bu süreçte ABD esas olarak Arap-İsrail çatışmasında Arapları yanında tutarak, İsrail'in çıkarlarını muhafaza etme ve Filistin –İsrail anlaşmazlığını belli oranlarda çözüme kavuşturma yönünde hareket etmiştir. Özellikle Sovyetlerin dağılmasından sonra farklı tehdit unsurlarıyla karşılaşmış ve her ne kadar rakipsiz kaldığı yönünde yorumlarla karşılaşsa da; bu tehditler gerek iç gerekse de dış politika açısından durduğu yeri tartışılır hale getirmiştir. Özellikle Reagan dönemi önalıcı müdahale anlayışının sınırlarının genişletilerek 'direk müdahale' doğrultusunda şekillendirilmesi, ABD dış politikası açısından önemli bir dönemin başlangıcı olmuştur.

2.7.George H. W. Bush⁵⁶: Yeni Dünya Düzeni ve Gücün Yerleşimi

‘‘Dünya şimdiye kadar iki askeri kamptan oluşuyordu. Bununla birlikte şimdiden itibaren dünya üzerinde tek bir süper güç olacaktır. Dünya bu durumu kesin bir şekilde kalbinde herhangi bir korku olmaksızın kabul edecektir. Çünkü bize inanıyorlar ve haklılar. Onlar adaletli ve makul olduğumuza inanıyorlar. Onlar her zaman doğru neyse onu yapacağımıza inanıyorlar...’’ (White House, National Strategy of US, 1991)⁵⁷.

Soğuk Savaşın bitimi sonrasında mevcut durumu bu şekilde değerlendiren ABD'nin 1989'da iş başına gelen Başkanı George H. W. Bush, bu dönemle birlikte özellikle Ortadoğu

⁵⁵ Video için Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=13xx1J5FdNE>, 27.06.2015.

⁵⁶ 1989-93 tarihlerinde görev yapan Cumhuriyetçi George H. W. Bush, Sovyetlerin dağılması sonrasında Gorbaçov ile çeşitli görüşmeler yaparak karşılıklı silahsızlanmaya dönük olarak görüşmelerde bulunmuştur. Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında BM desteği ve Müttefiklerle

⁵⁷ Bkz: <http://nssarchive.us/national-security-strategy-1991/>, (10.04.2015).

özelinde yoğun bir gündemle karşı karşıya kalmış; ekibi ile birlikte ‘müdahaleci’ dış politika anlayışı doğrultusunda politika belirlemiştir. ‘Yeni dünya düzeni’ olarak tanımlanan yeni düzende Amerikan yönetimi ilk olarak Ortadoğu’da Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ile birlikte yeni tehdit noktalarını belirlemek ve bu doğrultuda stratejisini orta koymakla işe başlamıştır. Ekim 1989 ile birlikte Başkan Bush Körfez bölgesinde Amerikan çıkarlarına zarar verecek bölgesel ve bölge dışı devletlere karşı gerekirse silah kullanılacağını ilan eden Ulusal Güvenlik Yönergesini ilan etmesi ve Körfez bölgesinde potansiyel tehdit unsuru olarak ortaya konan devletlerarasında Irak’ın da sayılması (WH, NSUS,1991) yeni dönem politikalarını ortaya koyma noktasında atılan önemli adımlardan biri olmuştur.

Bu çerçevede İran-Irak savaşı bittikten sonra 1 Ağustos 1990 ile birlikte Saddam Hüseyin’in kaçak olarak Irak petrolünü çıkardığı ve Irak’ın bir eyaleti olduğu gerekçesi ile Kuveyt’i işgal etmesi Amerikan yönetiminin öncelikli gündemi olmuştur. Esasen Körfez petrollerine egemen olma hedefi doğrultusunda bu adımı atan Saddam Hüseyin, Amerikan desteği ile kazandığı İran zaferi ile bu adımı atma konusunda daha da cesaretlenmiştir. Başta Başkan Bush olmak üzere Suudi Arabistan ve bölge müttefiklerini harekete geçiren bu saldırı karşısında, NATO ve çeşitli Arap devletlerinin oluşturduğu çokuluslu bir ittifak kurularak bölgeye askeri yığınak yapılmaya başlandı (Callanan ve Weiler, 2008: 4-7). BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan bir kararla 15 Ocak 1991 tarihine kadar Saddam Hüseyin’e Kuveyt’ten çıkması, çıkmadığı takdirde hareket düzenleneceği yönünde alınan karar bildirildi.⁵⁸ Saddam Hüseyin’in karara uymaması üzerinde düzenlenen hareketle 4 gün içerisinde sonuç alan ABD ve müttefikleri 27 Şubat’ta imzalanan ateşkes anlaşması ile hareket ABD’nin bölgedeki etkinliğini arttırması ile sonuçlandı.⁵⁹

Irak ve İran gibi ülkeleri ‘haydut devletler’ olarak tanımlayan ABD yönetimi bir yandan bölge devletlerine dolaylı olarak mesaj vermekle birlikte, diğer taraftan Basra Körfezi’nde tam ve tartışmasız kontrol sağlayarak enerji güvenliğini sağlamlaştırma konusunda önemli bir adım atmıştır. Harekât ile birlikte Ortadoğu’ya dönük olarak düzen ve istikrar noktasında ciddi adımlar atılması gerektiğini ifade edilmiştir. Bu doğrultuda Başkan Bush yönetimi *‘‘Körfez Bölgesi’nin güvenliği için yeni düzenlemeler gerçekleştirme, silahlanmanın kontrol altına alınması, Ortadoğu’nun ekonomik olarak gelişmesi için mekanizmaların oluşturulması başta İsrail-Filistin anlaşmazlığı olmak üzere bölge sorunlarına farklı çözüm arayışlarına*

⁵⁸ Bkz: https://www.polity.co.uk/up2/casestudy/UN_and_the_Gulf_War_case_study.pdf. 27.06.2015.

⁵⁹ Video için Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=IFrnQHaQWoA>. 27.06.2015.

gidilmesi'' olarak belirlenen 4 temel hedef kapsamında atılacak adımları 6 Mart 1991'de şu şekilde ifade etmiştir:

- *Amerika ve Körfez Bölgesinin çıkarlarının birbirine bağlı olması sebebi ile, Ortadoğu'da bir güvenlik ağının oluşturulması şarttır, söz konusu ağ ABD liderliğinde ve bölge devletlerinin katılımı ile gerçekleştirilmelidir,*
- *Gerek bölgenin güvenliği gerekse de uluslararası güvenlik açısından kitle imha silahlarının yayılması önlenmeli ve bu doğrultuda başlatılacak müdahalede ilk alan Irak olmalıdır,*
- *Söz konusu mücadelenin yansırı bölge barışının tesisine dönük olarak İsrail ve komşuları arasındaki problemlerin çözümüne dönük olarak gerekli adımların atılması gerekmektedir,*
- *Ortadoğu coğrafyasını önemli bir merkez haline getiren enerji kaynakları bölge ülkelerinin refahı için etkin şekilde kullanılmalıdır (WH, NSUS, 1991).⁶⁰*

ABD yönetimi Körfez savaşı ile birlikte bölgede var olan askeri üstünlüğünü kanıtlamasına dayanarak yeni bir düzen inşa etmek istediğini ortaya koyarken; Körfez savaşı ile birlikte Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da köktenci akımların güçlenmesi, bölgenin kabile mezhep ve yerel asiler arasında kümelenmesi ile sonuçlanmıştır. Özellikle 'yeşil kuşak' projesi ile yetiştirilen 'mücahitlerin' Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ile birlikte Amerikan yönetimine karşı örgütlenmeleri Amerikan yönetimi karşısında yeni sorunsallar olarak gündeme gelmiş; kökten dincilik ve Amerikan karşıtlığı bölgede oldukça etkin unsurlar olarak ortaya çıkmıştır.

Körfez savaşının ortaya çıkardığı bir başka önemli sonuç ise İran'ın etkinliğini arttırması olmuştur. İran'a karşıt olarak özellikle Reagan dönemi ile birlikte askeri ve mali olarak desteklenen ve bu şekilde Körfez'in en etkili ülkelerinden biri haline gelen Irak'ın aldığı yenilgi ve bu yenilgi ile birlikte uygulanan ekonomik ambargo bölgede İran etkinliğini arttırır nitelikte bir gelişme olmuştur. Yeni dönemde Amerikan yönetiminin mücadele noktaları bu şekilde ortaya çıkarken; savaş sonrasında açıklanan yeni düzen Bahreyn Amerikan Komuta Merkezi tarafından yönetilmekte, maliyeti zengin Körfez ülkeleri karşılamakta ve bölgenin polisliğini de Mısır ve İsrail üstlenmekteydi.

Bu çerçevede Suudi Arabistan'da Dahran'a üslenmiş büyük bir hava gücü, Kuveyt'te 30.000 parça savaş aracına sahip kuvvetli bir ordu, Bahreyn'deki 5. Filo karargahı,

⁶⁰ Bkz: <http://nssarchive.us/NSSR/1991.pdf>. 27.06.2015.

Ürdün'deki deniz piyadeleri, Hint Okyanusu, Kızıl Deniz ve Arap denizindeki toplam 26 savaş ve destek gemisi şeklinde oluşturulan büyük Amerikan askeri varlığı bu şekilde tarihinin en etkili dönemini yaşamıştır.⁶¹ Askeri yerleşmenin yanı sıra Ortadoğu'da dengeleme unsuru çerçevesinde Irak'ın güçlenmesinin engellenmesi ve buna karşıt olarak Suudi Arabistan ve Körfez emirliklerinin önemli müttefikler olarak desteklenmesi öngörülmüştür. Bölgeye dönük askeri yapılanma bu şekilde ortaya konulurken; bu dönemde ele alınan bir diğer önemli konu da İsrail-Filistin anlaşmazlığının çözülmesi olmuştur.

Ortadoğu'da Amerikan çıkarları doğrultusunda ele alınan İsrail-Filistin barış girişimleri çerçevesinde, Filistinlilerin kendi bağımsız devletlerine sahip olmaları da dahil olmak üzere self-determinasyon haklarının tam uygulanmasını öngörmeyen, Filistin-İsrail ve Arap-İsrail görüşmelerinin birbirine paralel ve ayrı olarak gerçekleştirilmesini amaçlayan ve Filistinlilerin durumunda radikal bir değişim öngörmeyen farklı projeler üzerinde durmuştur (Berger vd, 2010: 63-66). Esasen ortaya konulan bu projelerle birlikte Filistin Devletinin Ürdün sınırı içerisinde kurulması, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün süreçten dışlanması, işgal altındaki topraklarda yaşayan Filistinlilere ise İsrail hükümetinin belirlediği kurallar çerçevesinde sınırlı bir yönetsel özerklik sağlama ve seçimler gerçekleştirme imkânının tanınması öngörülmüştür (Berger vd, 63-66).

Bu süreçte kalıcı barış doğrultusunda ABD, İsrail'den bir takım tavizler istemesi üzerine ABD-İsrail ilişkileri gerginleşirken; Başkan Bush yönetimi Batı Yakası'nda yeni Yahudi yerleşim yerlerinin açılmaması üzerinde durmuş; 30 Ekim-3 Kasım tarihlerinde gerçekleştirilen Ortadoğu Konferansı'nda da bu çerçevede görüşmeler gerçekleştirilmiş fakat bir sonuç alınamamıştır (Rodriguez, 2011: 42-52). Kısa başkanlık döneminde Ortadoğu coğrafyasında temelde bu politikalar doğrultusunda hareket eden Başkan Bush, 1993 yılına gelindiğinde görevi çok taraflılık, insan hakları ve demokrasi vurgusu yapan Demokrat Bill Clinton'a devretmiştir.

2.8.Bill Clinton Doktrini: Uluslararası İşbirliği ve Çok Taraflılık

“Yeni bir tehlike ve fırsat döneminde, başlıca amacımız, Pazar ekonomisine dayalı demokrasilerin dünya topluluğunu genişletmek ve kuvvetlendirmek olmalıdır. Soğuk Savaş sırasında, özgür kurumların yaşamasına yönelik bir tehdidi sınırlandırmak peşinde olduk. Şimdi o özgür kurumlar altında yaşayan ulusların içinde bulunduğu çemberi genişletmek

⁶¹Bkz: <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/sa98/sa98ch2.htm>. 05.07.2015.

istiyoruz. Çünkü bizim düşümüz, dünyadaki her kişinin fikir ve enerjisini, birbiriyle işbirliği yapan ve barış içinde yaşayan başarılı demokrasiler dünyasında ifade edebileceği bir gündür.”(Kissenger, 2006:782)⁶²

1994-1996 yıllarını kapsayan Ulusal Güvenlik Stratejisini bu şekilde ortaya koyan; Başkan Clinton yeni dönemle birlikte demokrasi ve liberalizm konusunda gelecek vaat eden ülkeleri destekleyeceklerini vurgulamıştır (White House, National Security Strategy of Engagment and Enlargement, 1996)⁶³ “Pax Americana” ilkeleri doğrultusunda dizayn edilen Başkan Clinton dönemi Amerikan dış politikası, bu dönemde insan hakları, hukukun üstünlüğü, küresel kapitalizm çerçevesinde barış yapıcı-*peace maker* olma konularına odaklanarak barışın garantörü rolüne soyunarak; demokrasinin kurumsal olarak sağlamlaştırılmasını hedeflemiştir (Carothers, 2000: 5-6). Bu doğrultuda “*demokrasilerin genişletilmesi*” söylemi dönemin öne çıkan yaklaşımlarından biri olmuş; yumuşak güç unsurları doğrultusunda hareket edileceği vurgulanmakla birlikte “*gerekli hallerde tek yanlı güç kullanımı*” yoluna da gidilebileceği ifade edilmiştir (WH, NSSEE,1996). Bu dönemde ortaya konan “yumuşak güç” kullanımı, dönemin Savunma Bakan yardımcısı Joseph S. Nye tarafından şu şekilde ortaya konmuştur:

“Bir ülke dünya politikasında tercih ettiği sonuçlara, diğer ülkeler ona öykünmek istedikleri ya da böyle etkiler yaratan bir sistemi kabul ettikleri için ulaşabilir. Bu anlamda gündemi belirlemek ve diğerlerini dünya politikasına çekmek, belli durumlarda diğerlerini değiştirmeye zorlamak kadar önemlidir. Gücün bu yönü yani başkalarını sizin istediğinizi isteme noktasına getirmek çekici ya da yumuşak güç olarak adlandırılır.” (Nye ve Aydın,2005: 15-17).

Yumuşak güç çerçevesinde politika üretileceğine dair inisiyatif bu şekilde ortaya konurken; Kongre’nin Cumhuriyetçi kanadının oldukça kuvvetli olması dolayısı ile Başkan Clinton döneminde çok taraflılıkta tek taraflılığa kayan dış politika uygulamaları gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda Başkan Clinton döneminde temelde üç ana hedef ortaya konmuştur: “*Amerikan ordusunun ve güvenlik kapasitesinin modernleştirilmesi-yeniden yapılandırılması, uluslararası ilişkilerde ekonominin payının artırılması, dünya çapında demokrasinin geliştirilmesi.*”(WH, National Security Strategy for a New Century, 1997).⁶⁴ Temel hedefleri bu şekilde ortaya koyan ABD yönetimi olabildiğince müdahaleci

⁶²Ayrıca Bkz: <http://nssarchive.us/NSSR/1994.pdf>. 27.06.2015.

⁶³ Bkz: <http://nssarchive.us/NSSR/1996.pdf>. 27.06.2015.

⁶⁴ Bkz: <http://nssarchive.us/NSSR/1997.pdf>. 27.06.2015.

yaklaşımlardan kaçınılacağını vurgulamış; bölgesel çatışmalarda Amerikan askeri müdahalesi yerine sorumluluğun bölgesel güçlere ve diğer uluslararası organizasyonlara bırakılması ve bu çabaların Amerikan yönetimince desteklenmesi öngörülmüştür (WH, NSSEE,1996).

Bill Clinton dönemi 1996 yılında açıklanan Ulusal Güvenlik Stratejisi ile birlikte esas olarak ABD liderliğinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Özellikle Ürdün-İsrail ve Filistin-İsrail barış sürecine çeşitli katkılarda bulunulduğunun altı çizilerek; Bosna bunalımından çıkışa yardımcı olduğu ve NATO-Doğu Bloğu ülkeleri arasında imzalanan ‘Barış İçin Ortaklık’ girişimlerinin başlatıldığı ifade edilmiştir (WH, NSSNS, 1997). Söz konusu gelişmelerin yanı sıra özellikle Kuzey Kore’de nükleer faaliyetlerin durdurulmasına dönük olarak atılan adımların altı çizilmiştir. ‘‘ABD ve tüm dünyada refahı sağlama’’ hedefi doğrultusunda ortaya konan uluslararası işbirliğini ve ittifakları güçlendirme adımı ortaya konmuş; bu kapsamda NAFTA ve GATT Uruguay Raundu’nun⁶⁵ tamamlanmasına dönük olarak öncülük eden Amerikan yönetimi; Dünya Ticaret Örgütü’nün kurulması ve Asya Pasifik Ekonomi İşbirliği forumlarının oluşturulması girişimlerinde bulunmuştur (WH, NSSNC,1997).

Özellikle ‘küreselleşme’ vurgusu ile birlikte bu gelişmeler çerçevesinde hareket eden Başkan Clinton, Ortadoğu’da ise yeni dönem politikasını şu şekilde ifade etmiştir:

‘‘ABD Ortadoğu’da çıkarlarını muhafaza etmeye devam edecektir. Bu doğrultuda Ortadoğu’da barışın sağlanması, İsrail’in ve müttefiklerimizin güvenliğinin desteklenmesi, öncelikli olarak ele alınacaktır. Bununla birlikte bölgede petrol akışının serbestliğinin sağlanması ve fiyatların istikrarlı hale getirilmesi ulusal çıkarlarımız açısından hayli önemlidir.’’ (Mraz, 1997: 12).

Ortadoğu’ya yaklaşımı bu şekilde ifade eden Clinton yönetimi, Irak ve İran konusunda değişen dış politikası ile dikkat çekmiştir. Bölgede ABD liderliği önündeki iki önemli engel olarak ortaya konan Irak ve İran konusunda II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya konan ‘dengeleme’ politikası terk edilerek ‘‘çifte kuşatma’’ stratejisi (Katzman, 2003: 2-3) kapsamında hareket edilerek ‘‘genişletme ve derinleştirme (enlargement and engegament)’’ politikası üzerinde durulmuştur. Başkan Clinton ile birlikte bu iki ülkeyi birbirlerine karşı kullanma politikasına son verilmiş; her iki ülkeyi de ‘tecrit etme’ yönünde politika geliştirilmiştir. Irak’a yönelik tecrit politikası Körfez Savaşı sonrasında BM çatısı altında

⁶⁵Bkz: <http://www.naftanow.org/>. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47.pdf. 27.06.2015.

uygulamaya sokulurken; çeşitli ekonomik ambargolarla Irak üzerinde denetim sağlanmaya çalışılmıştır (Mraz, 1997: 14-17).

Tecrit politikası kapsamında Irak'a yönelik uygulamalar bu şekilde gelişirken; İran konusunda ise 1995 yılında Clinton yönetimi icra emri ile yaptırım kararı almıştır (Myers, 1997: 28-29). 1997'de Kongre İran-Libya Yaptırım Yasası ile İran'a yönelik yaptırımların kapsamını genişletirken; Başkan Bush döneminde özellikle üzerinde durulan askeri yayılcılık bu dönemde de üzerinde durulan önemli konulardan biri olmuştur. Bölgede Amerikan liderliğine karşı duran ya da karşı durma ihtimali bulunan ülkelerin tecrit edilmesi olarak ortaya konan politikaların yanı sıra bir diğer önemli politika ise bölgede demokrasi ve liberal ekonomi noktasında gelecek vadeden ülkelerin desteklenmesi olmuştur. Bu doğrultuda bölgede siyasi ve ekonomik olarak liberalleşme desteklenmiş; bölge ülkelerinin küresel ekonomi ile bütünleşmeleri noktasında gerekli adımların atılacağı ifade edilmiştir.

Küreselleşmeye uyum sağlamada zorluk çeken ülkelerin yanında olunacağını belirten Başkan Clinton, söz konusu hedefi Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin bir parçası haline getirmiş ve esas olarak şu ifadelerle yer vermiştir:

“ABD demokrasiye geçişin, insan haklarının hukukun üstünlüğünün tesis edilme sürecine büyük önem vermektedir. Bu doğrultuda tüm bu hedefler ve liberal ekonomi ilkesi çerçevesinde mücadele eden ülkelere her türlü yardımdan geri durulmayacaktır.” (WH,NSSNS,2001).⁶⁶

Gerek siyaseten gerekse de ekonomik olarak bölgede bu politikalarla etki alanını genişletmeye ve sağlamlaştırmaya çalışan Amerikan yönetiminin aldığı sonuçlar hedefleri noktasında Amerikan yeterliliğini tartışılır hale getirmiştir. Çifte kuşatma stratejisi ile ele alınan Irak'a uygulanan yaptırımların Amerikan müttefiki olan ülkelere eleştirilir hale gelmesi ve Güvenlik Konseyi daimi üyelerinden Fransa, Rusya ve Çin'in Irak'a uygulanan yaptırımların sonlanmasını istemeleri Amerikan yönetimi açısından bölgede başarısızlık olarak yorumlanmıştır (Mirhosseini, 2014: 4-5). Söz konusu ülkelerin Irak ile petrol arama anlaşmaları imzalamaları ve Fransa'nın Çekiç Güç'ten ayrılması Irak konusunda ABD'nin elini zayıflatırken; BM bünyesindeki bazı kuruluşların Irak'a yönelik yaptırımların halk üzerindeki negatif etkilerine vurgu yapmaları Amerikan politikalarına yönelik eleştirileri arttırmıştır.

⁶⁶ Bkz: <http://nssarchive.us/NSSR/2001.pdf>. 27.06.2015.

Çifte Kuşatma stratejisinin bir diğer ayağı olan İran konusunda ise ABD müttefikleri İran'a yönelik bu politikayı başından beri desteklememiş; özellikle reformcu İran Cumhurbaşkanı Hatemi ile İran'a yönelik Amerikan yaklaşımının değişmesi gerektiği ifade edilmiştir. Dönemin "Çifte kuşatma" stratejisi esas olarak Ortadoğu barışının korunması ve İran-Irak'ın izolasyon temelinde dengelenmesi şeklinde ortaya konulurken; Brzezinski söz konusu politikayı şu şekilde kritik etmiştir:

"Çifte Kuşatma stratejisi uygulanabilirlik noktasında zayıf kalmış; slogan boyutunu aşamamıştır. Körfez'in önemli ülkelerini izole etmeye çalışmak finansal ve diplomatik olarak maliyeti arttırırken, temelsiz stratejileri de gün yüzüne çıkarmıştır. Irak'ın izolasyonuna dönük olarak uluslararası konsensüs sağlanamadığı gibi, söz konusu ülkenin çok boyutlu koalisyonlar geliştirdiği ortadadır. Bununla birlikte bir diğer ama olan İran'ın izole edilmesi ile İran ve Rusya'nın daha da yakınlaşmaları ile sonuçlanmıştır." (Mirhosseini, 2014: 4).

İran ve Irak konusunda gelişmeler bu şekilde ele alınırken; dönemin bir diğer önemli gündem maddesi Filistin-İsrail barış süreci olmuş; fakat süreç dâhilinde istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır. Her ne kadar 1994 yılında İsrail-Ürdün arasında imzalanan barış anlaşması Amerikan yönetimince önemli bir başarı olarak ortaya konmuş olsa da; bölgesel istikrar doğrultusunda atılan adımlar uzun vadede istenilen şekilde sonuçlanmamıştır (Berger vd, 2010: 66-70). Batı Şeria ve Gazze'de yönetim Filistin yönetimine devredilmeye hazırlanmışsa da; 2000 yılında yaşananlarla birlikte Barış Süreci sona ererken; Filistin-İsrail ilişkileri yeni bir krizin eşiğine gelmiş; özellikle Amerikan yönetiminde Cumhuriyetçiler tarafından söz konusu politikalar 'başarısızlık' olarak değerlendirilmiştir.

Clinton dönemi ile ortaya konulan politikalar Cumhuriyetçiler için büyük bir başarısızlık anlamına gelmekteydi. Bu çerçevede başkanlık George W. Bush yönetimine devredilirken; Ortadoğu bölgesi ve uluslararası politika açısından önemli bir döneminde ilk adımları atılmış; özellikle yeni muhafazakâr akımın yeni dönemde etkin hale gelmesi ile birlikte ABD bölge politikasına hiç olmadığı kadar müdahil olma doğrultusunda politika ortaya koymuştur. 11 Eylül saldırıları ile birlikte bölgeye dönük uygulanmak istenen politikalara uygun zemini oluşturan Bush yönetimi ve neo-con ekibi başta Afganistan ve Irak hareketleri olmak üzere bölgede birçok müdahalenin altına imza atmış; özellikle şer ekseni söylemi ile İran politikasında oldukça kritik bir dönemece gelmiştir.

George W. Bush dönemi sonrasında iş başına gelen Barack Obama ile birlikte 'ılımlılık ve temkin' politikası çerçevesinde başta İran olmak üzere bölge politikasını baştan şekillendiren

ABD, bu süreçte Amerikan dış politikası müdahaleci anlayıştan yumuşak güç unsurlarının kullanımına uzanan bir eğilim göstermiştir. Çalışmanın bu bölümü ile birlikte George W. Bush dönemi ve sonrasında başkanlığa gelen Obama dönemi doktrinleri ele alınacak ve bu doğrultuda genelde Ortadoğu özelde ise İran politikası kritik edilecektir.

BÖLÜM III

‘İZOLASYONDAN MÜZAKEREYE’ BUSH VE OBAMA DOKTRİNLERİ ÇERÇEVESİNDE İRAN’A YAKLAŞMAK

‘İran’da bir yandan halkın özgürlük umudu baskı altında tutulurken; diğer taraftan kitle imha silah üretimi sürdürülmekte ve terör desteklenmektedir. Bu gibi ülkeler ve onların müttefikleri bir şer eksenini oluşturmakta; dünya barışını tehdit etmektedirler..Amerika Birleşik Devletleri söz konusu tehditlere terör ile uzlaşma içerisinde olan devletlere müdahale ederek cevap verecektir...’⁶⁷

29 Ocak 2002 tarihli ulusa sesleniş konuşmasında ‘axis of evil’ tabiriyle ifade ettiği ve İran, Kuzey Kore ve Irak’ı içine aldığı ‘şer eksenini’, o günden bu güne gerek Ortadoğu gerekse de İran özelinde tartışılmış ve Başkan Bush’un Ortadoğu’ya ve İran’a yaklaşımını da ortaya koymuştur. Esas olarak izolasyon temelinde hareket eden ve gerek bölgesel gerekse de uluslararası boyutta İran İslam Cumhuriyetine yönelik olarak ‘şer eksenini’ retorik temelinde politika ortaya koyan Başkan Bush yönetimi, terörler küresel savaş hedefi doğrultusunda önemli bir dönemin başlangıcı niteliğinde gelişmelerin altına imza atmıştır.

Esasen Barry Buzan’ın ifadesi ile güvenliğin ‘güç kullanımını meşrulaştırma’ aracı olarak kullanıldığı bu dönemde, ‘teröre karşı küresel savaş’ ve terörün yayılmasını önleme temelinde yeni bir Amerikan siyaset ve güvenlik anlayışı inşa edilmiştir. İran politikasına da yansıyan bu yeni anlayış İran özelinde Afganistan’da işbirliğinden Irak müdahalesine, İran’da yumuşak güç kullanımı ile yönetimi ‘demokratikleştirme’ çalışmalarından İran nükleer programına uzanan çeşitli politikaları şekillendirmiştir. Tezin bu bölümü ile birlikte Bush Doktrininden Obama Doktrinine uzanan süreçte doktrinlerin işleniş biçimleri ve İran politikasına yansımaları kritik edilecektir.

⁶⁷ Kandemir, E. (2011, Kasım). ABD Başkanları George W. Bush ve B. Obama Dönemlerinde Yayımlanan Ulusal Güvenlik Stratejilerinde İttifak Söylemleri ve S. Walt’un İttifak Teorisi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, 122-151

Video İçin Bkz: <http://www.youtube.com/watch?v=FB6zEJexJEU>

1. BAŞKAN BUSH DOKTRİNİ VE İRAN

1.1.Önalıcı-Önleyici Savaş ve Amerikan ‘İstisnacılığı’

‘Federal Hükümetin en önemli ve ilk vazifesi ulusumuzu tehditler karşısında savunmaktır. Özellikle günümüz dünyasının değişen tehditleri göz önüne alındığında bu vazife her zamankinden daha da fazla öne çıkmaktadır. Düşmanlarımız eskiden karşımızda durabilmek için, büyük ordulara ve kuvvetli sanayiye ihtiyaç duymakta idi. Fakat bugün belirsizce bizi tehdit eden bağlantılara sahip olan düşmanlarımız mevcuttur. Söz konusu tehdidin kaynağı olan terörist gruplar ve destekleyicileri modern teknolojiyi ABD karşısında itici bir güç olarak ele almaktadır. Dolayısı ile Birleşik Devletlerin bu yüzyıldaki vazifesi açıktır: ulusumuzu ve dünyayı tehdit eden unsurları belirlemek ve yok etmek...’ (White House, 2002:3-4).⁶⁸

Başkan George Bush 2002 Ulusal Güvenlik Stratejisi ile birlikte yeni yüzyılın değişen tehdit noktalarını ve söz konusu tehditlerin ortadan kaldırılmasına yönelik önceliklerini bu şekilde ortaya koyarken; dış politika anlayışını da bu doğrultuda şekillendirmiştir. ABD dış politikasında önceki dönemlere paralel olarak demokrasi, liberal ekonomi ve insan hakları vurgusu yapılırken; söz konusu ilkelerin küresel barışın sağlanması ve terörün ortadan kaldırılması noktasında kritik olduğu ifade edilmiştir. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında ortaya konulan strateji belgesi, ABD küresel liderliğinin sağlanması ve özellikle söz konusu saldırıların kaynağına dönük olarak askeri seçenekler de dâhil olmak üzere kalıcı çözümlerin üretilmesine odaklanmaktadır (White House, 2002: 13-17).

11 Eylül olayları ile birlikte dış politika açısından oldukça ciddi bir dönemece giren Bush yönetimi, 17 Eylül 2002 tarihinde imzalanan ve 20 Eylül tarihinde de kamuoyuna sunulan Ulusal Strateji Belgesi ile birlikte yeni güvenlik anlayışını ortaya koymuş; sonraki adımların ne şekilde atılacağını ifade edilmiştir. Özgürlük ve demokrasi değerlerinin dünyaya yayılması hedefi doğrultusunda hareket edeceklerini ifade eden Bush yönetimi bu açıdan ‘Wilson’ prensiplerine gönderme yaparken; dünyayı sadece daha güvenli değil aynı zamanda daha iyi ve özgür yapmak adına Amerikan değerlerinin küreselleşmesi gerektiği tezini ortaya koymuştur (Cuadro, 2011: 9-13).

⁶⁸Bkz: <http://nssarchive.us/NSSR/2002.pdf>, 22.06.2015.

Temelde bu argümanların ele alındığı Başkan Bush Doktrini, ‘‘önalıcı ve önleyici savaş’’ (*preemptive/preventive strike*) kavramlarını vurgulamıştır (Gupta, 2008: 2-4). Bu doğrultuda BM Anlaşmasında yer alan meşru müdafaa hakkının genişletilmesi, ‘tehdit’ olarak görülen terörist grup ya da ‘ülke’lere önceden saldırı hakkının elde edilmesi savunulmuştur. Özgür ve güvenli bir dünya yaratmak adına harekete geçileceğini ifade eden Bush Doktrini, önleyici savaşı ABD menfaatleri karşısında bir tehdit unsuru olabilecek ülke veya gruplara karşı başvurulması öngörülen bir metot olarak ortaya koymuştur. Bu doğrultuda herhangi bir savunma yapılması için teröristlerin saldırılarını beklemenin gerekmediği erken davranarak tehdidin önüne geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Dresner, 2009: 2-5). Bu çerçevede gerek kitle imha silahları gerekse de nükleer tehdit bağlamında herhangi bir şüphe oluştuğunda Bush yönetimi bu müdahale hakkı ile birlikte dünyanın birçok noktasına uluslararası toplumun muhalefeti söz konusu olsa dahi, müdahale edebileceğini ifade etmiştir.

Buradan hareketle çok taraflılıktan tek taraflılığa evrilen bir anlayış ortaya konurken; George W. Bush döneminde yaşanan gelişmelerle BM’nin rolü oldukça büyük tartışmalara konu olmuştur. Özellikle teröre karşı küresel mücadele kapsamında uluslararası uyuşmazlıkları diplomatik yolların çözüm sürecinde etkin şekilde kullanılmasına gerek duyulmadan askeri güçle sorunların çözümüne kalkışılacağı yönündeki endişeleri gündeme getirmiştir (Gupta, 2008: 4-7). Doktrinde üzerinde durulan bu nokta ile birlikte, Başkan Bush 27 Eylül 2001 tarihli konuşmasında ‘küresel terör’ e karşı girilen mücadelede dünya devletlerini işbirliğine çağırması ve karşı duranları teröristlerin yanında durmakla eşdeğer gördüklerini ifade etmiştir:

‘‘Küresel teröre karşı elimizdeki her türlü mali, hukuki, lojistik ve istihbarat kaynağını kullanacağız. Küresel teröre karşı yürüteceğimiz bu mücadelede dünya devletleri de bir karar vermelidir: Bizimle misiniz, değil misiniz? Teröristlere destek olmaya devam eden devletler Amerika Birleşik Devletleri tarafından düşman bir rejim niteliğinde görülecek; Amerikalıları ve dünya barışını korumak için gerekli adımlar atılacaktır.’ ’⁶⁹

Küresel teröre karşı savaşta ABD’nin yanında ve karşısında olanlar olarak yapılan bir ayrımın yanı sıra; Amerikan uluslararası ilişkileri anlayışı çerçevesinde dünyanın daha güvenli bir yer haline getirilmesi için siyasal ve ekonomik özgürlüğün desteklenmesi gerektiği şu şekilde ifade edilmiştir:

⁶⁹ Selected Speeches of George W. Bush Erişim:

http://georgewbush.whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf

‘‘Radikalizm ve teknolojinin birleşmesi ile birlikte ulusumuzu ve dünyayı tehdit eden en önemli unsur ortaya çıkmıştır. Kitle imha silahları olarak karşımıza çıkan bu tehdit açık şekilde kendini belli etmiş; bu silahlara sahip olan devletler de kanıtlarla ortadadır ki bu faaliyetlerine devam etmektedirler. ABD bu faaliyetlerin devam etmesine izin vermeyecek ve meşru müdafaa noktasında hareketle bu silahların daha da olgunlaşmasına izin vermeyerek tehdit ortaya çıkmadan müdahale edecektir. Bu müdahale Amerika’nın güvenliği için olduğu kadar dünyanın güvenliği ve barışı için de elzemdir.’’⁷⁰

Bush Doktrini esas olarak 21. Yüzyılda söz konusu kitle imha silahlarını yok etmenin caydırıcılık ve çevreleme politikaları ile yapılamayacağı inancını ortaya koymaktadır. Bu nedenle doktrine göre tehdidin ortaya çıkmasını beklemeden müdahale edilmelidir. Doktrin çerçevesinde bir diğer önemli nokta da ‘Amerikan İstisnacılığı-American Exceptionalism’ anlayışını yansıtır olmasıdır. Başkan Bush dönemi temel parametrelerinden biri olan Amerikan istisnacılığı, Amerikan hegemonyası ile ortak şekilde kullanılmış; Amerikan değer ve kültürünün dünyada yayılması, etkin kılınması ve bu etkinliğin devamlılığının sağlanması noktasında tartışılmıştır. Bu noktadan hareketle ABD hegemonyasının siyasal ve kültürel kaynağı olarak ifade edilen Amerikan İstisnacılığı, başta demokrasi olmak üzere Amerikan değerlerini dünyaya yayma amacı gütmüş ve şu hedefleri ortaya koymuştur:

- *Şiddet üzerinden hareket etmeyen demokrasi hareketlerini desteklemek,*
- *Demokratik oluşum sürecinin başlangıcında olan ülkelere güvenlik garantisi sağlamak,*
- *Demokratik değerleri kısıtlayan ülkelere çeşitli şekillerde baskı uygulamak,*
- *Temel insani değerleri ve demokrasiyi tehdit eden unsurları bertaraf etmek,*
- *Baskı üzerinden hareket eden ve terörü destekleyen rejimlere dönük olarak caydırıcı uygulamalarda bulunmak (Cuadro, 2011: 8-13).*

Temelde bu parametreler üzerinden hareket eden Amerikan İstisnacılığı Bush dönemi politikalarında da kendini göstermiş ve esas olarak Amerikan kurucu babalarından Thomas Jefferson’ın ‘Amerikalıların Tanrı’nın seçilmiş halkı olduğu’ inancı ile dile getirirken; ABD’nin kurucusu George Washington’da bu görüşe paralel olarak ABD misyonunu ‘özgürlük, demokrasi, adalet ve ilerleme değerlerini geliştirme, yayma ve her türlü despotluğa

⁷⁰ Selected Speeches of George W. Bush Erişim:

http://georgewbush.whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf

karşı savunma görevi Tanrı tarafından ABD'ye verilmiştir' sözleri ile ifade etmiştir (Ceaser, 2012: 8-13).

1.2.Yeni Muhafazakâr Akım

ABD'de oldukça etkili olan '*yeni muhafazakâr*' yaklaşım özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında ortaya koydukları görüşleri savunma alanı bulmuş; Bush yönetiminin İran'a yaklaşımı da yeni muhafazakâr akım ekseninde şekillenmiştir. Bu çerçevede özellikle Yeni Muhafazakâr-Neo Conservative-Neocon yaklaşımla birlikte dış politika noktasında oldukça ciddi adımlar atılmıştır. Yeni muhafazakâr akım 1970'li yıllarla birlikte gelişmeye başlamış; 1980'lerle birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmıştır. Özellikle Leo Strauss, Albert Wohlstetter, Alan Bloom ve Irving Kristol gibi isimler tarafından oluşturulan akım; ABD'de sağa ve Cumhuriyetçi partiye uzanan bir çizgide hareket etmiştir (İnsel, 2003: 10-16). Özellikle Strauss'un ortaya koyduğu bir takım çözümlemelerle ortaya çıkan yeni muhafazakâr akım, 'iyi ve kötü rejimler' tanımlaması yapar ve bunlar arasında kesin bir ayrıma giderek, iyi rejimlerin kendini koruma haklarının olduğu tezini savunmaktadır. Bu noktadan hareketle Amerikan değerleri doğrultusunda oluşturulan sistem de diğer sistemler arasında en az kötü olanıdır ve kendini savunmalı, değerlerini küresel dünyaya yaymalıdır (İnsel, 2003: 10-16).

Yeni Muhafazakâr akımın gelişim aşamasında etkin olan bir diğer isim olan Wohlsteter ise kademeli caydırma denilen bir yöntem ile gerektiğinde taktik nükleer silahların ve yüksek teknolojiye sahip bombaların düşmanı caydırıcılık noktasında kullanılabileceğini belirtirken; akım siyasi arenaya Allan Bloom ve Irving Cristol tarafından taşınmış, günümüzde ise William Cristol ve Robert Kagan tarafından savunulmuştur (Vaisse, 2010: 4-7). Kuvvet kullanarak dahi olsa demokrasinin dünyaya yayılması gerektiğini ifade eden bu isimler kimi zaman 'demokratik emperyalistler' olarak anılmış; bu yaklaşım esas olarak ABD'nin askeri üstünlüğü ile ahlaki değerlerinin birleştirilerek kurulacak hegemonyanın olabildiğince uzun ömürlü hale getirilmesi hedeflenmiştir (İnsel, 2005: 12-18) . Demokrasi, özgürlük ve piyasa ekonomisinin yani liberalizmin bu hedef doğrultusunda kullanımının oldukça önemli olduğuna vurgu yapılmış; 1997'de Kristol ve Kagan'ın öncülüğünde kurulan ''Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'' (Kagan, Schmit, 2000: 5-14) kapsamında da dile getirilmiştir (İnsel, 2005: 12-18).

Bu proje ile birlikte esas olarak Reagancı bir dış politika çağrısı yapılırken; Amerikan liderliğinin dünyanın iyiliği için en iyi seçenek olduğu ifade edilmiştir (Johnson, 2007: 260-

290). Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi kapsamında ABD hükümetine 1997 tarihli İlkeler Belgesi, 1998’de Başkan Clinton’a gönderilen mektup ve 11 Eylül saldırılarından sonra Bush yönetimine sunulan mektupla birlikte projenin amaçları ortaya konulurken; Bush doktrininin de altyapısı oluşturulmuştur (Johnson, 2007: 260-290). Bu üç belge ile birlikte ortaya konulan ve Bush Doktrini çerçevesinde değerlendirmeye alınan önemli noktalardan biri de küresel kurum, kuruluş ve örgütlerin SSCB’nin çöküşü ile birlikte gerekli hale geldikleri ve ABD’nin etkinlik alanını daraltıcı birer faktöre dönüştükleri yönünde geliştirilen tez olmuştur.

Bu noktadan hareketle liberal ve realist politikaların artık geçerliliğini yitirdiği, gerektiğinde tek taraflı hareket edilebileceği noktasına vurgu yapılmıştır. Bu görüşler ilerleyen süreçle birlikte geleneksel kanadın radikal-realist muhafazakârları, dinci sağ (Evanjelik), ve çoğu laik olan Yeni Muhafazakârları Bush yönetiminde bir araya getirmiş ve geniş tabanlı bir çıkar ortaklığı oluşturulmuştur. Milli Güvenlik Danışmanı olarak Condolizze Rice’ı ve Dışişleri Bakanı olarak Colin Powell’ı da bünyesine dahil eden Yeni Muhafazakar kanat ‘küresel terör ile mücadele’ ve ‘Pax Amerikana’ hedefi doğrultusunda ‘axis of evil-şer eksen’i’ retoriği üzerinden özelde İran, Irak ve Kuzey Kore’ye yönelik olarak genelde ise tüm dünya politikasında gerek sosyo-ekonomik gerekse de diplomatik açıdan oldukça tartışmalı bir dönemi başlatmıştır.

1.3. ‘Birliğin Durumu’ Konuşması ve Şer Ekseni Retoriği

Başkan Bush 29 Ocak 2002 tarihli Birliğin Durumu konuşmasında⁷¹ Reagan’ın şer imparatorluğuna gönderme yaparcasına, Kuzey Kore, İran ve Irak’ yönelik olarak şer eksen (axis of evil) retoriğini ortaya koymuş ve bu çerçevede şu ifadeleri kullanmıştır:

*‘‘Birçok Amerikalı için son dört ay etkisi hiç kaybolmayacak olan bir acı ile geçmiştir. Ve bugün silahlı kuvvetlerimizin kadın ve erkek mensupları ile birlikte açıkça ortaya koymakayız ki; Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarını ve dünyayı tehdit eden unsurlar karşısında beklemeyecek; söz konusu rejimlerin tehditlerine göz yummayacaktır, okyanuslar ötesinde olsa dahi..’’*⁷²

Yeni Muhafazakar Bush yönetimi ‘şer eksen’ çıkışı ile birlikte Clinton döneminde uygulanan ‘çevreleme ve caydırıcılık’ politikalarını bir tarafa bırakarak; haydut devletler olarak tanımlanan bu devletlere ön alıcı müdahale hakkını elde etmeye çalışmış; ve bu

⁷¹ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=FB6zEJexJEU>. 01.07.2015.

⁷² Bkz: <http://www.defense.gov/news/newsarticle.aspx?id=31166>. 01.07.2015.

çerçevede, kitle imha silahları geliştirme olasılığı olan yada buna niyetlenen devletlere göz dağı verilerek, Amerikan müdahaleciliği El-Kaide ve Afganistan'ı aşırp daha geniş kapsamlı bir yayılma projesini hayata geçirmeyi amaçlamıştır (Preble, 2005: 4-6). Esasen ilk kullanımına Hitler Almanya'sında ve Musollini İtalya'sında rastladığımız 'şer eksenı' ifadesi Almanya ve İtalya'yı 'şer güçler' olarak ifade etme noktasında kullanılmıştır. Bush yönetimi kadrosu esasen İran, Kuzey Kore ve Irak'ı içine alan 'şer eksenı' tabirinden önce 'rogue state' yani 'azgın devlet' tabirinde büyük ölçüde konsensüse varmış; George Bush seçim kampanyası boyunca kitle imha silahları geliştiren devletleri bu şekilde tanımlamıştır.

11 Eylül'ü takip eden süreçte Başkan Bush 'rogue nation' ve 'hostile regime-düşman rejim' ifadelerini kullanırken; milli güvenlik danışmanı Condoleezza Rice yaptığı bir konuşmasında dünyayı barışçıl-peaceful ve haydut-rogue rejimler olarak iki kısma ayırmıştır (Preble, 2005: 3-5). Dışışleri bakanı Colin Powell ise şahin kanatın aksine daha diplomatik bir retorik kullanılması yönünde görüşün ortaya koymuş; provakatif söylemlerden ve ideolojik yaklaşımlardan uzak durulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu çerçevede 'sick states-hasta devletler' ifadesini kullanan dışışleri bakanı Powell, demokrasi karşıtlığı ve kitle imha silahları üretimi üzerinden bu devletleri tanımlamıştır (Talmadge, 2006: 12-21). Milli güvenlik sekreteri Donald Rumsfeld ise Rumsfeld komisyonu raporunda nükleer tehdide vurgu yaparak yine 'rogue nations-azgın devletler' ifadesini kullanmıştır.

Paul Wolfowitz ise dünyanın tehlikeli ve kirli bir yer olduğunu belirterek; barışçıl, demokrat, gelişmiş ve küresel dünya ile uyumlu devletler inşa etmenin yolunun etnik ayrılıkları, bölgesel problemleri, başarısız devletleri, teröristleri, kitle imha silahları üretenleri ve nükleer faaliyet yürütenleri etkisiz hale getirmek olduğunu ifade etmiştir (White House, 2002: 13-17).⁷³ Başkan George W. Bush dönemi ABD dış politikasında ve söyleminde etkili olan bir diğer aktör ise Dick Cheney⁷⁴ olmuştur. Bu dönem öncesinde politikaya ilişkin söylemleri de göstermektedir ki; Cheney realist bir tutumla askeri güce vurgu yapılarak sorunların çözölmesinden yanadır (Talmadge, 2006: 12-21).

Bu çerçevede 11 Eylül öncesinde Rumsfeld⁷⁵ Irak ve kitle imha silahları sorununu gündeme getirerek; haydut devletlerin saldırgan eylemleri karşısında bu devletlerin komşularını işgaline göz yummak, nüfusu yoğun Batı şehirlerini tehlikeye atmak ya da ön alıcı (preemptive) eyleme geçmek olarak üç seçeneklerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Bu

⁷³ Bkz: <http://nssarchive.us/NSSR/2002.pdf>. 01.07.2015.

⁷⁴ Bkz: http://www.senate.gov/artandhistory/history/resources/pdf/Cheney_Richard.pdf. 28.06.2015.

⁷⁵ Bkz: <http://library.rumsfeld.com/doclib/sp/4500/The%20Agony%20of%20Surprise.pdf>. 28.06.2015.

seçeneklerden sonuncusunu seçerek tehdit ortaya çıkmadan müdahale edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Gupta, 2008: 3-8). Bu söylem ve tutumlar da göstermektedir ki ABD dış politikasında yeni muhafazakâr vizyon daha da etkin olmaya başlayacaktır. Haydut Devletleri ifade etme konusunda tamamen olmasa da ortak bir zeminde buluşan Bush yönetimi ‘‘haydut devlet’’ tanımını şu şekilde yapmıştır:

‘‘Vatandaşlarına dönük olarak kayıtsızca davranan, uluslararası sistemin gerektirdiği normları görmezden gelen, komşularına dönük olarak tehditlerde bulunmaktan çekinmeyen, kitle imha silahlarını elde etme noktasında kararlılık gösteren ve Amerika Birleşik Devletleri’ne karşı nefretini ortaya koyan rejimler haydut devletlerdir.’’ (Hammer, 2004: 55).

‘‘şer Eksenı’’ retoriği üzerinden Irak ve Kuzey Kore ile birlikte İran’a yönelik tutumunu da sertleştirmiş ve özellikle nükleer faaliyetler başlığı altında ilişkiler oldukça kritik noktalara gitmiştir. Esasen Bush yönetimi göreve gelmeden önceki kampanyasında da seçim sonrası ajandasında da İran’a direk yer vermemiştir. Hatta kimi analizlerde petrol ticareti dolayısıyla İran ile iyi ilişkiler geliştirilebileceği yönünde yorumlar yapılmıştır.

Fakat bu duruma karşıt olarak Dick Chaney İranlı firmalar ile petrol ticaretine girilmesine hoş bakmadığını dile getirmiş ve bölgede ABD temelinde şirketlerle petrol ticaretinin sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiştir (Katzman, 2003: 27-32). Göreve geldikten sonra Clinton dönemi politikalarını kısmen de olsa yürütmeyi tercih eden Bush yönetimi Irak ve Afganistan’a nazaran İran’a oldukça kısıtlı şekilde değinmiştir. 11 Eylül olayları sonrası İran yönetimi üzüntülerini bildirerek saldırıları kınarken; Başkan Bush ‘‘teröre karşı küresel savaş (global war on terror)’’ başlığı altında İran’ı da içine alan yeni eylem planını hazırlamaktadır.

Saldırılar sonrasında Afganistan konusunda göreceli denilebilecek bir işbirliği yürütülmüş; fakat 3 Ocak 2002 tarihinde meydana gelen bir olayın da etkisi ile bir taraftan ABD ve İran’da müzakere karşıtlarının elleri kuvvetlenirken diğer taraftan ‘şer eksenı’ sürecine girilmiş ve ilişkilerde kritik dönem bu şekilde başlamıştır. Bu tarihte İsrail tarafından Kızıl Deniz’de ki uluslararası sularda durdurulan ‘Karine A’ isimli bir gemide henüz paketleri açılmamış ve üzerlerinde İran yapımı olduklarına dair amblem bulunan silahlar ele geçirilmiştir. İsrail yönetimi geminin Kiş Adası’ndan geldiğini ve silahların da ve silahların da İran yapımı olduklarını açıklamış; İran’ın Arafat’ı silahlandırmak istediği iddia edilmiştir (Levitt, 2005: 7-9). İran yönetimi olayla bir bağlantısının olmadığını ispatlamaya çalışırken; Bush yönetimi İsrail’in iddialarını kabul etmiş; ve o tarihten sonra Washington için İran’ın

uluslararası terörizmle devam eden bağlantısı konusunda her hangi bir şüphe kalmamıştır (Levitt, 2005: 9-16).

Sonrasında açıklanan yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi ile birlikte önleyici müdafaa politikası devreye sokulmuş; kitle imha silahına sahip olma hedefinde veya çabasında olan yeni devletlerin ABD güvenliğine tehdit oluşturduğu fikri benimsenmiş; ‘haydut devlet’ olarak tanımlanan İran ve Kuzey Kore’nin uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin derhal sonlandırılması gerektiği ifade edilmiştir. Bu noktada radikal rejimler ile kitle imha silahları arasında yeniden bir bağlantı kurulmuş; İran konusunda rejim değişikliğini destekleme politikası da önemli bir adım olarak ortaya konulmuştur.

1.4.‘Demokrasinin Yerleştirilmesi-Democracy Promotion’ Politikası ve İran

Esasen Bush yönetimi bu dönemde ‘two-clock’ politikası izlemiştir. Bu politikaya göre ABD bir taraftan politik, ekonomik ve stratejik olarak İran üzerinde baskı kurma noktasında hareket ederken bir taraftan da İran’da rejim değişikliği için özel fonlar ayırarak ‘demokrasi’ (*Democracy Promotion*) başlığı altında medya, eğitim ve kültürler alanlarda değişim yaratmaya çalışmıştır (Asgharirad, 2012: 26-27). Esasen 1979 İran İslam devriminden itibaren İran İslam Cumhuriyetini rejim noktasında eleştiren ve ifade özgürlüğü, medya, iletişim gibi alanlarda değişime gidilmesi gerektiğini ileri süren ABD yönetimi demokratik olamayan rejimler noktasında İran’ı tehdit olarak algılamaktadır. Bu çerçevede İran’da rejim değişikliğine yönelik olarak 200 milyon dolardan fazla bütçe (Asgharid, 2012: 117-119) ayıran Bush yönetimi⁷⁶ ayrıca İran’da rejim değişimi alt yapısını tesis için David Denehy başkanlığında özel bir birim oluşturmuştur.

Bu kurum çerçevesinde İran’da liberal ve demokratik çerçevede hareket eden insan hakları aktivistleri, sivil toplum kuruluşları, öğrenci hareketleri, medya kuruluşları, kadın hakları dernek ve hareketleri gerek İran’ın içinde gerekse de dışında desteklenmiştir (Lean, 2011: 14-28). Tehdidin odak noktası silahlardan rejimlere ve hatta fikirlere uzanan bir farklılaşma göstermiş; tek merkezli değil çok merkezli ve karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Tehdit boyutu bu şekilde değişirken; ABD yönetimi ‘two-clock’ politikası kapsamında İran’da bir rejim değişikliğine gidilmesi yönünde ciddi politikalar izlemiştir.

‘Yumuşak Güç-Soft Power’ olarak da nitelendirebileceğimiz bu süreç dâhilinde Condolizza Rice bir konuşmasında uranyum faaliyetlerinin durdurulması gerektiği yönündeki

⁷⁶ Bkz: <http://www.nytimes.com/2007/06/24/magazine/24ngo-t.html?pagewanted=all>. 01.07.2015.

politikalarından vazgeçmediklerini fakat Başkan Bush'un Amerikan halkı ile İran halkı arasında iyi ilişkiler kurulmasını istediğini belirtmiştir.⁷⁷ Bununla birlikte, çeşitli analizlerde İran'da demokrasinin geliştirilmesi yönünde atılan adımların ve ayrılan bütçenin kongrenin muhalefeti ile karşılaştığına değinilmiştir.⁷⁸ Bir yandan nükleer baskı sürerken bir yandan da İran'da yumuşak güç kullanımı noktasında demokrasi, özgürlükler ve liberal değerlerin yerleşmesi gerektiği vurgusunu yapan Bush yönetiminden Politik İlişkiler Genel Sekreteri Nicholas Burns, İran'da demokrasi yerleşimi (democracy promotion) noktasında ne şekilde harcanacağına değinmiştir (Melia, 2005: 16-29).

Bush yönetimi ayrılan bütçe çerçevesinde genel olarak uluslararası yayıncılık, eğitimsel-kültürel değişim programları ve sivil toplumun desteklenmesi başlıklarına odaklanmıştır. Bu çerçevede bütçenin 50 milyon kadarı radyo ve televizyon yayıncılığı çerçevesinde Amerika'nın Sesi-Voice of America ve Radyo Farda⁷⁹'ya, 10 milyonu da İran'da ki sivil toplum kuruluşlarına ve Amerika-İran arasındaki öğrenci değişim programlarına aktarılacak (Melia, 2005: 16-29). Özellikle Voice of America-Amerika'nın Sesi İran'da yürütülen yayıncılık faaliyetleri noktasında oldukça uzun bir tarihe sahiptir.

Esas olarak 11 Eylül sonrasında yayınlarını oldukça büyük oranlarda arttıran Amerika'nın Sesi temelde İran'da insan hakları, İran İslam Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikası, nükleer kriz, Pars kültürü ile ilgili yayınlar yapmaktadır. Bununla birlikte, bir yandan da Amerikan dış politikası, Amerika'da ki sağlık ve teknoloji alanında ki gelişmeler, Hollywood, Amerika'da insan hakları ve siyasal ifade özgürlüğü noktasında geline nokta, Amerika'da yaşayan İranlılar ve Amerika'nın İranlılara yönelik tutumları konularını İran gündemine taşımaktadır (Asgharirad, 2012: 36-45).

Radyo Farda da Amerikan'ın Sesi'ne paralel olarak hareket etmekle birlikte, özellikle İran'da ki insan haklarına yönelik ihlalleri işlemektedir. Bu çerçevede gazetecilere ve kadın hakları aktivistlerine yönelik uygulanan cezai yaptırımlar kritik edilmekte, ülkedeki reformist kanat bu çerçevede Ahmedinejad yönetimine çeşitli eleştiriler yöneltmektedir (Dalacoura, 2010: 4-10). Radyo Farda ve Amerika'nın Sesi aracılığıyla dile getirilen konu başlıkları arasında liberal ekonomiyi uygulamaya sokma ve devamını sağlama hedefi doğrultusunda da

⁷⁷Bkz: http://topics.nytimes.com/top/reference/timestopics/people/r/condoleezza_rice/index.html. 01.07.2015.

⁷⁸Bkz: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/after-the-crackdown-the-iran-democracy-fund>. 01.07.2015.

⁷⁹ Bkz: <http://www.voanews.com/>. <http://www.radiofarda.com/>. 28.06.2015.

yukarda ki başlıklara değinilmiştir. Esas olarak bireysel yatırım özgürlüğünün kısıtlı olması ve yolsuzluk konusunda yeteli adımların atılmaması eleştirilmiş ve İran yönetimi ekonomi başlığı altında bu şekilde kritik edilmiştir. Bush yönetimi İran'a yönelik rejim değışikliği kapsamında yumuşak güç kullanımını bu şekilde sürdürürken; 2005 yılında İran nükleer politikasını ne şekilde olursa olsun devam ettireceğini vurgulayan Ahmedinejad cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

ABD yönetiminin yürüttüğü rejim değışikliği yönündeki politikasına karşı olarak ülkesinde etkinliğini arttırmaya çalışan Ahmedinejad, 'Press TV' (Temmuz 2007) ve benzeri yayın organlarını desteklemiş ve özellikle Lübnan Hizbullah'ına, Filistin'de Hamas'a ve Irak Şiilerine yönelik propagandası ile dikkat çekmiştir.⁸⁰ Bir yandan ABD yönetiminin ülkesindeki yumuşak güç kullanımını engellemeye çalışan Cumhurbaşkanı Ahmedinejad bir yandan da gerek nükleer kriz gerekse de bölgesel çıkarlar dolayısıyla gerginleşen ilişkileri yumuşatmak adına önemli bir adım atarak Bush yönetimine bir mektup yazmıştır. 8 Mayıs 2006'da kaleme alınan mektupla⁸¹ birlikte iki ülkenin devrimden sonraki süreçte tek ve en üst düzeydeki ilişkisini kurulmuştur.

'Grand Bargain-Büyük Pazarlık' olarak anılan bu süreç Laricani, Hamaney ve İran'ın en muhafazakâr olarak bilinen mollalarından Ayetullah Ahmet Cenneti dahil en üst düzeydeki yetkililerinden dahi destek almıştır. Filistin meselesinden İsrail karşıtlığına, nükleer görüşmelerden Afrika'da ki yaşam konularına birçok başlığa değinen Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın mektubu diplomatik olarak kaleme alınmadığı yalnızca kişisel görüşlerin ortaya konduğu ve 'nasihat' niteliğinde olduğu dolayısıyla eleştirilirken; Tahran yönetimi 'rejim' unsuru üzerinden yüklenmeye çalıştığı Washington'a karşı şu ifadelerli kullanmıştır:

*'Amerika Birleşik Devletleri'nin kendini Mesih'in takipçisi olarak gören bir devlet olarak diğer uluslara saldırması, bu devletlerin vatandaşlarına dönük olarak haysiyet ve varlıklarını hiçe sayan davranışlarda bulunması sorgulanması gereken bir durumdur..'*⁸²

Washington yönetimi ise 'uluslararası toplumun bu rejimle ilgili birçok endişesi var ve mektupta bu endişelerden bahsedilmiyor' ifadelerini kullanmış bu şekilde İran'a yaklaşım şekillerinde herhangi bir değışiklik olmayacağını sinyallerini verirken Ahmedinejad'ın İsrail'in yok edilmesi gerektiği yönündeki açıklamalarını hatırlatmıştır. Dışışleri bakanı

⁸⁰Bkz: <http://www.presstv.ir/>. 01.07.2015.

⁸¹ Bkz: <http://www.nytimes.com/packages/pdf/international/29letter.1.pdf>. 28.06.2015.

⁸² Bkz: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/03/iran-nuclear-weapons>. 04.07.2015.

Condoleezza Rice, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Başkan Bush'a gönderdiği mektubun yeterli olmadığını belirterek; 18 sayfalık mektupta, tarih felsefe ve dinden söz edildiğini ve sunulan önerilerin İran'ın nükleer programıyla ilgili anlaşmazlığa çözüm getirmediğini ifade etmiştir.⁸³

1.5.2002 ve 2006 Tarihli Ulusal Güvenlik Stratejileri ve İran Politikası

İlişkiler bu şekilde seyrederken; 7 Kasım 2006 tarihli kongre seçimlerinden yaklaşık 7 ay önce yayınlanan 16 Mart 2006 tarihli Ulusal Güvenlik Stratejisi de 2002'de yayınlanan strateji ile paralel şekilde oluşturulmuş ve global barışın istikrarının demokrasi, özgürlük ve piyasa ekonomisi ile mümkün olabileceği ifade edilmiştir (White House, 2006: 25-31). Belgenin oluşturulmasında önemli role sahip olan Savunma Bakanı Donald Rumsfeld seçimlerin kaybedilmesi üzerine 18 Aralık 2006 tarihinde görevinden alınmış ve yerine Obama döneminde de 1 Temmuz 2011 tarihine dek görevde kalacak olan Robert Gates getirilmiştir.⁸⁴ 2006 Ulusal Güvenlik Stratejisi de 2002 yılında yayınlanan belgeye paralel olarak 'tehdit' ve 'güvenlik' söylemleri üzerinden oluşturulmuş; ABD'nin 'savaşta olduğu' vurgusu yapılarak yeni yol haritası şu ifadelerle ortaya konmuştur:

*“ İzolasyon politikasından sıyrılarak liderliğe soyunan ve korumacı yaklaşımlardan ziyade liberal ekonomi çerçevesinde serbest ticareti savunan ABD, dünya tarafından şekillendirilmeyi beklemeyecek dünyayı şekillendirecektir. ”*⁸⁵

2002 Güvenlik Stratejisinde terör temelinde ortaya konulan mutlak üstünlük iddiası ve tek taraflılık politikası, 2006 Ulusal Güvenlik Stratejisinde genişletilerek terörün yanı sıra salgın hastalıklara ve birçok soruna uzanacak şekilde genişletilmiş; söz konusu sorunların çözümünde ABD liderliğine duyulan ihtiyaç yinelenmiştir (White House, 2006: 43-48). Liderliğe yapılan vurgu ile birlikte George W. Bush yönetimi ofiste son senesine girerken, bu zamana dek bir taraftan nükleer faaliyetleri dolayısıyla ekonomik ve diplomatik olarak baskı altında tutmaya gayret ettiği İran'ı bir taraftan da çeşitli araçlarla rejim değişikliğini destekleyerek tamamen kontrol altında tutmayı hedeflemiştir.

Fakat bu sürece kadar yaşananlar göstermiştir ki rejim değişikliği başlığı altında demokrasi, özgürlükler ve liberal ekonomi savunuculuğu adına İran'da yürütülen politikalar

⁸³ Bkz: http://www.democraticunderground.com/discuss/duboard.php?az=view_all&address=102x2271285. 28.06.2015.

⁸⁴Bkz: <http://www.defense.gov/bios/biographydetail.aspx?biographyid=115>. 28.06.2015.

⁸⁵Bkz: <http://nssarchive.us/NSSR/2006.pdf>. 01.07.2015.

sonuç vermemiş ilişkilerde herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir. 2006 Ulusla Güvenlik Stratejisi ile birlikte ‘Ön alıcı müdahale’ ve ‘Amerikan Hegemonyası’ başlıklarında ısrarlı olduğunu ortaya koyan Bush yönetiminin İran’a yaklaşımını şu başlıklarla ifade edebiliriz:

- Bush yönetimi açısından İran’ı birincil derecede tehdit haline getiren faktör İran’ın nükleer faaliyetleridir. Özellikle Arak ve Natanz bölgeleriyle ortaya çıkan nükleer faaliyetler Bush yönetimini ve kongreyi alarma geçirmiş ve İran’ın nükleer faaliyetleri Bush döneminin en kritik konusu haline gelmiştir (Cordesman vd, 2014: 146-149).
- Dünyanın en önemli petrol üreticilerinden biri olan İran’ın devrimle birlikte ABD kontrolünden çıkmış olması ve buna ek olarak ABD’ye rakip olan ülkelerle çeşitli ittifaklar gerçekleştirmesi Bush yönetimi tarafından ABD’ye karşı olduğunun açık göstergesi olarak algılanmaktadır (Fite, 2012: 19-20, 25-28)
- İran’ın başta Filistin olmak üzere çeşitli bölgelere silah satışında bulunması ve ek olarak Arabistan, Kafkasya ve Asya’daki Şii gruplar üzerinde oldukça etkili olması Washington yönetimi için ‘teröre ve ayrılıkçı mezhepçiliğe’ destek anlamına gelmektedir (Barzegar, 2008: 2-7)
- Bush yönetimine göre İran ABD için bölgesel güvenliği açısından oldukça büyük bir tehdittir ve bunu İsrail karşıtlığı ve Arap-İsrail barışına muhalif olması (Rivalry, 2011: 81-88) ile göstermiştir. Dolayısıyla İran otoriter rejimden kurtarılmalı ve politik-ekonomik-sosyal olarak demokratik normlarla yeniden tesis edilmelidir.
- İran sahip olduğu enerji kaynaklarının yanı sıra jeopolitik olarak Hazar, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde ki enerji kaynaklarının dünya pazarına taşınması noktasında önemli bir konumdadır ve Washington yönetimi bu kullanımın kendisine kapatılabileceği endişesini taşımaktadır (Cordesman vd, 2014: 107-112).

İran politikasını ana başlıklar halinde bu şekilde ifade edebileceğimiz Bush yönetimi, 11 Eylül saldırılarıyla birlikte özellikle yeni muhafazakâr akımın etkisiyle Ortadoğu politikasını yeni güvenlik paradigmaları ve küresel terör vurgusu çerçevesinde yürütürken; öncesinde oldukça kısıtlı olarak değindiği İran’ı saldırılarla birlikte ‘şer eksen’ kategorisinde değerlendirmiş; İran İslam devrimi sonrası başlatılan İran politikasını gerek diplomatik izolasyon gerekse de yumuşak güç kullanımı noktasında yeniden şekillendirmiştir. Bu çerçevede bir taraftan diplomatik olarak yalnızlaştırılmaya çalışılırken diğer taraftan ‘tüm seçenekler masada’ ifadeleriyle kuvvet kullanımı ihtimali de ortaya konmuş; Amerikan hegemonyasının sağlam temellere oturtulması ve sürekliliğinin sağlanması hedefi

doğrultusunda İran'da ve Ortadoğu'da demokrasi, özgürlük ve liberal ekonomi gibi Amerikan değerlerinin yayılmasına vurgu yapılmıştır.

Bush Doktrini çerçevesinde İran'a olan yaklaşımını bu şekilde ortaya koyan ABD yönetimi, kongre seçimleri sonrası yeni muhafazakârların elinin zayıflamasının da etkisi ile Irak'ta masaya oturma seçeneğini ele almış ve sınırlı da olsa bu şekilde geliştirilen müzakereler ile Obama dönemine giriş yapmıştır. Bu dönemle birlikte Ortadoğu politikası açısından Bush döneminde uygulanan politikalardan dönüleceğine ve dünya barışı noktasında ABD yönetiminin uluslararası aktörlerle ve bölge devletleriyle daha fazla müzakere yoluna gideceği yönünde umutlar artarken; Obama yönetimi özellikle İran konusunda atılan adımlarla nispeten de olsa ABD-İran gerginliğini hafifletmiştir. Aşağıdaki bölümle birlikte Obama doktrini ve bu doktrin çerçevesinde İran politikasının ne şekilde uygulandığı kritik edilecektir.

2. BAŞKAN OBAMA DOKTRİNİ VE İRAN

Başkan Bush dönemi gerek Ortadoğu gerekse de İran özelinde oldukça tartışmalı olarak kapanmış ve temelde '*Amerikan Hegemonyası, Ön alıcı-Önleyici Müdahale, Yeni Muhafazakar Yaklaşım, Tek Taraflı Dış Politika*' çerçevesinde ele alınmıştır. Süreç dahilinde Afganistan ve Irak işgalleri ve sonrasında da '*şer eksen*i' retoriği ile özellikle Amerikan müdahaleciliği savunulurken; Amerikan değerlerinin yerleştirilmesi ve sağlam şekilde sürekliliğinin sağlanması noktasında gerekirse askeri müdahalelere gidileceği ortaya konmuştur. Başkan Bush döneminde ortaya konulan bu uygulamaların ardından, Barack Obama dönemine girerken yapılan seçim anketinde Amerikan halkı Başkandan beklentisini Amerikan imajının düzeltilmesi olarak ortaya koymuş ve bu çerçevede Obama yönetimi '*değişim*' sloganı ile hareket edeceklerini ifade etmiştir. '*Değişim*' hedefi doğrultusunda başta Afganistan-İrak müdahaleleri ve İran nükleer krizi olmak üzere dış politikada '*imar*' dönemine gireceğini ifade eden Obama yönetimi iç politikada ise '*evine çeki düzen ver*' ilkesi üzerinde hareket etmiş; Bush döneminden kalan iç ve dış sorunlara farklı perspektiflerde yaklaşılacağını ifade etmiştir.

2.1.İhlallik ve Temkin Çerçevesinde ‘Akıllı Güç’ Kullanımı

‘Değişim’ hedefi doğrultusunda başkanlığa gelen Barack Obama bir taraftan ABD ekonomisini iyileştirmeye çalışırken; diğer taraftan Amerikan karşıtlığı ile mücadele etme noktasında hareket etmiştir. ‘Amerika’nın dünyadaki duruşunu iyileştirme’ hedefi esasen dış politika uygulamalarına da yansımış ve bu çerçevede Obama Doktrini ile dış politikayı yeni yaklaşımlarla daha etkin hale getirme çalışmaları başlatılmıştır.⁸⁶ Obama Doktrini, Amerikan Dış Politikasında ikinci ekolü ifade eden ve ‘dünyanın şekillenmesi gerektiğini’ savunan ‘shapers’ isimli ekolle açıklanmaktadır. Şekillendiriciler ekolü ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri ‘dünyanın efendisi’ olarak değil ‘dünyanın lideri’ olarak ortaya konulmakta; liderlik vasfının stratejik ortaklıklarla geliştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Armitage, Nye, 2007: 27-37). Bu noktada askeri güç yerine ekonomik güç kullanımının esas alınması gerektiğini ifade eden ekol ‘smart power-akıllı güç’ kavramı üzerinden hareket etmektedir.

Joseph Nye tarafından ‘akıllı güç’ olarak kuramsallaştırılan politik yaklaşım temel alınarak; Amerika’nın önemli düşünce kuruluşlarından biri olan CSIS’de (Center for Strategic and International Studies), ‘tarafsız akıllı güç komisyonu kurulmuş; bu komisyonda ‘Daha Akıllı, Daha Güvenli Amerika’ isimli bir rapor yayınlanmıştır.⁸⁷ Raporda esas olarak ABD’nin küresel imparatorluğu için izlenmesi gereken stratejiler ifade edilirken; komisyon üyelerinden Richard L. Armitage, Joseph S. Nye The Washington Post’a verdikleri bir röportajda akıllı güç ile ilgili şunları kaydetmiştir:

“Değişen dünyada ABD küresel iyiliğe yatırım yaparak daha akıllı bir güce dönüşmelidir. Askeri ve ekonomik gücü yumuşak güce yapılan daha fazla yatırımla tamamlayarak, Washington küresel meydan okumaların ele alınacağı çerçeveyi inşa edebilir. George W. Bush döneminde uygulanan politikalar güç kullanımının sorunları çözmede ne derce büyük sorunlar meydana getirebileceğini ortaya çıkarmıştır. Anlaşılmıştır ki ülkenin siyasi fikirleri ve politik duruşu izlenen politikaların kabul edilebilirliğini etkilemektedir. Bu etki ‘akıllı güç’ olarak tanımlanmaktadır.” (Armitage ve Nye, 2007: 27-37)

George W. Bush dönemi politikaları ile birlikte zayıflayan ABD imaj ve liderliğine vurgu yapan rapora paralel olarak Başkan Obama yönetiminin Dışişleri Bakanı Hillary Clinton’da ABD Senatosu’nda yaptığı bir konuşmada şunları kaydetmiştir:

⁸⁶ Bkz: <http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/02/19/obama.image/index.html?iref=24hours#cnSTCText>. 05.07.2015.

⁸⁷ Bkz: http://csis.org/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf. 25.06.2015.

“ Uluslararası politikada Amerika Birleşik Devletleri’nin liderlik etkisindeki azalma ciddi boşluk ortaya koymaktadır. Söz konusu liderliğin yeniden tesisi için siyasi, kültürel, askeri ve ekonomik olarak var olan araçların yeniden etkin şekilde kullanımı gerekmektedir. ”⁸⁸

Amerikan liderliğinin azaldığı yönündeki tespitler göstermektedir ki; Obama yönetimi askeri güce vurgu yapılarak oluşturulan Bush dönemi politikaları sonucu gelinen noktanın gerek iç gerekse de dış politika açısından zarar verici olduğunu düşünmekte; ABD liderliği hedefinden taviz verilmeden bu hedef doğrultusunda kullanılan araçların geliştirilmesini ve genişletilmesini savunmaktadır. Bu çerçevede ortaya atılan ve Obama Doktrini’nin temelini oluşturan ‘Akıllı Güç-Smart Power’ kavramı ‘Sert Güç-Hard Power’ ve ‘Yumuşak Güç-Soft Power’ kullanımının etkin şekilde birleştirilerek uygulanması olarak ortaya konulmaktadır. Bununla birlikte; bir taraftan güçlü bir askeri yapının önemini ortaya koyarken; diğer taraftan ittifak, ortaklık ve kurumlara vurgu yapılmaktadır (Biegon, 2013: 5-8).

Bu noktada esas olarak bir devletin başka bir devleti etkilemesinin üç yolu olduğu üzerinde durulmaktadır. ‘Sopa’ yani tehdit yolu ile istenilen şeyin yaptırılması ilk yolu ifade ederken; davranış değişikliğini sağlamak amacı ile bir takım teşviklerde bulunma ‘Havuç’ tabiri ile ifade edilmiş; üçüncü yol olarak ise ‘çekiciliğin’ kullanılarak başkalarının sizin istediğinizi istemesini sağlama argümanı üzerinde durulmuştur (Biegon, 2013: 5-6). Üçüncü yöntem olarak ifade edilen metot yumuşak gücü ifade etmekte ve yumuşak güç vasıtası ile dünya siyasetinde gündem oluşturma, değerlere hayran bırakma, refah seviyesine ve çeşitli fırsatlara özenen ülkelerin dikkatini çekme argümanları üzerinden hareket edilmektedir. İfade edilen bu noktalarla birlikte ‘sert güç’ argümanı da reddedilmez ve sert güç ile yumuşak gücün ayrılmaz bir bütün olduğuna vurgu yapılır (Eichenberg, 2009: 3-10).

Sert ve yumuşak gücün etkin şekilde birleştirilmesi ile oluşturulacak olan akıllı güç politikası esas olarak, küresel işbirliğinin üst noktalara taşınması, terörle mücadele konusunda sertlik ve diplomasi arasında dengenin sağlanması, jeopolitik yaklaşım yerine jeoekonomik yaklaşım çerçevesinde politika üretimi, başlıklar ekseninde hareket edilmiştir. Bush dönemine nazaran ideolojik değerlere vurgu yapmayan ve realist-pragmatic vizyon noktasında hareket etmeyi tercih eden Obama yönetimi esas olarak Bush döneminden devraldığı sorunları pragmatik olarak çıkar temelinde çözmeye odaklanmış ve bu çerçevede müzakere ve diplomasi noktasından hareket edileceğini ifade etmiştir. Bu noktadan hareketle Obama

⁸⁸ Bkz: <http://www.cfr.org/counterterrorism/clintons-speech-smart-power-approach-counterterrorism-september-2011/p25854>. 20.06.2015.

yönetimi esas olarak dünyanın farklı unsurlardan meydana gelmiş yapısına vurgu yapmış ve tüm bu unsurların birbirine bağlı ve birbirini etkileyen bir sistemi ifade ettiğini ortaya koymuştur (Gregory, 2011: 2-5).

Başkan Obama 11 Temmuz 2009'da Gana'nın başkentinde yaptığı konuşmasında dünyanın çok boyutlu yapısına vurgu yapmış; sorunların çözümü noktasında tüm tarafların dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁹ Bununla birlikte George W. Bush dönemine paralel olarak Amerika'nın dünya liderliğini sağlama ve sağlamlaştırma ilkesini benimseyen Obama Doktrini, farklı şekilde bu ideali yalnızca askeri güçle değil de yumuşak gücü de içine katarak akıllı güç aracılığıyla sağlamayı amaçlamıştır. Özellikle sağlam bir müzakere zemini yaratma noktasında irade ortaya koymayı hedefleyen Obama Doktrini, '*diplomasi-diplomacy, kalkınma-development, savunma-defence*' ilkelerini belirlemiş ve tüm bu ilkeleri küresel güvenlik çerçevesinde değerlendirmiştir (Gregory, 2011: 5-11).

2.2.Akıllı Güç Çerçevesinde 'Kamu Diplomasisi'

Köklü insan ilişkileri kurma, yanlış algılamaları düzeltme ve ortak payda bulma hedefleri üzerinden hareket eden kamu diplomasisi akıllı güç kullanımının önemli bir argümanıdır. Bu çerçevede uluslararası sistemde devletlerin yanı sıra kamu oyununda önemli bir aktör haline geldiği noktasından hareket eden kamu diplomasisi; geleneksel diplomasi yöntemlerinin eskiye nazaran geçerliliğini yitirdiğini vurgulamaktadır. Bu noktadan hareketle, politik süreçlerin yeni dönemle birlikte devletlerle arasında yaşanan bürokrasiye ek olarak sivil toplum örgütlerini ve halk kitlelerini de kapsadığını ifade etmektedir (Nye, 2006: 9-15). Geleneksel diplomasiye nazaran daha 'açık' bir diplomasi geleneğini ortaya koyan kamu diplomasisi, yabancı kamuoylarına yönelik hareket etmekte ve mümkün olduğunca çok kişiye ulaşmayı hedeflemektedir.

Bu çerçevede 'bir hükümet yada uluslararası kuruluşun diğer ülkelerin halkları ve vatandaşları ile resmi veya özel şahıs yada kurumlar aracılığı ile iletişim kurması' olarak açıklanan kamu diplomasisi bir ülkede piramidin tepesini yani siyasi, askeri ve ekonomik seçkinleri hedefleyen geleneksel diplomasinin aksine piramidin alt kısmını yani halkı hedeflemektedir. Kamu diplomasisi noktasında önemli bir nokta olan devletlerin meşruiyeti ve imajı noktasına ise Joseph Nye şu ifadelerle yer vermektedir:

⁸⁹ Bkz: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-ghanaian-parliament>.
Video için Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=QkNpUEWlhd4>. 20.06.2015.

“Dünya siyasetinde önemli bir yere sahip olan itibarı koruma noktasında kritik rolü bulunan güvenilirlik devletler açısından yalnızca dünya devletleri ile ilişkileri değil; diğer haber medyası, anonim şirketleri, sivil toplum örgütleri, uluslararası kuruluşları ve bilimsel topluluklar ağını da içerisine almaktadır. Örnek verilecek olursa; her ne kadar Saddam Hüseyin’in kitle imha silahları tehdidi ve El Kaide bağlantılarının gücü ile ilgili abartılı iddialar Irak savaşında yerel desteğin harekete geçmesine yardımcı olmuş olsa da; sonradan iddiaların abartılı olduğunun ortaya çıkması Amerika’nın güvenilirliğine ağır bir darbe vurmuştur.” (Lecoutre, 2010: 7-9).

George W. Bush dönemi uygulamalarının Amerika Birleşik Devletleri’nin saygınlığı noktasında zarar verici etkilerini bu şekilde ifade eden Joseph Nye, dönemin önemli diplomasi uygulamalarından biri olan ‘tek taraflılık’ politikası konusunda: *“Amerikan askeri gücünün büyüklüğüne dayalı tek taraflı politikalarla günümüzde karşı karşıya olduğumuz tüm sorunlarla baş etmek mümkün değildir. Üç boyutlu bir oyunu (en üst boyut:askeri güç, ikinci boyut: ekonomik güç, en alt boyut: salgın hastalıklar, uyuşturucu, terörizm..) sadece tek boyutta oynama kalkarsanız başarısızlık kaçınılmazdır.”* (Oktay, 2012: 130-132) yaklaşımını bu şekilde ifade ederken; George W. Bush dönemi politikaları ile yapılan yanlış kritik etmektedir:

“Devletler tarafından uygulanan tek yanlı politikalar meşruiyet ve işbirliği noktasında olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu noktadan da anlaşılacağı üzere müttefiklerin ikna edilmesi karar alım sürecinde oldukça önemlidir. Müttefiklerle ortak paydada buluşmak akıllı gücün uygulanması noktasında da kritik öneme sahiptir. Akıllı güç çerçevesinde müttefiklerle işbirliği içerisinde hareket etmek, uluslararası meşruiyeti sağladığı gibi; dış politika hedeflerinin gerçekleştirilmesi sürecini de kolaylaştırmaktadır. Özellikle George W. Bush döneminde yürütülen tek taraflı politikalar göstermiştir ki; işbirliği doğrultusunda hareket edilmemesi ABD imajına zarar verici bir unsur olmakla birlikte, Amerikan dış politikasının etkinliğini azaltıcı yönde sonuçlar ortaya çıkarmıştır.” (Nye, 2004: 13-18).

Dost, ortak ve müttefiklerin, politikaların meşruiyeti, kabulü ve desteklenmesi açısından oldukça önemli olduğunu ifade eden Joseph Nye, 11 Eylül sonrası uygulanan politikalarla birlikte ABD’ye yönelik desteğin azaldığını ve dolayısıyla meşruiyet tartışmalarının oldukça arttığını ifade etmiştir. Bu desteğin tekrar kazanılması noktasında ise, Amerika Birleşik Devletlerinin dış politika kararlarında müttefiklerin düşünce ve hassasiyetlerini gözetmesi gerektiğini vurgulamıştır (Nye, 2004: 13-18). Amerikan dış politikasına yönelik ortaya konan bu öngörüler çerçevesinde ortaya konan yeni dış politika vizyonu Obama Doktrini olarak

ortaya konmuş; özellikle kamu diplomasisi ve kamu diplomasi araçları vasıtası ile George W. Bush döneminde uygulamaya konulan ve Amerikan dış politikasını oldukça büyük sorunlarla karşı karşıya bırakan uygulamaların telafisi hedeflenmiştir.

2.3.‘Kamu Diplomasisi’ ve Obama Doktrini

George W. Bush dönemi uygulamalarının kamu diplomasisi açısından ABD imajına verdiği zarar bu şekilde ifade edilirken; Obama yönetiminin kamu diplomasisinin temellerini ortaya koyan White Oak dokümanı, sadece Müslüman halklara yönelik ve çoğunlukla güvenlik ve terörizm çerçevesinde hareket eden dar bakış açısını aşmayı hedeflemiştir (Oktay, 2012: 130-131). Bu çerçevede çeşitli konular etrafında, belli bir coğrafya, ülke ya da etnik grupla sınırlandırılmayacak şekilde ‘bütüncül’ bir kamu diplomasisin yürütüleceğini ortaya koymuştur (Zaharna, 2009: 4-8). Bu belge ile ortaya konan kamu diplomasisi anlayışına paralel olarak Başkan Obama 4 Haziran 2009 tarihinde Kahire Üniversitesi’nde yaptığı konuşmasında yeni anlayışı Amerika ve Müslüman halklar arasında ki ilişkiler üzerinden şu şekilde ifade etmiştir:

‘‘ABD ile dünya Müslümanları arasında yeni bir başlangıç yapılması gerektiği yönündeki umut ve talebimle geldiğim Kahire’de özellikle vurgulamak isterim ki; Amerika ile İslam dünyası birbirinden ayrı olmadığı gibi bir yarış içerisinde de değildir. Esasen onlar birbirini tamamlar, adalet ve gelişim, hoşgörü ve bütün insanların saygınlığı gibi ortak ilkeleri paylaşır.’’⁹⁰

Bu sözlere ek olarak, Amerikan imajının iyileştirilmesi yönünde özellikle Ortadoğu’nun önemli olduğunu vurgulayan Obama yönetimi Ortadoğu’da gerek yönetimler gerekse de halklar nezdinde George W. Bush döneminde olduğu gibi ‘ya bizimlesiniz ya değilsiniz’ anlayışının terk edileceğini ifade etmiş; Kuran’dan çeşitli alıntılar yaparak Müslüman kimliğine vurgu yapmıştır.⁹¹ George W. Bush döneminde esas olarak özgürleştirme ve demokratikleştirme söylemleri çerçevesinde dönüştürme diplomasisi ortaya konurken; Obama gerek Kahire Üniversitesi’nde yaptığı konuşmasında gerekse de genel

⁹⁰ Bkz: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09>.

Video İçin Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=m1qGvNg52p4>. 28.06.2015.

⁹¹ Bkz: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/barackobama/4354579/Barack-Obama-tells-Muslims-Americans-are-not-your-enemy.html>. 28.06.2015.

söylemlerinde ülkeleri kendi istekleri doğrultusunda dönüştürme noktasında herhangi bir hedeflerinin olmadığını, ekonomik refah ve kalkınmaya odaklanacaklarını ifade etmiştir.

İfade edilen bu hedeflerle birlikte, 2 Mart 2010 tarihinde Temsilciler Meclisi için hazırlanan “*The New Causes for Strategic Communication and Public Diplomacy*” isimli belgede, kamu diplomasisi noktasında bilgiye ulaşım konusuna vurgu yapılmıştır (Cornish, French ve Yorke, 2011: 5-8). Belge çerçevesinde esas olarak dijital medya aracılığı ile özellikle radikal grupların ABD karşıtı eylemlerini yayma noktasında etkinliklerini arttırabilecekleri vurgulanmıştır. Bu doğrultuda ABD yönetiminin farklı ülkelerdeki insanlara direkt ve etkin biçimde ulaşabilmesi için stratejik iletişim ve kamu diplomasi araçlarının kesin şekilde belirlenmesi ve etkin olarak kullanılması gerektiği ifade edilmiştir (Cornish, French ve Yorke, 2011: 10-16).

Kamu diplomasisini uygulama noktasında bir diğer önemli gelişme 10 Mart 2010 tarihinde *Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs* biriminin yeni sekreteri Judith Mchale’in kamu diplomasi çalışmalarına yön verecek olan belgeyi yayımlaması ile olmuştur. “*Public Diplomacy: Strengthening US Engagement with the World*”⁹² isimli belge çerçevesinde kamu diplomasisi alanındaki kaynakların, yapılandırmaların ve uygulamaların dış politika hedeflerini ortaya koyacağı vurgulanmıştır.⁹³ Bununla birlikte stratejik hedeflerin belirlenmesi noktasında ise; halklar arasındaki ilişkilerin kuvvetlendirilmesi, radikal gruplarla mücadelenin etkin hale getirilmesi, kanun yapıcıların daha iyi bilgilendirilmesi ve bilginin şekillendirilmesi başlıklarında çeşitli uygulamalar öngörülmüştür (White House, 2010: 7-9).

‘*Karşı Karşıya Bulunduğumuz Dünya*’ başlığı altında Çince eğitiminin artması ve Çin’in global bir aktör haline gelmesi; AB, Singapur ve Avustralya’nın ABD’ye rakip hale gelen yüksek eğitim pazarı, eski Sovyet Cumhuriyetlerinde Rus medyasının etkinliği ve İran’ın bölgesindeki etkinliği ve politik bağlantılarına vurgu yapılmış; bu şekilde ortaya konan olası rakiplerle mücadele adına daha etkin ve stratejik kamu diplomasi yöntemlerine ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir (Dale, 2010: 1-2). Etkin şekilde kamu diplomasisi uygulanması noktasında ele alınacak hususlar ise Obama Doktrini çerçevesinde “*iletişim-communication, seçenek-option, alternatifler-alternatives, standartlar-standarts ve güven-trust*” olarak ortaya konulmuştur. Söz konusu ilkeler temelde, kamu diplomasi araçları olan, anlama (*understanding*), planlama (*planning*), angajman (*engegament*) ve savunma (*advocacy*) adımları doğrultusunda formüle edilmiştir (Gregory, 2011: 5-10).

⁹² Bkz: <http://www.state.gov/r/remarks/2011/166596.htm>. 02.07.2015.

⁹³ Bkz: <https://fas.org/man/eprint/pubdip.pdf>. 02.07.2015.

Temelde ‘diğerlerini etkileme’ argümanı üzerinden hareket eden kamu diplomasisi Obama Doktrini çerçevesinde yalnızca özellikle Ortadoğu ülkelerini ele almakla birlikte; Rusya, Latin Amerika ve Afrika’ya dönük politikalar kapsamı yönünde şekillendirilmiştir. Bu çerçevede resmi düzeyde hükümetler tarafından düzenlenen konferanslar, seminerler, öğrenci değişim programları, burslar, yardım programları gibi birçok faaliyet öngörölmüş; Amerikan değeri ile örtüşen program ve politikaların oluşturulmasına, kalkınma ve felaketlerle mücadele noktasında üst düzey görünürlüğe vurgu yapılmıştır. Başkan Obama döneminde yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejilerinde de kendini gösteren yeni dönem politikaları, her ne kadar kamu diplomasisi ifadesi ile ortaya konulmamış olsa da hedef olarak belirlenen ilkeler bu doğrultuda yorumlanmıştır.

2.4.2010 ve 2015 Tarihli Ulusal Güvenlik Stratejileri

27 Mayıs 2010 tarihinde yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi⁹⁴, Başkan Obama döneminde yayınlanan ilk strateji olup, yeni dönem politikalarını şu şekilde ortaya koymuştur:

“20. Yüzyılın rotasının belirlemede oldukça etkin role sahip olan Amerika Birleşik Devletleri, güç ve etkisinin kaynaklarını geliştirerek; 21. Yüzyıl ile ortaya çıkan yeni ortamı şekillendirecek nitelikler elde etmelidir. Bu noktadan hareketle ortaya konulacak Güvenlik Stratejisi ABD liderliğinin yeniden canlandırılmasına odaklanmalı ve Amerikan liderliği için güçlü bir zemin tesisi başlığını ele almalıdır. Bu süreçte esas olarak gerek ABD’nin ulusal güvenliği gerekse de küresel güvenlik için gerekse de küresel güvenliğin için uluslararası işbirliğine ve ortak çıkarlara vurgu yapılacaktır. ” (White House, 2010: 1).

George W. Bush dönemi tek taraflı politikalarına nazaran daha ılımlı ve müzakereye dayalı yol haritasını ifade eden bu sözlerle birlikte, kamu diplomasisi çerçevesinde aşağıdaki ifadeler yer verilmiştir:

“ABD’nin ve uluslararası sistemin çıkarları birbirine bağlıdır ve dolayısı ile diğer milletlerle ve halklarla var olan iletişimin kuvvetlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede ABD özellikle Müslüman halklarla karşılıklı çıkar ve saygıya dayanan ilişkilerini geliştirmeli; kapsamlı olarak yürütölen bu angajman politikası ile birlikte kritik öneme sahip olan siyasi ve güvenlik sorunlarını etkin şekilde çözmelidir. Bununla birlikte önceliklerin vurgulanması amacı ile diplomasi ve kalkınma imkânları modernleştirilmeli; ulusal güvenlik kapasitesi 21. Yüzyıl dönemi çerçevesinde güncelleştirilmelidir. ” (White House, 2010: 3).

⁹⁴ Bkz: <http://nssarchive.us/NSSR/2010.pdf>. 28.06.2015.

Amerikan liderliğine özellikle vurgu yapılan belgede, sınır ötesi politikalara yaklaşım konusunda izolasyon politikası yerine aktif katılımın öngörüleceği George W. Bush dönemi politikaları ile benzer olarak Amerikan liderliğinin savunulduğu fakat bunun farklı yöntem ve politikalarla gerçekleştirileceği şu şekilde ifade edilmiş; ‘angajman’ politikasına vurgu yapılmıştır:

‘Angajman politikası esas olarak sınır ötesi ilişkilerde ABD’nin aktif şekilde katılımını öngörmekte; bu özelliği sebebiyle de izolasyon politikasının zıddı olarak değerlendirilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nin izolasyon politikası ile hiçbir zaman başarılı olamadığı ve olamayacağı fikrini ortaya koyan söz konusu politika, ABD’nin dünyaya kapsamlı ve sürdürülebilir şekilde angaje olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu noktadan hareketle angajman politikası müttefikler üzerinden başlatılmalı; ulusal güvenlik ittifaklar doğrultusunda canlı tutulmalı ve başarılı müttefiklerin ortaya çıkması desteklenmelidir.’ (White House, 2010: 12-13)

George W. Bush dönemi politikalarının en belirgin söylemlerinden biri olan terörle mücadele konusuna Başkan Obama dönemi Ulusal Güvenlik Stratejisi şu şekilde değinmiştir:

‘Amerika Birleşik Devletleri terörizmin izole edilmesi noktasında kararlılığını ortaya koyacaktır. Bu süreç esasen dine, İslam’a yönelik bir mücadele değil; ABD’ye ve müttefiklerini ve uluslararası güvenliğe karşı olarak ortaya konulan ve başta El-Kaide olmak üzere farklı grupları bünyesinde barındıran ağa karşı yürütülen bir mücadeledir.’ (Quin, 2015: 15-18).

Temelde bu ilkeleri ortaya koyan ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi, başta Amerika Birleşik Devletleri’nin ve vatandaşlarının olmak üzere, müttefik ve ortaklarının güvenliğine odaklanmakta; fırsat ve refahı arttıran açık bir uluslararası sistemi öngören yaklaşımı vurgulamaktadır. Bu noktadan hareketle güçlü ve yenilenen bir ABD ekonomisi hedeflenirken; evrensel değerler noktasından hareket edileceği ifade edilmektedir (White House, 2010: 7). Ortadoğu’nun ‘Arap Baharı’ süreci ile sarsılması, Rusya’nın Kırım’ı ilhakı, ABD’nin Bingazi elçiliğine saldırı düzenlenmesi, yeni bir küresel tehdit unsuru olarak IŞİD’in ortaya çıkması ve ABD’nin Afganistan’dan askerini çekmesi gibi gelişmelerin yaşanması sonrasında açıklanan 6 Şubat 2015 tarihli Ulusal Güvenlik Belgesinde, 2010’da yayınlanan belgeye paralel olarak Amerikan liderliğine vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte; esas olarak ABD’nin dış politikası ve güvenlik politikası, karşılaşılabileceği muhtemel sorunlar ve bunların üstesinden gelebilmek için çeşitli yöntem ve stratejilere değinmekten ziyade,

Obama yönetiminin son altı yıldaki dış politikada ve ulusal güvenlik alanında uyguladığı politikaların rasyonalitesi anlatılmıştır (Quin, 2015: 17-20).

“*Stratejik sabır ve kararlılık*” üzerinden var olan politikaların sürdürüleceğini ısrarla ifade eden Ulusal Güvenlik Belgesi, güçlü ekonomi, hukuk temelli bir uluslararası düzen ve evrensel değerlere saygı çerçevesinde; güvenlik, refah ve uluslararası düzen başlıkları altında bölgesel ve uluslararası politikalarda ortaya koyulan stratejilerin devam edeceğini belirtmiştir (Grevi, 2015: 2-5). Güvenlik başlığı altında ulusal savunma gücünün geliştirilmesi, iç güvenliğin güçlendirilmesi, kitle imha silahlarının kullanılması ve yayılmasının engellenmesi, siber güvenlik gibi konular üzerinde durmuş; güvenliğin sağlanması noktasında müttefiklere vurgu yapılarak; başta NATO üyesi ülkeler olmak üzere, Asya-Pasifik’te ki müttefik ülkelerin önemine değinilmiştir (Grevi, 2015: 2-5).

Refah başlığı çerçevesinde esas olarak güçlü bir Amerikan ekonomisinin dünyadaki istikrar adına da oldukça önemli olduğu vurgulanmış; Rusya-Ukrayna krizi sebebiyle yaşanan enerji krizi dolayısıyla ortaya çıkan sorunlara değinilmiştir. Öncelikli hedefler, enerji alanında rekabetçi bir piyasa düzeni kurmak, Kuzey Kutbu ve Asya bölgelerinde enerji politikaları kapsamında ortaya çıkacak sorunları engellemek, ticaret ve yatırım ortaklığı gibi politikalarla küresel ekonomik düzenin şekillenmesini sağlamak başlıkları altında ifade edilmiştir (Lukas, 2015: 2,5-6).

Diğer bir başlık olan uluslararası düzen başlığında ise, esas olarak Asya Pasifik’te izlenen denge politikasının ve Avrupa ile mevcut ittifak ilişkilerinin sürdürüleceği, Ortadoğu’da barış ve istikrar doğrultusunda başlatılan politikalara devam edileceği ifade edilmiştir. Bu hedefler doğrultusunda ortaya konacak strateji tam olarak ortaya konmamış; bu yönüyle ulusal güvenlik stratejisinden ziyade temenni üzerine kurulu bir belge olduğu doğrultusunda çeşitli eleştiriler almıştır (Lucas, 2015: 5-7). Her ne kadar 2010-2015 yılında yayınlanan belgelerde ‘akıllı güç’ ortaya konulan çeşitli hedeflerle ve ‘stratejik olarak kendini dizginleme’ söylemi ile ortaya konsa da, bu stratejinin nasıl eyleme geçirileceği tam olarak ifade edilmemiştir. Bu doğrultuda özellikle Temsilciler Meclisi’nde çoğunluğun Cumhuriyetçilerin eline geçmesi ile birlikte Başkan Obama’nın dış politika kararları ve Amerikan liderliği hedefinin ne derece yerine getirildiği tartışma konusu olmuştur (Cornerston Government Affairs, 2014: 8-15).

2.5.Ortadoğu ve İran Özelinde Obama Doktrini

Başkan Obama görevi devralması sonrasında öncesinde yönetimde bulunan George W. Bush aksine öncelikli olarak ‘evine çeki düzen ver’ prensibi doğrultusunda ülke içi ekonomik reformlara ve orta sınıfın refahını yükseltmeye yönelik politikalar geliştirmiştir. Dış politikada ise Ortadoğu coğrafyasında ılımlılık ve temkin çerçevesinde müzakereye dayalı olarak sorunları çözmek istediğini belirten Obama yönetimi, askeri güç temelinde hareket etmeyeceklerini belirterek, önce Afganistan sonrasında da Irak’ta asker çekme politikası izlemiştir. Amerikan imajını düzeltme doğrultusunda ortaya konulan bu adımlarla birlikte, İsrail-Filistin barışını müzakere etme, Ortadoğu’da istikrar ve güvenliğin sağlanması, İran ile geline nokta nükleer anlaşmazlığı giderme gibi hedefleri de ortaya koymuştur.

George W. Bush döneminde ortaya konulan ‘yoğun’ ve müdahale temelinde şekillendirilen Ortadoğu politikalarının aksine, Obama yönetimi bu dönemde Ulusal Güvenlik Stratejisinde de ortaya konulduğu üzere ‘stratejik sabır’ başlığına odaklanmıştır. Bu çerçevede ‘Amerika’nın mevcut askeri ve ekonomik kapasitesini zorlayan aşırı müdahalecilik’ konusunda temkinli olunması gerektiği savunulmuş; Ortadoğu politikasında uluslararası aktörlerle işbirliği içerisinde inisiyatif alınması gerektiği ifade edilmiştir. Uygun görüldüğü takdirde güç kullanımı doğrultusunda demokratik değerlerin yayılması gerektiği üzerinden hareket eden Bush Doktrini’nin aksine, Obama Doktrini ile birlikte, ‘model oluşturma’ hedefi doğrultusunda Amerikan demokrat modelinin güçlendirilmesi gerektiği savunulmuştur.

Bu hedefleri de içerisine alan ve Obama Doktrini’nin ana temasını oluşturan ‘akıllı güç’ yaklaşımı Ortadoğu politikasında da kendini göstermiştir. Amerikan Savunma Bakanlığı Pentagon tarafından 5 Ocak 2012 tarihinde yayınlanan strateji belgesi doğrultusunda ‘akıllı güç’ politikası ‘akıllı savunma’ yaklaşımı ile birlikte ele alınmıştır (Belkin, 2012: 2-7). ‘Akıllı Güç ve Akıllı Savunma’ yaklaşımları Ortadoğu politikası çerçevesinde esas olarak ‘geriden yönetme’ ve ‘gölgede-geride kalma’ olarak ifade edilen ‘Leading From Behind’ ‘Stay Behind’ politikaları ile ortaya konmuştur (Lakoff, 2013: 1-3). Bu noktadan hareketle esas olarak uygulanması öngörülen politikanın diğer aktörlerle birlikte ele alınması ve dolayısıyla uygulamanın tamamı ile ABD projesi olmadığının ifade edilmesi amaçlanmaktadır (Lakoff, 2013: 1-3).

Seçim kampanyası sürecinde özellikle Irak üzerinde duran ve bu derece müdahaleci yaklaşımın Amerikan dış politikasına zarar verdiğini ifade eden Obama yönetimi yeni döneminde geçmişten alınan bu dersle ‘geride kalarak liderlik etme’ noktasından hareket

edileceğini ifade etmiştir. Gerek Arap Baharı sürecinde gerekse de Suriye krizi doğrultusunda yürütülen müzakerelerde esas olarak bu duruş çerçevesinde hareket eden Obama yönetimi, ‘geriden yönetme’ ilkesi temelinde (Hayden vd, 2012: 6-10) Körfez İşbirliği Konseyi’ne üye ülkelerin Ortadoğu’da istikrarın sağlanması doğrultusunda destekleneceğini ifade etmiştir (Hayden vd, 2012: 6-10). Dışişleri Bakanı Hillary Clinton Arap Baharı sürecinde Suriye konusunda yürütülen diplomatik görüşmelerde duruşlarını şu şekilde ifade etmiş; ortaya konulan bu ifadeler ‘geriden yönetme’ politikasına destek olarak yorumlanmıştır:

*‘Amerika Birleşik Devletleri’nin Suriye ile bağları gerek siyasi gerekse de ekonomik olarak oldukça zayıf düzeydedir. Dolayısıyla Suriyelilerin ABD yönetimine kulak vermeyeceğini öngörmekle birlikte, bu noktadan hareketle Arap Birliği ve Türkiye’den oluşan ve Suriye tarafından göz ardı edilemeyecek bir koroyu konuşturmaktaız.’*⁹⁵

‘Geriden yönetme’ politikası başta Cumhuriyetçiler olmak üzere kimi çevrelerce Amerikan etkinliğinin azalması olarak yorumlanmış; Başkan Obama’nın söylem ve eylem doğrultusunda yürüttüğü politikalar kritik edilmiştir. ‘Geride durarak liderlik etme’ söyleminin ne derece etkin olduğunun tartışıldığı bu süreçte, Obama yönetimi risk almama ve riskli pozisyonlardan uzak durma doğrultusunda hareket ederken; uygulanan bu politika kimi zaman ‘eylemsizlik’ noktasında kendini göstermiştir. Uygulanan politikalar doğrultusunda yöneltilen eleştirilere Irak savaşından ders alındığını ve Amerika’nın böylesi bir ortama bir daha sürüklenmemesi gerektiğini söyleyerek cevap veren Obama yönetimi, uyguladıkları ‘stratejik sabır’ politikasının gerek ulusal güvenlik gerekse de dış politika açısından gerekli olduğunu savunmuştur.

Ortadoğu konusunda ‘değişim’ vaadi üzerinden yeni bir döneme girileceğini ifade eden ve bu yeni dönemi yukarıda ifade edilen politikalarla uygulamaya sokan Obama yönetimi İran konusunda da aynı amaçla hareket etmiş ve George W. Bush dönemine paralel olarak özellikle nükleer faaliyetler üzerine odaklanmıştır. Seçim sürecinde ve sonrasında ABD’nin bütün ülkelerin dostu olduğunu, barış ve itibar doğrultusunda hareket edeceklerini belirten Obama yönetimi, İran ile geline noktada ilişkileri düzeltmek adına diplomasi ve müzakere temelinde hareket edeceğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte; bir yandan da BM Güvenlik Konseyi’nin yaptırım gücü ve uluslararası aktörlerin İran üzerindeki etkisinden faydalanarak ‘tüm seçenekler masada’ ifadeleri ile İran’a askeri müdahale sinyalleri veren George W. Bush dönemi aksine, ‘akıllı güç’ politikası doğrultusunda hareket etmiştir.

⁹⁵ Bkz: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/clinton-defends-us-stance-on-syria-bahrain/2011/11/07/gIQAsAJ9xM_story.html. 02.07.2015.

Gerek Ortadoğu gerekse de İran açısından değişmekte olan bir dış politika anlayışını ortaya koyan Obama yönetiminden Başkan Yardımcısı Joe Biden, yeni dönem dış politikası ile ilgili olarak ‘önalıcı’ yerine ‘koruyucu’ yaklaşımı benimsediklerini ifade etmiştir.⁹⁶ Bu doğrultuda Münih’te gerçekleştirilen Güvenlik Konferansında ABD yönetiminin bundan sonra izleyeceği politikalarda değerler ve güvenliği birlikte ele alacağını ortaya koymuştur. Bu çerçevede İran ile olan ilişkilerde mevcut durumun sürmesi halinde uluslararası kuruluşlar ve aktörler vasıtası ile baskının arttırılacağı fakat İran’ın olumlu adımlar atması durumunda çeşitli teşviklerde bulunulacağını ifade etmiştir. İran ile direk direkt diplomasiden yana olduklarını vurgulayan Joe Biden, İran’ın yasa dışı nükleer faaliyetlerinin, terörizmi destekleyici nitelikte politikalarının ve İsrail’e karşı tehditkar tutumunun önüne geçmeyi planladıklarını ifade etmiş; bu şartların yerine getirilmesi durumunda İran’a Dünya Ticaret Örgütü üyeliği sağlama ve iktisadi yardımda bulunma olanaklarının sağlanacağını belirtmiştir.⁹⁷

Başkan Obama’nın müzakere ve diplomasiye dayalı söylemi karşısında İran Meclis Sözcüsü Ali Laricani bunun ABD açısından büyük bir fırsat olduğunu ifade ederken; Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ise ‘makul bir atmosfer ve karşılıklı saygı’ çerçevesinde müzakereye hazır olduklarını fakat ABD yönetiminin verdiği mesajların ‘taktiksel’ olması durumunda hiçbir gelişme kaydedilemeyeceğini vurgulamıştır.⁹⁸ Karşılıklı atılan ılımlı adımların yanı sıra Başkan El-Arabiyya televizyonuna verdiği röportajda bir yandan özeleştiri yaparak: *‘benim işim Amerika’nın sizin düşmanınız olmadığını iletmek. Bizde zaman zaman hatalar yaptık, mükemmel olmadık’* ifadelerini kullanırken; bir yandan da İran halkının müthiş bir halk olduğunu fakat İran’ın bölgede barış ve refaha katkı sağlamayacak şekilde davrandığını söyleyerek görüş ayrılıkları ve anlaşmazlıklar konusunda gerilimi tırmandırmaktansa, İran ile temas kurmanın önemli olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹

Yayınlanan Nevruz mesajında Obama yönetimi önceki dönemin aksine İran’a ‘rejim’ diyerek değil de ‘İran İslam Cumhuriyeti’ diyerek hitap etmiş; İran yönetimine yönelik atılacak adımları şu şekilde ifade etmiştir:

⁹⁶ Bkz: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-vice-president-biden-45th-munich-conference-security-policy>. 02.07.2015.

⁹⁷ Bkz: <https://www.securityconference.de/en/activities/munich-security-conference/msc-2009/>. 02.07.2015.

⁹⁸ Bkz: <http://www.theguardian.com/world/2009/mar/21/ali-khamenei-barack-obama-iran>.

Video için Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=bvJegPMIXII>. 02.07.2015.

⁹⁹ Bkz: <http://www.alarabiya.net/articles/2009/01/27/65087.html>. 02.07.2015.

“ Yeni dönem ile birlikte, İranlı liderlerle açık şekilde konuşmak istiyorum. Bu yeni başlangıçlar faslında, yönetimimiz önümüzdeki sorunları hedef alan; İran, ABD ve uluslararası toplum açısından yapıcı olacak diplomasi üzerinde yoğun olarak çalışmaktadır. Ülkelerimiz ve dünya için aynı ideallere sahip olduğumuza inanıyorum, bu nedenle umutluyum. ” (Mousavi ve Vafaezadeh, 2012: 4-7).

Başta 1953 yılında Ajax Operasyonu ile devrilen Muhammed Musaddık olmak üzere ABD’nin İran’dan ve İran halkından özür dilemesini gerektiren birçok olayın yaşandığını ifade eden İran yönetimi, Başkan Obama’nın 20 Mart 2009 tarihinde yayınladığı Nevruz mesajına ve müzakere yönündeki söylemlere cevap olarak ‘İran’a yaklaşmak için sözler yeterli değil’ ifadelerini kullanmıştır (Mousavi ve Vafaezadeh, 2012: 24-31). Dini lider Hamaney ise Obama’nın bir yandan İran’ı terörü destekleyen bir ülke olarak gösterirken bir yandan da Nevruz mesajı yayınlamasını anlamsız bulduklarını, bu yönetimle ve Başkan ile bir geçmişleri ve tecrübeleri olmadığını, dolayısıyla bekleyip görececeklerini kaydetmiştir (Tirman, 2009: 25-33). Radikaller ve geleneksel Muhafazakarlar tarafından ‘güvercin postuna bürünmüş şahin’ olarak tanımlanan Başkan Obama, bu çevrelere göre ister Demokrat olsun ister Cumhuriyetçi, İsrail etkisinden kurtulamaz ve dolayısıyla atılan bu adımlardan uzun vadede sonuç beklemek hatadır (Tirman, 2009: 25-33).

Esasen Obama yönetiminin ilişkileri normalleştirmek adına attığı bu adımlar öncelikle ‘söylem’ boyutunda İran ile olan gerginliği yumuşatmak adına ortaya konmuştur. Özellikle George W. Bush döneminde İran’a yönelik olarak; şer eksenli, antidemokratik, terörist, kitle imha silahı üretmesi dolayısıyla dünya barışına tehdit ve Yahudi düşmanı gibi yakıştırmaların kullanılmış olmasının ilişkilere zarar verir nitelikte olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu tespitlerin yanı sıra Obama yönetimi, söylem düzeyinde atılacak adımlarla birlikte Pakistan, Suudi Arabistan, Mısır, Rusya, Çin ve daha birçok ülke ile olduğu gibi İran ile de başta serbest ticaret olmak üzere birçok alanda olumlu adımlar atılabileceğini kaydetmiştir (Fite, 2012: 20, 37). George W. Bush dönemi söylemlerinden biri olan ‘tüm seçenekler masada’ ifadesi de söylem düzeyinde ortaya konulmuş önemli bir diplomatik hata olarak kaydedilmiş; tehdit unsurları barındıran ifadelerden ve İran’a tepeden inme müdahaleleri savunan yaklaşımlardan uzak olunduğu ifade edilmiştir.

Söylem düzeyinde atılan bu adımlarla birlikte bir taraftan da gerek Ortadoğu gerekse de İran özelinde ‘işgalci’ ve ‘İslam düşmanı’ algısını değiştirmeyi hedefleyen Obama yönetimi, George W. Bush döneminde uygulamaya konulan önemli yaklaşımlardan biri olan ‘*rejim değişikliği-regime change*’ politikasını terk edeceğinin sinyallerini vermiştir (Jeffrey,

2013: 37-38). Bu politika kapsamında İran'da rejimin değişmesi gerektiği ve ancak bu şart sağlanırsa Amerikan çıkarlarının bölgede tam olarak yerleşebileceği ifade edilmiş; İran rejiminin gerek bölge gerekse de dünya barışı açısından tehdit unsurları barındırdığı iddia edilmiştir. Bush dönemi müdahaleci yaklaşımı ortaya koyan bu anlayışın aksine Obama yönetimi Amerikan değerlerinin bölgede etkin olmasını istediklerini ve Amerikan liderliğinin önemli olduğunu kaydetmekle birlikte, İran'a yönelik olarak güç kullanımı yolu ile atılacak adımların gerek İran gerekse de Amerika açısından oldukça olumsuz sonuçlar doğuracağı ifade edilmiştir (Alterman, 2011: 76-79).

Rejim değişikliğini destekleme yönünde atılan adımların terk edilmesi politikası kapsamında Haziran 2009 yılında İran'da yapılan seçimler sonrasında tarafsız kalmayı tercih eden Obama yönetimi; ülke içerisindeki gelişmelere etki kapasitelerinin sınırlı olduğuna ve kendilerinden önceki dönemde girilen rejim değişikliği faaliyetlerinin sonuçsuz kaldığına işaret etmiştir (Donnelan, 2013: 17-26). Bu dönemde rejim değişikliğini öngörme politikası terk edilmiş olsa da; *“demokrasiyi destekleme-democracy promotion”* hedefi doğrultusunda atılan adımlar sürdürülmüştür. Bu kapsamda başta insan hakları ihlalleri olmak üzere çeşitli konularda İran yönetimine eleştiriler yöneltmiş; özellikle Arap Baharı sürecinde İran yönetiminin Mısır içerisindeki ayaklanmayı desteklemesi, Obama yönetimi tarafından İran'ın kendi ülkesinde ki insan hakları hareketlerini bastırırken Mısır'dakileri neden desteklediği noktasında eleştirilmiştir (Chubin, 2012: 17-19). Bu doğrultuda 2010 yılında yayınlanan Nevruz mesajında İran yönetimine yönelik olarak şu ifadeler yer verilmiştir:

“İran yönetimi uluslararası sorumluluklarını yerine getirmemektedir. Bu nedenle ABD olarak uluslararası toplumla birlikte İran'ı bu tutumundan vazgeçirmeye çalışmaktayız. Bu süreçte özellikle karşılıklı diplomatik ilişkilere vurgu yapılması taraftarıyım. Fakat çabalarımıza rağmen, İran yönetimi uzun yıllardır tercihini kendini izole etmekten yana kullanmaktadır. Şunu unutmamalıyız ki, önceki dönemlerde yapılmış politikaları vurguladığımız sürece, yeni bir gelecek inşa edemeyiz.” (Başkan Obama, Nevruz Mesajı, 2010)¹⁰⁰

2010 yılında İran yönetimine dönük olarak bu mesajları ileten Obama yönetimi; 2011 yılında ise ifade özgürlüğü ve insan hakları üzerinden İran yönetimi politikalarını kritik etmiştir:

¹⁰⁰ Bkz: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-obama-marking-nowruz>.
Video için Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=tnfWaqSGAOE>. 02.07.2015.

‘‘İran’da yaşananları dünya kaygı ile izlemektedir. Nasrin Sotoudeh’in insan haklarını savunduğu için tutuklanması, Jaffar Panahi’nin filmleri dolayısı ile mahkum edilmesi ve sadece gazeteci olduğu için Abdolreza Tajik’in alıkonulması endişelerimizi arttırmaktadır. ABD olarak İran’a ve İran halkına düşman değiliz, sadece uluslararası sorumluluğumuzu yerine getirmek niyetindeyiz.’’ (Başkan Obama, Nevruz Mesajı, 2011)¹⁰¹

İran’ın ülke içi uygulamaları bu şekilde eleştirilirken; Obama yönetimi İran’da yapılan 2009 yılı seçimleri ardından ülke içerisinde yaşanan protestolar sırasında insan hakları ihlalleri olduğu gerekçesi ile 29 Eylül 2010 tarihinde insan hakları ihlallerine yönelik olarak vize ve serbest ticaret başlıkları altında çeşitli yaptırım kararları almıştır (Katzman, 2013: 57-60). Ek olarak Kongre’nin sunduğu raporlarda İran’a nükleer faaliyetleri dolayısıyla uygulanacak başlıkların yanı sıra, İran açısından bir diğer önemli problemin de insan hakları ihlalleri olduğu ifade edilmiştir.

Bu çerçevede Başkan Obama dönemi öncesinde İran’a yönelik olarak uygulamaya sokulan ‘‘İran Demokratik Dönüşüm Yasası-Iran Democratic Transition Act’’¹⁰² yasası temelinde; medya ve sosyal hareketler noktasında çeşitli aktivitelere özel fonlar ayrılmaya devam edilmiştir. 30 Eylül 2006 yılında çıkartılan ‘‘İran’da Özgürlükleri Destekleme Yasası-Iran Freedom Support Act’’¹⁰³ yasası Başkan Obama döneminde ‘‘Yakın Doğu Bölgesel Demokrasi Programı-Near East Regional Democracy Programı’’¹⁰⁴ olarak değiştirilerek; demokrasiyi destekleme hedefi daha geniş bir perspektifte ele alınmıştır (Katzman, 2013: 68-76).

Başkan Obama doktrini ile birlikte İran’a yönelik olarak ortaya konulan yeni yaklaşımla birlikte müzakere vurgusu ve uluslararası kurumlarla işbirliği anlayışı öne çıkan unsurlar olmuştur. Bu bölümle birlikte ortaya konulduğu üzere Amerikan yönetiminin yeni dönemle birlikte İran’a yönelik olarak söylem noktasında ortaya koyduğu değişimle başta rejim değişikliği hedefi olmak üzere birçok konuda farklı yaklaşımlara vurgu yapılmıştır. Bu çerçevede George W. Bush döneminden Barack Obama dönemine uzanan süreçte ele alınması gereken bir diğer önemli konu İran’ın nükleer politikası olmuştur. Özellikle George W. Bush doktrini ile uluslararası baskı ve izolasyon temelinde şekillenen İran nükleer politikasının

¹⁰¹ Bkz: <https://www.whitehouse.gov/blog/2012/03/20/nowruz-president-obama-speaks-iranian-people>
Video için Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=auAUxkyyYio>. 02.07.2015.

¹⁰² Bkz: <https://www.congress.gov/bill/111th-congress/senate-bill/3008>. 02.07.2015.

¹⁰³ Bkz: http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/pl109_293.pdf. 02.07.2015.

¹⁰⁴ Bkz: <https://www.cfda.gov/index?s=program&mode=form&tab=core&id=a8ac890492032e3f2c2d1e45e27a90c6>
02.07.2015.

Başkan Obama dönemine uzanan süreçte yeni doktrinle birlikte ne şekilde ele alınacağı söz konusu bölümle birlikte ele alınacaktır.

BÖLÜM IV

GEORGE W. BUSH DÖNEMİNDEN BARACK OBAMA DÖNEMİ İRAN NÜKLEER PROGRAMI VE ABD

Amerika Birleşik Devletleri'nin İran politikası kapsamında ele aldığı bir diğer konu ekonomik baskı yolu ile İran'ı şekillendirmek olmuştur. Bu kapsamda özellikle İran nükleer faaliyetleri çerçevesinde İran'a yönelik ekonomik yaptırımlar uygulanmış ve bu yaptırımlar aracılığı ile İran üzerinde baskı kurulması hedeflenmiştir. Yalnızca Amerika-İran ilişkileri noktasında kalmayıp dünya politikasında da ciddi şekilde tartışılan ve birçok ülkenin, uluslararası aktörün müdahil olduğu İran nükleer faaliyetleri ve ABD yönetiminin İran nükleer politikası Bush döneminden Obama dönemine temelde aynı hedef doğrultusunda şekillendirilmiştir. Başkan Bush döneminden Obama dönemine farklı yöntemlerle yürütülen İran nükleer politikası; çalışmanın bu bölümü ile birlikte nükleer faaliyetlerin tanımı, kapsamı, İran nükleer faaliyetlerinin tarihsel seyri ve Başkan Bush-Başkan Obama dönemlerinde yürütülen İran nükleer politikası kritik edilecektir.

1. 'BARIŞ İÇİN ATOM PROJESİ'NDEN NPT'YE ULUSLARARASI SİSTEMDE NÜKLEER ENERJİ

Nükleer teknoloji ile tanışan ve nükleer silah üretme kapasitesine erişen ilk ülke olarak ABD, 1953 yılında ABD Başkanı Dwight Eisenhower'ın BM Genel Kurulu'nda Barış İçin Atom konuşması ile birlikte nükleer faaliyetlerini açık şekilde yürütmeye başlamıştır. Proje çerçevesinde esas olarak nükleer reaktör yapımında kullanılması öngörülen maddelerin toplanma, depolanma ve korunması işlemlerinden sorumlu olacak ve söz konusu teknolojinin barışçıl kullanımını denetleyecek bir kuruma duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır.¹⁰⁵ Proje bu şekilde ortaya konulurken süreç içerisinde müttefik ülkelere küçük çaplı araştırma reaktörleri verilmiş; gizlilik politikasının sonlandırılması ve nükleer enerji teknolojisinin paylaşılması ile birlikte, dünyada artarak devam edecek olan nükleer silahlanma yarışı başlamıştır.

¹⁰⁵ Bkz: http://www.eisenhower.archives.gov/all_about_ike/speeches/atoms_for_peace.pdf, 03.07.2015.

Sovyetler Birliği söz konusu yaklaşıma ‘Batı güdümünde olacağı’ gerekçesi ile karşı çıkarken; nükleer silahlanma yarışı da devam etmiş; Çin’in 1964 yılında ilk nükleer silah denemesini gerçekleştirmesi ABD ve Sovyetler Birliği’nin kısmen de olsa aynı safta yer almalarını sağlamıştır. Bu gelişme sonrasında 1 Temmuz 1968 tarihi ile birlikte Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması kabul edilmiş; antlaşma kapsamında şu maddeler üzerinde durulmuştur:

- *Özellikle nükleer savaş tehlikesinin göz önünde bulundurularak nükleer silah elde edilmesinin ve yayılmasının önlenmesi,*
- *Sıkı ve etkili biçimde oluşturulan uluslararası denetimle birlikte silahsızlanmanın sağlanması,*
- *Antlaşmaya taraf devletlerin nükleer teknolojiyi barışcıl amaçlarla kullanımının sağlanması ve diğer devletlerin bu yönde teşvik edilmesi.*¹⁰⁶

Esas olarak bu maddeler üzerinde yoğunlaşan NPT Antlaşması, Madde II ile birlikte barışcıl enerji kullanımına vurgu yapmakta ve söz konusu amaç için ölkelerin iş birliği içerisinde olmaları gerektiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte tüm taraflar için nükleer silahlanma yarışının sonlandırılması ve bu doğrultuda gereken önlemlerin alınması öngörülmektedir (NPT Act, 9-12). Nükleer silahlanmanın yayılmasının önlenmesine dönük olarak oluşturulan NPT Antlaşmasının yanı sıra konuya dönük bir diğer öneli girişim Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı’nın statüsünün belirlenmesi olmuştur. BM önderliğinde 1955 yılında Cenevre’de yapılan Atom Enerjisinin Barışcıl Kullanımı Konferansı ile başlayan süreçte hazırlanan UAEA Statüsü, 26 Ekim 1956 yılında 81 devlet tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir (US Department of Energy, 13-23)¹⁰⁷

Haziran 2011 tarihi ile birlikte 151 üyeye ulaşan UAEA, nükleer teknolojinin barışcıl kullanımının yaygınlaştırılması konusu çerçevesinde hareket etmektedir. BM Güvenlik Konseyi ile birlikte hareket eden UAEA, nükleer teknolojinin denetlenmesi başlığı altında çeşitli yaptırım yetkilerine sahiptir (IAEA Safety Glossary, 2007: 12-17)¹⁰⁸

Bu doğrultuda NPT’ye taraf olan ve nükleer silaha sahip olamayan ölkeler, nükleer silaha sahip olma girişiminde bulunmama koşulu ile nükleer teknolojinin barışcıl amaçlı

¹⁰⁶ Bkz: <http://www.state.gov/documents/organization/141928.pdf>. 29.05.2015.

¹⁰⁷ Bkz: http://www.energy.gov/sites/prod/files/The%20History%20of%20Nuclear%20Energy_0.pdf. 02.07.2015.

¹⁰⁸ Bkz: <https://www.iaea.org/>. 03.07.2015.

kullanımından faydalanabilme yetkisine sahiptir. Bahsi geçen devletlerin faaliyetlerini ve söz konusu taahhütlerine ne kadar uyduklarını kontrol etme yetkisi de UAEA'ya verilmiştir (IAEA Safety Glossary, 2007: 12-17). 1971 yılında denetlemelerin ne şekilde ve hangi esaslar doğrultusunda olacağına dair 'Model Protokol' hazırlanmış; sadece taraf ülkenin izin verdiği tesislere ve yalnızca o tesislerin kısıtlı bölümlerine denetleme yapılabileceği öngörülmüştür (IAEA Safety Glossary, 2007: 12-17). Uygulamada çeşitli yetersizliklerin ortaya çıkması dolayısı ile, özellikle Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında 'Ek Protokol' hazırlanarak UAEA bünyesinde yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenleme ile birlikte esas olarak UAEA'ya protokole taraf olan ülkenin nükleer tesislerine haber verilmeden ani denetimler gerçekleştirebilme yetkisi verilmiştir.¹⁰⁹

Süreç içerisinde Irak ve Kuzey Kore'nin antlaşmaya uymaması, Pakistan ve Hindistan'ın çeşitli nükleer denemeler yapması NPT'yi tartışılır hale getirmiştir. Bu süreçte, NPT'nin evrensellik sorununa vurgu yapılarak; antlaşmaya taraf olmayan Hindistan, Pakistan ve İsrail'e karşı alınacak tutumun ortaya konulmaması, NPT'yi iptal eden devlete yönelik alınacak tutumun belirsizliği, silahsızlanma hedefinin uygulanmasındaki sorunlar gibi başlıklar ortaya konmuştur. Temelde bu başlıklar çerçevesinde yapılan NPT Gözden Geçirme Konferansları kapsamında çeşitli ilerlemeler kaydedilmekle birlikte, özellikle Kuzey Kore ve İran nükleer krizlerinde diplomatik yöntemlerin yetersiz kalması durumunda NPT rejiminin de etkisiz hale gelebileceği endişesi yerini korumaktadır. Uluslararası sistemde nükleer enerjinin ele alınışı bu şekilde ortaya çıkarken; dünyada nükleer enerji kullanımına dahil olan ülkeler ve nükleer enerji kullanımında temel gelişmeler şu şekilde seyretmiştir.

2. NÜKLEER ENERJİ KULLANIMI

Nükleer enerji santrali teknolojisi 1940'lı yıllarla birlikte ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve Kanada tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu ülkelere teknoloji ithalatı ile birlikte Almanya, Japonya, Hindistan, Pakistan ve Güney Kore gibi ülkeler kendilerine has nükleer santral tasarımları yaparken; bu teknolojinin kullanım amacı askeri amaçlardan ziyade sanayiye geliştirme amacı doğrultusunda şekillenmiştir. Hastalıkların teşhis ve tedavisinden uzay araçlarına enerji sağlanmasına varana dek kullanım açısından geniş bir yelpazeye sahip

¹⁰⁹ Bkz: <http://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infircs/1959/infirc11.pdf>. 02.07.2015.

olan nükleer enerji temelde nükleer güvenlik, atık problemleri ve nükleer silahların yayılma riski başlıkları altında 1945’li yıllardan bu yana dünya gündemini meşgul etmektedir.

Esas olarak atom enerjisi, uranyum zenginleştirme, ‘fısyon’ ‘füzyon’, radyasyon kavramlarıyla tartışılan nükleer enerji; atomun çekirdeğinde gerçekleşen reaksiyonlar sonucunda oluşmakta, Fısyon parçalanması ve füzyon kaynaşmasının yanı sıra radyoaktif bozunma ile birlikte üç fiziksel olay açığa çıkmaktadır. Fısyon nükleer parçalanma, atomun parçalanması ve sonucunda açığa çıkan enerji boyutları, kömürün yanması ve suyun moleküllerine ayrılması gibi kimyasal reaksiyonlarla karşılaştırılamayacak kadar büyük bir enerjiyi ifade etmektedir. Bununla birlikte Füzyon reaksiyonu ise birim ağırlık başına fısyondan daha fazla enerjiyi (bir gram hidrojen 50 ton kömüre eşdeğer) ortaya çıkarmaktadır (Ercan, 1996: 46-50).

Esas olarak nükleer santrallerde zincirleme reaksiyonun sağlanabilmesi yakıt içerisindeki Uranyum-235 oranının arttırılmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle Uranyum-235 açısından %2-5 oranında zenginleştirilmesi yeterli olmaktadır. Nükleer silah yapımında kullanılması amacına yönelik ise %90 oranlarında zenginleştirilmesi gereken Uranyum, uluslararası standartlara göre %20’den fazla izotop içermesi halinde ‘yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum’ olarak ifade edilmektedir (Ercan, 1996: 46-60). Esas olarak bazı nükleer araştırma reaktörlerinde ve denizaltı sistemlerinde kullanım şekli olmakla birlikte, nükleer bomba yapımında kullanılan zenginleştirilmiş uranyum; difüzyon, santrifüj metotları ile birlikte lazer tekniği ve elektromagnetik ayırıcılarla işleminden geçirilmektedir (Aybers ve Bayülken, 1997: 27-43).

Nükleer teknoloji esas olarak sürdürülebilirlik sağlama, elektrik üretimi noktasında kaynak çeşitliliğini sağlama, elektrik üretim fiyatlarında ciddi avantajlar öngörmesi, iklim değişikliğine sebep olan çeşitli gaz emülsiyonlarına sebebiyet vermemesi, yüksek teknolojiye geçilmesi noktasında önemli bir basamak olması dolayısıyla oldukça büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, nükleer santraller vasıtası ile 30’dan fazla ülkede yer almakta; dünya elektrik enerjisi ihtiyacının %16’sını ve 17 ülke toplam elektrik ihtiyacının %25’inden daha fazlasını karşılamaktadır (Aybers ve Bayülken, 1997: 27-43).

Dünya genelinde nükleer güç santrallerinden elde edilen toplam üretimin yaklaşık olarak %85,6’sı OECD üyesi 17 ülke tarafından kullanılmaktadır. Bununla birlikte %9’u eski Sovyetleri Birliği ülkelerinde bulunmakla birlikte; %1,3’ü OECD üyesi olmayan Avrupa

lkelerinde kullanılırken; %2, 4 Çin hariç Asya lkelerinde gerçekleştirilmektedir. %2, 3 ise Afrika, Latin Amerika ve inde yer almaktadır (Aybers ve Bayülken, 1997: 27-43).

3. İRAN NÜKLEER FAALİYETLERİ

İran nükleer faaliyetleri gerek kendi iç dinamikleri gerekse de uluslararası aktörler açısından oldukça farklı boyutlarda değerlendirilmektedir. Bu çerçevede nükleer faaliyetler açısından tarihsel süreç içerisinde geçirilen aşamalar günümüz İran nükleer politikasını anlamlandırma noktasında oldukça önemlidir. ABD dış politikası açısından da oldukça kritik bir konu başlığı olan İran nükleer faaliyetleri Soğuk Savaş döneminde 1957 ah iktidarında ve ABD desteği ile başlatılmıştır. Bu dönemde bölgede önemli bir ABD müttefiki olarak politikalar ortaya koyan 1958de ABD ile yapılan anlama sonrasında Uluslararası Atom Enerjisi Kurumuna ye olmuş; 1974 yılında ise Nükleer Silahların Yayılmasını nleme Antlamasını imzalamıştır. Gerek ABD gerekse de uluslararası sistem ile ortak hareket edilen bu süreçte Almanya ve Fransa ile de Nükleer Yakıt Kontratları imzalanmıştır (Bagdat, 2006: 307-323).

Esasen 1953 tarihinde ‘Barış İçin Atom’ başlığı altında ABD Başkanı Eisenhower tarafından yapılan konuşmada belirtilen dost ve müttefik ülkelerin araştırma reaktörleri ve nükleer santraller çerçevesinde desteklenmesi politikası kapsamında ortaya konulan bu gelişmenin ardından, 1968 yılında Amerika Birleşik Devletleri tarafından Tahran niversitesinde araştırma reaktörü kurulmuştur (Bagdat, 2006: 307-323). ah yönetimi 1974 yılında yaptığı bir konuşmada ABD ile geline nokta dttefik olmanın önemini u sözlerle ifade etmiştir:

‘‘Uluslararası sistemde günümüzde baskın olarak nükleer güce sahip olan ve olmayan ülkeler mücadelesi yaşanmaktadır. İran olarak biz de nükleer güce sahip olmayan ülke kategorisinde olduğumuzdan özellikle ABD ile bu doğrultuda geliştirilecek ilişkilere ve dostluğa büyük önem vermekteyiz.’’¹¹⁰

Mısır ve İsrail ile birlikte ABD yönetiminin Ortadoğuda üç temel dayanağından biri olan İran yönetimi 1979 yılına gelindiğinde İran İslam Devrimi ile birlikte gerek ABD gerekse de Avrupalı birçok devlet tarafından özellikle nükleer politikası çerçevesinde tüm bu

¹¹⁰ Bkz: <http://foreignpolicy.com/2010/12/29/the-shahs-atomic-dreams/>. 05.07.2015

ülkelerle ilişkileri ve dünya politikası açısından oldukça tartışmalı bir döneme girmiştir. İslam Devrimi esas olarak İran'da 'Ne Doğu Ne Batı' sloganı çerçevesinde gelişen bir anlayışı ortaya koymuş; bu doğrultuda geliştirilen politikalar rejim ihracı anlayışını da beraberinde getirmiştir. Şah dönemine nazaran ciddi bir politik dönüşüme giren İran yönetimi nükleer politikalarından ise Humeyni'nin İslami bulmaması gerekçesi dolayısıyla vazgeçmiştir. Nükleer faaliyetlerin durdurulması kararı, esas olarak Buşehr santralinin yanı sıra birçok nükleer tesisin bombalanmasıyla tekrar ele alınmış ve bu çerçevede 1983 yılında İran tekrar nükleer faaliyetlerine başladığını açıklamıştır (Özcan ve Özdamar, 2009: 3).

Dini lider Humeyni'nin onayını alarak nükleer çalışmalara tekrar başlayan Cumhurbaşkanı Rafsancani; her ne kadar Almanya ve Fransa ile nükleer çalışmalar temelinde ilişkileri ilerletmeye çalışsa da ABD ihtilafı nedeniyle başarılı olamamıştır. Bölgede müttefik oluşturma noktasında ABD ve İsrail'i karşısına alan İran İslam Cumhuriyeti 1980'lerde Kuzey Kore ve Libya ile ilişkilerini geliştirmiş; 1989 yılında da SSCB ile teknoloji, ticaret, ekonomi ve bilim alanlarından çeşitli işbirliği antlaşmaları imzalamıştır. Sovyet bloğu ile Rafsancani döneminde yaşanan bu yakınlaşmanın ardından, 1990'lı yıllarda işbirliği daha da artmış; 1995 yılında İran Rusya'nın Buşehr'i yeniden inşa etme teklifini kabul etmiştir (Fite ve Kasting, 2012: 23, 44-45).

Rusya ile geliştirilen nükleer işbirliğinin yanı sıra 1990'larda Çin ile nükleer işbirliği antlaşmaları imzalanmış ayrıca Hindistan'dan 10 megavatlık nükleer araştırma reaktörü alınmıştır (Fite ve Kasting, 2012: 12-17). İran bölgede nükleer faaliyetleri noktasında işbirliği temelinde ilişkilerini bu şekilde geliştirirken; ABD yönetimi ciddi yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Yaptırım kararları esasen Clinton dönemine uzanmaktadır. 1995 yılı ile birlikte Clinton yönetimi İran'a dönük yatırımlar yapan şirketlere çeşitli yaptırımlar öngörmüştür (Gold, 2012: 1-3). Uygulanan yaptırımlar İran üzerinde caydırıcılık noktasında çokta etkili olmazken; Saddam Hüseyin Irak'ı ile girişilen Körfez savaşının ardından nükleer çalışmaların önemini bir kez daha kavrayan İran, 2001 ve 2003 Afganistan ve Irak müdahalelerinin esasen kendisini 'çevreleme' politikasının bir parçası olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹

Bu çerçevede nükleer faaliyetlere daha somut şekilde ağırlık verilmesi ve nükleer teknolojiyi, üretilebilecek nükleer silahları 'caydırıcılığın' bir unsuru olarak görme politikası ortaya çıkmıştır. İran stratejisinin önemli bir parçasını oluşturan nükleer politikası, gerek iç gerekse de dış politikada etkinliğini devam ettirme siyaseti olarak ortaya konulmuş, bölgesel

¹¹¹ Bkz: <http://iranprimer.usip.org/resource/containing-iran>. 03.07.2015.

ve küresel düzlemde önemli aktör olma doğrultusunda ele alınmıştır. Her ülkede olduğu gibi İran’da da farklı politika gruplar olmakla birlikte (reform yanlısı, pragmatist, muhafazakâr...) nükleer faaliyetler konusunda büyük bir uzlaşma ile hareket edilmekte; nükleer strateji ile birlikte uluslararası kamuoyunda etkili bir aktör olunacağı görüşü savunulmaktadır. Bu doğrultuda İran nükleer faaliyetleri esas olarak tesisler ve nitelikleri açısından şu şekilde yürütülmektedir (Katzman, Kerr, Garcia, 2015: 6-7).

Başlıca Nükleer Tesisler ve Özellikleri ¹¹²

- **Buşehr Nükleer Güç İstasyonu:**

Esas olarak Alman teknolojik desteği ile 1974 yılında kurulan tesistir. İran İslam Devrimi ile birlikte faaliyetlerine ara verilmiş; 1992 yılı Rusya ile yapılan anlaşma ile birlikte tekrar çalışmalara başlanmıştır.

- **İsfahan Uranyum Dönüştürme Tesis**

İsfahan kentinde bulunan tesis İran’ın en büyük nükleer araştırma merkezidir. Tesis dört adet araştırma reaktörü içermekte; Arak, Natanz ve Buşehr tesislerine yakıt ve zenginleştirmeye dönük destekler sağlamaktadır. UAEA’nın özellikle üzerinde durduğu bu tesis esas olarak uranyumu üç forma dönüştürme çalışmaları doğrultusunda işletilmektedir. Yakıt sağlama, nükleer bombaların çekirdeklerinde kullanılan metal gazı ve gaz santrifüjleri için gereken gazın sağlanması aşamalarında dönüştürme faaliyetleri yürütülmektedir.

- **Natanz Uranyum Zenginleştirme Tesis**

İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerine ilk kez bu tesisle birlikte başlamıştır. 1950’li yıllarda Barış İçin Atom Projesi kapsamında ele alınan tesis ABD ve Batılı ülkelerden büyük destek görmüştür. Silah geliştirme amacına dönük olarak işletilebileceği yönündeki endişeler ise özellikle İslam Devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır.

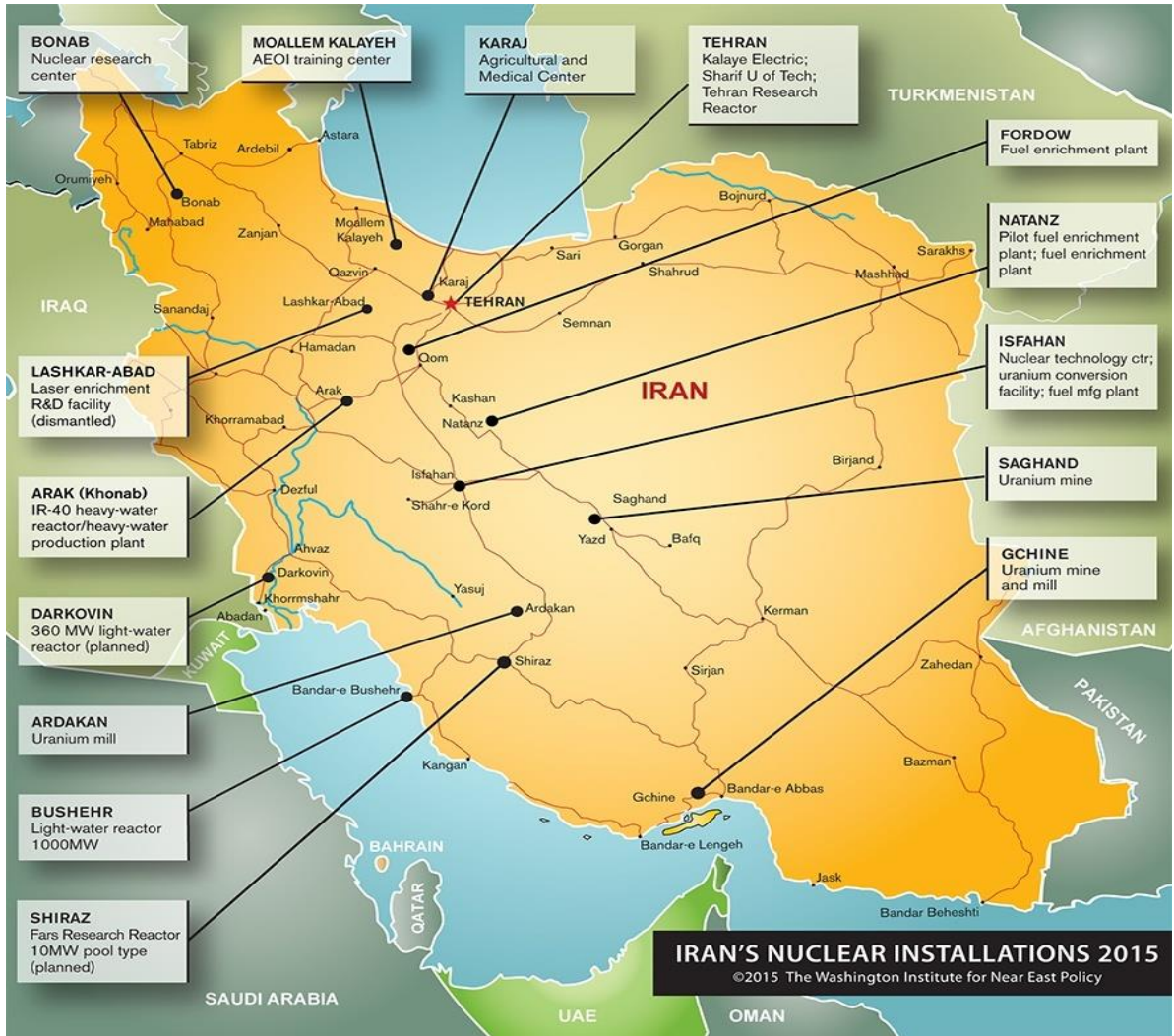
- **Arak Nükleer Tesis**

Arak nükleer tesisi İran’ın Güneybatısında yer almakta olup esas olarak ağır su üretimi üzerinde çalışmaktadır. Özellikle zenginleştirilmiş uranyuma alternatif olabilmesi

¹¹² Bkz: <http://cns.miis.edu/reports/pdfs/iranrpt.pdf>. 29.05.2015.

sebebiyle de önemle üzerinde durulan tesis nükleer bomba yapımında kullanılan plütonyumun üretiminde kullanılabilmektedir.

Harita 2: İran Nükleer Faaliyetleri¹¹³

¹¹³ Bkz: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/nuclear-iran-a-glossary-of-terms>. 29.05.2015.

4. BAŞKAN BUSH DÖNEMİ İRAN NÜKLEER POLİTİKASI

4.1.İran Nükleer Krizi ve UAEA İle Müzakereler

1979 dönemine dek bölgede müttefik olarak ilişkilerini sürürden ABD ve İran yönetimleri devrim sonrasında kopma noktasına gelmiş; bu dönemde ve Soğuk Savaşın bitmesi sonrasında ABD dış politikasında gözlemlenen '*bölgesel problemleri ekonomik ve askeri güç kullanarak ortadan kaldırma*' davranışı, İran ile olan anlaşmazlıklara da yansımış; İran politikası da bu çerçevede şekillenmiştir. 1990'lı yıllar boyunca dış politikada bu anlayışla hareket eden ABD yönetimi, Clinton döneminde İran ve Irak politikası çerçevesinde '*Çifte Kuşatma*' stratejisini uygulamaya koymuş; 1995 ve sonrasında da ekonomik yaptırımlarla baskı oluşturma hedefi doğrultusunda hareket edilmiştir. İran'a yönelik olarak yaptırımlar çerçevesinde süreç bu şekilde işlerken; 14 Ağustos 2002 tarihinde Alireza Jafarzadeh tarafından Natanz ve Arak'taki tesislerin açıklanması ile nükleer kriz süreci başlamıştır (Anderson, 2007: 25-36).

Nükleer kriz boyunca üyesi olduğu dolayısıyla yükümlülüklerinin bulunduğu uluslararası anlaşmalara uymadığı ve bu kapsamda uranyum zenginleştirme başta olmak üzere nükleer faaliyetlerinin durdurulması istenen İran, bu tarihten itibaren gerek ABD ile ilişkileri gerekse de dünya politikası açısından en çok tartışılan ülkelerden biri olmuştur. Sürecin başlaması ile birlikte UAEA'nın İran'da yaptığı denetimlerle ortaya konulmuştur ki; İran doğal uranyum ithalat ve bazı tesislerin inşaatıyla ilgili zamanında UAEA'ya bilgi verme konusunda ihmalkar davranmış; bu nedenle NPT'den (Non Proliferation of Nuclear Weapon- Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması) doğan yükümlülüklerini yerine getirme noktasında yetersiz kalmıştır. Uranyum zenginleştirme iddiaları konusunda bir bulguya rastlanmamış; UAEA İran'da ki sorunun esas olarak çalışmalar hakkında rapor verilmemesi ve ek protokolün imzalanmamış olması olarak ifade etmiştir (Anderson, 2007: 25-36).

Bu çerçevede İran nükleer programıyla ilgili bilgilendirmeleri yapmış; uranyum zenginleştirmeye yönelik çalışmalarını durdurmuş ve 18 Aralık 2003 tarihinde ise UAEEK yetkililerine habersiz ve zamansız denetim yapma yetkisi veren Ek Protokol'ü imzalamıştır (Anderson, 2007: 25-36). Ek Protokol çerçevesinde İran'ın 2003 yılında nükleer faaliyetlerinin kapsamını açıklayan raporunda P2 santrifüj tipi planlarına sahip olduklarına dair ibarenin bulunmaması, santrifüj parçalarının menşei ve taşındıkları yerler konusunda bilgi verilmemiş olması, İran'ın hem P2 santrifüjleri hem de lazer izotop zenginleştirme

araştırması faaliyetlerine yönelik kapsamlı bilgi vermesi konuları üzerinde durulmuştur. Bu süreçte krizin çözümüne yönelik UAEK ve AB Üçlüsünün (İngiltere, Fransa, Almanya-E3 Negotiation) yapıcı önerilerine rağmen Bush yönetimi muhalif tavrını sürdürmüş; Hatemi yönetimindeki İran; nükleer programına dair görüşmelerini Batı ile var olan anlaşmazlıkları çözüme noktasında ilerletmiş ve nükleer faaliyetlerinin barışçıl amaçlarla yürütüldüğünü ifade etmiştir (Ekinci, 2008: 57-61).

Bush yönetimi İran nükleer faaliyetlerini barış ve istikrara yönelik tehdit olarak tanımlamış ve bu çerçevede 2002 yılı Nükleer Durum Değerlendirmesi Raporunda da benzer ifadeler kullanarak faaliyetlere son verilmesi çağrısında bulunmuştur. İran ile olası müzakere ihtimalinin ise zenginleştirme programının tamamen sonlandırılmasına bağlı olduğu ifade edilmiştir. Hatemi cumhurbaşkanlığı döneminde nispeten daha iyimser olan ilişkiler ‘şer ekseni’ çıkışı ile gerginleşirken; İran’da 2005 yılında Ahmedinejad’ın yönetimi devralması ile birlikte İran nükleer programı iki ülke arasında daha da kritik hale gelmiştir. Hatemi döneminde sınırlı da olsa yürütülmeye çalışılan ‘medeniyetler arası diyalog’ politikası terk edilmiş; ABD ve İsrail’e karşı çatışmacı bir söylem geliştirilmiştir (Maloney, 2008: 2-4).

Bu süreçte bir taraftan Hizbullah ve Hamas’ın destekleneceği belirtilirken; bu politikaya ek olarak nükleer enerji faaliyetlerinin ulusal bir hak olduğu vurgulanmış; ve faaliyetlere devam edileceği ifade edilmiştir. İran NPT’den kaynaklanan haklarını savunurken; Bush yönetimi İran nükleer faaliyetlerini bölgesel ve uluslararası boyutta ciddi bir tehdit olarak ortaya koymuş; 27 Nisan 2005 tarihinde Kongreye sunulan ve İran politikasına odaklanan raporda şu ifadeler yer verilmiştir:

‘US Policy Options For Iran’¹¹⁴

- *İran’ın nükleer silah geliştirmeye uzanan faaliyetleri,*
- *Farklı terörist gruplarla yürütülen temaslar ve verilen lojistik ve maddi destek,*
- *Bölge barışı için hayli önemli olan Arap İsrail barışının karşısında durulması ve aynı şekilde davranan ülkelere destek olunması,*
- *İran’ın kendi vatandaşlarına dönük olarak temel insan hakları anlayışından uzak muamelelerde bulunması,*
- *Rejim ihracı politikası kapsamında radikal unsurların desteklenmesi .*

¹¹⁴ Bkz: <http://www.choices.edu/resources/twtn/documents/choices-twtn-iran-options.pdf>. 03.07.2015.

Söz konusu başlıklar çerçevesinde İran politikası ortaya koyulurken; 2004 ve 2005 zaman zaman sert söylemlere rağmen İran tarafından yürütülen nükleer çalışmaların uluslararası sistem ile uyum içerisinde devam ettirildiği bir süreç olmuştur. Esasen 2005’de Ahmedinejad yönetiminin Batı karşıtı sert söylemleri sonrasında oldukça gerilen ve gerilimin en fazla hissedildiği alan olan nükleer görüşmeler, öncesinde UAEA Başkanı El-Baradey’in hazırladığı ve İran açısından nispeten olumlu olan raporlar İran’ın nükleer faaliyetlerine yönelik tutumun yumuşamasında etkili olmuş; ve sonrasında İran yönetimi nükleer çalışmalarına yeniden başladığını ifade etmiştir (Ekinci, 2008: 76-77). İran nükleer programının barışçıl değil de nükleer silah amacı ile yürütüldüğünü ısrarla vurgulayan ABD ve İsrail, esas olarak Güneybatı Asya bölgeleri arasındaki güvenliğin teminat altına alınması üzerinde durmaktadır.

Tahran yönetimine yaklaşım bu şekilde devam ederken; Batı ve özellikle ABD uranyum zenginleştirme faaliyetinin tamamen durdurulması üzerinde durmuş; İran taviz vermeyip UAEA ile işbirliğini azaltmıştır. Nisan 2006’da Cumhurbaşkanı Ahmedinejad nükleer faaliyetleri konusunda uluslararası anlaşmalar çerçevesinde faaliyetlerine devam edeceklerini ifade etmiştir. Bu gelişmelerle birlikte UAEA ile işbirliği yapılmadığı gerekçesi ve Bush yönetiminin yoğun baskısı sonucu konu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine götürülmüştür (Ekinci, 2008: 94-96).

BM Güvenlik Konseyi’ne varan yaptırımlarla devam eden ve askeri müdahaleye uzanan bir eylem planı üzerinde yoğunlaşan Bush yönetimi, Rusya ve Çin’in sert muhalefeti ile karşı karşıya kalmıştır. Konunun BM Güvenlik Konseyine gitmesi İran’ı daha sert söylemlere sevk ederken; Rusya sorunun çözümüne yönelik olarak İran’ın enerji üretimi için yeterli olacak yakıtın zenginleştirme çalışmalarının Rusya topraklarında yapılması konusunda öneri sunmuştur. Esas olarak; İran’ın güvenliğinin korunması için hava savunma sistemlerinin satışı, ulaşım koridoru, enerji alanında işbirliği gibi konular üzerinde durulmuş; fakat İran yakıt üretiminde dışarıya bağımlı olması dolayısıyla öneriye sıcak bakmamıştır (Fite ve Kasting, 2012: 44-47).

Görüşmeler sonucunda 29 Mart 2006 tarihinde oy birliği ile BM Güvenlik Konseyinde ilk karar alınmıştır.¹¹⁵ Kararın bağlayıcılığının olmaması ile birlikte, İran’ı ‘uluslararası barışı ve güvenliği’ tehdit olarak nitelendiren ifadenin değiştirilmesi ve nükleer faaliyetleri durdurması için verilen sürenin 30 güne çıkartılması öngörülmüştür. Rusya ve Çin’in

¹¹⁵ Bkz: <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/1696.pdf>. 03.07.2015.

konunun BM Güvenlik Konseyine getirilmesine muhalefetleri devam etmiş, kararlar ABD, İngiltere ve Fransa'nın onayı ile alınmıştır. İran ise karar sonrası nükleer faaliyetlerini daha da arttırmış, bu aşamadan sonra UAEA bünyesinde faaliyetlerine devam edeceğini belirtmiştir (Ekinci, 2008: 132-140). 1 Haziran 2006 tarihinde ise ortak bir karara varılmış ve 5+1 görüşmelerine başlanmıştır.

4.2.P5+1 Paketi ve Nükleer Müzakereler

Hazırlanan 5+1 paketi ile birlikte uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması durumunda, İran'a sivil amaçlarla kullanılmak üzere nükleer enerji transferinde bulunulacağı ifade edilmekle birlikte; Dünya Ticaret Örgütüne üye yapılacağı, 1990'lardan itibaren ABD'nin sürdürdüğü tarım teknolojisi ve Boeing uçakları konusundaki yaptırımlarının kaldırılacağı belirtilmiştir (Ekinci, 2008: 120-123). İran pakete 2 ay sonrasında cevap vereceğini bildirmiş olsa da bu aynı tarihte başlayan Lübnan-İsrail savaşına destek verileceği doğrultusunda yorumlanmış; 31 Temmuz 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi tarafından yaptırım kararı kabul edilmiştir.

Alınan kararlar uranyum zenginleştirme ve AR-GE faaliyetlerine son verilmesi istenmiş ve aksi halde ekonomik yaptırımların uygulanacağı ifade edilmiştir. Yaptırım kararının çıkmasının ardından pakete cevabını bildiren Ahmedinejad yönetimi zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulmasının müzakereler için ön koşul olmasını kabul etmemiş ve müzakerelerin önkoşulsuz başlamasını talep etmiştir (Reardon, 2012: 17-21).

İran nükleer krizi süresince Bush yönetimi her fırsatta İran yönetiminin nükleer faaliyetlerini durdurmasını aksi halde önce ekonomik yaptırımların sonrasında da askeri müdahalenin geleceğini ifade etmiştir. Bu çerçevede ABD krizin başından itibaren sorunun UAEA bünyesinde değil BM Güvenlik Kurulu içerisinde çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Irak tecrübesi dolayısıyla da uluslararası normlar çerçevesinde hareket etmenin önemini kavrayan Bush yönetimi, olası bir İran müdahalesinin uluslararası aktörler tarafından daha fazla kabul edilir hale gelmesi için çaba sarf etmiştir (Reardon, 2012: 14-21).

Konunun BM Güvenlik Konseyine taşınmış olmasına rağmen ABD'nin taraftar olduğu şekilde sert kararlar çıkmamış; Washington yönetiminin ısrarcı tutumu ise görüşmeleri sık sık kilitlenme noktasına getirmiştir. Esasen taraflar birçok kez masaya oturabilme fırsatı yakalamış fakat önceki dönemlerden kalan sorunlar nedeniyle, nükleer kriz Washington ve Tahran yönetimlerinin dışında uluslararası aktörler aracılığı ile sürdürülmeye çalışılmıştır. Gerek İran'da ki 1953 darbesi, Musaddık hükümetinin devrilmesi gerekse de 'rehine krizi'

tarafların hafızalarından silinmemiş ve İsrail'in de etkisi ile karşılıklı 'güven tesisi' hiçbir zaman inşa edilememiştir.

ABD ara seçimlerinde ise durum eskiye nazaran daha iyi bir noktaya gelmiştir. Geçen üç yıl boyunca Afganistan, Irak müdahaleleri ve Filistin-İsrail-Lübnan savaşları ile dünya kamuoyunda hayli tartışma yaratan Bush yönetimini sınırlayıcı bir faktör olarak 1994'ten beri ilk defa Demokratlar Temsilciler Meclisi ve Senato'da üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Demokratlarında etkisi ile ABD mevcut sorunları müzakere yoluyla çözme noktasında daha sağlam irade göstermeye başlamış; Irak, Lübnan ve Suriye ile ilgili sorunların çözümünde İran'ında müzakereye davet edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Brzezinski ve Gates, 2004: 3-8).

Nükleer kriz sürecinde bir taraftan Güvenlik Konseyi'nin yaptırım uygulama konusunda bölünmüş olması ve diğer taraftan ABD ara seçimlerini Demokratların kazanmış olması İran ile sorunların çözümüne dair umutları arttırırken; Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in değiştirilmesi de bu yönde alınmış bir karar olarak değerlendirilmiştir. Yeni Savunma Bakanı Robert Gates'in İran politikası ile ilgili olarak durup beklemenin rasyonel olmadığını harekete geçilerek ABD'nin ulusal çıkarları doğrultusunda hareket edilmesi gerektiğini ifade etmesi Washington yönetiminin sorunun çözümüne ilişkin pragmatist bir tutum takınacağı şeklinde yorumlanmıştır (Brzezinski ve Gates, 2004: 3-8).

Fakat İran yönetimi her ne kadar Irak ve Suriye konuları ile ilgili olarak müzakerelere katılması yönünde ABD tarafından davet edildiği doğrultusunda haberler alsa da; bu güne kadar İran'a yöneltilen sert eleştiriler ve askeri müdahaleye uzanan tehditler dolayısıyla güvensizliğini dile getirerek resmi temasta bulunulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu çerçevede Irak başlığı altında da irdelendiği üzere Suriye ve Irak konularında masaya oturan ve önceki döneme nazaran yol kat eden taraflar nükleer görüşmeler konusunda istenen gelişmeyi elde edememiştir.

Dahası Temmuz 2007 tarihi itibari ile İran'a yönelik 'izolasyon' politikası ağırlaştırılmış ve 'Yeni Ortadoğu Stratejisi' başlığı altında yeni bir eylem planı ortaya konulmuştur. Plan dahilinde Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ve Savunma Bakanı Robert Gates İsrail'i ve Arap ülkelerini de içine alan bir dizi görüşme gerçekleştirmiş; ABD'nin bölgedeki müttefiklerinin silahlandırılma süreci, İsrail-Filistin sorununun çözümü için yeni bir barış konferansının başlatılması ve İran politikasındaki tecrit unsurları kritik edilmiştir (Abadi vd, 2015: 2-6).

ABD'nin İran'a yönelik tecrit ekseninde başlattığı bu yeni 'soğuk savaş' esasen bir zamanlar nasıl ki Sovyetlerin çevrenmesi noktasında hareket edildiyse şimdi de bölgede ki tek 'düşman' olan İran'ın çevrenmesi fikrinden hareket ile uygulanmaya sokulmuştur. Esasen kimi uzmanlar uygulanan bu planla birlikte Washington yönetiminin kendisine bir 'Sünni Arap Bloğu' oluşturma çabasında olduğunu belirtmiş; fakat bir yandan da bu tutumun İran'ın daha fazla silahlanmaya ve daha katı nükleer politikaya iteceği vurgulanmıştır (Abadi vd, 2015: 4-9).

İkili ilişkiler bu şekilde devam ederken süreci etkileyen bir diğer önemli olay 2007 ABD Ulusal İstihbarat Raporu'nun açıklanması olmuştur. Raporda İran'ın 2003 yılında nükleer silah programına son verdiği ve o tarihten beri bu programı yeniden başlatma girişiminde bulunmadığı belirtilmekteydi (Kerr, 2009: 13-17). Raporla birlikte her ne kadar üçüncü Güvenlik Konseyi yaptırım kararı rafa kalkmamış olsa da; nükleer krizin geldiği durumdan duyulan endişe azalmış; askeri müdahale ihtimali de düşmüştür.

Esasen ABD yönetiminin sert tutumunu yumuşatmak maksadıyla farklı görüşlere mensup tarafların raporun yayınlanmasını sağlamış olduğu yönünde yorumlar yapılırken; Bush hükümetinin nükleer krize yönelik yürüttüğü politikayı ve yeni bir Irak vakası ile karşılaşmak istemeyenlerin de bu raporun yayınlanmasına etki ettiği analizleri de bu süreçte zikredilmiştir. İran'da hâlihazırda devam eden bir nükleer silah programının olmadığını ortaya koyan rapor; 'İran'ın nükleer programı dünyaya yönelik büyük bir tehdittir' argümanını etkisiz hale getirirken; söz konusu raporla birlikte Bush hükümetinin 2008 yılında yapılacak seçimlerde eli bir hayli zayıflatılmıştır.

Dolayısıyla İran ile nükleer krize yönelik görüşmeler için umutlar bir sonraki başkanlık dönemine kalmıştır. Bu süreçte nükleer kriz başlığı altında İran ile ilişkilerinde en kritik dönemlerini yaşamış olan Bush yönetimi uluslararası aktörler vasıtası ile sorunu çözmeye çalışmış fakat yeterli adımların atılamaması ve her iki yönetimde de müzakere karşıtı grupların olması dolayısıyla çözüme ulaşılamamıştır. Esasen nükleer kriz konusunda yakalayamadığı müzakere fırsatını Afganistan ve Irak konularında yakalayan Bush yönetimi bu ülkelerde ki işbirliğini de geniş boyutlara taşıyamamıştır. Gerek muhafazakar kanadın etkisi gerekse de öne sürülen bölgesel çıkarlar gereği bu şekilde davranan Bush yönetimi İran ile olan başlıkları Obama yönetimine devrederken; arkasında sorunları askeri müdahale yöntemi ile çözme noktasında ciddi inisiyatif alabilen realist temelli hareket ve tek taraflı eylem çerçevesinde vizyonunu belirleyen bir dış politika geleneği bırakmıştır.

5. BAŞKAN OBAMA DÖNEMİ VE İRAN NÜKLEER POLİTİKASI

5.1. Diplomasi Temelinde Çözüm Arayışları

İran nükleer faaliyetlerinin Başkan Bush döneminde ortaya çıkmasının ardından İran ile AB üçlüsü (Almanya, Fransa ve İngiltere) arasındaki müzakereler sonuç vermemiş Washington yönetiminin de ısrarla üzerinde durmasıyla konu BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmiştir. Süreç dahilinde özellikle 2006 yılında 1696 sayılı kararla İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin sonlandırılması istenmiş; sonrasında 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008), 1835 (2008), 1887 (2009) ve 1929 (2010) tarihlerinde alınan kararlarla çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır. George W. Bush, başkanlığı Barack Obama'ya devrederken; yeni yönetim bir taraftan Ortadoğu politikasında değişim vaat etmiş; diğer taraftan İran ile başta nükleer görüşmeler olmak üzere diğer konularda diplomasi ve işbirliğine dayalı hareket edileceğinin sinyallerini vermiştir.

20 Ocak 2009 tarihi itibari ile görevi devralan Obama yönetimi nükleer görüşmeler çerçevesinde herhangi bir ön şart öne sürülmeyeceğini kaydetmiş¹¹⁶; bu tutumu ile Bush yönetimi döneminde diplomatik müzakereler noktasında yaşanan tikanıklıkları aşmayı hedeflemiştir. Sonrasında 4 Haziran 2009 tarihinde Kahire'de yaptığı bir konuşmada uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi koşulu ile her ülkenin barışçıl nükleer güce sahip olabileceğini kaydeden Obama yönetimi, bu çerçevede İran'ın da bu hakka sahip olduğunu belirtmiştir. Mevcut sorunların çözümüne yönelik olarak, tek taraflı uygulanan yaptırımların süresinin uzatılmasını, ilave yaptırımların uygulanmamasını ve askeri müdahale seçeneğinin ön plana çıkarılmamasını tercih etmiştir (Katzman, 2013: 57-63)

5.2. Cenevre Görüşmeleri ve Geline Süreç

İran yönetimi yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında nükleer görüşmeler çerçevesinde P+1 ülkeleri ile görüşme talebinde bulunmuş; bu doğrultuda Ekim ayında Cenevre'de gerçekleştirilen görüşmelerle birlikte sahip olduğu düşük oranlı uranyumun üçüncü bir ülkeye devredilmesine dair anlaşmayı kabul etmiştir (Damato, 2011: 26-42). Her ne kadar uranyum zenginleştirme konusunu dışarıda bıraksa da İran'ın görüşme talebine olumlu bakan Obama yönetimi, bu hamleyi yeni dönemde uygulamayı planladığı İran ile

¹¹⁶Bkz: <http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/04/15/obama.iran/index.html?eref=onion>. 03.07.2015.

diplomatik açılım politikası açısından olumlu değerlendirmiş ve Cenevre görüşmeleri vasıtası ile doğrudan temas fırsatı yakalamıştır.

Bu dönemde diyaloga son derece açık olunduğunun sinyallerini veren Obama yönetimi, İran ile etkili müzakereler yürütmeyi amaçlamış; bu doğrultuda başarı sağlanamaması durumunda ise uluslararası aktörlerle İran konusunda daha geniş bir ittifak zemini kurmayı öngörmüştür (Damato, 2011: 26-42). Obama yönetimi İran'a baskının tavizle sonuçlanacağı fikrini terk etmemekle birlikte, İran'ın 1.200kg. düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunu (DZU) Tahran Araştırma Reaktörü için gereken yakıt çubukları ile takas edilebileceği gibi tekliflerle işbirliğini arttırma noktasında çaba göstermiştir.

Tarafların birbirlerine yönelik güven tazeleme noktasında olumlu bir adım olarak tahlil edilen Cenevre görüşmeleri İran'da ki seçim sonrasında muhaliflerin oldukça etkin olması dolayısıyla istenen sonucu vermemiştir. Cenevre anlaşmasının uygulanması esnasında ülkesindeki muhaliflerin baskısı nedeniyle tutum değişikliğine giden Ahmedinejad, İran'a daha fazla garanti verilmesi yönünde talepte bulunmuştur (Lean, 2011: 28-36). Bu gelişmeler üzerine Obama yönetimi, İranlı yetkililerin hiçbir zaman diyaloga gerçekten ilgi göstermediklerini ve ruhani liderin ABD-İran ilişkilerinin iyi giden seyrinden rahatsızlık duyduğunu iddia etmiştir. Görüşmeler öncesinde (25 Eylül 2009) İngiltere ve Fransa'nın İran'ın yeni bir tesis inşa ettiği yönündeki açıklamalarını hatırlatarak UAEA'nın Tahran yönetimini kınamasını talep etmiştir (Lean, 2011: 28-36).

Bu gelişmeler sonrasında Rusya ve Çin'in de katılımı ile gerçekleştirilen toplantıda (27 Kasım 2009) İran'ın söz konusu tesise dair UAEA'yı bilgilendirmemesi kınanarak; uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin sonlandırılması istenmiştir (Damato, 2011: 26-42). İran'a yönelik kınama ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulmasına yönelik çağrıya Rusya ve Çin'in destek vermiş olması Obama yönetimince başarı olarak değerlendirilirken; çağrıya sert cevap veren İran, seçim sonrası yaşanan siyasi baskı nedeniyle ABD ile muhtemel ve uzun vadeli işbirliği fırsatını ertelemek durumunda kalmıştır. Nükleer faaliyetlerinin ülkesi açısından gurur meselesi olduğunu yineleyen ve Batılıların uranyum zenginleştirilmesinden vazgeçilmesine yönelik taleplerini devrimci değerlere vurgu yaparak reddeden ve bu şekilde ülke içindeki meşruiyetini sağlamlaştırma yoluna giden İran yönetimi ile diplomasi çerçevesinde nükleer görüşmelerden sonuç alınamamıştır.

Esasen bu süreçte Brezilya ve Türkiye'nin girişimleri ile müzakereler canlandırılmaya çalışılmışsa da; Obama yönetimi diplomatik müzakereler sürecinde İran'ın nükleer hammadde

stoklarında artışa gittiğini ifade ederek söz konusu teklifi geri çevirmiştir. Bu adımın ardından İran ve P5+1 ilk olarak Aralık 2011’de Cenevre’de sonrasında Ocak 2011’de İstanbul’da bir araya gelmiş; fakat bu girişimlerden de herhangi bir sonuç alınamamıştır. Kasım 2011’de yayınlanan UAEA raporu ile birlikte esas olarak İran’ın nükleer müzakerelerde iş birliği noktasında hareket etmediğine ve nükleer faaliyetlerin askeri amaçlara ulaşabileceğine dair kaygılar dile getirilirken; Obama yönetimi caydırıcılık unsuru olarak özellikle bu dönemle birlikte yaptırımlar üzerinde yoğunlaşmıştır.

5.3. Caydırıcılık Unsuru Olarak Nükleer Yaptırımlar ve İran’a Etkileri

Raporla birlikte 21 Kasım tarihinde İngiltere ve Kanada İran bankalarındaki işlemlerini durdurma kararı almış; ek olarak Amerika Birleşik Devletleri de İran’ın nükleer faaliyetleri ile ilgili olabilecek olan kişi ya da kurumlara dönük yaptırımlar uygulayacağını ifade etmiştir (Cordesman, 2014: 35-49). İran Merkez Bankası üzerinden Tahran yönetimine baskı kurmayı amaçlayan ABD, imzaladığı Savunma Yetki Yasası ile birlikte; İran Merkez Bankası ile yapılan ve petrol satım sürecindeki ödeme işlemlerini öngören süreci tıkayan önlemler ortaya koymuştur. Fakat bu noktada petrol fiyatları üzerinde herhangi bir oynamanın ABD ekonomisi açısından da kritik sonuçlar doğurabileceği endişesi nedeniyle, Kongrenin de başkan üzerinde ki baskısı sonucu Ocak 2012’de AB İran petrolü üzerinde altı aya yayılan bir ambargo üzerinde anlaştı (Ataev, 2013: 25-26).

Güvenlik Konseyi’nin İran’a yönelik yaptırımlarının temel hedefi Tahran’ın nükleer çalışmalarını ve füze geliştirme sistemini engellemek olmuştur. Bu kapsamda söz konusu yaptırımlar İran’ın silah satışı, yaptırım listesinde ismi olan özel ve tüzel kişilerin mal varlıklarının dondurulması ve seyahat yasağı gibi konuların düzenlenmesini yaparken; devletlerarası tek taraflı yaptırımlar ise bankacılık ve finans sistemi, petrol sektör, otomotiv sektörü ve İran Riyali başlıklarını kapsamaktadır. Bu çerçevede İran’a yönelik yaptırımlar 2010 yılında tekrar başlamış sonrasında diplomatik müzakerelerin sonuç vermemesinin de etkisi ile 2011 yılı sonlarında sıklaştırılmıştır. 2010 yılında onaylanan ve yürürlüğe giren CISADE¹¹⁷ (The New US Sanctions On Iran) yasası ile İran’a yönelik yaptırımların sertleştirileceğinin sinyalleri verilmiştir.¹¹⁸

¹¹⁷Bkz: http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/CISADA_english.pdf. 02.06.2015.

¹¹⁸Bkz: <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/hr2194.pdf>. 02.06.2015.

Şekil 1: Karşılaştırmalı İran Yatırım Oranları Grafiği¹¹⁹
(milyon dolar)

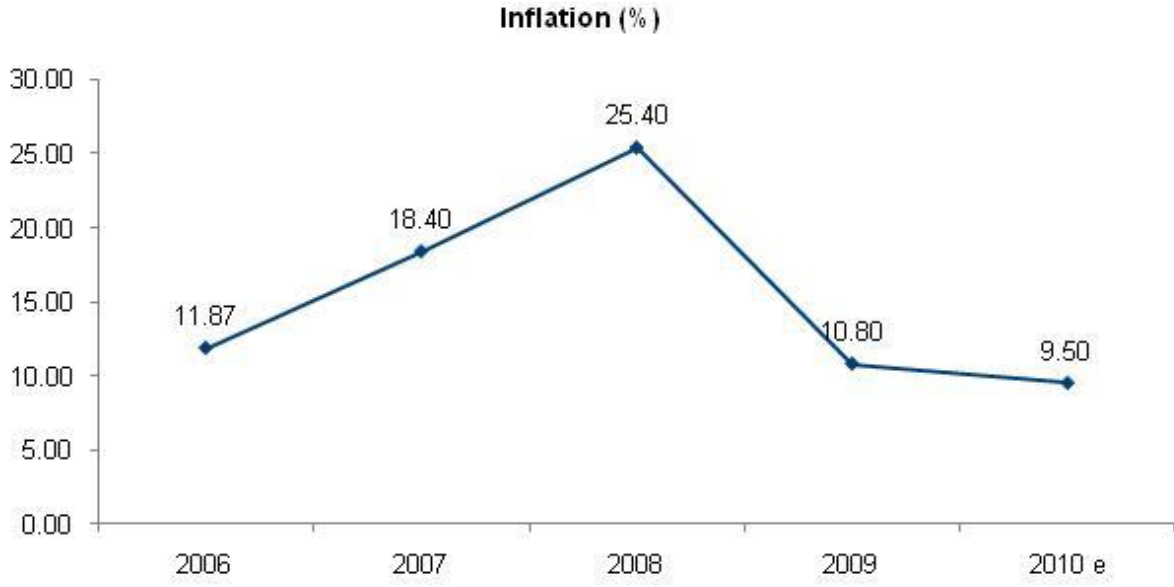
Ülke	2006	2007	2008
İran	1.6	1.7	1.5
Mısır	10.0	11.6	9.5
Türkiye	20.2	22.0	18.2
Suudi Arabistan	18.3	24.3	38.2

Süreç dâhilinde Batılı ülkelerin baskısı ile uluslararası bir finans kurumu olan SWIFT İran'ı ağından çıkarmayı kabul etmiş; İran riyalı bu süreçte bir hayli değer kaybederken, karaborsa faaliyetleri oldukça artış göstermiş, Mart 2013 de sonlanan mali yılda ekonomi % 6 oranında daralmıştır (Macaluso, 2014: 10-16). 26 Ocak 2011 tarihinde Merkez Bankası tarafından alınan karar ile İran riyalı % 8 oranında değer kaybetmiş; 6 Ağustos 2012 tarihinde ise tekrar % 5 oranında devalüasyona uğramış ve Merkez Bankası resmi kuruna göre 1 dolar 15,500 İran riyaline yükselmiştir (IMF, 2014: 7-13). IMF verilerine göre İran Gayri Safi Yurtiçi Hasıla oranı 2012 yılı itibari ile % 2 oranında daralmış; 2013 yılında bu oranın % 1,5 olacağı tahmin edilmiştir (IMF, 2014: 7-13).

Buna ilaveten İran dış ticaret hacmi % 28 oranında daralırken, ithalatın da % 18 oranında azaldığı gözlemlenmiştir. IMF gelinen durumda Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın tehditkar tavırlarının İran ekonomisine zarar verdiğini belirtirken; ABD yönetimi ekonomik baskı yolu ile İran'a yönelik politikasında diplomatik izolasyon çerçevesinde AB dışında yer alan ve petrol ihracatının % 44'ünün gerçekleştirildiği Japonya, Güney Kore, Türkiye ve Hindistan'a yönelik ikna diplomasisi yürütmüş; söz konusu ülkelerin yanı sıra Güney Afrika, Malezya, Sri Lanka ve Tayvan da İran'dan ham petrol ve petrol ürünleri ithalatının kısmen de olsa azaltılması sağlanmıştır (Macaluso, 2014: 10-16).

¹¹⁹ Bkz: <http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>. 05.07.2015.

Şekil 2: İran'da Yaptırımlar Boyunca Enflasyon Oranları¹²⁰

Şekil 3: İran Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Değerleri (GDP)¹²¹

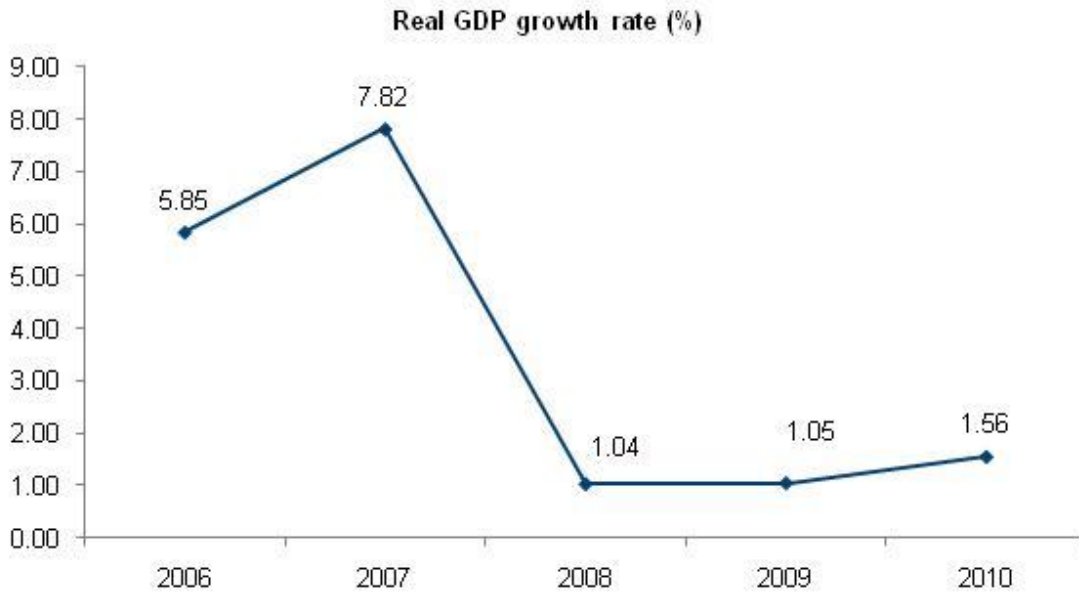
YIL	YILLIK ORTALAMA BÜYÜME
2003	7.1
2004	5.1
2005	4.7
2006	5.8
2007	7.8
2008	6.5
2009	0.5
2010	2.9

¹²⁰ Bkz: <http://www.euromoneycountryrisk.com/Wiki/Papua-New-Guinea>. 05.07.2015.

¹²¹ Bkz: <http://www.tradingeconomics.com/iran/gdp-growth-annual>. 05.07.2015.

Bu dönemde Washington yönetiminin diplomatik çabaları sonucunda Çin'in 550.000 varil olan ham petrol alımı 420.000 varile, Japonya'nın 320.000 varil olan ham petrol alımı 210.000 varile inmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin 200.000 varil olan ham petrol alımı 120.000 varile ve Hindistan'ın 320.000 varil olan ham petrol alımı 200.000 varile düşürülmüş; bu şekilde 72 milyar dolar olan petrol gelirlerinin 30 milyar dolara geriletilmesi hedeflenmiştir. İran gayri safi milli hâsılasının % 60'ını oluşturan (2011-2012 yılları arasında) petrol gelirleri bu şekilde düşünce, İran günlük ham petrol ihracatı 1,1 milyon varile kadar gerilemiştir (Macaluso, 2014: 10-16).

Şekil 4: Gayri Safi Milli Hasıla Oranları

OPEC verilerine göre yaptırımlar öncesinde günlük 3,5 varil petrol üreten İran, yaptırımlar sonrasında üretimi bir hayli azaltmış; Uluslararası Enerji Ajansı'na göre 2013 yılı Ekim ayı itibari ile üretim günlük 2,5 varile gerilemiştir. İran ekonomisinde kilit role sahip

olan petrol üretimindeki bu düşüş sosyal ve ekonomik hayata dair farklı aksaklıkları da beraberinde getirmiş; karaborsa faaliyetlerinin artmasından işsizlik oranlarının yükselmesine varan birçok sorun gün yüzüne çıkmıştır. Yaptırımlar nedeniyle İran riyalı hızla değer kaybederken; uluslararası piyasalarda yabancı döviz cinsinden kaynak bulmanın zor olduğu bir dönemde bu türden bir dalgalanma İran ekonomisini enflasyonist bir baskı içerisine sokmuştur (Ataev, 2013: 29-35).

Şekil 5: İran Ticari Büyüme Oranları 2006-2008
(milyon dolar)

Ticaret	2006	2007	2008	2009
İhracat	76,055	97,401	100,572	77,408
Petrol ve Gaz	62.011	81.764	81,855	59,240
Petrol ve Gaz Dışında	14,044	15,637	18,717	18,168
İthalat	50,020	56,582	68,533	60,327
Ticari Denge	26,035	40,819	32,039	17,081
Toplam Ticaret Hacmi	126,075	153,983	169,105	137,735

Yaptırımların etkisini azaltmak amacı ile bu dönemde benzin ve ekmeğe yönelik devlet desteği kaldırılarak 60 milyar dolarlık bir yükün hafifletilmesi sağlanmışsa da sübvansenin ortadan kalkması ile bu ürünlerde iki kat üzerinde yaşanan fiyat artışı sosyal hayatta İran halkı açısından oldukça olumsuz bir etki yaratmıştır. Yaptırımlar dolayısıyla sanayi kesimi de oldukça büyük yara almış; kısıtlamalar nedeniyle ülkede varlık gösteremeyen yabancı sermayeli firmalar ülkeden çekilirken; satış, hammadde tedariki ve

para transferi gibi sorunlar dolayısıyla birçok işletme kapanmış ve bu bağlamda işsizlik oranları da artmıştır. Resmi rakamlara göre % 15’ler de seyreden işsizlik gençler arasında % 40’lara kadar çıkmıştır (Ataev, 2013: 29-35).

5.4. Hasan Ruhani Dönemi Nükleer Müzakereler

2012 yılında uygulanan yaptırımlarla birlikte ekonomik darboğaza giren İran ekonomisi yeni arayışlar içerisine girmiş; Ahmedinejad’ın oldukça sert şekilde eleştirildiği bu süreçte Haziran 2013’e gelindiğinde Hasan Ruhani yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Dış politika çerçevesinde ‘yapıcı etkileşim’ ve ‘itidal’ kriterleri temelinde hareket edileceğinin sinyallerini veren Cumhurbaşkanı Ruhani BM Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada dış politika duruşunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“İran halkı son seçimlerde umut, tedbir ve orta yol söyleminden oluşan akıllane bir harekete oy vermiştir. Umut, tedbir ve orta yol bileşimi dış siyasette, bir bölgesel güç olarak İran İslam Cumhuriyeti’nin bölgenin ve dünyanın güvenliğine sorumluluk anlayışıyla yaklaştığı, bu arenalarda sorumluluğu bulunan diğer aktörlerle çok taraflı ve çok yönlü işbirliğine hazır olduğu anlamına gelmektedir. Biz demokrasiye dayalı barışı, oy sandığını Suriye, Bahreyn ve diğer gölge ülkeleri de dahil dünyanın her yerinde savunuyor, şiddete dayalı yönetimlerin küresel krizlerde yerinin olmadığına ve sadece insani aklın yardımı, yapıcı etkileşim ve sağduyu sayesinde insan toplumunun acı gerçeklerinin üstesinden gelebileceğine inanıyoruz. Keza barış ve demokrasinin tazmini ve Ortadoğu bölgesi de dahil tüm dünya ülkelerinin meşru çıkarlarının sağlanması militarizmle gerçekleştirilemez.”¹²²

Dış politikada İran İslam Cumhuriyeti olarak yeni dönem parametrelerini bu şekilde ifade eden Cumhurbaşkanı Ruhani nükleer kriz ile ilgili olarak da şunları kaydetmiştir:

“İran’ın ve tüm diğer ülkelerin nükleer programı sadece barışçıl hedefler yönünde olmalıdır. Ben buradan açıkça ilan ediyorum ki; bu hedef aktörlerin diğer konumlarına bakmaksızın İran İslam Cumhuriyeti’nin hedefidir ve hedefi olacaktır. Nükleer silahlar ve kitle imha silahları İran’ın savunma doktrininde yer almamaktadır ve dini-ahlaki köklü inançlarımıza aykırıdır. Ulusal çıkarlarımız İran’ın nükleer programı ile ilgili her türlü kaygıyı gidermeyi gerektirmektedir. Bu çerçevede ikinci hedefimiz İran topraklarında

¹²²Bkz: <http://akademikperspektif.com/2013/10/12/ruhaninin-bm-genel-kurul-konusmasi-ve-irandaki-yansimalari/> 03.04.2015.

Ayrıca Hasan Ruhani Dönemi İçin Bkz:

21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, “İran’ın Yeni Dönem Stratejilerinde Kim Kimdir? Yeni Dönem Politikalarında İran’ı Neler Bekliyor”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/iran/2013/08/21/7166/iranin-yeni-donem-stratejilerinde-kim-kimdir-yeni-donem-politikalarinda-irani-neler-bekliyor.> (5 Nisan 2015).

uranyum zenginleştirme ve diğer nükleer hakların kabul edilmesidir ki bu ilk hedefin sağlanmasının tek yoludur. Nükleer bilgi İran'da yerleşmiş nükleer teknolojide zenginleştirme de dahil toplu üretim aşamasına gelmiştir. Dolayısıyla İran'ın nükleer programına yasadışı baskılarla engel olmakla böyle bir programın barışçılığının tazmin edileceğini var saymak hayal ve son derece gerçek dışı bir görüştür.'¹²³

Başta ABD olmak üzere dünya devletleri ile nükleer görüşmeler noktasında belirlenen yol haritasını bu şekilde ifade eden Cumhurbaşkanı Ruhani, reformist bir cumhurbaşkanı olarak uranyum zenginleştirme programını durdurmaya reddetmemekle birlikte İran nükleer programının yeterince şeffaf ve yasal olduğunu savunmuştur. Nükleer krizde muhafazakârların yanlış politika izlediklerini belirtmiş; İran'ın asla nükleer silaha sahip olma emelinde olmadığını ve bu çerçevede dünya devletleri ile karşı karşıya gelmek istemediklerini ifade etmiştir (Singh, 2013: 3-7). İran dış politikasını 'itidal' üzerine inşa etmeyi hedefleyen Ruhani yönetimi, bu çerçevede nükleer faaliyetleri ile ilgili uluslararası platformda ve özellikle ABD ile ilişkileri noktasında yaşadıkları sorunları diplomatik yollarla çözme stratejisine odaklanmış; bir yandan da İran ulusal menfaatlerinin korunacağını altını çizmiştir. Ruhani kadrosunun seçimlerde aldığı zaferle birlikte Ahmedinejad yönetiminin 'direniş' söylemi geçerliliğini yitirirken; 'diplomatik açılım' siyasetinin de önü açılmıştır (Singh, 2013: 3-7).

5.5. Cenevre Anlaşması

Ruhani'nin ılımlı söylemlerinin yanı sıra saygın bir diplomat olan M. Javad Zarif'in Dışişleri Bakanı olması ile birlikte nükleer görüşmeler de dâhil olmak üzere birçok sorunun çözümüne dair iyimser bir hava oluşmuş; P5+1 görüşmeleri Cenevre'de tekrar başlamıştır (Mazhar ve Goraya, 2014: 7-9). Obama yönetiminin de yeni cumhurbaşkanı Ruhani'ye olumlu yaklaşımı sonrası İran ve ABD kanadında diplomatik çözüm yönünde irade güçlenmeye başlamış; tarafların Cenevre'de temsil düzeyleri yükselmiş; ilk defa İran ve ABD Dışişleri Bakanları aynı masada oturarak bir sorunu müzakere ederken, Cenevre Anlaşması taraflar arasında on yıldır yapılan ilk anlaşma olmuştur. Bu çerçevede 25 Kasım 2013'de altı ay süre ile uygulanacak geçici bir anlaşmaya varılmış ve anlaşmanın birinci aşamasında İran açısından şu hedefler gözetilmiştir: (Katzman, Kerr ve Nikitin, 2014: 7-13)¹²⁴

¹²³Bkz: <http://akademikperspektif.com/2013/10/12/ruhaninin-bm-genel-kurul-konusmasi-ve-irandaki-yansimalari/> 03.04.2015.

¹²⁴Bkz: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/iran/2013/11/20/7308/abd-iran-uzlasisi-israil-s-arabistan-eksenine-ragmen-saglanabilir-mi> 10.05.2015

- Mevcut %20 zenginleştirilmiş uranyumun yarısını Tahran Araştırma Reaktöründe yakıt olarak kullanılabilecek duruma getirmek için bulunduracak, diğer yarısını %5'in altında zenginleştirilmiş orana düşürecek,
- Altı aylık bir süre içerisinde uranyum zenginleştirme oranı %5'i geçmeyecek,
- Natanz ve Fordo uranyum zenginleştirme tesisleri ile Arak ağır su reaktöründe geliştirme faaliyetlerini donduracak,
- Zenginleştirme için yeni tesis kurulmayacak,
- Kullanılmış yakıtın yeniden işlemi yapılmayacak ve yeniden işlem yapılabilecek tesisler inşa edilmeyecek,
- UAEA'nın Kapsamlı Güvenceler Anlaşmasında geçmeyen nükleer bağlantılı tesislere girmesine izin verilmesine ilaveten bu kuruluşa kendi nükleer programı hakkında ilave bilgi sağlanacak ve kapsamlı denetime razı olunacak.

Birinci aşamada İran tarafından esas olarak bu adımlar beklenirken; P5+1 ülkeleri için bu aşamada şu adımlar öngörülmüştür: (Katzman, Kerr ve Nikitin, 2014: 13-14)

- İran ham petrol satışlarını engellemeye yönelik ilave girişimler durdurulacak,
- İran'ın petrol satışlarından kazandığı ancak dondurulmuş bulunan gelirin üzerinde uzlaşıldığı kadarı serbest bırakılacak,
- ABD ve AB'nin petrokimya, altın ve diğer değerli madenler ihracatına yönelik yaptırımları askıya alınacak,
- ABD'nin İran'ın otomotiv sanayisine ve sivil ulaşırma güvenliğine yönelik öngördüğü yaptırımları uygulanmayacak,
- ABD, BM ve AB vasıtası ile yeni yaptırımlar konulmayacak, İran'a 8 milyar dolarlık bir kaynak aktarılacak,
- İran'ın insani ihtiyaçlarının ve yurt dışındaki öğrencilerin ödemelerinin karşılanması için yurtdışında dondurulmuş gelirin kullanılması için gerekli adımlar atılacak.

Birinci aşamada bu adımların atılması hedeflenirken ikinci aşamada esas olarak şu başlıklar üzerinde durulmuştur:¹²⁵

- Uzun dönemli ve kalıcı bir anlaşmaya varılması,
- Tarafların hak ve yükümlölüklerinin NPT ve UAEA Kapsamlı Güvenceler Anlaşmasına dâhil edilmesi,

¹²⁵Bkz: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/iran/2013/11/20/7308/abd-iran-uzlasisi-israil-s-arabistan-eksenine-ragmen-saglanabilir-mi> 10.05. 2015.

- BM yaptırımlarının tamamen kaldırılması,
- Arak Ağır Su Reaktörü ile ilgili endişeleri tamamen ortadan kaldıracak, kullanılmış yakıtın yeniden işlenmesini mümkün kılacak düzenlemelerin yapılması,
- UAEA'nın güçlendirilmiş denetleme sisteminin hayata geçirilmesi, Ek Protokolün onaylanması ve uygulanması,
- P5+1 ülkeleri ile İran arasında sivil nükleer işbirliğinin yapılması, modern hafif su reaktörleri, araştırma reaktörleri, nükleer yakıt ve ARGE tedariki üzerinde kapsamlı bir uzlaşma sağlanması.

Karşılıklı olarak bu maddeleri içeren Cenevre Anlaşması, ABD-İran arasında ki nükleer krize daimi bir çözüm getirmekten ziyade, tarafların karşılıklı olarak 'güven artırıcı' tedbirler alması şeklinde yorumlanmıştır. Söz konusu gelişmelerle birlikte Cenevre Anlaşması sonrasında 20 Ocak 2014'te Ortak Eylem Planı devreye sokulmuş ve bu plan çerçevesinde İran nükleer faaliyetleri nispeten azaltılmış, nükleer tesislerdeki denetimler artırılmış bunlara karşılık olarak İran'a yönelik yaptırımlar hafifletilmiştir (Katzman, 2015: 16-27).

Ortak Eylem Planı çerçevesinde İran ile yürütülen müzakereler esas olarak İran ile UAEA arasında, İran ile P5+1 ülkeleri arasında çok taraflı görüşmeler ve P5+1 ile İran arasında ikili görüşmeler olmak üzere üç temel düzlemde gerçekleştirilmiştir. İran Nükleer Güvenlik Anlaşması'nın denetiminden sorumlu olan UAEA aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi tarafından verilen ilgili kararların uygulanmasını da denetlemekle sorumlu olup bu çerçevede son olarak da Ortak Eylem Planı çerçevesinde alınan kararların uygulanıp uygulanmadığını da denetleme görevini üstlenmiştir (Katzman, 2015: 16-27).

Esas olarak siyasi görüşmeleri etkilemesi dolayısıyla oldukça kritik olan UAEA özellikle 23 Mayıs'ta açıklanan son raporla birlikte, Ruhani yönetiminin nükleer bilgi paylaşımı noktasında iyileşme kaydettiğini bildirmiştir. Yine bu raporda uranyum zenginleştirme faaliyetinin önemli ölçüde azaltıldığı ve 24 Kasım'da yapılan anlaşmadan bu yana, %5'in üzerinde zenginleştirme faaliyetine gidilmediği kaydedilmiştir.¹²⁶ Bu raporla birlikte İran'ın Cenevre anlaşması yükümlülüklerini yerine getirme noktasında sorumlu davrandığını belirten UAEA bir taraftan da BM Güvenlik Kurulu tarafından alınan kararların yerine getirilmediğini ifade etmiş; askeri kurumlarla bağlantılı olarak başlatılan çeşitli faaliyetlerin ve nükleer başlık geliştirme çalışmalarının olduğu yönünde çeşitli şüphelerinin bulunduğunu ifade etmiştir.¹²⁷

¹²⁶Bkz: <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2014-28.pdf>. 05.01.2015.

¹²⁷Bkz: http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/ISIS_Analysis_IAEA_Report_7Nov2014-Final.pdf. 05.06.2015.

UAEA ile denetimler temelinde bu şekilde müzakerelerini yürüten İran yönetimi bir taraftan da P5+1 ülkeleri ile çok taraflı siyasi müzakereleri yürütmüştür. P5+1 ülkeleri adına AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton ile İran Dış İşleri Bakanı M. Javad Zarif tarafından yürütülen çoklu müzakerelerde 20 Temmuz'a kadar nihai çözüme varılması hedeflenmiştir.

16 Haziran 2014'te yapılan müzakereler ile birlikte beşinci turunu tamamlayan müzakere sürecinin diğer bir görüşme zemini P5+1 ülkeleri ile İran arasında yürütülen ikili görüşmeler olmuştur. Özellikle ABD ile İran arasında yürütülen gizli görüşmelerin oldukça etkili olduğu bu süreç Ruhani'nin iş başına gelmesi sonrasında Umman'ın başkenti Muskat'ta yapılan gizli görüşmelerle başlamış; bu çerçevede Cenevre anlaşmasının da bu gizli görüşmeler sonrasında kaydedilen bir gelişme olduğu iddia edilmiştir (Sinkaya, 2014: 20-25). Esasen çoklu görüşmelerden sonuç alınamadığı durumlarda ikili görüşmelerin oldukça kritik olduğu bu süreçte özellikle ABD ve İran yönetimleri gerek nükleer faaliyetler gerekse de ilişkilerin genel seyri açısından ilerleme kaydetme noktasında fırsatlar yakalarken; bu görüşmeler esas olarak nükleer faaliyetler temelinde farklı başlıklar altında gerçekleştirilmiştir.

P5+1 ülkeleri ile İran arasında yürütülen gerek çok taraflı gerekse de ikili müzakerelerde, esas olarak ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere etkili olmuştur. Bu çerçevede Batılı ülkeler nezdinde müzakere başlıkları İran'ın nükleer faaliyetlerini barışçıl zeminde tutmak ve askeri düzlemde herhangi bir noktaya kaymasını engellemek zemininde şekillenmiştir. Müzakereler süresince ABD yönetimi ve müttefik ülkeler esas olarak, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması, yakıt dönüştürme faaliyetlerini sonlandırılması, Arak'ta ki Ağır Su Nükleer Reaktörü inşasının durdurulması, santrifüj sayısının 20 binden 5 binin altına indirilmesini, Nükleer Denemelerin Kapsamlı Yasaklanması Anlaşması ile Nükleer Güvenlik Anlaşması Ek Protokolü'nü onaylanması ve bu çerçevede UAEA ile tam anlamıyla işbirliğine gidilmesi başlıklarına odaklanmıştır.

ABD açısından bir diğer önemli konu başlığı ise İran'ın 'Breakout Time-Nükleer Eşik Devleti' seviyesine gelmesini engellemek olmuştur.¹²⁸ Esasen 'breakout' terimi NPT'ye taraf olan ve nükleer silaha sahip olmayan bir ülkenin anlaşmanın dikte ettiği ve anlaşmanın ortaya koyduğu 'nükleer enerjiyi barışçıl amaçlarla kullanma' ilkesine uymayıp nükleer silah

¹²⁸ Bkz: [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Iran/116-in-heavy-waters-irans-nuclear-program-the-risk-of-war-and-lessons-from-turkey-turkish.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Iran/116-in-heavy-waters-irans-nuclear-program-the-risk-of-war-and-lessons-from-turkey-turkish.pdf) 20.04.2015.

yapmaya karar vermesi durumu için kullanılmakta; ABD bu noktada İran'ın nükleer silaha sahip olma süresini uzatma amacı doğrultusunda hareket etmiştir.

ABD bu hedef doğrultusunda bir yıllık bir takvim ortaya koyarken; bu süre zarfında hedefin gerçekleştirilebilmesi için, İran'ın santrifüjlerinin sayısını, uranyum ve düşük zenginleştirilmiş uranyum stoklarını azaltması, santrifüjlere ilişkin ARGE faaliyetlerini sınırlandırması gerekmektedir. Müzakere sürecinde ABD yönetimi ile müttefikleri İran nükleer faaliyetleri noktasında bu başlıklar üzerinden hareket ederken; nükleer faaliyetlerinin 'barışçıl' olduğunu vurgulayarak, nükleer çalışmaları noktasında getirilen kısıtlamaların kaldırılmasını, uygulanan yaptırımların sonlandırılmasını ve yürütülen müzakerelerin BM Güvenlik Konseyi'nin gündeminden çıkarılarak yalnızca UAEA denetiminde gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Ek olarak inşa etmeyi planladığı reaktörlerin devreye girmesiyle birlikte 50 bin civarında santrifüje ihtiyacı olacağı gerekçesi ile santrifüj sayısının 5 binin altına indirilmesi yönündeki talebi reddederken; ABD ve müttefiklerinin üzerinde önemle durduğu bir diğer konu olan balistik füze programının nükleer müzakerelerin dışında tutulmasını talep etmiştir (Garcia, Katzman ve Kerr, 2015: 9-14) .

5.6. Geline Nektada Başkan Obama, İran ve Kongre'nin Olası Anlaşmaya Müdahale Tasarısı

Esas olarak bu başlıklar altında şekillenen müzakere süreci gerek ABD gerekse de İran açısından kısa vadede sonuç alınamasa da ilişkiler noktasında olumlu adımlar olarak yorumlanmış ve bu çerçevede Cenevre Anlaşmasının bir dönem daha uzatılabileceği yönünde yorumlar yapılmıştır. Bu atmosferde P5+1 ülkeleri ile İran arasında yürütülen müzakerelerin son turu 17-24 Kasım'da Viyana'da gerçekleştirilmiş; müzakerelerin sürdürülmesi yönünde mutabakata varılmış; Kasım 2013'te imzalanan Ortak Eylem Planı 1 Temmuz 2015'e kadar uzatılmıştır (Garcia, Katzman ve Kerr, 2015: 2-6). Obama yönetimi açısından İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlandırması, Ruhani yönetimi açısından da yaptırımların hafifletilmesi gibi ilerlemeler dolayısıyla tarafların çıkarına olan müzakereleri uzatma kararı, her iki yönetim için iç politika noktasında da oldukça kritik öne taşımaktadır.

Obama yönetiminin çoğunluğunu Cumhuriyetçilerin oluşturduğu kongre ile arasının iyi olmaması İran'la yürütülen nükleer müzakerelere de yansımakta ve bu çerçevede, Cumhuriyetçiler nükleer müzakerelerin daha sert bir zeminde yürütülmesi gerektiğini savunurken; Obama yönetimi 2016 Başkanlık seçimleri öncesi İran ile yürütülen

müzakerelerin sağlam bir sonuca bağlanmasını hedeflemektedir. Esasen müzakerelerin bir sonuca varamaması ve uzatılması yönünde ki kararda ABD açısından İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerine hangi oranda izin verileceği konusunda anlaşmanın sağlanamamış olması etkili olurken; İran açısından ise kısıtlama ve yaptırımların bir an evvel kaldırılması yönündeki talebin net olarak karşılanamamış olması müzakerelerin uzatılmasını gerektirmiştir.

Her iki taraf da müzakerelerin uzatılması yönünde atılan adımın bölgesel çıkarları açısından oldukça önemli olduğunu kaydederken; Başkan Obama bu kararın ardından 21 Ocak 2015 tarihinde yıllık Birliğin Durumu konuşmasında İran nükleer müzakereleri noktasında gelineen noktadan duyduğu memnuniyeti ve bundan sonrasında atılacak adımları şu şekilde ifade etmiştir:

“Amerika Birleşik Devletleri son on yılda İran’ın nükleer programının ilerlemesini durdurmuş; ve nükleer stokunu azaltmıştır. Bu süreçte esas olarak diplomasi temelinde hareket edilmiş; müttefiklerimizin güvenliği ve Ortadoğu’da kalıcı barışın sağlanması noktasından hareket edilmiştir. Süreçle birlikte şuan da İran’ın nükleer silaha erişimini durduracak bir nihai anlaşmaya varma şansına sahibiz. Tabii ki başarısız olma ihtimalimiz de var, bu noktada tüm seçenekleri masada tutmaktayız. Ancak şunu belirtmek isterim ki; kongrenin olası nihai anlaşmaya müdahale yetkisi diplomasinin başarısız olması, müttefiklerimizin güvenliği, ve İran’ın nükleer programına yeniden başlaması gibi başlıklarda çeşitli tehditleri beraberinde getirecektir. Bu nedenle söz konusu gelişmeleri baltalayacak nitelikte olan yasa tasarılarını veto edeceğimi belirtmek isterim.”¹²⁹

Müzakere süreci ile ilgili olarak Başkan Obama bu şekilde ifadeler kullanırken; Çerçeve Anlaşmanın imzalanmasına dönük olarak ortaya konulan 31 Mart tarihinde uzlaşmaya varılamamış; görüşmeler İsviçre’nin Lozan kentinde 3 Nisan’a kadar uzamış; 3 Nisan 2015 tarihi ile birlikte görüşmeler kapsamında ana konularda anlaşmaya varılmıştır.¹³⁰ Başkan Obama’nın ‘tarihi anlaşma’ olarak nitelediği anlaşma konusunda İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani nihai anlaşmaya dönük olarak metnin hazırlanmasına hemen başlanacağını ifade etmiş; İran Dış İşleri Bakanı ise aynı şekilde çözüme ulaşıldığını ve taslak üzerinde çalışıldığını vurgulamıştır.

¹²⁹Bkz: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/01/20/remarks-president-state-union-address-january-20-2015> .

Video için Bkz: https://www.youtube.com/watch?v=Z8LqG_Ld0Dw.10.05.2015.

¹³⁰Bkz: http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/04/150403_iran_anlasma. 15.05.2015.

Ana hatlar noktasında anlaşmaya varılması sonrasında AB Dışışleri Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ve İran Dış İşleri Bakanı Javad Zarif anlaşma ile ilgili olarak yaptıkları basın toplantısında; İran'ın tek bir nükleer tesisinin kalacağını ve nükleer programın belirli oranlarda kısıtlanacağını, İran'ın uranyum zenginleştirme kapasitesini düşüreceğini, İran'ın elindeki santrifüj sayısını üçte iki oranında azaltacağını ifade etmiştir (Garcia, Katzman ve Kerr, 2015: 9-13).

Bununla birlikte 30 Haziran'da nihai olarak tamamlanması öngörülen anlaşmaya göre Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu kullanılmayan santrifüjlerin depolara kaldırılmasını denetleyecek; İran Arak'taki plütonyum üreten ağır su reaktörünü devre dışı bırakmayı kabul edecek; ve nihai anlaşma ile birlikte İran'a yönelik yaptırımlar kaldırılacak (Garcia, Katzman, Kerr, 2015: 5-9).¹³¹ Anlaşma noktasında atılacak adımlar bu şekilde ortaya konulurken; süreç özellikle Amerikan Kongresi ve İsrail olmak üzere birçok taraf açısından oldukça tartışmalı bir seyir izlemiştir. Varılan anlaşmayı İsrail 'gerçeklikten uzak' olarak nitelerken; Kongre'de İran ile olası bir nihai anlaşmayı onaylama ya da reddetme yetkisini öngören tasarı tartışılmaya başlanmıştır (Garcia, Katzman ve Kerr, 2015: 13-20). Başkan Obama' nın yoğun muhalefetine rağmen, Komitenin Cumhuriyetçi Başkanı Bob Corker öncülüğünde oluşturulan tasarı 15 Nisan 2015 tarihi ile birlikte oy birliğiyle kabul edilmiş;¹³² İsrail alınan karardan memnuniyetini ifade etmiş; İran Cumhurbaşkanı Ruhani ise nükleer müzakerelerin Kongre ile değil yönetimle yürütüldüğünü ifade etmiştir.¹³³

Başkan Obama tasarıyı veto edeceğini ifade etmekle birlikte Cumhuriyetçilerin ve Demokratların uzlaşısı ile varacakları yeni bir tasarıya sıcak bakabileceğini söylemiştir.¹³⁴ Bu doğrultuda yenilenen tasarı ile birlikte İran'ın nükleer silah geliştirmesini engelleyen ve bunun karşılığında İran'a yönelik yaptırımların yumuşatılmasını öngören bir nihai anlaşmayı görüşmesi için Kongreye tanınan sürenin 60 günden 30 güne indirilmesi öngörülmüştür. Bu süre zarfında Başkan Obama başkanlık kararnamesi ile getirilen yaptırımları iptal edebilecek fakat Kongre tarafından çıkarılan yaptırımları iptal edemeyecek (Baker, Weismen, 2015: 1-4).¹³⁵

¹³¹Bkz: http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/04/150402_iran_nukleer_muzakere.29.05.2015.

¹³²Bkz: <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1777669-abd-senatosu-iran-tasarisini-onayladi>. 30.04.2015.

¹³³Bkz: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kongre-ile-muzakere-etmiyoruz>. 30.04.2015.

¹³⁴Bkz: <http://www.aljazeera.com.tr/konular/iran-nukleer-programi>.30.04.2015.

¹³⁵Bkz: <http://www.nytimes.com/2015/04/15/us/senators-reach-deal-on-iran-nuclear-talks.html? r=0>. 25.04.2015

Bununla birlikte yeni tasarı kapsamında, Başkan Obama'nın Kongreye her 90 günde bir İran'ın nihai anlaşma çerçevesinde herhangi bir şartı yerine getirdiğini teyit etmesi, İran'ın ABD'ye yönelik terör eyleminde bulunmadığı yada herhangi bir terör eylemini desteklemediği yönünde Kongreyi bilgilendirmesi öngörülmüştür. Başkan Obama hazırlanan ilk tasarımı veto edeceğini söylemekle birlikte yeni tasarının her iki partinin uzlaşısı sonucu çıkması sebebi ile geri adım atmak durumunda kalmış; tasarının imzalanacağı yönünde sinyal vermiştir (Baker, Weismen, 2015: 1-4)¹³⁶

¹³⁶For Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-bill/615>.08.05.2015.

BÖLÜM V

BÖLGESEL REKABET NOKTALARI VE ABD’NİN İRAN POLİTİKASI

İran’da Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında iş başına geçen Hasan Ruhani ile birlikte ABD-İran ilişkilerinin seyrine dair iyi bir döneme girildiği yönünde yorumlar yapılırken; özellikle nükleer krizde gelinen nokta söz konusu yorumları destekler nitelikte olmuştur. Nükleer müzakereler doğrultusunda ana maddeler üzerinde anlaşılması ve nihai anlaşmaya dönük olara olumlu adımların atılması ile ABD’nin İran politikasının en önemli çıkmazlarından biri olan İran Nükleer faaliyetleri konusu çözüme doğru giderken; ABD-İran açısından bölgesel rekabet noktaları hâlihazırda varlığını korumaktadır. Bu doğrultuda gerek ABD gerekse de İran yönetimlerinin bölgesel ve iç dinamikleri nedeniyle nüfuz mücadelesi devam etmekte; taraflar diplomatik olarak ilişkileri geliştirmekle birlikte etkinliklerini artırma doğrultusunda hareket etmeye devam etmektedirler.

Özellikle George W. Bush dönemi politikaları ile birlikte Ortadoğu’da müdahaleci anlayışını genişleten ve ‘şer eksenli’ retoriği ile İran politikasına yön veren Amerikan yönetimi, bu dönemle birlikte ilk olarak Afganistan ve sonrasında da Irak işgali ile gündeme gelmiştir. Özellikle Afganistan işgalinde İran yönetimi ile işbirliği doğrultusunda hareket edilerek Taliban devrilirken; Irak’ta da Saddam Hüseyin’in düşürülmesi ile birlikte bölgede ABD liderliği hedefine dönük olarak ortaya konulan işgaller İran etkinliğinin artması ile sonuçlanmıştır. Barack Obama dönemine Ortadoğu’da mali ve askeri kayıplar ve artan Amerikan karşıtlığı ile giren ABD, bu dönemde bir taraftan söz konusu kayıpları giderme noktasında hareket ederken; diğer taraftan bölgede oldukça etkin hale gelen İran’ı dengeleme politikası izlemiştir.

İran ve bölge politikasını bu şekilde ortaya koyan ABD, bölgede patlak veren ve Arap Baharı olarak adlandırılan ayaklanmalar sırasında ise ilkelerden ziyade çıkarlar temelinde hareket ederek; statükoyu koruma yönünde eğilim göstermiştir. İran’ın ise ABD yönetiminin aksine bölgedeki ayaklanmalara destek vermesiyle, taraflar arasında Afganistan ve Irak ile başlayan, Lübnan’la devam eden rekabet süreci ‘Arap Baharı Ülkeleri’ ne yansımıştır. Süreçte özellikle Suriye krizi noktasında karşı karşıya gelinmiş; İran yönetimi süreçten karlı çıkan ülkelerden biri olurken; Bahreyn ve Yemen ile birlikte bölgede artan Şii etkinliği tekrar

gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda aşağıdaki bölümle birlikte söz konusu süreç analiz edilecek; olası rekabet ve işbirliği noktaları kritik edilecektir.

Harita 3: İran İslam Cumhuriyeti (Katzman, 2015: 58).

1. ABD VE İRAN EKSENİNDE AFGANİSTAN

1.1.Afganistan Jeopolitiği ve ABD

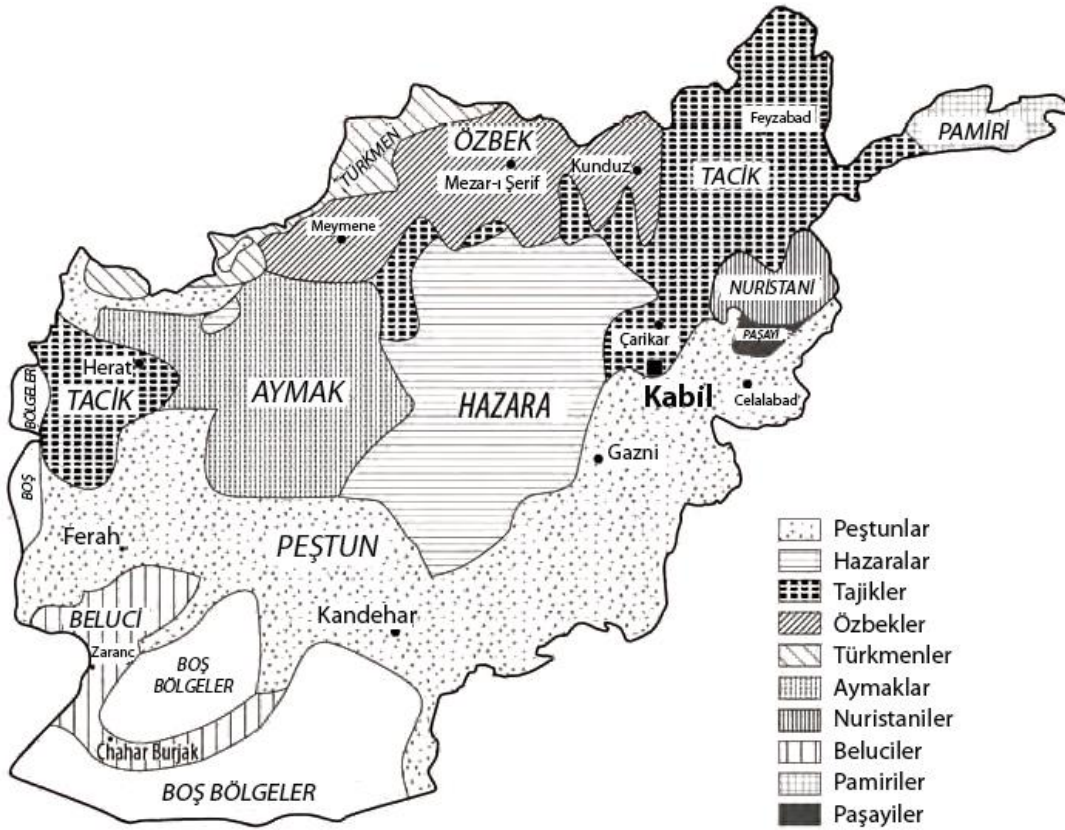
Harita 4: Afganistan Genel¹³⁷

Bulunduğu konum dolayısı ile gerek bölgesel gerekse de uluslararası aktörler için oldukça büyük önem taşıyan Afganistan, kuzeyindeki komşuları açısından sıcak denizlere; batısında ve güneyindeki komşuları açısından ise kuzeye ve Orta Asya'ya açılan bir kapı nispetindedir. 19. Yüzyılda İngiliz ve Rus İmparatorluklarının, Soğuk Savaş döneminde ise iki süper gücün rekabet sahası olan Afganistan; ortak tarihi ve kültürel benzerliklerinin yanı sıra coğrafi olarak da Orta Asya'nın parçası olarak görülmektedir (Fitzgerald ve Vira, 2011: 2-6). Asya'da sahip olduğu önemli konumundan dolayı "Asya'nın gözetleme kulesi" olarak anılan

¹³⁷ Bkz: <http://www.un.org/Depts/Cartographic/map/profile/afghanis.pdf>. 05.07.2015.

Afganistan; Orta Asya ile Güney Asya arasında geçiş kapılarından biri konumundadır. Hindistan ve İran gibi aynı özellikte geçiş ülkeleri üzerinden mümkün olmadığı takdirde Güney Asya'dan Orta Asya'ya tek giriş kapısı olma özelliğine sahiptir (Fitzgerald ve Vira, 2011: 2-6). Orta Asya, Hint ve Çin arasındaki en stratejik koridor olan Vahan Koridoruna sahip olan Afganistan; Orta Asya'dan Hint Havzası'na ve açık denizlere inen Hayber, Kocak ve Gomal Geçitleri'ne ev sahipliği yapmaktadır (Fitzgerald ve Vira, 2011: 2-6)

Harita 5: Afganistan'da Etnik Dağılım (Dorrnsoro, 2009: 15).

Temelde coğrafi olarak bu konuma sahip olan Afganistan; sahip olduğu enerji kaynaklarının yanı sıra; bölgeden elde edilen enerjinin aktarımı noktasında da oldukça önemlidir. Bu doğrultuda bölgesel ve uluslararası aktörler başta enerji kaynaklarına sahip olmak kadar Afganistan'ın güvenliği noktasında da çeşitli politikalar üzerinde durmaktadır.

Enerjinin aktarımı noktasında önemli bir kavşak olan Hazar Havzası'nın denize doğrudan çıkışı bulunmaması dolayısı ile transit boru hatları kullanılmaktadır. Hazar Havzası, Kuzey'de Rusya, Güney'de İran, Doğu'da Çin, Batı'da Gürcistan ve Türkiye ve Güneydoğu'da Pakistan olmak üzere 5 ana boru hattına sahiptir. Bu noktalara inşa edilecek boru hatları ile birlikte söz konusu ülkelere stratejik olarak büyük bir avantaj sağlarken; ekonomik olarak da oldukça büyük getiriler sunacaktır (Fitgerald ve Vira, 2011:4-7).

Bölgesel olarak coğrafyanın bir parçası olmaması dolayısı ile petrol ve doğalgaz konusunda hem Rus hem de Ortadoğu hâkimiyetinden sıyrılma noktasında bölgeye müdahil olan ABD, esas olarak bölge devletlerini Rusya, İran ve Çin etkisinden uzak tutma hedefi kapsamında hareket etmiştir. ABD'nin bölgede etkin olma politikası esas olarak Brzezinski, Mackinder ve Spykman'ın teorilerinde kendini göstermiştir. Hlafrod Mackinder'in "*merkez bölge-heartland*" olarak tanımladığı Doğu Avrupa, Sibiry ve Orta Asya'ya egemen olan gücün dünyaya da egemen olacağı yönündeki tezi; Nicholas Spykman tarafından da merkez bölge olarak ifade edilen bu bölgenin çevrelenmesi ile dünya hâkimiyetinin sağlanacağı şeklinde ifade edilmiştir (İşcan, 2004: 47-50).

Brzezinski'nin Amerikan Kongresinde kabul edilen 1997 yayınlı "*Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Önceliği ve Bugünün Jeostratejik Gerçekleri*" isimli kitabı ise Amerikan ulusal çıkar anlayışına yön vermiştir.¹³⁸ Orta Doğu, Hazar Havzası ve Orta Asya enerji kaynakları ve bu kaynakların uluslararası pazarlara taşınma güzergâhları Avrasya'nın çatışma alanları olup; bölgesel hâkimiyetin yanı sıra Rusya, Çin ve İran'ın çevrelenmesi içinde kontrol edilmesi zorunlu olan alanlardır. Bu anlayış doğrultusunda bölgeye yaklaşan ABD, 2003 Afganistan müdahalesi ile birlikte askeri olarak bölgeye yayılmış ve bu şekilde etkinlik kurma politikası izlemiştir. Bu süreçte Hazar Havzası üzerinden Orta Asya cumhuriyetlerinin etki altına alınmasının yanı sıra, uzun vadede enerji kaynakları üzerinde etkinlik kurma ve bölgesel aktörleri kontrol altında tutma hedefleri belirlenmiştir.

1.1.1. Başkan Bush Dönemi İran İle Afganistan İşbirliği

Esasen 1979 öncesi Şah döneminde Sovyet tehdidine karşı ABD'nin yönlendirmesi dâhilinde sorunsuz devam eden ABD İran ilişkileri, şahın devrilmesi sonrası stratejik, ekonomik ve politik olarak oldukça farklı noktalara kaymıştır. İran İslam Devrimi ile birlikte

¹³⁸ Kitap Özeti İçin Bkz:

<https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fm.friendfeed-media.com%2F5cb1d0811c87b6d55f825b0a6d9ec3d2e9d3fb03&ei=m IQVa3FNoirsQG8oHwDQ&usg=AFQjCN EoRF1JQvLzF5i JQv37yfg9rMvA>. Erişim Tarihi: 5 Ocak 2015.

gerek ABD gerekse de bölgedeki birçok devlet tarafından terör faaliyetlerinin desteklenmesi, nükleer silahların geliştirilmesi ve rejim ihracı gibi konu başlıkları çerçevesinde ele alınmıştır. Teröre karşı küresel savaş hedefi doğrultusunda Ortadoğu politikasını şekillendiren Başkan Bush yönetimi Kasım 1979'da Tahran ABD büyükelçiliğinin ele geçirilmesi ve diplomatların rehin alınmasının ardından 7 Nisan 1980'de taraflar arasında resmi temas kesilmiştir.

Bu tarihlerde Lübnan'da Hizbullah ile ABD esirlerini takas dışında İran ile resmi temasta bulunmayan ABD yönetimi Clinton döneminde "ikili çevreleme – dual containment" (Kazman, 2003:3-4) politikası çerçevesinde Irak ile birlikte geniş bir izolasyon çerçevesinde değerlendirilmeye alınmıştır. 1995 ve 1996'lı yıllarda Kongre ve Clinton yönetimi kitle imha silahları, terörist gruplara destek sağlama ve Arap-İsrail barış sürecini engelleme başlıkları altında İran üzerinde çeşitli yaptırımlara gitmişlerdir. Mayıs 1997'de İran'da Hatemi'nin seçilmesinin ardından Clinton yönetimi resmi temas teklifinde bulunmuş fakat Tahran yönetimi yanaşmamıştır. 1998 Haziran ayı konuşmasında ABD dışişleri bakanı Madeleine Albright İran ile karşılıklı güvenin yeniden tesisine yönelik adımlar atılabileceğini ifade etmiş; normalleşme süreci için tarafların yeni bir yol haritası oluşturması gerektiğini söylemiştir.¹³⁹

İran'da Mart 2000'de reformistlerin seçim zaferinden cesaret alan dışişleri bakanı Albright, 17 Mart 2000'de başka bir konuşmasında İran'a yönelik bir takım yaptırımların hafifletilebileceğinin sinyallerini vermiş, sorunların çözümüne dair ortak bir platform oluşturulabileceğini ifade etmiştir. Tahran yönetimi ise atılan adımlardan memnuniyetini dile getirirken; Washington yönetiminden daha fazla adım atması talebinde bulunmuştur. Birleşmiş Milletler zirvesinde bir araya gelen taraflar konuya tekrar değinmiş dışişleri bakanı Albright ve Başkan Clinton Tahran yönetimine müzakere yönünde pozitif mesajlar iletmıştır (Clawson, 2009: 18-20).

Clinton döneminde gerek İran konusunda gerekse de dünya siyaseti içerisinde ortaya konulan uygulamalar esasen 'Çok Taraflı' dış politika çerçevesinde değerlendirilmektedir. Uluslararası hukuka önem veren, sorun dahilindeki tüm tarafların çıkarlarını gözeterek 'çok taraflı' politika özellikle İran konusunda da kendini göstermiş ve Clinton yönetimi ciddi inisiyatif alabileceği sinyalini vermiştir (Clawson, 2009: 19-20). Clinton sonrası yönetime gelen George W. Bush her ne kadar 2002'nin başlarına kadar Clinton dönemi politikalarını sürdürmeye çalışmışsa da 'tek taraflı' politikaya geçiş yaptığı gerekçesiyle kritik edilmiştir.

¹³⁹ Bkz: <http://iranprimer.usip.org/resource/clinton-administration>. 22.06.2015.

Henüz seçim döneminde ‘çok taraflı’ politik tutuma sıcak bakmadığını ifade eden George Bush, çok taraflı düzenlemelerle ülkesini bağlamak yerine, var olan düzenlemelerden kurtularak hareket özgürlüğünü genişletmek fikrini benimsemiştir (Kandemir, 2011: 122-151).

Bush yönetiminin ‘tek taraflı’ politik eğilimi 11 Eylül sonrasında daha da artmış; çok taraflılık politikası uluslararası siyasi ve hukuki meşruiyetin müttefiklerin de çıkarlarını gözettiği ve dolayısıyla hareket alanını kısıtladığı fikri üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede Dick Cheney, Donald Rumsfeld ve Paul Wolfowitz’in başını çektiği ve Condoliza Rice’nin kısmen dâhil edilebileceği şahin kanat ‘tek taraflı’ politikayı savunurken; Dışişleri Bakanı Colin Powell ise daha çok ‘çok taraflı’ politik duruşu benimsemiştir.¹⁴⁰ 11 Eylül ile birlikte ortaya konulan ‘küresel terör’ tehdidi Bush yönetimini çok taraflı bir tutum izlemeye itmiş; terörizme karşı başlatılan savaşın ilk aşamalarında uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde küresel bir mücadeleden yana tavır sergilenmiştir. Bu çerçevede, Tahran ve ABD hükümetleri için pragmatizm çerçevesinde ortak hareket alanları ortaya çıkmıştır.

Öncesinde özellikle 1953 CIA müdahalesi ve 1979 İran İslam Devrimi ile gölgelenen ilişkiler, 11 Eylül sonrasında gerek ABD gerekse de İran için uzun vadeli stratejik öneme sahip olan Afganistan üzerinden kısa vadeli de olsa işbirliği fırsatı yakalamıştır. Washington ve Tahran yönetimlerinin pragmatist tutumları ve Bush yönetiminin ‘teröre karşı küresel savaş’ hareketinin başlarında takındığı ‘çok taraflı’ politika ile Muhammed Hatemi yönetiminin ‘uygarlıklar arası diyalog’ politikasının katkısıyla geçici de olsa Afganistan özelinde ilişkilerde kriz dönemi yumuşamıştır.

1.1.2. İran’ın Afganistan’da ki Rolü

İran 1979 İslam Devrimi öncesinde ve sonrasında milli güvenliği açısından Afganistan’ı oldukça önemli bir noktada görmüştür. İran’ın son monarşik şahı Muhammed Rıza Pehlevi, Afganistan’da komünizmin yayılmasından duyduğu endişeyi dile getirmiş; çeşitli Afgan partilerine ekonomik ve askeri destekte bulunmuştur (Rubin ve Batmanglic, 2008: 8-15). Sonrasında kurulan İslam Cumhuriyeti de İslami Monarşi rejimi ile aynı kaygıları paylaşmış; İran’ın devrim lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni Afganistan’da Sovyet yayılmacılığına karşı çıkararak “velayet-e faghih” partisi aracılığı ile İslam devriminin yayılmasını desteklemiştir (Koepke, 2013: 10-19). Bu dönemde Afganistan’ın Şii uleması

¹⁴⁰ Bkz: <http://foreignpolicy.com/2013/09/03/applying-the-8-questions-of-the-powell-doctrine-to-syria/>. 02.07.2015.

yönetimde dinin rolüne dair oldukça ciddi tartışmalarda bulunmuş; Tahran yönetimi de Humeyni rejimini takip eden oluşumlara destek vermiştir. Bu çerçevede birçok Şii grup İran yönetimince oluşturulan ve Afganistan Hazara'da oldukça etkili olan Hezb-e Wahdat partisini desteklemiştir (Koepke, 2013: 10-19).

İran İslam Cumhuriyeti Afganistan'da kendisini 'haksızlığa uğramış' Şii kesimin savunucusu olarak görürken; Taliban'ın Hazara'daki uygulamalarından rahatsızlığını dile getirmiştir. Taliban'ın Ağustos 1998'de Hazara kentinde katliamda bulunması ve İran diplomatlarını öldürmesi ilişkileri oldukça düşük seviyelere çekmiş; provokasyon ve öldürmeye cevap olarak İran Afganistan sınırına asker yığmıştır (Koepke, 2013: 10-19). BM'nin devreye girmesiyle muhtemel bir savaşın önüne geçilmiştir. Taliban iktidarı döneminde İran-Afganistan ilişkileri bu şekilde seyrederken; sınırlı alanda da olsa etkinlik elde eden El-Kaide'nin ABD varlığına yönelik gerçekleştirdiği eylemler Kabil-Washington hattında gerilimi arttırmıştır. 7 Ağustos 1998 tarihinde Kenya ve Tanzanya Amerikan konsolosluklarına bombalı saldırı düzenlenmiş; 2000 yılında Aden körfezinde demirli USS Cole isimli Amerikan muhribine yönelik gerçekleştirilen saldırılar El-Kaide tarafından üstlenilmiştir (Nader, Scotten, Rahmani, Stewart, Mahnad, 2014: 8-20).

Bu gelişmeler üzerine ABD yönetimi geçmişte Sovyetlere karşı örgütlediği mücahit grupların kendisine karşıt hareket ettiklerini fark etmiş; böylece Afganistan'da ki Taliban'ın devrilmesi için çabalayan İran, Rusya ve Hindistan saflarına katılmıştır. 11 Eylül ile birlikte 'teröre karşı küresel savaş' retoriği üzerinden hareket eden ve bu çerçevede İran, Rusya ve Hindistan ile ortak hareket etme kararı alan Washington yönetimi, Taliban ve El-Kaide'yi yok etmek ve Afganistan'da yeni bir hükümet kurmak amacı ile işbirliği noktasında harekete geçmiştir. Süreç boyunca Pakistan oldukça sivrilirken; İran-ABD koalisyonu yalnızca Afganistan'da değil Tacikistan'da da kendini göstermiştir. İran diplomatik kaynaklarına göre, İran Devrim Muhafızları mensupları ve CIA birlikte hareket etmiş ve kuzey birliklerine ciddi destekte bulunuştur (Nader, Scotten, Rahmani, Stewart, Mahnad, 2014: 8-20)

Bu süreçte İran ve Rusya zaman zaman Başkan Burhaneddin Rabbani'yi daha güçlü kılmak ya da ABD, Birleşmiş Milletler ve Ahmed Şah Mesud'un istediği daha geniş tabanlı siyasi bir koalisyon kurma fikri arasında gidip gelmiştir. ABD'nin 2001 Afganistan müdahalesi ile Afganistan'da etkinliğini arttırma fırsatı yakalayan ve Taliban tehdidini hafifleten İran, Afganistan'da merkezi bir hükümeti savunmuştur. Güvenli ve istikrarlı bir Afgan hükümetini savunan İran, bu şekilde Taliban tehdidini sonsuza dek yok etmeyi ve kendisi için güvenli bir Afgan sınırı oluşturmayı hedeflemiştir. Afganistan'da meydana

gelecek muhtemel bir siyasi kargaşayı ya da güvenlik zafiyetini kendi güvenliği için de bir tehdit olarak ortaya koyan Tahran yönetimi, Afganistan'daki olası istikrarsızlığın ABD yönetiminin nüfuz alanını bölgede artabileceği endişesini taşımaktadır (Rubin ve Batmanglich, 2008: 8-15).

Bu çerçevede, ABD'nin desteği ile kurulan istikrarlı bir Karzai hükümetinden rahatsız olmayan İran yönetimi ABD yönetiminin askeri varlığı konusunda memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Esasen İran İslam Cumhuriyeti, özellikle de devrim sonrasında komşularında konuşlanmış ABD askeri birliklerine şüphe ile bakmış ve buradan hareketle Afganistan'daki ABD askeri birliklerini de nükleer faaliyetleri için bir tehdit olarak görmüştür. Bununla birlikte ABD yönetimini Afgan topraklarını İran karşıtı faaliyetleri desteklediği ve provoke ettiği noktasında suçlamıştır (Fitzgerald ve Vira, 2011: 3-10). Afganistan'da uzun vadeli ABD askeri varlığına karşı olan İran, ABD ve Afganistan stratejik ortaklığını sağlayan ve uzun vadede ABD askerlerinin çekilmesi sonrasında işbirliğini öngören anlaşmaya muhalefet etmiş; bu konuda Afgan parlamentosuna ve Karzai hükümetine rahatsızlığını direk olarak bildirmiştir.

Siyaseten etkinliğini bu şekilde arttırma çabası gösteren İran bir yandan da Afganistan'da yumuşak güç kullanarak varlığını sağlamlaştırma yoluna gitmiştir. Bu amaç doğrultusunda İran Afganistan'da bir taraftan ekonomik ve enerji altyapısı üzerinde çalışırken; bir taraftan da İran lehine olan okulları, cami ve medya merkezlerini desteklemiştir (Toscano, 2012: 4-7). Desteklenen bu merkezlerin birçoğu batı ve kuzey Afganistan'da ve Kabil'de olup; özellikle Tajik ve Hazara bölgeleri üzerinde önemle durulmuştur (Nader ve Laha, 2011: 7-15) Bu eylemler vasıtası ile İran Afganistan'da Şii etkinliğini arttırmaya çalışmış; Tahran yönetimi devrim ideolojisinin Afgan Şiileri üzerinde baskın faktör olması doğrultusunda hedef belirlemiştir. Bu çerçevede Afganistan'da birçok okul inşa edilmiş ve hepsi olmamakla birlikte birçoğunda devrim ideolojisi vurgusu yapılmıştır (Nader ve Laha, 2011: 1-7).

Bu noktadan da anlaşılaçağı üzere 11 Eylül sonrası Afganistan temelinde işbirliği fırsatı bulan ABD ve İran yönetimi, esasen bölgede 'soğuk savaş' vari bir mücadele noktasına gelmiştir. Yumuşak güç kullanımı noktasında siyasi ideoloji ihracı ile ABD karşısında etkinliğini Afganistan'da arttırmaya çalışan Tahran yönetimi, Kuzey kuvvetlerinin Karzai hükümetini savunması sürecinde oldukça etkin bir rol oynamıştır. İran'ın bu noktada ABD çıkarları lehine hareketi tamamen pragmatizm doğrultusunda değerlendirilmiş; özellikle İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin barışçı politikalarına vurgu yapılmıştır. Muhammed

Hatemi ‘‘uygarlıklar arası diyalog’’¹⁴¹ politikası çerçevesinde bir taraftan Suudi Arabistan gibi bölgesel güçlerle ilişkilerde tansiyonu düşürmeye çalışırken; diğer taraftan Avrupa Birliği ve ABD küresel güçleri ile normalleşme sürecine girmeyi hedeflemiş, Ortadoğu’ya devrim ihracı yapmak yerine küresel güçlerle ve komşularla işbirliği doğrultusunda eğilim göstermiştir.

Bu çerçevede İran’ın Afganistan’da ABD yönetimi ile sınırlı da olsa işbirliğine gitme fikri Hatemi’nin yeni yaklaşımı çerçevesinde şekillenmiş; ek olarak İran ve ABD yönetimlerinin Afganistan’da ki çıkarları onları birbirlerine yaklaştırmıştır.

1.1.3. Bonn Konferansı ve Afganistan’da Yeni Hükümet

Her iki tarafında Taliban’a karşı olması ve Afganistan’da istikrarlı ve güvenli bir hükümeti savunuyor olmaları dolayısıyla ortak noktalar bulan ABD ve İran yönetimleri uyuşturucu üretimi, sınır güvenliği ve mülteciler başlıkları altında çeşitli işbirliği fırsatları yakalamıştır. Taliban’ı devirmek amacıyla yapılan ‘‘Sonsuz Özgürlük Operasyonu’’nun ardından Afganistan’da geçici hükümeti seçmek ve ülkenin Taliban sonrası durumunu görüşmek üzere 2001 yılının Aralık ayında Almanya’da Bonn Konferansı düzenlenmiştir (Fields ve Ahmed, 2011: 5-7). Tahran ve Washington yönetimlerinin bu konferansta üzerinde anlaştıkları en önemli nokta Taliban ve El-Kaide’nin Afganistan’da yönetimden uzaklaştırılmasını sağlamak ve yönetimi bir daha ele geçirmelerini engellemek olmuştur. Ek olarak, Afganistan’da yapılacak olan seçimlerin tarihinin belirlenmesi ve kurulacak olan yeni hükümetle birlikte terörizme ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı mücadele edilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır.

Görüşmeler sırasında İran Afganistan’da geçici olarak kurulacak olan hükümetin başına 1992-1996 yılları arasında Afganistan’ın devlet başkanlığını yapmış Burhaneddin Rabbani’nin geçmesini istemiş; ancak ABD’nin Hamid Karzai’nin başkanlığını desteklemesi üzerine Karzai’nin başkanlığı onaylanmıştır.¹⁴² Almanya’da Afganistan üzerine yapılan Bonn

¹⁴¹ Muhammed Hatemi 1997-2005 tarihlerinde İran Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. İran İslam Cumhuriyet’nin beşinci Cumhurbaşkanı olarak, bu dönemde özellikle ‘‘uygarlıklar arası diyalog’’ politikası ile diktâ çekmiştir. 2001 yılı Hatemi’nin önerisi ile Uygarlıklar Arası Diyalog Yılı olarak ilan edilmiş; BM Genel Kurulu’nun 53. Toplantısında alınan kararlarla birlikte, devletler ve sivil toplum örgütlerinin söz konusu kararı destekleyici faaliyetlerde bulunmalarına ortam hazırlanacağı ifade edilmiştir. Söz konusu proje Asya, Afrika, Latin Amerika gibi birçok ülke ile diyalogun geliştirilmesine odaklanmıştır; Cumhurbaşkanı Hatemi bu dönemde özellikle ABD ile ilişkilerde uygarlıklar arası diyalog vurgusu yapmıştır.

¹⁴² Afganistan’ın Taliban sonrası ilk devlet başkanı olan Hamid Karzai, Paştun kökenli olup, 2001-2004 yıllarında halk desteğini almış olmakla birlikte; 2004 sonrasında yolsuzluktan, artan El-Kaide faaliyetlerine uzanan bir dizi gerekçeyle taraftarları azalmıştır. 2009 yılında bir kez daha devlet başkanlığına seçilen Karzai, 14 Haziran 2014 tarihine dek bu görevi yürütmüş; sonrasında Eşref Gani Ahmadzai’ye devretmiştir.

Konferansında Washington ve Tahran temsilcileri James Dobbins ve Javad Zarif açılan tüm konu başlıklarında işbirliği çerçevesinde hareket etmişlerdir. Konferans boyunca James Dobbins bir yandan Afganistan üzerine anlaşmaya çalışırken bir taraftan da İran ile ortak hareket etme konusunda ABD parlamentosunda Colin Powel'in da desteği ile konservatiflere çeşitli brifingler vermiştir. Tahran tarafında ise Javad Zarif, İran İslam Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin reformist yaklaşımını benimsemiş ve ülkedeki ABD muhalifleri ile girilen işbirliğini kritik etme durumunda kalmış ve Washington yönetimi ile girilen Afganistan işbirliğinin genişletilmek istendiğini ifade etmiştir (Fields ve Ahmed, 2011: 16-20).

Javad Zarif'in iş birliğinin Afganistan ile sınırlı kalmayacağını ifade etmesi göstermektedir ki; Tahran yönetimi ABD ile girilen bu ortaklığı farklı boyutlara taşımak ve genişletmek istemektedir. Bu çerçevede James Dobbins de Tahran yönetiminin Afganistan'da milli bir ordu oluşturma konusunda işbirliğine hazır olduklarını ilettiklerini belirtmiştir (Fields ve Ahmed, 2011: 16-20). Tahran yönetimi Afganistan güvenlik güçlerinin yeniden oluşturulması konusunda işbirliği talebini iletirken bu talebin Pakistan için de geçerli olabileceğini belirtmiş bu şekilde bir yandan Pakistan'da ki güvenlik güçlerinde ABD etkisini azaltmaya çalışırken; bir yandan da ABD ile iş birliği alanlarını genişletme fırsatını yakalamayı amaçlamıştır (Omidi, 2013: 2-7).

Muhammed Hatemi her ne kadar işbirliğini artabileceğine dair hedefler belirlese de Bush yönetimi işbirliğinin genişletilmesi yönündeki teklifleri reddetmiştir. Bu dönemde Tahran yönetimi özellikle, Afganistan'da ABD muhalifi gruplara destek, İslamcı lider Gulbittin Hikmetyar'ın korunması, Herat bölgesinde nüfuz alanını genişletme çabaları ve El-Kaide mensuplarını mülteci olarak kabul edilmesi noktalarında suçlanmıştır (Omidi, 2013: 2-7).

İran'a yöneltilen bu suçlamalar göstermiştir ki Washington yönetimi Muhammed Hatemi ile uzun vadeli bir iş birliğine yanaşmayacaktır. 29 Ocak 2002'de Başkan Bush'un ulusa sesleniş konuşmasında İran, Kuzey Kore ve Irak'ı 'Axis Of Evil-Şer Eksenini' olarak göstermesi ve bu ülkelerden kaynaklanabilecek kitle imha silahları ve terör tehdidine vurgu yapmasıyla Tahran-Washington hattı tekrar gerilimli günlerine dönmüştür. Barack Obama dönemine uzanan süreçte, her ne kadar Afganistan'da terörün bitirileceğine dair hedefler ortaya konulmuş olsa da geline süreçte Afganistan gerek Amerika'nın bölgedeki etkinliği gerekse de Afganistan'ın istikrarı noktasında beklenen sonuçları doğurmamış; El Kaide ve Taliban özellikle Pakistan'da etkinliğini daha da arttırmıştır. Bu doğrultuda harekâtın

beklenen sonuçları vermemesi, tam tersi Amerikan yönetimine diplomasi, güvenlik ve ekonomi alanlarında yeni yükler getirmesi dolayısı ile Barack Obama dönemine girilirken ilk hedef olarak Afganistan'ın istikrara kavuşturulması ortaya konmuştur.

Yeni dönemde Afganistan'ı güvenlik, ekonomi ve diplomasi noktasında yeniden inşa etmeyi hedefleyen ve bunun Obama Doktrinde ortaya konan araçlarla yapılacağını ifade eden Obama yönetimi; İran ile Afganistan üzerinden yürütülen rekabet noktasında da önceki döneme nazaran daha yumuşak olmakla birlikte rekabet noktalarını koruma noktasında hareket etmiştir.

1.2.Başkan Obama Dönemi Afganistan Politikası

Değişim sloganı çerçevesinde geliştirilen ve Obama Doktrini ile formüle edilen yeni dönem dış politikasının öncelikli konularından biri Afganistan olmuştur. Özellikle George W. Bush döneminde ortaya konan uygulamalarla birlikte dünyada askeri müdahaleler ve sivil ölümleri ile anılan Amerikan politikaları, Barack Obama dönemi ile birlikte tekrar masaya yatırılmış; ve teröre karşı küresel savaş politikasının ilk hedefi olan Afganistan Obama Doktrini çerçevesinde ele alınmıştır. Bu noktada askeri seçenekleri en aza indirmeyi ve yumuşak güç unsurlarını ön plana çıkarmayı hedefleyen Obama yönetimi, öncelikli olarak Afganistan'da istikrar ve güvenin tesisine odaklanmış; ideolojik hedeflerden uzak pragmatist dış politika yaklaşımı ile Afganistan'ı ele almıştır.

Afganistan'da süreç boyunca atılacak adımlar bu şekilde formüle edilirken; İran ile Afganistan özelinde ortaya çıkan bölgesel rekabet unsurları varlığını korumakla birlikte, gerek Amerikan gerekse de İran yönetimlerinin iç ve dış politika dinamiklerinin gerektirmesi dolayısı ile daha yumuşak bir zeminde ele alınmıştır. Bu bölümle birlikte Başkan Obama dönemi Afganistan politikası ele alınacak; İran ile Afganistan özelinde olası rekabet unsurları kritik edilecektir.

1.2.1. AF-PAK Stratejisi ve Afganistan Seçimleri

Başkan Obama göreve gelişi sonrasında önemle üzerinde durduğu Afganistan'ın istikrarı ve güvenliği konusunda esas olarak geçmişte yapılan hataların tekrarlanmayacağını Afganistan konusunda da bölgedeki diğer ülkeler konusunda olduğu gibi işbirliği içerisinde hareket edileceğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda 1 Aralık 2009'da ABD Harp Okulu'nda yaptığı konuşmasında AFPAK Stratejisini (Morelli ve Belkin, 2009: 13-14) açıklayan ve ABD kuvvetlerinin Temmuz 2011'den itibaren çekileceğini ifade eden Başkan Obama, bu

şekilde Afganistan’da güvenlik sorumluluğunun Afgan güvenlik birimlerine devredileceğini vurgulamıştır (Morelli ve Belkin, 2009: 13-14). Obama doktrini çerçevesinde ortaya konan ‘‘akıllı güç’’ yaklaşımının yansıması olarak değerlendirilebilecek olan AF-PAK Stratejisi esas olarak; Afganistan’a demokrasi getirmek ve ulus devleti yeniden inşa etmek gibi ilkelerden ziyade, Afgan güvenlik kuvvetlerinin teşkilatlandırılmasının hızlandırılması, terörizmle mücadele, savunma ve içişleri bakanlıkları çerçevesinde Afgan hükümetinin etkinliğinin artırılmasını öngörmüştür. Bununla birlikte Afganistan’da sorunların çözümünde bölgesel ve yerel ittifaklara öncelik verilmesinin yanı sıra Taliban ile uzlaşma çabaları başlıkları öne çıkartılmıştır.

Temeli 2003 yılında onaylanan NATO-ISAF’ın Afganistan Harekât Planına¹⁴³ dayanan AF-PAK Stratejisi, ifade edilen ilkeler doğrultusunda esas olarak şu hedefleri öngörmüştür (Khan, 2010: 11-15)

- Öncelikli olarak Afgan güvenlik kuvvetlerinin gerekli destek sağlanarak terörizm ve ayaklanma ile mücadele edebilir hale getirilmesi,
- Afganistan ve Pakistan’daki terör örgütlerinin etkinliklerinin sıfırlanması,
- Bu hedef doğrultusunda gerek Afganistan gerekse de Pakistan’da siyaseten dönüşüm sürecinin ve istikrarlı bir hükümetin desteklenmesi,
- Afgan ve Pakistan hükümetlerinin iç güvenliği ve denetimi sağlayabilecek kapasiteye erişimi için gerekli desteğin sağlanması,
- Öngörülen bu hedefler için bölgesel ittifaka önem verilmesi ve uluslararası aktörlerin desteğinin ve BM’nin liderlik etmesinin sağlanması.
- Gerek Afganistan gerekse de Pakistan’da siyasal istikrarın sağlanması doğrultusunda, silahlarını bırakarak politik sürece katılan ve El-Kaideyi reddeden Taliban’ın yeniden kazanılması için Afganların liderliğinde yapılması öngörülen çalışmaları desteklemek.

Temelde bu adımları ortaya koyan AF-PAK Stratejisi, güvenlik başlığı altında sorumluluğun Afgan kuvvetlerine bırakılması noktasında esas olarak; ISAF Komutanlığı, Afgan Güvenlik kuvvetleri, UNAMA¹⁴⁴ ve diğer aktörlerle yeni strateji ortaya koymayı öngörmüştür. Belirlenen merkezleri öncelikle terörizmden temizleyerek ele geçirme, Afgan güvenlik kuvvetleri ile birlikte bu bölgelere yerleşme sonrasında sivil aktörlerle birlikte

¹⁴³Bkz: https://www.whitehouse.gov/assets/documents/Afghanistan-Pakistan_White_Paper.pdf. 22.06.2015.

¹⁴⁴Bkz: http://unama.unmissions.org/portals/UNAMA/Documents/UNAMA%20POC%202011%20Report_Final_Feb%202012.pdf. 22.06.2015.

yeniden inşa ve kalkınma sürecini tamamlama ve son olarak güvenlik sorumluluğunun tamamen devredilmesini sağlama aşamaları öngörülmüştür.¹⁴⁵ “*Temizle, Koru, İnşa Et*” ilkeleri doğrultusunda formüle edilen süreçle birlikte AF-PAK Stratejisi kapsamında takviye kuvvetlerin 2010 yılı bitimine dek Afganistan’a geçişi öngörülmüştür (Khan, 2010: 11-12). NATO’da tartışılarak belirlenecek olan geçiş bölgelerindeki süreç Afgan hükümetinin onayı sonrasında uygulamaya konulabilecek.

Geçiş sürecinin ilk aşaması 22 Mart 2011 tarihinde açıklanmış; bu geçişle birlikte Afgan nüfusunun %23’ünün geçiş sürecine dâhil edilmesi öngörülmüş; 27 Kasım 2011 tarihinde açıklanan ikinci aşamada ise Afgan nüfusunun %50’sinin geçiş sürecine dahil edilmesi hedeflenmiştir (Fair, 2010: 5-6). 2010-2011 yıllarında atılan bu adımlar istenen etkiyi doğurmamıştır. Güvenlik çerçevesinde atılan bu adımların yanı sıra Afganistan’da sivil yapılanma konusunda da adımlar atılması gerektiğini ifade eden Obama yönetimi; yerel düzeyde temel alt yapının tesis edilmesi, ekonominin uyuşturucu tekelinden kurtarılması, bölge halkına alternatif gelir kaynaklarının sağlanması hedefleri ortaya konmuştur.

Dışişleri Bakanı Hillary Clinton 70 ülke ile Afganistan’a 2015 yılına kadar yaklaşık 16 milyar dolar yardım yapılması yönünde görüşmelerde bulunmuş; bu doğrultuda 2009-2010 mali yılında Afganistan’da tarım sektörüne yapılan desteğin oranı 2,6 milyar dolar olarak ortaya konmuştur (Fair, 2010: 13-14).¹⁴⁶ AF-PAK Stratejisi ve çeşitli güvenlik anlayışlarına rağmen Afganistan’da istikrarı sağlama hedefi gerçekleştirilemezken; müzakere önerisine rağmen Taliban bölgede faaliyetlerini arttırmıştır.

BM raporuna göre sivil kaybın en fazla olduğu yıl olan 2014’e¹⁴⁷ uzanan süreçte, 15 Nisan 2012’de Kabil başta olmak üzere, Logar, Celalabad ve Paktia bölgelerinde devlet daireleri, yabancı temsilcilikler ve havaalanları hedef alınmıştır. 2012 Şubat ayında Afganistan İçişleri Bakanlığında danışmanlık görevi yapan iki yabancı uyruklunun bakanlık binasında öldürülmesi, 2013 tarihlerinde Afganistan’ın Milli Savunma Bakanlığı’nın saldırılara uğraması¹⁴⁸ bölgede hedeflenen adımların ne boyutta uygulanabildiğini tartışmalı hale getirmiştir. Güvenlik ve istikrarı sağlama noktasında istediği etkinliği sağlayamayan Amerikan yönetimi, siyasi istikrar hedefi doğrultusunda ise yapılacak olan seçimlere vurgu

¹⁴⁵Bkz:

http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2010_10/2010_10_D34F22C9AE854B7FAA0BB409A21C90D3_101014-transition-background.pdf. 22.06.2015.

¹⁴⁶Bkz: http://www.defense.gov/pubs/pdfs/Report_Final_SecDef_04_26_10.pdf. 22.06.2015.

¹⁴⁷Bkz: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/afganistanin-en-kanli-yili-2014>. 22.06.2015.

¹⁴⁸Bkz: <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-21724059>. 22.06.2015.

yapmış; seçimlerde belirli isimlere değil adil ve meşru bir seçim sürecinin işlemesine odaklanmıştır.¹⁴⁹ Herhangi bir isim üzerinde yoğunlaşmamakla birlikte Amerikan yönetimi Eşref Gani Ahmadzai ismine sempati duymaktadır.

Washington yönetiminin Eşref Gani Ahmadzai sempatisi esas olarak Karzai yönetiminin bölgesel, etnik ya da mezhepsel farklılıklar ile oluşturduğu politikasının yerini; Afgan kimliğini ön plana çıkarmayı tercih eden Gani politikalarına bırakması gerektiği yönündeki görüşü etkili olmaktadır. AF-PAK Stratejisi kapsamında kurumsallaşma ve meşruiyet temelinde bir seçim arzuladıklarını ifade eden Obama yönetimi, AF-PAK Özel Temsilcisi Richard Holbrooke'u önce Pakistan'a ardından da Kabil'e göndermiş; bu şekilde seçim sürecini bölgesel etkileri noktasında da değerlendirmeye almıştır. Bununla birlikte Karzai hükümetinin Taliban ile gizli görüşmeler yürüttüğünün ortaya çıkması ve Taliban'a yakın 65 ismin Bagram cezaevinden serbest bırakılması karşılıklı güveni zedeleyici adımlar olmuştur.¹⁵⁰

Bu adımlar sonrasında ABD Senatosu'nda Afganistan'a yapılması öngörülen yardımların kesilebileceği yönünde tartışmalar yapılmış; 2014 sonrasında ABD'nin asker bulundurmasını sağlayacak anlaşmanın Karzai hükümeti ile yapılamayacağı anlaşılmıştır. Seçim sonrasında 21 Eylül 2014 tarihi ile birlikte Eşref Gani Ahmadzai Afganistan'ın yeni Cumhurbaşkanı olurken; Amerikan yönetimi başta güvenlik anlaşmaları olmak üzere birçok başlıkta yeni yönetimle uyumlu olacaklarına dair umutlu olduklarını dile getirmiştir.

1.2.2. Afganistan'da İran Etkinliği

Afganistan'ı doğal etki alanı olarak gören İran, 2003 yılında George W. Bush yönetimi ile Taliban tehdidi noktasında işbirliği yapmış; fakat 'şer eksen' çıkışı ile birlikte Afganistan ABD ve İran yönetimleri için kısa süren bir işbirliği noktası olarak kalmıştır. 'Şer eksen' retoriği üzerinden gerilen ilişkiler sonrasında, İran yönetimi Afganistan ile bağlarını koparmamış; tam tersine Amerikan yönetiminin 'çevreleme' politikası üzerinden hareket ettiği düşüncesi ile gerek güvenlik gerekse de diplomatik olarak müdahil olma yollarını genişletmiştir. Afganistan'a yüklü mali yardımlar, yerel olarak kendisine yakın aktörleri destekleme, basın kuruluşları-yayın organları yolu ile propaganda etkinliğini artırma ve güvenlik alanında çeşitli anlaşmalar yapma doğrultusunda çeşitli politikalar ortaya konmuştur.

¹⁴⁹ İlgili Konuşma İçin Bkz: http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-on-the-recent-elections-in-Afghanistan/. 15 Nisan 2015.

¹⁵⁰ Bkz: http://www.nytimes.com/2014/02/14/world/asia/afghanistan-releases-prisoners-over-us-objections.html?_r=0. 22.06.2015.

Başkan Obama dönemine gelindiğinde ise başta nükleer faaliyetleri konusunda tutumunu yumuşatması dolayısı ile Afganistan'da ortak menfaatlere sahip olan ABD ve İran yönetimlerinin tekrar işbirliğine yönelip yönelmeyeceği tartışma konusu olmuştur.

Çeşitli işbirliği fırsatları bulunmakla birlikte Tahran yönetimi George W. Bush döneminde olduğu gibi Afganistan'daki Amerikan askeri varlığından duyduğu rahatsızlığı bu dönemde de dile getirmiştir. Bu doğrultuda 2013 yılında İran'da Hasan Ruhani Cumhurbaşkanlığı ile birlikte, "kardeş ülke" olarak nitelenen Afganistan ile bağları kuvvetlendirmek adına güvenlik, istihbarat ve ekonomi alanlarında stratejik işbirliği anlaşması imzalamıştır (Shelala, Cordesman, Kasting, 2013: 3-10). Washington yönetimi ve Afganistan arasında imzalanması olası bir 'Stratejik Ortaklık Anlaşması'ndan rahatsızlık duyulacağını ifade eden İran yönetimi, Karzai döneminde Afganistan-ABD işbirliğini engelleyebilse de, Eylül 2014 ile birlikte göreve gelen Eşref Gani Ahmadzai ile birlikte söz konusu anlaşmalar imzalanmıştır.¹⁵¹ Karzai döneminde İran'ın gerek Karzai hükümetini gerekse de Taliban milislerini desteklediği ABD yönetimi tarafından ifade edilmiştir.

Bu doğrultuda Pentagon Sözcüsü Geoff Morrell İran'ın Taliban savaşçılarına düşük fakat sürekli bir destek sağladığını iddia etmiş (Shelala, Cordesman, Kasting, 2013: 3-10), bu iddialar gerek Karzai gerekse de Tahran yönetimleri tarafından reddedilmiştir. Her ne kadar Taliban'ın desteklendiği yönündeki iddialar reddedilse de resmi düzeyde olmamakla birlikte İran yönetimi yerel bir unsur olarak Taliban gerçeğini kabul etmekte ve bu doğrultuda Taliban'ın Afganistan'da öngörülen sürece dâhil edilmesini savunmaktadır (Shelala, Cordesman, Kasting, 2013: 3-10). Taliban ile müzakereye Afganistan istikrarı noktasında sıcak bakan İran yönetimi, uzun vadede ise olası bir Taliban yönetiminin bölgesel rakipleri olan Pakistan ve Suudi Arabistan'ı kuvvetlendireceğinin farkında olup bu doğrultuda temkinli hareket etmektedir.

Bu noktada Afganistan'da geçiş sürecinin işleyiş takviminin açıklanması ile birlikte; koalisyon güçlerinin çekilmesine karşı önemli ölçüdeki ABD askeri varlığı Tahran yönetiminin Afganistan politikasını şekillendirmesinde oldukça etkili olmuştur. Bununla birlikte bölgede olası bir ayaklanmanın İran sınırına yakın yerlerde istikrarsızlık yaratması, barış görüşmeleri sonrasında Taliban'ın etkin hale gelmesi ve gelişen uyuşturucu endüstrisi başlıkları altında gelişmeler kritik edilmiş; Tahran'ın Afganistan politikası bu doğrultuda ele alınmıştır. Basra Körfezi, Afganistan, Orta Asya, Hindistan ve Çin'i kapsayan bölgede

¹⁵¹ Bkz: <http://www.nytimes.com/2014/09/22/world/asia/afghan-presidential-election.html? r=0>. 03.07.2015.

diplomatik ve ekonomik çerçevede önemli bir aktör olma hedefi ile hareket eden İran yönetimi, bu doğrultuda bölge Şii'leri ile iyi ilişkiler kurmuş; Afganistan'da Hazaralar ile ilişkilerini kuvvetlendirmiştir (Koepke, 2013: 10-19).

Afganistan'da kültürel ve ideolojik olarak sağlam bir etki alanı yaratmayı hedefleyen İran; Afganistan'da ki Şii gruplara ait dini okulları ve medya kuruluşlarını finanse etme ve Şii Hazaralar üzerinde etkili olan Ayetullah Muhammed Asif Muhsini ile iyi ilişkiler kurma doğrultusunda hareket etmiştir (Shelala, Kasting, Cordesman, 2013: 3-10). Afganistan'da öngörülen hedeflerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda İran yönetimi yumuşak güç unsurları üzerinde önemle durmuştur. Bu doğrultuda Afganistan Yatırım Destekleme Ajansı'nın yayınladığı rapora göre İran Afganistan'a doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapan ülkeler arasında yedinci sıradadır (Shelala, Kasting, Cordesman, 2013:3-10). Ekonomik yardımların yanı sıra George W. Bush döneminde de önemle üzerinde durulan altyapının desteklenmesi, eğitim ve sağlık projelerinin hayata geçirilmesi gibi konular 2015'e uzanan süreçte üzerinde durulmaya devam edilen konular olmuştur. İran yumuşak gücünün etkin olduğu Herat Bölgesi sınır ötesi iletişimin sağlanması ve yerel yöneticiler üzerinden siyasi etki sağlanması noktasında etkin olmuştur.

Afganistan'da etkinlik kurma doğrultusunda medya kanallarından da faydalanan Tahran yönetimi bu doğrultuda Afganistan'da 6 televizyon kanalını ve 21 radyo istasyonunu desteklemektedir (Scotten vd, 2014: 8-20). Genel olarak NATO ve ABD karşıtı yayınlarla dikkat çeken medya kuruluşlarının yanı sıra İmam Humeyni Dayanışma Komitesi aracılığı ile İran siyasi-ideolojik açıdan savunulurken; Kabil'in batısında kurulan ve İran tarafından finanse edilen üniversitede İran'ın İslam yorumu doğrultusunda eğitim verilmektedir (Koepke, 2013: 10-19). George W. Bush döneminde Barack Obama dönemine uzanan süreçte kaydedilen gelişmeler göstermektedir ki Afganistan ABD ve İran yönetimleri için bölgesel rekabet unsuru olma niteliğini korumaktadır. Özellikle Barack Obama dönemi ile birlikte söylemin de yumuşaması nedeniyle Taliban yönetimine karşı oluşturulacak ittifak doğrultusunda çeşitli işbirliği fırsatlarına sahip olan taraflar, gerek bölgesel gerekse de uluslararası politika doğrultusunda pragmatist olarak hareket etmekte; işbirliği kısıtlı unsurlar üzerinden sağlanmaktadır.

Amerikan yönetimi Afganistan özelinde birebir İran yönetimi ile rekabet etmemekle birlikte 'akıllı güç' politikası doğrultusunda bölgesel ve uluslararası aktörlerle birlikte Afganistan'da ve bölgede etkinliğini artırma temelinde hareket etmektedir. Dolayısı ile İran'ın etkisini azaltma yoluna giderken; özellikle Afganistan'ın yeniden inşası, ekonomik

olarak desteklenmesi gibi unsurlar doğrultusunda Afganistan’da etkinlik gösteren İran yönetimi ise, hâlihazırda iyi olan ABD ile ilişkilerin bozulması ihtimalini de masada tutarak temkinli hareket etmektedir.

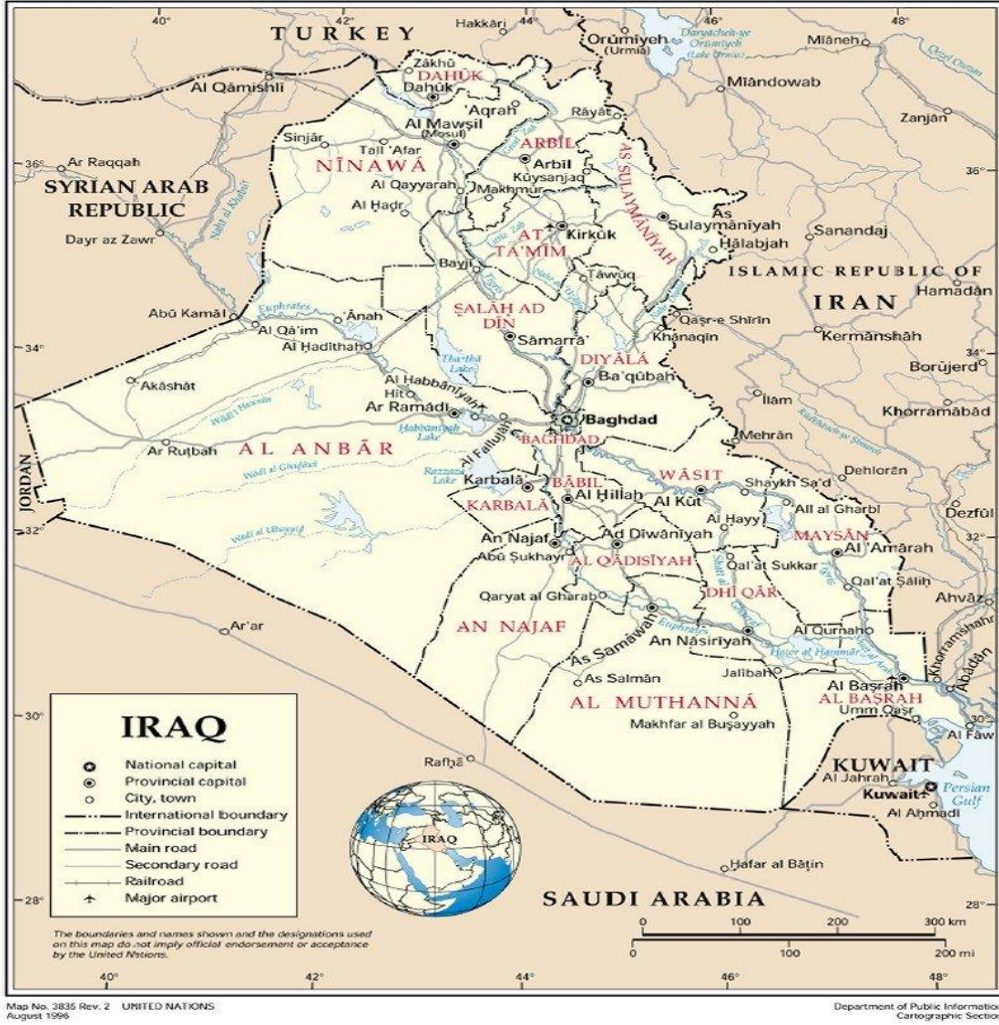
2. BÖLGESEL REKABET NOKTASI OLARAK IRAK

Orta Asya ile Akdeniz arasında bir geçiş bölgesinde bulunan Irak, Fırat ve Dicle havzalarını kontrol altında tutmakta; Basra Körfezi’nin önemli petrol kaynaklarını bünyesinde barındırmaktadır. Dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip Körfez Bölgesi’ndeki üç ülkeden biri olan Irak, gerek bölgesel gerekse de ulusal aktörler açısından oldukça kilit bir noktada bulunmakta ve dolayısı ile önemli bölgesel rekabet noktalarından biri haline gelmektedir. Bu doğrultuda ABD yönetiminin George H. W. Bush dönemi ile birlikte İran karşısında dengeleyici güç olması için desteklenen Irak, sonrasında Irak’ın Kuveyt’e saldırması ile Amerikan yönetimi için tehdit boyutunda değerlendirilmiştir. Başkan Clinton ile birlikte İran’ı da içerisine alarak ‘çifte kuşatma’ stratejisinin parçası haline gelen Irak, George W. Bush döneminde kitle imha silahları ve terörizmle mücadele temelinde ele alınmıştır.

Saddam Hüseyin’in devrilmesi sonrasında ise beklenenin aksine siyasi ve güvenlik noktasında istikrarı sağlamada yetersiz kalınmış; böylece bölgede ve Irak’ta aktörlerin etkinlik yarışları daha da belirgin hale gelmiştir. George W. Bush döneminde söz konusu tehditlerle birlikte gerçekleştirilen Irak müdahalesi ile birlikte Amerikan yönetiminin beklentilerinin aksine İran yönetiminin Irak’ta etkinliği artmış; Başkan Bush yönetimi İran İslam Cumhuriyeti ile Irak konusunda masaya oturmak durumunda kalmıştır.

Irak konusundaki gelişmelerin Barack Obama dönemine devredilmesi ile birlikte, başta Amerikan askerinin çekilmesi olmak üzere bir dizi konuda atılacak adımlar ortaya konulmuş; ve esas olarak bölgesel ve uluslararası aktörlerle işbirliği doğrultusunda hareket edileceği vurgulanmıştır. İran yönetimi ise bu süreçte esas olarak Şii etkinliğine ve bölgesel avantajlarına vurgu yaparak Irak’ta etkinliğini arttırma noktasında hareket etmiştir. Bu bölümle birlikte ABD’nin George W. Bush döneminden Barack Obama dönemine uzanan Irak politikası ve İran ile Irak özelinde olası işbirliği ve rekabet noktaları analiz edilecektir.

Harita 6: Irak Genel¹⁵²

2.1. George W. Bush Dönemi Irak Politikası ve İran

2.1.1. Irak Harekâtı ve İran

Afganistan müdahalesi sonrası ‘terörizm ile küresel mücadele’ çerçevesinde Bush yönetimi Irak’ı ele almıştır. Kitle imha silahları barındırdığı gerekçesiyle Uluslararası platformda Irak harekâtını savunan Washington ve Birleşik Krallık önderliğinde Çokuluslu Koalisyon Kuvvetlerinin Irak’a girmesiyle 20 Mart 2003’te harekât başlamıştır. 2 Mayıs 2003 günü savaşın sona erdiği ilan edilirken; Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin devrilmiş, pek

¹⁵² Harita için Bkz: <http://www.un.org/Depts/Cartographic/map/profile/iraq.pdf>. Erişim Tarihi: 20 Mart 2015.

çok etnik grup ise yeni yönetimde olma hesapları yapmaya başlamıştır. Savaşın sona ermesine rağmen Ocak 2004 itibariyle kayıpları giderek artan Washington yönetimi örgütlü olmadan sürdürülen kısmi çatışmalar ve gerilla saldırılarının da etkisi ile savaş zamanına nazaran çok daha fazla kayıp vermeye başlamıştır. 2002 sonlarından itibaren dünya kamuoyunda gerek meşruiyeti gerekse de verilen sivil kaybı açısından sıkça tartışılan Irak hareketi özellikle kitle imha silahlarının aslında olmadığı ortaya çıktığında Bush yönetimini hayli zora sokmuş; hareket sonrasında İran yönetimi Irak üzerinde oldukça etkin olma fırsatını yakalamıştır.

Bu noktada işgal sonrası Irak'ın istikrar ve güvenliği ABD yönetimini zora sokmuş ve bölge ülkeleriyle işbirliği fikri birçok kesim tarafından dillendirilmeye başlanmıştır. Özellikle İran gerek Şii nüfusu gerekse de bölgede etkin oluşu nedeniyle Washington yönetiminin İran ile Irak'ı görüşmesini gerekli kılmıştır. Bush yönetimi her ne kadar 'şer eksenli' çıkışı ile ipleri kopma noktasına getirmiş olsa da Irak'ta ki durum İran'ın müzakere konusunda elini kuvvetlendirmiştir. Esasen Afganistan'da işbirliği ile Taliban'ın devrilmiş olması ve Irak'ta Saddam'ın devrilmesi kendisine yönelik tehdit noktalarının yok edildiği anlamına gelse de; İran geline nokta 'çevreleme' politikası ile karşı karşıya olduğu izlenimine kapılmıştır. Afganistan ve Irak işgalleri ile birlikte İran'ın doğu ve batı sınırına dayanan ABD üsleri; özellikle nükleer krizin de patlak vermesiyle İran için daha anlamlı hale gelmiştir.

Özellikle Afganistan işgali ve sonrasında yapılan görüşmelerde ABD ile ortak hareket eden İran yönetiminin sonrasında kendisinin de 'şer eksenli' listesine alınmasıyla birlikte güvenlik kaygıları daha da artmıştır. Irak devlet başkanı Saddam Hüseyin'in İran ve Kuzey Kore'ye dönük olarak bir mesaj şeklinde yorumlanırken; ABD Irak'ta ki Saddam rejiminden sonra bölge ülkelerinin İsrail ile iyi anlaşılan yönetimlere ihtiyacı olduğunu vurgulayarak; temelde şu noktalara değinmiştir: (Baker, 2002: 10-11)

- Irak'ın bölgesel entegrasyonunun sağlanması, özellikle komşularla olan ilişkilerinin geliştirilmesi,
- Saddam sonrası Irak'ta demokrasi ve insan haklarının tesisi, serbest ve adil ekonomik hayatın düzenlenmesi temelinde yeni kurulacak yönetimin desteklenmesi,
- ABD'nin Saddam sonrası Irak'ta "de-facto" yönetim kurmayacağının halka anlatılması,
- Uluslararası organizasyonlarla işbirliği çerçevesinde Irak'ta barışın ve güvenliğin tesisi için gerekli adımların atılması öngörülmektedir.

İran ABD'nin Irak işgaline bu açıdan bakarken; ABD ise İran'ın Şii nüfusunu kullanarak Irak'ta etkili olma çabalarından rahatsız olmakta; Irak'ta oluşan boşluğu İran İslam Cumhuriyeti ile arası iyi olan Şii gruplar tarafından doldurulmasına ve El-Kaide mensuplarına ev sahipliği yapıldığı noktalarına vurgu yapmaktadır (Şahin ve Taştekin, 2006: 384-400).

İran güvenlik endişesi içerisinde ABD ile ilişkilerini normalleştirme yönünde hareket ederken; ABD'ye aralarındaki tüm sorunları içeren bir çözüm paketi sunduğu iddia edilmiştir. İran kendisinin böyle bir öneri sunmadığını tam tersine ABD'den öneri geldiğini ve kendilerinin yanıt verdiğini ifade eden Tahran yönetimi ile ABD arasında 'büyük pazarlık' sürecine giden yolda hazırlık niteliğinde olan müzakere önerisi iddialara göre Hatemi döneminde hazırlanmış ve sadece beş altı kişilik bir grubun bileceği şekilde saklı tutulmuştur.¹⁵³ ABD tarafını şaşırtan önerilerin bulunduğu iddia edilen müzakere önerisi; 'karşılıklı saygıyı' öngören bir süreç dâhilinde, Hamas ve İslami Cihad'a yönelik desteği sonlandırmayı ve İsrail'e saldırmamaları konusunda bu grupları baskı altında tutmayı, Hizbullahı silahsızlandırmayı ve siyasi bir partiye dönüşmesinin desteklenmesini içermektedir.¹⁵⁴

Bu önerilerle sınırlı kalmayan müzakere paketinde İran tarafı ABD'ye nükleer güvence vermeyi, ek protokolü imzalamayı, Irak konusunda işbirliği yapmaya hazır olduğunu ve Beyrut deklarasyonunun onaylanacağını belirtirken; bunlara karşılık olarak Irak'ta konuşlanmış olan Halkın Mücahitleri Örgütünün tasfiye edilmesi, şer eksenli listesinden çıkartılmak, ABD ile kronik hale gelen düşmanlığa son verilmesi, İran'ın nükleer enerjiye erişim hakkının tanınması ve İran'ın bölgedeki güvenliğine ve bu yöndeki çıkarlarına saygı duyulması taleplerinde bulunulmuştur (Leverett ve Leverett, 2008: 4-6).

Talepler ve vaatler bu şekilde sıralanırken; iddiaya göre bu girişim dönemin neo-con yöneticileri Rumsfeld ve Cheney tarafından 'biz şeytanla müzakere etmeyiz' sözleriyle başlamadan bitirilmiştir (Ekinci, 2009:358-361). İran ile kalıcı bir işbirliği ve bölgesel barışın tesisi konusunda kaçırılan fırsatın ardından ABD savaş sonrası Irak'ta Şiilerin baskın olduğu bir yönetimle karşı karşıya kalmıştır. Esasen Irak halkı Saddam sonrası boşluğu diplomasi ve liberalizm ile doldurmak yerine eski rejimin kavimler arasında yarattığı adaletsiz düzenlemeyi

¹⁵³ Bkz: http://legacy.armscontrol.org/pdf/2003_Spring_Iran_Proposal.pdf.
<http://iraniansforum.com/index.php/factbook/479-irans-2003-grand-bargain-offer-and-trita-parsis-role>.
05.07.2015.

¹⁵⁴ Bkz: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/03/iran-nuclear-weapons>. 05.07.2015.

değiştirme yoluna gitmiş, başka bir deyişle bir önceki rejimle aynı mantık üzerinden hareket edilmiştir.

Bu çerçevede hem Saddam'ın olmadığı hem de Şiilerin etkin olduğu bir yönetimle komşu olan İran ile müzakereler ABD yönetimi için her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Özellikle Demokratların Kongre seçimlerinden zaferle çıkmasının ardından çıkartılan Irak Çalışma Grubu Raporunda Irak'ta güvenliğin sağlanması ve kaosu sonlandırılması için İran ve Suriye ile işbirliğine vurgu yapılmıştır (Baker ve Hamilton, 2006: 4-11).

2.1.2. İran ile Müzakere Süreci

Nükleer kriz dolayısıyla kısır döngü çerçevesinde devam eden ABD-İran müzakereleri Irak konusundaki gelişmeleri de yavaşlatmış ve müzakerelerin başlama süreci bir yılı aşkın süre almıştır. Washington yönetimi özellikle Demokratların da etkisi ile uzun tartışmaların ardından 28 Mayıs 2007 tarihinde İran ile Irak'ın güvenliği konusunda ilk resmi görüşmeyi Bağdat'ta gerçekleştirmiştir.¹⁵⁵Irak'ın güvenliğine ve geleceğine yönelik meselelerin görüşüldüğü toplantıda, ABD İran'ın Irak'taki askeri milislere silah desteğinde bulunduğunu iddia ederken; İran'da ABD'nin Irak'taki güçleri yeniden oluşturma çabalarının yetersiz olduğunu ve Irak altyapısının tahrip edildiğini ifade etmiştir.

Uzun tartışmalar sonrasında sonuç alınamamış ve süreç iki müzakere turu ile devam ettirilmiştir. Müzakereler boyunca alınan en önemli karar terörist faaliyetlerin engellenmesine dönük olarak ortak bir güvenlik komitesi oluşturulmasına karar verilmiş olmasıdır. Irak üzerine görüşmeler devam ederken; Tahran yönetimi bir taraftan görüşmelerden önce ABD tarafından Irak'ta rehin alınan beş diplomatının serbest bırakılmasını isterken; bir yandan da Washington yönetiminden gelen Irak'taki Şiilere para ve lojistik yardımı yapıldığı yönündeki suçlamaların doğru olmadığını ispat etmeye çalışıyordu (Ekinci, 2009: 358-361). Bir taraftan Irak üzerine müzakere sürecine devam eden taraflar diğer taraftan kendi politikaları gereği güvenliklerini tehlikede gördükleri konularda müdahale etmekten çekinmemişlerdir. Bu doğrultuda Irak'ta milis kuvvetlere destek sağladığı gerekçesi ile, Bush yönetimi İran İslam Cumhuriyeti Devrim Muhafızları Ordusu'nu terörist gruplar listesine eklemiştir (Ekinci, 2009: 358-361).

Süreç bu şekilde devam ederken; Tahran yönetimi Irak konusunda her şart altında işbirliğine hazır olduklarını ve Kasım ayında düzenlenecek olan İstanbul Konferansı'nda

¹⁵⁵Bkz: <http://iranprimer.usip.org/resource/engaging-iran>, 02.07.2015.

hazırladıkları ‘Irak Güvenlik Planı’nı sunacaklarını belirtmiştir. Planın güvenlik boyutu esas olarak terör örgütleri ile iş birliği yapmayan milis güçlerin Güvenlik Kuvvetlerine entegre edilmesi öngörülürken; çözüm planının siyasi boyutunda ise bölge ülkelerinin çözüm sürecine aktif katılımını öngören ve bu doğrultuda Irak’taki elçiliklerin en kısa zamanda açılması gerektiğini savunan bir eylem planı ortaya konulmuştur. Ekonomik sorunun çözümü için de bölge devletlerinin ortak hareket etmesi gerektiğini vurgulayan plana göre; uluslararası toplum Irak’ta ki yeniden yapılandırma girişimlerine ve mültecilerin ülkelere geri dönüş sürecine tam destek vermeli, özellikle Türkiye, Suudi Arabistan ve İran BM yardımıyla planı hayata geçirmeli ve böylece hızlı ve kalıcı bir çözüm doğrultusunda adımlar atılmalıdır (Ekinci, 2009: 385-393).

Müzakereler boyunca gösterilen yoğun çaba, Irak’ta ki istikrara yapılan katkı ve çatışmaların yatışması yönündeki yapıcı katkı nedeniyle Irak Hükümet Sözcüsü ve Irak Başbakanı Nuri El-Maliki İran’a teşekkür ederken; ABD yetkilileri *‘Irak’ta İran’ın olumlu bir etki yaptığını söylemek için henüz erken’* açıklamasını yapmıştır (Ekinci, 2009: 385-393). Washington yönetiminden kimi çevreler İran’ın çabalarını yetersiz bulurken; Irak’ta iki üst düzey komutan İran’ın Irak’ta ki istikrarın sağlanmasına yönelik gözle görülür çabalar sarf ettiğini ve Irak’ta şiddet olaylarının ciddi şekilde azaldığını kaydetmiştir. Bu gelişmenin yanı sıra Irak içerisindeki isyancıların eline geçecek olan silah ve mühimmatı engellediği dolayısıyla, Irak Güvenlik Güçlerinin eğitiminden sorumlu olan General James Dubik İran’a teşekkür etmiştir (Ekinci, 2009: 385-393).

Gerek Irak’taki istikrarın gerekse de bölge güvenliğinin sağlanması adına İran ile masaya oturmayı kabul eden ABD yönetimi Kongre’de demokratların da etkisi ile kısıtlı da olsa Tahran yönetimi ile ilişkilerde normalleşmeye götürebilecek adımlar atmıştır. Fakat nükleer krizin çözümüne yönelik atılan adımların her iki taraftan kaynaklanan sorunlar nedeniyle istenen boyutta olmaması ve çatışan bölgesel çıkarlar dolayısıyla ABD-İran işbirliği Irak ile sınırlı kalmıştır. Bu dönemde Irak’ın ve bölgesel güvenliğin sağlanması noktasında ABD yönetimi tarafından tehdit unsuru olarak görülen bir başka nokta Şii Jeopolitiği konusu olmuştur. İran’ın bölgede “Şii Hilali” yaratma noktasından hareket ettiği savına vuru yapan Bush yönetimi, bir taraftan Şii Hilali söylemi ile gerek İran gerekse de bölgede ki Şii unsurları kontrol altında tutmaya çalışırken; diğer taraftan da bölgeye yönelik müdahalesini haklı çıkarma noktasında hareket etmiştir.

2.2. Barack Obama Dönemi Irak Politikası ve İran

2.2.1. SOFA Anlaşması¹⁵⁶ ve Amerikan Askerinin Çekilme Süreci

‘‘Hiç kimse Saddam Hüseyin’in tehdit olduğunu inkar edemez, kendi ülkesinin insanları bile. Fakat maliyetini hesap edemediğimiz bir savaş bizi daha büyük tehditlerle karşı karşıya bırakabilir. O halde soruyorum. Kavga mı istiyorsun Başkan Bush? O zaman sözde müttefiklerimiz Suudiler ve Mısırlılarla kendi insanlarını ezmeleri, muhalefeti bastırmaları, yolsuzluk ve eşitsizliğe göz yummaları konusunda kavga edelim..Bu bizim katılabileceğimiz; yolsuzluğa, açgözlülüğe ve hoşgörüsüzlüğe karşı vereceğimiz bir savaştır. ’’¹⁵⁷

2002 yılında yaptığı konuşmada Irak savaşına girmenin olası maliyetlerine vurgu yapan; ve bu çerçevede başta bölgede ki Şii, Sünni ve Kürt grupların olası bir parçalanma durumunda Bush yönetiminin tutumunun ne olacağını sorgulayan Barack Obama, seçim sürecinde dış politika üzerinden en fazla Irak konusuna odaklanmış; başta asker çekme işleminin tamamlanması olmak üzere bölgesel istikrarı sağlamak amacıyla gereken adımların atılacağını ifade etmiştir. Bu doğrultuda Irak harekâtının Amerikan ekonomisine ve dünyadaki Amerikan imajına verdiği zarar ortaya konmuş; Obama yönetimi Irak’ta Amerikan askeri varlığına son vermesi ve bunun yerine dünyanın en büyük büyükelçilik kompleksinin Irak’a kurulmasıyla yumuşak güç çerçevesinde Irak’ta varlık gösterileceğinin sinyali vermiştir.

Irak işgali sonrasında bölgede etkinliğini arttırma fırsatı yakalayan ve Irak’taki varlığını müdahale değil de iç içe geçmişlik olarak tanımlayan İran yönetimi ise özellikle jeopolitik konumuna vurgu yaparak; ekonomi, diplomasi ve güvenlik ağında Irak’ta etkinliğini arttırma siyaseti üzerinden hareket etmiştir. Bu bölümle birlikte Irak’ta ABD-İran rekabeti siyasi istikrar ve güvenlik boyutunda ele alınacaktır. Başkanlığa gelişinden kısa süre sonra 27 Şubat 2009 tarihinde Irak’tan çekilme planı açıklanmış; George W. Bush döneminde yapılan Irak’taki ABD Güçlerinin Statüsü Anlaşması (SOFA) gereğince çekilmenin nasıl gerçekleştirileceği ifade edilmiştir (Loi, 2011: 34-38). Bu doğrultuda çekilme planı üç aşamada ortaya konmuş; ilk olarak muharip kuvvetlerin Irak’tan çekileceği, sonrasında Irak içerisinde siyasi faaliyetlerin arttırılacağı ve son olarak da Ortadoğu’da atılacak önemli adımlarla Irak’ın destekleneceği ortaya konmuştur.

¹⁵⁶ Bkz: http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20121026065214/www.mod.uk/NR/rdonlyres/A921BCF9-97C5-4716-8262-44F96196061E/0/nato_sofa_supplementary_agreement.pdf 20.03.2015.

¹⁵⁷ Bkz: <http://obamaspeeches.com/001-2002-Speech-Against-the-Iraq-War-Obama-Speech.htm>. 16.03.2015.

İlk aşamada çekilecek birliklerden geride bırakılanların 31 Aralık 2011'e kadar eğitim, teçhizatlandırma ve tavsiye verme görevlerini üstlenmeleri ile birlikte Amerikan yönetimi yeni dönemde yapılanmaya destek olma hedefi doğrultusunda hareket ederken; planın ikinci ayağıyla birlikte siyasal süreçte yumuşak bir geçiş sağlanması için seçimlerin adil ve düzenli şekilde yapılmasının desteklenmesi öngörülmüştür. Planın son ayağı olan bölgesel ittifakın sağlanması yolu ile Irak'a destek olunması hedefi ise gerek Amerikan gerekse de bölge ülkeleri açısından Irak'ın bölgesel rekabet unsurlarından biri olması dolayısı ile gerçekçi bulunmamıştır. SOFA Anlaşması ile Irak'tan asker çekmeyi öngören Obama yönetimi, bu anlaşma ile birlikte 30 Haziran 2009'dan itibaren Irak şehir merkezlerinden, 31 Aralık 2011 tarihinden önce de Irak'tan tamamen çekilmiş olacak. Çekilme sonrasında ikili ilişkilerin devamına ilişkin olarak Stratejik Ortaklı Anlaşması-SFA Anlaşmasını imzalanmıştır.¹⁵⁸

Özellikle güvenlik çerçevesinde çeşitli anlaşmalarla Irak'ta varlığını sürdürme noktasında çaba gösteren ABD yönetimi, asker çekme sonrasında Körfez'de ki askeri altyapısını nitelik ve nicelik açısından geliştirerek bölgede olası müdahale etkisini artırma siyasetini hedeflemiştir. Irak'ta askeri varlığının sonlanması sonrasında Amerika yönetimi esas olarak Irak'ı güvenlik, ekonomi ve diplomasi alanlarından desteklemeyi hedeflemiş; ve bu noktada temelde Irak güvenlik güçlerinin modernleştirilmesi, kalkınma destekleri ve siyasi sürecin demokrasi temelinde işletilmesine yardımcı olunmasını öncelikler olarak belirlemiştir (Loi, 2011: 34-38) . Ortaya konulan bu hedeflerle birlikte Başkan Obama Irak Başbakanı Nuri El-Maliki ile yaptığı görüşme sonrasında yeni dönemde Irak'a yaklaşımlarını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu’da askeri üstünlükten ziyade diplomatik etkinliğine vurgu yaparak var olacaktır. Bu noktadan hareketle asıl hedefimiz güçlü diplomatik ilişkiler kurmak ve dolayısı ile her alanda ilişkilerimizi geliştirmek olacaktır. Irak’ın bölgesel olarak istikrarlı ve başarılı bir ülke olması ABD Irak için olduğu kadar Amerika için de oldukça önemlidir. Barındırdığı tüm farklı unsurları bünyesine alan başarılı ve demokratik bir Irak gerek ABD’nin bölgedeki varlığı gerekse de bölgedeki diğer ülkelere model olması açısından kritik öneme sahiptir.” (Loi, 2011: 34-38).

¹⁵⁸ Bkz: <http://www.state.gov/documents/organization/122076.pdf>. 05.07.2015.

2.2.2. Irak Seçimleri: ABD ve İran Etkisi

Başkan Obama Amerikan askerlerinin çekilmesi sonrasında Irak'a dair öngörülerini bu şekilde ortaya koyarken; çekilme sonrasında kuşkusuz en çok tartışılan ülkelerden biri İran olmuştur. Özellikle George W. Bush döneminde Irak'ta Amerikan etkinliğini kırma noktasında önemli bir avantaj elde eden İran yönetiminin kısa vadede Şii ve Sünni kutuplaşma ile kazanmış olduğu çeşitli avantajlar uzun vadede Irak ile devam etmiştir. Bu çerçevede 2003 ve 2007 yılları arasında Irak'ta artan İran etkisi, 2008-2010 yıllarına gelindiğinde özellikle Şii grupların oldukça farklılaşması nedeniyle yerini farklı gruplar arasında daha dengeli şekilde dağılan bir yapıya bırakmıştır. Asker çekme sürecinin devreye girmesi ile birlikte siyaseten bölgede daha etkin olma hedefini ortaya koyan Obama yönetimi bu doğrultuda demokratik bir Irak yönetimi oluşturmayı hedeflemiş demokratik bir Irak'ın aynı zamanda bölgesel olarak güçlü bir müttefik anlamına geleceğini ifade etmiştir.

Maliki ve Sadr arasında oluşan gerginliği gidermek adına araya giren İran yönetimi ek olarak Mukteda El Sadr'ın partisine 8 milyon dolar seçim desteğinde bulunmuştur.¹⁵⁹ ABD ve İran yönetimlerinin bu şekilde dâhil oldukları 7 Mart 2010 Parlamento seçimlerinde 325 sandalyeden 91'ini İyad Allavi liderliğindeki Irak Ulusal Hareketi, 89'unu Başbakan Nuri El-Maliki liderliğindeki Hukuk Devleti koalisyonu almıştır. Ayrıca 70'ini eski Başbakanlardan İbrahim Caferi liderliğindeki Irak Ulusal İttifakı, 43'ünü Kürdistan Bölgesel Yönetim Başkanı Berham Salih liderliğindeki Kürdistan İttifakı kazanmıştır (Katzman, 2015: 7-8) .

Sonrasında Ulusal İttifak adı altında birleşen Hukuk Devleti Koalisyonu ile Irak Ulusal İttifakı 159 sandalye ile meclis çoğunluğunu elde etmiş; KYB lideri Celal Talabani Cumhurbaşkanı, Nuri El-Maliki Başbakan seçilmiştir. Bir önceki seçime nazaran seçimlere katılan farklı ittifakların temsil yetkisi alabildiği bu seçimlerde, yönetimde Şii çoğunluğunun bulunması ile birlikte Şiiilerin sahip olduğu oldukça parçalı yapı dolayısı ile İran etkisi önceki döneme kıyasla azalırken; Amerikan yönetimi çeşitli güvenlik anlaşmalarıyla yeni hükümetle bağlarını kuvvetlendirme yoluna gitmiştir (Loi, 2011: 9-20).

Amerikan yönetiminin desteği ile oluşturulan Milli Güvenlik Politikası Konseyi içeriğinin ve işleyiş biçiminin yeterince tanımlanmadığı noktasında kritik edilirken; İran yönetimi seçim sürecinde bazı Sünni ve seküler grupların seçim yasağı almasında etkili olurken; (Loi, 2011: 9-20) seçim sonrasında da Şii etkinliğinin hâkim olduğu bir hükümet

¹⁵⁹Bkz: http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201475_190rap.pdf. 15.03.2015.

Ayrıca Seçimlere Dair Sayısal Veriler İçin Bkz:

<http://www.impr.org.tr/30-nisan-2014-irak-secimleri/#.VVEBLPntmko>. 15.03.2015.

kurulması doğrultusunda hareket etmiştir. Sünni bloğun güçlü ismi olan Iyad Allavi'nin çoğunluğu oluşturup hükümeti kuramamış olması; gerek bürokrasi gerekse de bölgesel anlamda Şii etkinliğini arttırmış; bu doğrultuda İran yönetimi sonuçlardan memnuniyetini dile getirmiştir.

Geçmişte Irak'ta El-Kaideyi engelleme ve Sünnileri siyaseten etkin hale getirme noktasında gerçekleştirilmeye çalışılan ve Amerikan Birlikleri Komutanı General Petraeus tarafından tasarlanan 'Sünni Uyanışı' planı (Jabouri ve Jensen, 2010: 7-16) bu dönemde de Amerikan yönetimi tarafından Şiilerin etkinliğini dengelemek adına Irakiye üzerinden Sünnileri sisteme entegre etme şeklinde kendini göstermiştir (Katzman, 2015: 5-10). Amerikan yönetiminin Şii etkisini azaltmaya dolayısıyla İran'ı Irak'a dönük politikasında sınırlandırmaya yönelik girişimlerinin yanı sıra İran, Irak Şiilerinden kaynaklanan bir takım farklılıklar dolayısıyla Irak Şiileri üzerinde istediği etkiyi yaratamamaktadır. Bu doğrultuda özellikle Irak Şiilerinin dini lider olarak Ayetullah Hamaney'i kabul etmemeleri ve bölgesel olarak farklı çıkarlara sahip olmaları İran'ın önünde duran ciddi engellerden birkaçıdır (Cordesman, Khazai, 2012: 7).

2.2.3. Irak'ta Yeni Tehdit IŞİD ve İşbirliği Fırsatları

Asker çekme süreci boyunca kuşkusuz Irak'a dair en önemli tartışmaların başında Irak'ın güvenliğinin sağlanması ve istikrarlı şekilde sürdürülmesi olmuştur. Bu noktada SOFA anlaşması sonrasında çeşitli stratejik anlaşmalarla Irak hükümeti ile askeri eğitimler ve istikrarı sağlama noktasında çeşitli destekleri içeren anlaşmalar imzalanmıştır. Irak ordusunun merkezi yapılanma noktasında eksik olması, etnik olarak siyasi bölünmüşlüğü ordu üzerindeki yansımaları, merkezi ve yerel yönetimin ayrı ordulara sahip olması, silahlandırılmış aşiretler ve uyuyan hücreler olarak Şii, Sünni, Kürt milislerin varlığı Irak'ta güvenliği tehdit eden unsurlar olarak masaya yatırılmıştır.

Tüm bu unsurların iç güvenlik kaygılarını arttırdığı Irak'ta son dönemde en fazla üzerinde durdukları konu IŞİD terör örgütü olmuştur. 10 Haziran 2014 tarihinden itibaren IŞİD yeni adıyla İD (İslam Devleti)'nin bölgedeki etkinliği artmış; Musul ile birlikte stratejik petrol bölgelerini ele geçirmiştir. Gerek insani gerekse de siyaseten Irak'ta tehdit unsuru olarak ortaya çıkan IŞİD, Amerikan ve İran yönetimleri için bir taraftan ortak tehdit çerçevesinde hareket etme noktasında iş birliği fırsatı yaratırken; diğer taraftan yönetimlerin siyasi etkinlik yarışının yeni boyutu olarak kendini göstermiştir (Katzman, Blanchard, Humud, Margesson, Weed, 2015:1-14).

IŞİD tehdidi çerçevesinde ABD ve İran politikaları bu doğrultuda kritik edilirken; Başkan Obama Irak Şam İslam Devleti terör örgütü ile mücadele stratejisini esas olarak IŞİD ile mücadele eden kuvvetlere yardımda bulunma ve hava saldırıları temelinde ortaya koymuştur (Katzman, Blanchard, Humud, Margesson, Weed, 2015: 14-27). Bu başlıklar üzerinden hareket edilmekle birlikte terör örgütünün durdurulması noktasında işbirliğinin şart olduğunu ise:

‘‘terörle mücadele yalnızca ABD’nin savaşı değildir. Amerika’nın gücü askeri etkinliği sebebi ile belirgin bir etki yaratabilir fakat Irak’ta terörün bitirilmesi ve istikrarın kalıcı olarak sağlanması Iraklılara bırakılması gereken bir konudur. Bu noktadan hareketle yeni Hükümetin kurulması ile birlikte müttefiklerimiz ve Kongre ile müzakerelerin ardından ortaya konulmuştur ki;söz konusu terörist tehdidinin yok edilmesi için ABD liderliğinde geniş bir koalisyon kurulacaktır. ’’ (Katzman, Blanchard, Humud, Margesson, Weed, 2015: 14-27)

Sözleri ile ortaya koyan Amerikan yönetiminin İran’ın koalisyona katılıp katılamayacağı noktasında ki görüşünü Dışişleri Bakanı John Kerry şu sözlerle belirtmiştir: *‘‘İran ile devam eden nükleer görüşmeler ve İran’ın Suriye politikası nedeni ile koalisyonda İran yönetimine yer verilmesi uygun değildir. ’’*¹⁶⁰

Amerikan yönetimi koalisyon güçleri ile birlikte IŞİD tehdidine dönük olarak işbirliği içerisinde hareke ederken; İran Lideri Dini Hamaney ABD’yi IŞİD terör örgütünü kurmakla ve yönetmekle suçlamış; Amerikan yönetimi tarafından ortaya koyulan çabaları gerçekçi bulmadıklarını ifade etmiştir. IŞİD’e karşı koalisyona destek vermemekle birlikte İran yönetimi gerek stratejik çıkarları gerekse de bölgesel liderlik hedefleri dolayısıyla Irak’a her türlü desteği vereceğini açıklamış; Irak toprakları ve siyaseti üzerindeki nüfuzunu koruma noktasına vurgu yapmıştır. Bu doğrultuda yeni Bağdat hükümetine destek verilmiş; Kerkük’e gidilerek Şii Arap aşiretleri, Türkmenler ve Kürtlerle çeşitli temaslarda bulunulmuştur.¹⁶¹

Bununla birlikte özel eğitimli 500 askerini hava yolu ile Kerkük kentinin Hurriye hava alanına gönderen İran yönetimi, Kasım Süleymani üzerinden Irak’ta olası bölünmenin önüne geçilmesi yönünde çeşitli adımlar atmıştır. İran yönetimi IŞİD konusunda bu adımları atarken; Amerikan yönetimi ile işbirliği noktasında çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. BBC Farsça’nın Tahran kaynaklarına dayandırdığı haberine göre¹⁶² dini lider Hamaney’in işbirliğine onay

¹⁶⁰ Bkz: <http://cnsnews.com/news/article/patrick-goodenough/kerry-no-room-anti-isis-coalition-iran-they-re-their-own>. 23.03.2015.

¹⁶¹ Bkz: http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/01/150115_iran_irak_etki.23.03.2015.

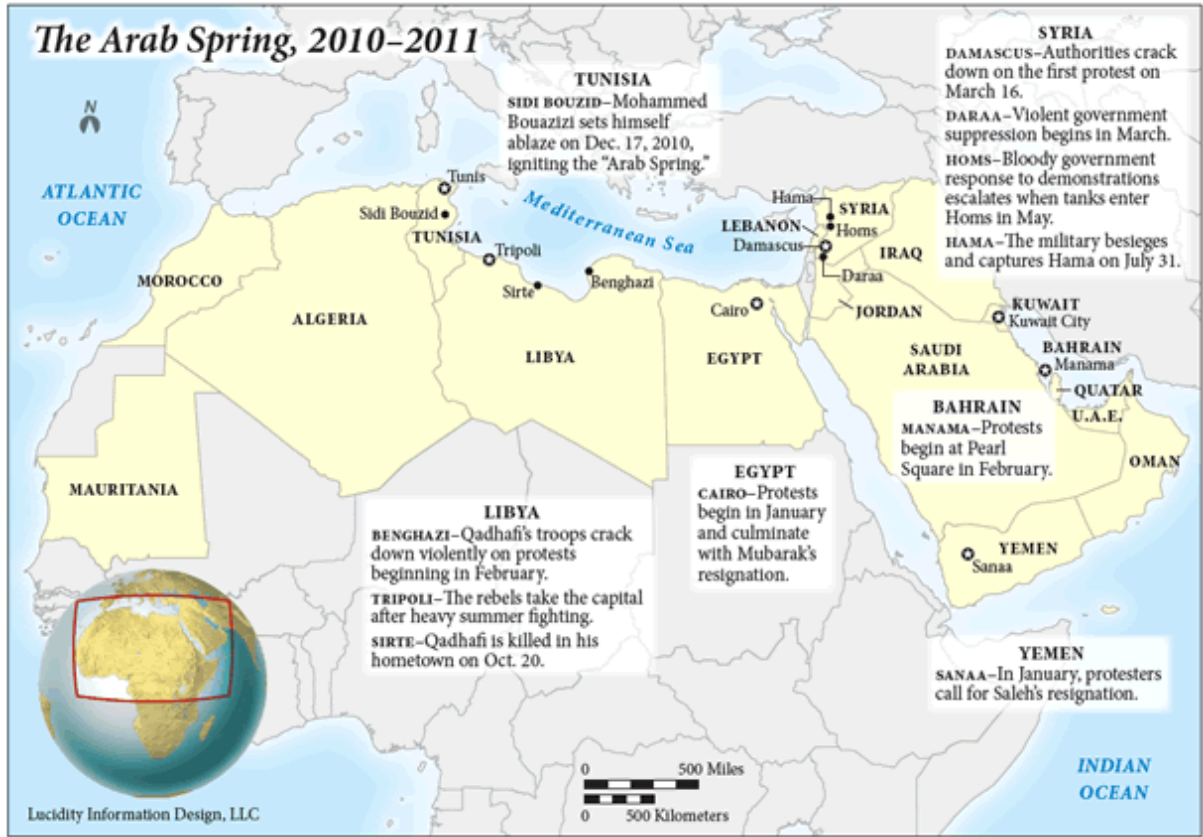
¹⁶² Bkz: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/27149112.asp>.23.03.2015.

vermesi ile birlikte, Kasım Süleymani bölgede koalisyon güçleri ile aktif işbirliği içinde hareket etmiş; Tikrit'te Şii militanlara destek veren Amerikan yönetimi IŞİD ortak tehdidi üzerinden 'örtülü ortaklık' doğrultusunda hareket etmiştir.

3. REKABETTE YENİ SÜREÇ: STATÜKO VE DEĞİŞİM

ARASINDA 'ARAP BAHARI' SÜRECİ VE GELİNER NOKTA

Harita 7: "Arap Baharı" ¹⁶³

¹⁶³ Bkz: http://www.fpa.org/news/index.cfm?act=show_announcement&announcement_id=113. 15.06.2015.

17 Aralık 2010 tarihinde başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan halk ayaklanmaları karşısında Obama yönetiminin ortaya koyduğu yaklaşım gerek Amerikan dış politikası gerekse de uluslararası politika açısından tartışma konusu olmuştur. Ayaklanmaların Tunus, Mısır, Bahreyn ve Yemen gibi Amerikan müttefiki ülkelerinde olmuş olması Obama yönetiminin demokrasi söyleminin sorgulanması noktasında ele alınırken; Tunus'ta başlayıp Suriye'ye kadar uzanan ayaklanmalar Amerikan yönetiminin İran ile diplomatik rekabeti noktasında da önemli bir aşama olmuştur. Obama yönetimi Arap Baharı süreci ve sonrasında Suriye'de patlak veren olaylar ile birlikte ortaya konulan demokratik duruş söylemi ile birlikte, ayaklanmaların olduğu ülkeler ile geliştirilmiş olan işbirliğinin önemi ve mevcut statükonun bozulması durumunda oluşacak boşluğun nasıl doldurulacağının belirsiz olması dolayısı ile ulusal çıkarlar doğrultusunda eğilim göstermiştir.

Bölgede politik anlamda önemli pozisyonda bulunan İran İslam Cumhuriyeti ise özellikle Amerikan müttefiki olan ülkelere ki hareketlenmeyi Şii etkinliği dolayısı ile fırsat olarak değerlendirmekle birlikte, süreci ABD ve Batı etkisinden çıkarma hedefi doğrultusunda hareket etmiştir. Bölge ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından İran'ın jeopolitik etkinliğinin artması yönünde çeşitli endişelerle ifade edilen süreç; aynı zamanda ABD yönetiminin Ortadoğu'da etkinliğinin azaldığı yönünde çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda söz konusu bölümle birlikte İran İslam Cumhuriyeti'nin gerek Arap Baharı sürecinde gerekse de sonrasında yaşanan gelişmelerde aldığı pozisyon ve bu doğrultuda ABD yönetiminin politik duruşu kritik edilecektir.

3.1.Tunus ve Mısır'da Halk Ayaklanmaları: Değişen Yönetimler ve ABD-İran Politik Rekabeti

Tunus'ta başlayan gösteriler şiddetini arttırırken; Obama yönetiminden ayaklanmalara dair ilk önemli açıklama 7 Ocak 2011'de Dışişleri Bakanlığı'ndan gelmiştir. Tüm taraflara itidal çağrısında bulunan açıklamada, ABD yönetiminin Tunus yönetimine ayaklanmalarla ilgili görüşlerini ilettiği ifade edilmiştir (Cooper, 2012: 1-3). Genel olarak Tunus için yapılan açıklamada barışçıl gösterilere karşı güç kullanılması kınanmış, ABD'nin Tunus halkına destek mesajlar verilirken; yönetime ise insan hakları çağrısında bulunulmuştur (Cooper, 2012: 1-3).

Beklentilerin oldukça altında kalan bu açıklama ile birlikte, Tunus'ta olayların şiddet kullanılarak bastırılmasına geç tepki verilmesi de Washington yönetimine yöneltelen

eleştirilerin bir başka ayağı olmuştur. Demokrasi yönünde çağrılarda bulunması ve Tunus'ta Bin Ali yönetimine çeşitli uyarılarda bulunmasına rağmen, rejimin ABD'nin bölgede ki en önemli müttefiklerinden biri olması dolayısıyla Amerikan yönetimi bu süreçte ortaya konulan hedefler ve uygulanabilirliği noktasında ciddi sınavlar vermiştir. Tunus'ta Bin Ali yönetiminin devrilmesinin ardından Mısır ve Yemen'de de benzer şeylerin yaşanmasından endişe duyarken; olayların Mısır'a sıçraması ile birlikte ulusal çıkarları ve demokratik normları arasında orta yol bulma çabası doğrultusunda hareket etmiştir.

Mısır'ın ABD'nin Ortadoğu'da ki en yakın müttefiklerinden biri olması, İran karşıtı ittifaka Suudi Arabistan ile birlikte öncülük yapıyor olması, ABD'de ki Yahudi lobisinin Mısır yönetiminin görevde kalması için çaba göstermesi ve Mısır'ın İsrail ile barış imzalamış bir ülke olması dolayısıyla Amerikan yönetimi Mısır'da yaşanan ayaklanmalar karşısında Tunus'ta olduğu gibi sınırlı tepki göstermiş; ayaklanmaları desteklemekten ziyade yönetimi demokratik normlar yapmaya teşvik etmiştir (Kitchen, 2012: 3-6). Bu doğrultuda Dışişleri Bakanı Hillary Clinton 25 Ocak'ta Mısır yönetiminin halkın demokratik taleplerine cevap vermesi gerektiğini ifade etmiş; ABD'nin Kahire Büyükelçisi Margaret Scobey ise barışçıl protestolara izin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Kitchen, 2012: 3-6).

Mübarek yönetimine yönelik olarak bu çağrılarda bulunan Obama yönetimi, diğer taraftan muhalif gruplar ile Mübarek yönetimiyle iletişime geçmeleri için çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. Tarafların ortak bir zemin bulamaması ve şiddet olaylarının artması nedeniyle Mübarek yönetiminin görevde kalamayacağını anlayan Obama yönetimi, süreçte merkez ülke olma eğiliminden kaçınmış; Mısırlıların kendi liderlerini seçme haklarının olduğunu ifade etmiştir (Cooper, 2012: 3-5). Bu gelişmelerle birlikte Şubat 2011'de Hüsnü Mübarek istifa etmiş; Haziran 2012'de yapılan seçimlerle birlikte Muhammed Mursi Mısır'ın ilk seçilmiş Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.

Görevi süresince istikrarı sağlamaya dönük çeşitli adımların yanı sıra anayasa çalışmalarına da başlayan Mursi yönetimi, laik kesime ve hukukun üstünlüğüne aldırarak 'İslamcı' politikalar ürettiği ve Müslüman Kardeşler merkezinde hareket ettiği gerekçeleri ile protesto edilmeye başlandı. Görev süresinin birinci yılı dolarken; Abdülfettah El-Sisi komutasındaki Mısır Silahlı Kuvvetlerinin gösterileri gerekçe göstererek 3 Temmuz 2013 yılında yönetime el koyması gerek ABD dış politikası gerekse de bölge ülkeleri açısından oldukça önemli bir gelişme olmuştur.

Esasen ABD yönetimi seçimler sonrasında Muhammed Mursi Cumhurbaşkanlığına destek vermiş; darbe sürecinde de Mısır'a dönük olarak yürütülen çeşitli askeri ve mali yardımların askıya alınacağını ifade etmiştir. Fakat Mursi yönetimine dönük olarak protestoların şiddetlenmesi ve Selefilerin etkinliklerini arttırması üzerine konumunu değiştirerek Mısır ordusunun yanında yer almış; pragmatist olarak konuya yaklaşım çerçevesinde Mısır ordusunun gerek bölgesel gerekse de Mısır ile müttefikliğin sürdürülmesi noktasında Mursi yönetimine nazaran daha etkili olabileceği vurgulanmıştır. Mısır ordusu ile birlikte olası ABD muhalifi hareketleri ve Selefilere daha rahat kontrol edebileceği fikrinden hareketle 'ilkelerden' ziyade 'çıkarlara' odaklanan Beyaz Saray başta Suudi Arabistan ve İsrail olmak üzere birçok ülkeden destek alırken; İran ise darbenin ABD ve Suudi Arabistan desteği ile yapıldığını iddia etmiştir (Rafati, 2012: 1-4).

Dış politikasında Ortadoğu'dan tedricen çekilerek Pasifik'e ağırlık verme noktasından hareketle, ABD yönetimi çekilme öncesinde bölgede çıkarlarını garanti altında tutacak müttefikler yönünde eğilim göstermiş; bu süreçte esas olarak İsrail ve Süveyş Kanalı faktörleri doğrultusunda hareket ederek; özellikle olası İran etkisi ihtimaline dönük olarak Müslüman Kardeşler yönetimi konusunda ihtiyatlı hareket etmiştir. İran ise ayaklanmalara olan desteğini söylem boyutunda tutabilmiş; esas olarak Hüsnü Mübarek'in gidişini diktatör olmasına değil Batı ve İsrail yanlısı siyaset yapmasına bağlamıştır (Chubin, 2012: 15-19). Darbeye kadar geçen süreç içerisinde Mısır'ın iki İran savaş gemisinin İran İslam Devrimi sonrasında ilk kez geçişine izin vermesi ve Refah Sınır kapısı konusunda ki uygulamaları Mursi yönetimi ile İran İslam Cumhuriyeti yakınlaşması olarak yorumlanmıştır.

Bu süreçte İran yönetimi bir yandan stratejik ve ideolojik olarak Mısır ile ilişkileri iyileştirme noktasında hareket ederken; diğer taraftan kendi ülkesindeki olası halk ayaklanmalarını durdurma ve muhaliflerle uluslararası bağlantıları kesme yönünde çeşitli politikalar izlemiştir (Chubin, 2012: 15-20). Arap Baharı sürecinde gündeme gelen Libya ve Suriye konularında ise Amerikan yönetimi benzer şekilde pragmatist bakış açısı ile statükoyu Amerikan çıkarları doğrultusunda şekillendirme yoluna giderken; İran ise Amerikan yönetimi karşısında ki asıl etkinliğini Suriye krizi sürecinde ve sonrasında yaşananlarla ortaya koymuştur.

3.2.Libya Müdahalesi ve Suriye Krizi: İran, Rusya ve Çin'in Yükselen Diplomatik etkinliği

Mısır ve Yemen'de mevcut statükoyu rejimin değişmesi durumunda dahi koruma politikası üzerinden hareket eden Obama yönetimi, ayaklanmaların bir diğer noktası olan Libya'da da Kaddafi yönetimini hedef olarak almamış; daha ziyade şiddetin sonlandırılması ve masaya oturulması yönünde çağrılarda bulunmuştur (Cooper, 2012: 8-10). Libya'da ayaklanmaların müdahaleyi gerektirecek hale gelmesi zerine Obama yönetimi BM Güvenlik Konseyi ile birlikte hareket etme doğrultusunda politika geliştirmiş; bu çerçevede 31 Mart'ta Komuta NATO'ya devredilmiş; ilk harekete geçen Fransa olmuştur. Kaddafi'nin ayaklanmalar ile düşürülmesi ve sonrasında müdahalenin gerçekleştirilmesinin ardından, Amerikan yönetimi Afganistan ve Irak'takinden farklı olarak arka planda kalmayı ve süreçte Avrupalı ülkelerin etkin olmasını tercih etmiştir (Cooper, 2012: 8-10).

ABD yönetimi açısından bölgesel olarak önemli bir rakip olan İran yönetimi ise genel anlamda desteklediği Arap Baharı sürecini Suriye ile farklı bir boyuta taşıımış; Amerikan yönetimi karşısında ki etkinliğini uluslararası aktörlerle işbirliği yaparak arttırma politikası üzerinden hareket etmiştir. Arap Baharı sürecinde statükoyu sürdürme politikası üzerinden hareket eden ve bu doğrultuda başarılı olan Amerikan yönetimi, Suriye'de ayaklanmalar başladığında Esat yönetimine şiddet kullanmaması ve siyasal diyaloga açık olması yönünde çağrıda bulunmuştur. Bu çerçevede Suriye konusunda bölgesel ittifakların gerçekleştirilmesine ve diplomatik çabalar öncelik verilmesine vurgu yapan Obama yönetimi, 2011 Ağustos'unda Esat yönetimine görevi bırakma çağrısında bulunmuş; 6 şubat 2012 tarihinde de diplomatlarını çekmiştir (Chubin, 2012: 30-36). Suriye konusunda bu şekilde inisiyatif ortaya koyan Obama yönetimi Suriye'ye yönelik uygulamaları İran'dan bağımsız görmemiş ve bu doğrultuda hareket etmiştir.

Ortadoğu'da halk ayaklanmaları sürecinde özellikle Suriye'de yaşananlar sonrasında karşı karşıya gelen ABD ve İran yönetimleri açısından Suriye gerek bölgesel gerekse de uluslararası politika açısından oldukça önemlidir. İran ile bölgesel anlamda diplomatik bir mücadele alanı olan Suriye konusunda Obama yönetiminin güvenlik danışmanları Suriye'nin İran'dan kurtarılması gerektiğini savunurken; bunun sağlanması durumunda İran'ın Lübnan'a uzanan bölgedeki gücünde ciddi kırılma olabileceği tezi ortaya konulmuştur. Obama yönetimi Suriye zerinde İran etkisini kırma hedefine yönelik hareket ederken; İran yönetimi ise ayaklanmaların yaşandığı diğer ülkelerde ortaya koyduğu politikanın aksine Suriye'de Esat rejimine destek vermiştir. Suriye'nin kaybedilmesi durumunda Ortadoğu'da bölgesel güç

olma hedefinin ciddi yara alacağını farkında olan İran yönetimi, Esat rejiminin isyana verdiği tepkinin fazla abartıldığını iddia etmiş; Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ramin Mihmanperest de Amerikan yönetiminin Suriye konusunda ki tutumuyla halk hareketlerini saptırmayı hedeflediğini ifade etmiştir (Rafati, 2012: 1-4).

Suriye’de kayıpların hızla artması ve herhangi bir gelişmenin kaydedilememiş olması nedeni ile kamuoyunda askeri müdahale seçeneği bir hayli tartışılmış; fakat başta İran, Rusya ve Çin olmak üzere birçok ülke bu seçeneğe karşı olduklarını ifade etmiştir. Gerek uluslararası kamuoyundan gerekse de BM Güvenlik Konseyi’nden gerekli desteği alamamış olması ve Afganistan-İrak müdahaleleri sonrasında yeni bir müdahale riskine karşı olması dolayısı ile Obama yönetimi Suriye’ye olası hareketi Libya ile karşılaştırarak şu ifadeleri kullanmıştır:

‘Ayaklanmalar sonrasında Libya müdahalesi kararı alım sürecinde ABD uluslararası toplumu harekete geçirmiştir. Bu doğrultuda BM Güvenlik Konseyi’nin onayını da alan ABD, bölgesel işbirliği noktasından hareket ederek, Arap ülkelerinin tam desteğini sağlamış ve bu şekilde harekâttan istenen sonucun alınmasının garanti edilmesiyle eyleme geçilmiştir. Libya’ya benzer şekilde Suriye’de de benzer adımlar atmak ise Suriye’de ki karmaşık durum sebebi ile oldukça zordur.’’ (Akgün, 2012: 10-15)¹⁶⁴

Bu açıklamalarla birlikte, Libya’nın aksine Suriye’de muhaliflerin yeterince organize olmamış olması dolayısıyla yerel desteğin yeterli boyutlara ulaşmaması, Suriye ordusunun savunma kapasitesinin oldukça kuvvetli olması ve gerek Suriye’nin komşuları gerekse de uluslararası aktörler arasında olası harekâta dair uzlaşmanın olmaması sebebi ile müdahalenin başarı şansı düşük bulunmuştur. Suriye’de sorunun çözümüne yönelik tartışmalar bu şekilde sürerken; diplomatik çözüm seçeneği çerçevesinde Suriye’nin dostları grubu adı ile oluşturulan platformun ilk toplantısı Tunus’ta yapılmıştır (Akgün, 2012: 10-16).

Bu toplantı sonrasında ikinci toplantı İstanbul’da yapılmış ve esas olarak Esat rejimi üzerindeki baskıların arttırılması ve Suriye’de çatışan muhaliflere insani ve teknik yardımın yapılması konuları üzerinde durulmuştur (Akgün, 2012: 10-16). Toplantılara İran’ın davet edilmemesi ‘bölgesel kutuplaşma’ noktasında değerlendirilmelere yol açarken; özellikle Suriye konusunda ortaya çıkan bölgesel rekabet İran ve Esat yönetimi arasındaki ekonomi, diplomasi ve güvenlik temelli bağı kuvvetlendirmiştir.

¹⁶⁴Bkz: <http://www.hurriyet.com.tr/planet/24686716.asp>. 05.07.2015.

Video için Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=cVW6jBbD5Q8>. 05.07.2015.

Suriye'nin dostları toplantılarının yanı sıra sorunun çözümüne yönelik bir diğer önemli adım ise eski BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın 23 Şubat 2012 tarihinde BM-Arap Birliği özel temsilcisi olarak atanması olmuştur. Başta Şam olmak üzere bölge ülkelerine yapılan ziyaretler sonrasında 16 Mart'ta 6 maddelik 'Suriye İçin Annan Barış Planı' Esat yönetimine sunulmuştur. İran, Rusya ve Çin yönetimlerinin de çeşitli çekinceler ortaya koymakla birlikte plana destek vermeleri sonrasında, 27 Mart 2012 tarihinde Şam yönetiminden plana dair olumlu cevap gelmiştir. Saldırıların sonlandırılarak ateşkesin derhal sağlanması, siyasi diyalog kanallarının açılması, insani yardım için gerekli şartların oluşturulması, keyfi tutuklama ve gözaltı uygulamalarına son verilmesi (Dijalili, 2013: 60-65) gibi şartların ortaya konulduğu anlaşma istenilen sonuçları sağlamakta yeterince başarılı olamamıştır.

İran, Rusya ve Çin'in yürüttüğü diplomatik çabalarla Suriye konusunda olası askeri müdahale seçenekleri ortadan kaldırılırken; İran açısından bölgede Amerikan etkisinin kırılmasında aşama kaydedilmiş; Amerikan yönetimi ise bu süreçte esas olarak Suriye'de şiddetin nasıl sona erdirileceği ve halkın etkin şekilde normalleşme sürecine nasıl dahil edileceğine dair yol haritasının olmaması sebebi ile kritik edilmiştir. Sonrasında Kofi Annan'ın girişimleriyle özellikle Suriye'nin Dostları toplantılarına çağırılmayan Rusya ve Çin'i dahil etmek üzere Cenevre'de 'Suriye Eylem Grubu' adı altında uluslararası bir toplantı düzenlenmiş; fakat bu toplantıya da İran davet edilmemiştir (Dijalili, 2013: 60-65). Cenevre'de yapılacak olan toplantıya İran'ın davet edilmemesi konusunda BM Genel Sekreteri Ban Ki-Mun Kofi Annan'ın toplantı konusunda İran'ı bilgilendireceğini ifade etmiştir.¹⁶⁵ Toplantıdan çıkan kararlar birlikte Rusya'nın yoğun çabaları sonucu, tarafsız bir ortam oluşturmak amacı ile oluşturulacak geçiş hükümetinde Esat'ın da yer alması karara bağlanmıştır (Dijalili, 2013: 60-65).

Süreçte gelinen noktadan anlaşılmaktadır ki; İran yönetimi dikkate alınmadan atılacak herhangi bir adım bölgesel sorunların çözümünde etkili olamamaktadır. Suriye sorununda halihazırda net bir çözüme ulaşılamamış olması ile birlikte, ABD ve AB'nin '*temkinli ve etkisiz*' Suriye politikası İran yönetiminin çözüme dair müzakerelere bizzat dahil edilmemiş olmasına rağmen bölgede etkinliğini arttırması ile sonuçlanmıştır. Libya ve Suriye ile birlikte Arap Baharı sürecinde gündeme gelen diğer ülkeler Bahreyn ve Yemen olmuştur. Özellikle barındırdıkları Şii nüfusu dolayısı ile bölge ülkeleri ve ABD açısından İran etkinliğinin artabileceği endişesi ile karşılanan Bahreyn ve Yemen ayaklanmaları bu bölümle birlikte değerlendirilecek; son dönemde yaşanan Husi darbesine varan süreç kritik edilecektir.

¹⁶⁵ Bkz: <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyede-isyandan-ic-savasa>. 25.05.2015.

4. Şİİ JEOPOLİTİĞİ VE ABD: BAĞDAT, ŞAM VE BEYRUT’LA BAŞLAYAN; YEMEN’E UZANAN ‘Şİİ HİLALİ’

4.1.Şii Hilali Retoriği

Orta Asya, Hazar Deniz Havzası ve Ortadoğu coğrafyasının kavşağında bulunan İran İslam Cumhuriyeti, Hürmüz Boğazına yakınlığı dolayısıyla da enerji kaynaklarına ulaşım noktasında önemli bir konuma sahiptir. 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte jeopolitik konumundan kaynaklanan etkinliğine din unsuru dolayısıyla Şii kimliğini de ekleyen İran, bu tarihlerle birlikte rejim ihracı politikası kapsamında hareket etmeye başlamış; İmam Humeyni ve dini liderler Arap ve Müslüman toplumlardaki Şiilerle ilişkileri geliştirme yönünde çeşitli adımlar atmıştır (Barzegar, 2008: 3-8). İran-Irak savaşının ardından gerek bölgesel gerekse de uluslararası boyutta daha pragmatist politikalar izlenmesi gerektiği yönünde görüş ortaya koyan ve dış politikasında Şii kimliğine yapılan vurguyu yumuşatan İran, 11 Eylül ile birlikte Afganistan ve Irak işgalleri sonrasında Şii kimliği politikası ile tekrar gündeme gelmiştir.

11 Eylül sonrasında Irak harekâtını başlatan ve hedeflerinden biri olan Saddam Hüseyin’i devirmeyi başaran ABD yönetimi, işgal sonrasında gerek bölge gerekse de Irak içerisindeki istikrarı sağlayamamış bölge ülkeleri ile ittifak yapma durumunda kalmıştır. Bu işgal sonrasında etkinliği artan Şii nüfus dolayısıyla her ne kadar İran ile masaya oturma fikrinden kaçınılmış olsa da gelişmeler bunu zorunlu kılmış; İran Irak ile birlikte jeostratejik avantajını politik noktada kullanmış; Irak’ta Şii nüfusu yüzde 65’lere gelirken; Şii Hilali tartışması tekrar başlamıştır. Esasen ‘Şii Hilali’ söylemi ilk kez Kral Abdullah tarafından dile getirilmiştir (Helfont, 2009: 2-3). Kral’a göre İran ile başlayan Şii kuşağı Amerikan yönetiminin Irak müdahalesi ile birlikte Irak’ı da içine almış; Alevi elitlerin yönettiği Suriye’de etkin hale gelmiş ve Lübnan’da Şii nüfusun artması ile birlikte etkinliğini daha da arttırmıştır. Bölgede olası Şii kuşatması Kral tarafından bu şekilde ifade edilirken; konuya dair Vali Nasr tarafında kaleme alınan bir makale dikkat çekici olmuştur.¹⁶⁶

Vali Nasr’a göre Şii 1979 İran devrimi sonrasında ilk aşaması başlayan Şii kuşatması, 2003 Irak müdahalesi ile birlikte ikinci aşamasına gelmiştir. Söz konusu yaklaşıma göre, Şii uyanışı ile birlikte Şiilerin nüfusunun önemli bir kısmını oluşturduğu Akdeniz’den Pakistan’ uzanan bölge etkilenecek; Ortadoğu’da gelişmelerin seyrini Şii-Sünni mücadelesi

¹⁶⁶Bkz: http://www.cfr.org/content/meetings/emerging_shia_cresenct_summary.pdf. 03.07.2015.

belirleyecektir. İran yönetimi tarafından reddedilen yaklaşım esas olarak sekteryen kutuplaştırıcı bir söylem olarak değerlendirilmiştir (Yousefi, 2009: 3-5). Bu doğrultuda İran yönetimi sahip olduğu Şii unsuru yumuşak güç kullanımı noktasında araçsallaştırırken; milli çıkarlar doğrultusunda teo-politik bir yaklaşımla ele almaktadır (Barzegar, 2008: 3-5). Şii uyanışına dair ortaya konan bu yaklaşımla birlikte İran'ın Şiiler üzerinden yürüttüğü politikanın Şii kuşatmasından ziyade İsrail'i çevrelemeye dönük bir politika olduğu şeklinde savlar da ortaya konulmuştur (Şahin, 2006: 39-55).

Hizbullah örneği ile açıklanan bu yaklaşıma göre Hizbullah'ın İran ve Suriye tarafından desteklenmesi ile birlikte, bu desteğin Sünni Hamas'ı da içermesi, İran'ın Şii yaklaşımın pragmatist olduğu yönünde yorumlanmıştır. Bununla birlikte İran'ı olası Şii Hilali hedefi doğrultusunda motive eden bir takım unsurlar olduğu da kaydedilmektedir. Özellikle Amerikan yönetimi ve uluslararası aktörler tarafından uygulanan bir takım yaptırımlar ve izolasyonist politikalar nedeni ile İran'ın gerek bölgesel gerekse de Uluslararası anlamda farklı alternatiflere yönelebileceği ve bu doğrultuda Şii etkinliğini ve Şii temelli işbirliklerini arttırıcı faaliyetlere girişebileceği yönünde analizler yapılmıştır (Katzman, 2005: 2-4).

11 Eylül sonrasında rejimleri dönüştürmek ve sağlam müttefikler oluşturmak hedefleri doğrultusunda Şii Hilali söylemi de ele alınmış; bu söylemle birlikte bölgede 'Şii Fobisi-İran Fobisi' oluşturmaya yönelik çabalar ortaya konmuş; özellikle bölge devletleri ile oluşturulan işbirliğine vurgu yapılmıştır (Yousefi, 2009: 14-18). Bölgede Şii nüfusu barındıran önemli Amerikan müttefiki ülkeler de Arap dünyasında etkinliği artan bir İran istememekle birlikte; Şii nüfus üzerinde olası İran etkisinin çeşitli ayaklanmalara sebep olacağı endişelerini taşımaktadır. İran ve dolayısıyla Şii etkinliğini azaltmaya dönük olarak bu ülkelerle ittifak halinde hareket eden Amerikan yönetimi, Şii etkinliği azaltmak amacı ile '*Sünni uyanışı*' (Helfont, 2009: 4-8) planı ile birlikte Sünnileri sisteme daha fazla entegre etme hedefi doğrultusunda hareket etmiştir. Amerikan yönetimi bölgesel ve uluslararası alanda İran etkisini dengeleme noktasında, olası Şii kuşağı planını gerek bölgeyi kontrol etme gerekse de bölgesel aktörlerle işbirliği fırsatları yaratma noktasında önemli bir söylem olarak değerlendirmiş ve bu doğrultuda hareket etmiştir.

4.2.Ortadoğu'da Şiiler ve İran'ın Irak ve Lübnan'da Artan Şii Etkinliği

Dünyadaki Müslüman nüfusun %10-13'ünü oluşturan Şiiler, 154 ile 200 milyon arasında değişen bir nüfusa sahiptir. Irak %60-65 oranlarındaki Şii nüfusu ile İran'dan sonra en yoğun Şii nüfusa sahip ülke olmakla birlikte, Lübnan %35, Bahreyn %70, Kuveyt %30, Katar %20, Birleşik Arap Emirlikleri %16, Suudi Arabistan %5, Suriye %10-12 ve Yemen %35 oranında Şii nüfusa sahiptir (Luomi, 2008: 5). İçerisinde barındırdıkları Şii nüfus ile birlikte bu Şii nüfusun hepsi Arap olmayıp; Türk, Azeri gibi farklı unsurları da barındırmaktadır. Bu açıdan heterojen bir yapıya sahip olan bölge ülkelerinde Şii Hilali çerçevesinde bir politika geliştirmek çeşitli zorlukları bünyesinde barındırır da İran İslam Cumhuriyeti Şii faktörünü resmi düzeyde olmamakla birlikte bölgesel etkinliğini yerel düzeyde sağlamlaştırma noktasında kullanabilmektedir.

Devrimden itibaren dönemsel olarak değişmekle birlikte Şiilere dönük politikalarla gündeme gelen İran İslam Cumhuriyeti 2003 Irak müdahalesi sonrasında değişen siyasi dengelerle Irak'ta etkinliğini arttırmış; bu etkinlik Irak'ta nüfusun yaklaşık %60-65'ini oluşturan Şiilerin yönetime gelmesiyle Ortadoğu'da bir Şii kuşağının ortaya çıktığı yönünde çeşitli iddiaları tekrar gündeme getirmiştir. Özellikle George W. Bush dönemi politikaları ile birlikte gerek uluslararası gerekse de bölgesel anlamda bir kuşatmaya maruz kaldığını düşünen İran yönetimi bu doğrultuda jeopolitik olarak Şii nüfusu bir dış politika aracı olarak değerlendirerek ulusal çıkarları gereği bu unsurların desteklenmesi gerektiğini fiilen göstermiştir. Amerikan yönetimi açısından ise Şii kuşağı söylemi bölgeyi kontrol edebilme noktasında önemli bir argüman olarak ele alınmıştır.

Bu doğrultuda Irak işgali sonrasında Amerikan yönetiminin istikrarı sağlamada yetersiz kalması ve oluşan bu ortamda farklı aktörlerin devreye girerek çıkar yarışında bulunması, İran yönetimini Irak konusunda avantajlı hale getirmiştir. Irak işgali ile birlikte Irak'ta ve bölgede tek başına var olamayacağı yönünde çeşitli analizlerle karşı karşıya kalan Amerikan yönetimi açısından bu süreçte özellikle Irak'ta artan Şii etkinliğine odaklanmak durumunda kalmış; fakat bu ihtimalin zayıflatılması doğrultusundaki çeşitli girişimler yetersiz kalmıştır. Özellikle işgal sonrasında Irak'ta istikrarın sağlanması, güvenliğin tesisi ve siyasi sürecin istikrara hizmet eder nitelikte geliştirilmesine dönük atılacak adımlarda İran'ın göz ardı edilemeyeceğinin anlaşılması ile birlikte İran ile masaya oturma durumunda kalınmıştır. Bu doğrultuda gelişen süreç sonrasında Irak'ta Şii çoğunluk iktidara gelmiş; bölgede Şii uyanışı doğrultusunda özellikle Suudi Arabistan tarafından çeşitli endişeler dile getirilmiştir (Blanchard vd, 2010: 18-22).

Harita 8: Ortadoğu'da Şii ve Sünni Varlığı¹⁶⁷

Şekil 6: Ortadoğu'da Şii ve Sünni Nüfusu Rakamsal Veriler¹⁶⁸

Sunnis	Shiites
Iran – 7,186,851	Iran – 71,069,971
Bahrain – 165,000	Bahrain- 385,000
Kuwait – 840,000	Kuwait – 360,000
Oman – 415,400	Oman - 103,850
Qatar – 214,200 to 239,400	Qatar – 12,600 to 37,800
Saudi Arabia – 18,158,981 to 19,227,157	Saudi Arabia – 2,136,350 to 3,204,526
UAE – 766,700	UAE – 135,300 or less
Total: 27,747,132+	Total: 74,240,871+

¹⁶⁷Bkz: <http://iranprimer.usip.org/blog/2014/jan/09/facts-and-figures-sunni-shiite-balance>, 10.05.2015.

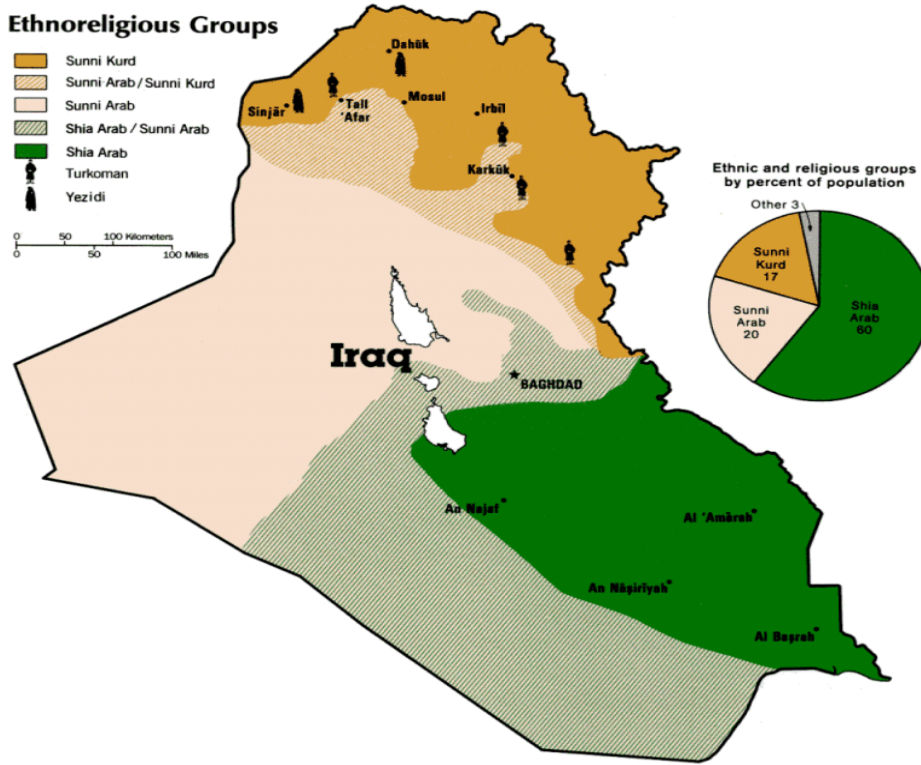
¹⁶⁸Bkz: <http://iranprimer.usip.org/blog/2014/jan/09/facts-and-figures-sunni-shiite-balance>, 10.05.2015.

Başkan Obama dönemi ile birlikte Amerikan askerinin Irak'tan çekilme süreci ve sonrasında güvenliğin ve siyasi istikrarın sağlanma aşamaları tartışma konusu olurken; İran yönetimi özellikle seçim sürecinde Şii siyasi aktörler lehinde çeşitli politikalar izlemiştir. Bu doğrultuda seçim sürecinde bazı Sünni ve Seküler grupların seçim yasağı almasında etkili olmuş; (Biddle, 2014: 6-10) seçim sonrasında da Şii etkinliğinin hakim olduğu bir hükümet kurulması doğrultusunda hareket etmiştir. Sünni bloğun güçlü ismi olan Iyad Allavi'nin çoğunluğu oluşturup hükümeti kuramamış olması; gerek bürokrasi gerekse de bölgesel anlamda Şii etkinliğini arttırmış; bu doğrultuda İran yönetimi sonuçlardan memnuniyetini dile getirmiştir.

Geçmişte Irak'ta El-Kaideyi engelleme ve Sünnileri siyaseten etkin hale getirme noktasında gerçekleştirilmeye çalışılan ve Amerikan Birlikleri Komutanı General Petraeus tarafından tasarlanan 'Sünni Uyanışı' planı (Jensen ve Jabouri, 2008: 11-16) bu dönemde de Amerikan yönetimi tarafından Şiilerin etkinliğini dengelemek adına Irakiye üzerinden Sünnileri sisteme entegre etme şeklinde kendini göstermiştir. İran'ı Şii nüfusu dolayısı ile etkinliğini arttırmasından çekinilen bir diğer ülke Lübnan olmuştur. 1990'lı yıllarda siyasal sistem olarak Suriye ve onun Lübnan'daki farklı dinsel ve mezhepsel kesimlerinden müttefikler tarafından idare edilen Lübnan'da Şiiler %34 oranla en büyük çoğunluğa sahip olan gruptur.

Hizbullah'ın da temelini oluşturan Şiiler esasen 1975'li yıllarla birlikte Emel Örgütü altında Lübnan'da örgütlenmeye başlamışlardır (Addis ve Blanchard, 2011: 1-9). Yine bu yıllarda yaşanan İsrail işgali ile birlikte oldukça radikal bir noktaya gelen Emel Örgütü, Bekaa bölgesi sorumlusu Hasan Nasrallah'ın Güney Lübnan'a Humeyni tarafından gönderilen 3000 Devrim Muhafızınca oluşturulan Hizbullah'a katılması ile Lübnan siyasetinde oldukça etkin hale gelmeye başlamıştır.

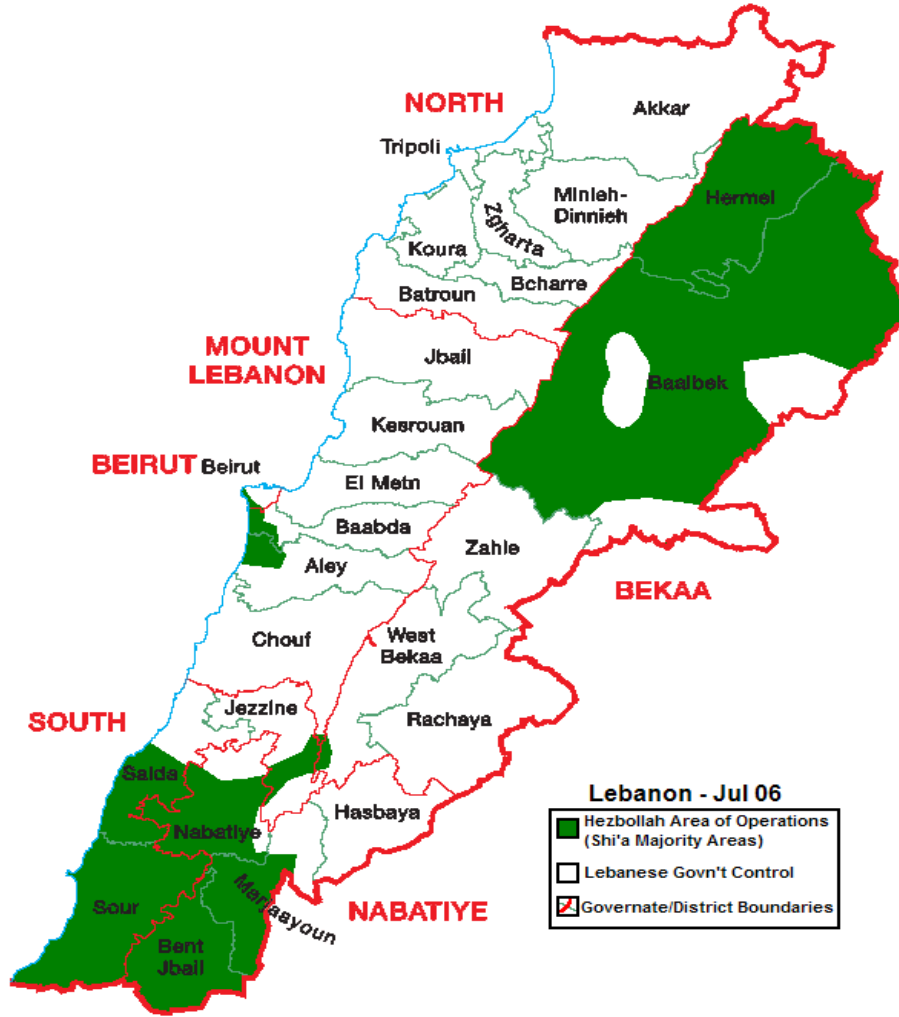
Harita 9: Irak'ta Etnik Dağılım¹⁶⁹

Süreç içerisinde özellikle İsrail'in saldırıları ve Musa Sadr'ın ortadan kaybolmasıyla ılımlı Emel Örgütü'nden kopan Şiiler Hizbullah çatısı altında kendilerini ifade eder hale gelmişlerdir. Lübnan'da etkinliğini bu şekilde ortaya koyan Hizbullah 1992 yılında ilk kez seçimlere girmiş; 128 üyeli parlamentoda 8 koltuk kazanmıştır (Addis ve Blanchard, 2011: 9-15). 2009 seçimlerinde ise 10 sandalye ile seçimlerde temsil kazanan Hizbullah esasen gerek oluşumu gerekse de etkinlik sürecinde ideolojik ve stratejik olarak İran ile yakın ilişkilere sahip olmuştur.

¹⁶⁹Bkz: <http://www.digitaljournal.com/image/38937>. 05.07.2015.

Harita 10: Lübnan'da Şiiler¹⁷⁰

Özellikle sahip olunan Şii kimliği Hizbullah ve İran arasında en önemli bağ olarak ortaya konulurken; İsrail'in kuzey sınırında karşıt bir güç ortaya koyabilme açısından da Hizbullah İran için oldukça önemli hale gelmektedir (Zisser, 2011: 7-9). Söz konusu bağlantı Amerikan yönetimince de farklı vesilelerle ortaya konmuş; Başkan Obama yönetimi 2010 yılı İran'ın askeri gücü hakkındaki raporunda şu ifadelerle yer vermiştir:

“İran İslam Cumhuriyeti barındırdığı Şii nüfusu dolayısı ile Lübnan'da etkinliğini arttırma noktasından hareket etmektedir. Şii nüfus ile bağlarını kuvvetlendirmek için çeşitli

¹⁷⁰ Bkz: http://en.wikipedia.org/wiki/Hezbollah#/media/File:Lebanon_Jul06.png. 09.06.2015.

faaliyetlerde bulunan İran yönetimi; özellikle Devrim Muhafızları Birliği vasıtası ile Lübnan'da Hizbullah'ın oluşumuna katkıda bulunmuştur. Örgütün varlığını sürdürmesi noktasında hali hazırda oldukça etkili olan İran; Hizbullah'a finanstan lojistiğe varan bir dizi alanda destek olmaktadır. Buna karşılık olarak Hizbullah ise Irak, İran ve Lübnan'da Şii grupları eğitmektedir.'¹⁷¹

İran İslam Cumhuriyeti'nin Hizbullah'a dönük olarak ortaya koyduğu bu politika ile birlikte, bölgede diğer bir önemli Hizbullah müttefiki de Beşar Esad yönetimidir. İdeolojik olarak aynı paydada buluşmamakla birlikte stratejik nitelikte Hizbullah ile yakın temasta olan Suriye, İran ile birlikte Hizbullah'ı bölgede ABD ve İsrail'i dengeleme noktasında önemli bir aktör olarak görmektedir (Gray ve Ospina, 2014: 6-10). Lübnan'da İran-Suriye hattında gerçekleşen Hizbullah etkinliği 12 Temmuz-14 Ağustos 2006 tarihleri arasında gerçekleşen Lübnan savaşı sırasında daha da belirgin hale gelmiştir. Hizbullah'ın İsrail'in askeri mevzilerini ve sınıra yakın köylerini havan topu ateşine tutması ve İsrail'in de 5 askerinin ölmesi sonrasında topyekûn savaşla karşılı vermesi ile başlayan süreç, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararla birlikte tarafların saldırıyı durdurmaları ile birlikte sona ermiştir (Tür, 2007: 1-3).

Ateşkes ilanı sonrasında İsrail'in Hizbullah'ı açık bir askeri yenilgiye uğratamamış olması Hizbullah ve dolayısı ile İran-Suriye hattının etkinliğinin artışı olarak yorumlanmakla birlikte, Hizbullah verilen ağır kayıplar dolayısı ile sert eleştiriler almıştır. Amerikan yönetimi ise İsrail'in yayılmacı politikalarına destek verme doğrultusunda değerlendirdiği Lübnan savaşı sonrasında, İsrail'in haklılığına bir kez daha vurgu yapmış; bölge barışı için savaş süresinde İsrail'e yapılan askeri ve mali desteğin sürdürüleceğini ifade etmiştir (Johnson, 2011: 13-20).

Ateşkes sonrasında krizden kimin etkin şekilde çıktığı tartışmaları devam ederken, İran yönetimi ateşkes sonrasından günümüze, Lübnan'ın krizde uğradığı kayıpların giderilmesi ve istikrarın sağlanması doğrultusunda çeşitli adımlar atmıştır. Söz konusu yardımlarla birlikte Lübnan'da Şii hareketin etkin olduğu bölgeler yeniden inşa edilirken; İsrail sınırındaki bir köye de İran Parkı kurulmuştur (Kagan vd, 2012: 31-41). İran ve Suriye'den bu yönde destek alan Hizbullah Arap Baharı sürecinde Beşar Esad yönetimine destek vermiş; söz konusu destekle birlikte Lübnan, Esad yönetimini destekleyen Şiiler ve muhalifleri destekleyen Sünniler olarak iki farklı krizle karşı karşıya kalmıştır. Lübnan'da

¹⁷¹ Bkz: http://fas.org/man/eprint/dod_iran_2010.pdf. 04.07.2015.

İran İslam Cumhuriyeti etkinliği temelinde bu şekilde ortaya çıkarken; gerek bölgede olası Şii etkinliği gerekse de; ABD, İran hattında ilişkilerin seyrine dönük olarak kritik edilen ülkeler Bahreyn ve Yemen olmuştur.

4.3.Bahreyn ve Yemen: ‘Şii Uyanışı’ nda Son Nokta mı?

Gerek Mısır örneğinde gerekse de halk ayaklanmalarının yaşandığı diğer ülkelerde rejim değişikliği ihtimalinin kesinleşmesi sonrasında kendi inisiyatifi doğrultusunda bir değişikliğin olması için harekete geçen Obama yönetimi, mevcut rejimi farklı aktörlerle dahi olsa sürdürme politikası doğrultusunda hareket etmiştir (Cooper, 2012: 7-8). Libya müdahalesi ve Suriye krizi ile birlikte Arap Baharı sürecinde gerek ABD gerekse de İran tarafından dikkate alınan bir diğer ülke ABD’nin Ortadoğu’da ki deniz kuvvetlerinin konuşlandığı ve Afganistan-Irak operasyonlarını destekleyen Bahreyn olmuştur. Muhafiflerin İran’dan destek aldığını iddia eden Bahreyn yönetimi, nüfusun %70’ini Şiiilerin oluşturması dolayısı ile bu yönde oluşabilecek bir etkiden çekinmiş ve bu doğrultuda muhaliflere yönelik baskıyı arttırmıştır.

Esasen İran tarihten günümüze Bahreyn’i sahip olduğu Şii nüfusu ve konumu dolayısı ile arka bahçesi olarak görmekte ve bölgedeki Şii nüfus ile ilişkilerini merkezi Tahran’da olan Bahreyn Kurtuluş Cephesi vasıtası ile yürütmektedir (Chubin, 2012: 21-27). Özellikle Şii gruplara yapılan baskılar sonrasında söz konusu eylemlerin ters etki yapabileceğini ifade eden Obama yönetimi ise benzer şekilde olası bir İran etkisinden çekinerek; muhaliflerle siyasal diyalog çağrısında bulunmuştur. Özellikle barındırdığı Şii nüfusu dolayısı ile Arap Baharı sürecinde İran’ın dikkat ettiği ülkelerden biri Bahreyn olmuştur. Ayaklanmaları Ortadoğu’da ABD ve Batı etkisinin kırılması doğrultusunda bir fırsat olarak gören ve bu doğrultuda hareket eden İran yönetimi, bölgesel nüfuzunu genişletme politikası izlemiştir. Sürecin İslam devrimi ile bağlantılı olduğunu iddia eden İran yönetimi, gerek Mısır’da gerekse de ayaklanmaların yaşandığı diğer ülkelerde muhaliflere destek mesajları vermiştir (Chubin, 2012: 21-27).

Bu çerçevede Bahreyn’de yaşanan ayaklanmaları da desteklediklerini ifade eden İran yönetimi, Suudi Arabistan’ın Bahreyn’e asker göndermesini kınamış; Bahreyn’e yönelik ‘yabancı’ müdahalesi eleştirilirken; ABD’nin müdahale etmemesi gerektiği ifade edilmiştir (Mckay, 2011: 18-19).¹⁷² Yönetimde bulunan Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Bahreyn konusunda esas meselenin Amerikan yönetiminin ülkedeki askeri üssü olduğunu ifade etmiş;

¹⁷² Bkz: <http://www.mei.edu/content/arab-spring-implications-us-policy-and-interests>. 04.07.2015.

halkın demokratik taleplerinin uygun yöntem ve yönetimlerle dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Önemli bölgesel aktörlerden biri olan İran yönetimi özellikle Bahreyn konusuna bu şekilde yaklaşırken; ABD yönetimi siyasal diyalog çağrısında bulunmuş; BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon da askeri mahkemelerde özellikle doktorlara, öğretmenlere ve diğer memurlara karşı verilen mahkûmiyet kararlarını eleştirirken; siyasi tutukluların serbest bırakılması çağrısında bulunmuştur.¹⁷³

Süreç içerisinde baskılar kısmen de olsa sonuç vermiş; Kral Hamad Bin İsa Al Khalifah Şii muhalifler ile masaya oturma kararı almıştır. Bununla birlikte ayaklanmalar sırasında yaşananları araştırmak amacı ile kurulan Bahreyn Bağımsız Soruşturma Komisyonu yayınladığı raporda gösterileri bastırma sürecinde insan hakları ihlalleri olduğunu kaydederken; Kral raporda yer alan ifadeleri kabul ederek telafisi yönünde adımlar atılacağını ifade etmiştir (Ulrichsen, 2012: 3-6). Bahreyn’de gelişmelere bu şekilde seyrederken, ayaklanmaların bir diğer önemli noktası da Yemen olmuştur. Ayaklanmalar boyunca Obama yönetimi, Yemen’de de benzer şekilde mevcut statükoyu koruma politikası kapsamında hareket etmiş; rejimin değişeceğinin kesinleşmesi sonrasında ise Körfez İşbirliği Konseyi’nin hareket planı çerçevesinde Yemen’de olası istikrarsızlığın ve azalan ABD etkisinin önüne geçmeye çalışmıştır.

1978 yılında darbe ile yönetimi ele geçiren Ali Abdullah Salih, 1990 Birleşmesi sonrasında Birleşik Yemen’in Cumhurbaşkanı olmuş; 2011 yılına kadar ülkede yarı otoriter yapı muhafaza edilmiştir. Kuzey Yemen esas olarak Zeydi yani Şii çoğunluğu barındırırken; Güney Yemen ağırlıklı olarak Sünni-Şafi mezhebinden oluşmaktadır (Chubin, 2012: 27-30). Ali Abdullah Salih esas olarak, Güney’in ayrılıkçı taleplerini kullanarak Kuzey’in desteğini sağlama, El Kaide tehdidine vurgu yaparak ABD desteğinin devamlılığını sağlama ve Husi’leri kullanarak mali ve politik açıdan Suudi Arabistan desteğini sağlama noktalarından hareket etmiştir. Tunus’ta 2011 yılı ile birlikte başlayan halk ayaklanmalarının üçüncü durağı olan Yemen son dönemde meydana gelen Husi darbesi ile tekrar gündeme gelmiştir. Kuzeyde yer alan Husilerin 2004 yılından bu yana çatışma halinde olduğu ülkede, Arap Baharı sürecinde sivil kayıpların ayaklanma boyunca artması yönetime yönelik eleştirilerin daha da sertleşmesi ile sonuçlanmış; bu doğrultuda ayaklanmalar da şiddetini arttırmıştır.

¹⁷³ Bkz: http://www.impr.org.tr/en/bahreynde-subat-intifadasi-isyan-ve-mudahale/#.VWdTZM_tmko. 25.05.2015.

4.4.Yemen’de Husi¹⁷⁴ Darbesine Giden Süreç ve İran’ı Dengeleme Politikası

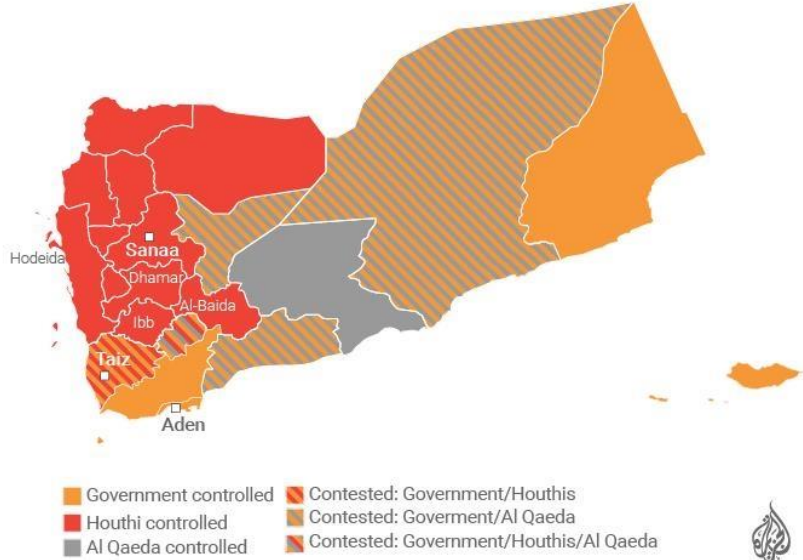
Muhalefetin genişlemesi ve Ali Abdullah Salih’in yönetimi terk etmesine uzanan süreçte, yönetim tarafından esas olarak; Husilerin ayaklanacağı, Güney’in bölünmek isteyeceği ve El-Kaide’nin ülke genelinde kontrolü ele geçireceği uyarıları yapılmıştır. 3 Haziran 2011’de Ali Abdullah Salih’in yaralandığı Başkanlık sarayı saldırısı sonrasında KİK üyelerinin de girişimleri ile 23 Kasım 2011’de Riyad’ta anlaşmaya varılmış; esas olarak Ali Abdullah Salih’in görevi yardımcısına bırakması, geçici hükümetin kurulması, üç ay içerisinde de Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması öngörülmüştür (Chubin, 2012: 27-30). Bu doğrultuda 21 Şubat 2012’de Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış; muhalefetin de üzerinde anlaştığı Cumhurbaşkanı Yardımcısı Mensur El-Hadi Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Harita 11: Yemen: Bölgesel Nüfuz Alanları¹⁷⁵

YEMEN: A COUNTRY CONTESTED

Since they took the capital Sanaa in September, the Houthis have spread to other regions such as Ibb, Al-Baida, Dhamar and Hodeida.

President Abd-Rabbu Mansour Hadi and his government are now in the coastal city of Aden, which is only about 150kms from the Houthi-held Taiz.

Source: Al Jazeera, AFP, Yemen Times

¹⁷⁴ Bkz: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/08/yemen-houthis-hadi-protests-201482132719818986.html>. 25.05.2015.

¹⁷⁵ Bkz: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2015/03/arabia-ready-measures-yemen-150323162415124.html>. 10.05.2015.

Seimler sonrasında öncelikli gündem olan anayasanın hazırlanma süreci 2014 Ocağına dek tamamlanamayınca Hadi'nin görev süresi uzatılmış; fakat bu süreç Yemen'de istikrarın sağlanması doğrultusunda etkili olmamıştır. Özellikle Husilerin talepleri ile artan muhalefet kanadının girişimleri sonrasında, 18 Mart 2013 tarihinde BM Temsilcisi Cemal Bin mer gözetiminde sürdürülen on aylık bir çalışma süreci sonrasında 24 Ocak 2014'te sona eren Ulusal Diyalog Konferansı'nın sonuç bildirgesi yayınlanmış; ve esas olarak ülkedeki güvenlik sorunu, Güney bölgesinin talepleri ve artan istikrarsızlık noktasında çeşitli çözüm önerilerine yer verilmiştir (Gaston, 2014: 2-9). zm nerileri bir taraftan devam ederken diğer taraftan Abdulmelik El-Husi ndeliğindeki muhalifler gerekli reformların yapılmadığı gerekçesi ile başkent Sana'da da etkili olmaya başlamışlardır. 29 Ağustos 2014 ile birlikte Hükümet Husilerin geçiş sürecini tehlikeye soktuğu yönündeki uyarıları yinelerken; tarihler 2 Eylül' gösterdiğinde Husileri'de yönetime katacak yeni bir hükümet doğrultusunda ilk adımı atmak durumunda kalmıştır.

Hükümet tarafından atılan bu adım Husilerce 'sivil itaatsizlik' doğrultusunda reddedilirken; 21 Eylül 2014'te hükümet binaları kuşatılarak Başkent Sana denetim altına alınmıştır. 6 şubat 2015 tarihinde ilan edilen Anayasa Deklarasyonu ile birlikte parlamento feshedilmiş; 551 üyelik bir halk konseyi tesis edildiği ve bu konseyin 5 kişiden oluşan başkanlık konseyini seçeceği ifade edilmiştir. 21 şubat'ta Cumhurbaşkanı Hadi Husilerin kuşattığı başkanlık sarayından kaçarak ülkenin güneyindeki Aden'e gelmiş ve istifasını geri çektiğini açıklayarak; Aden'i Yemen'in geçici başkenti olarak ilan etmiştir. Siyasi kriz bu şekilde devam ederken; 25 Mart tarihinde Yemen Cumhurbaşkanı Hadi, lkedeki Husi işgaline yönelik dış müdahale çağrısında bulunmuş; 26 Mart'ta Suudi Arabistan nclğnde 'Onlu Koalisyon' oluşturulmuştur (Popp, 2015: 2-4).

Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Ürdün, Fas, Mısır, Sudan ve Pakistan'ın katıldığı koalisyon ile birlikte 'Zafer Fırtınası Operasyonu' kapsamında Husilerin kontrol ettiği stratejik bölgelere havadan saldırı düzenlenmiştir. Başta ABD olmak üzere Avrupa ülkelerinden ve Türkiye'den de destek alan operasyon, esas olarak İran ile Hürmüz Boğazı'nın paylaşılması ve İran'ın tehdit olarak algılanmaması dolayısı ile Umman tarafından desteklenmemiştir.¹⁷⁶ Rusya ve Çin'in veto tehdidi ve Husilerin daha fazla ilerlemeden durdurulması için BM Güvenlik Konseyinde görüşülmeden uygulanmaya sokulan operasyon, İran'ın bölgesel etkinliğini sınırlandırmak açısından da oldukça büyük bir müdahale olarak yorumlanmaktadır. 22 Nisan itibari ile hava operasyonun sonlandırıldığı

¹⁷⁶ Bkz: <http://www.cfr.org/yemen/yemen-crisis/p36488>. 04.07.2015.

bildiren operasyon sözcüsü tuğgeneral Ahmed Al-Asiri bundan sonraki sürecin ‘umuda dönüş’ operasyonu kapsamında siyasi, diplomatik ve askeri çalışmalardan oluşacağını ifade etmiştir (Sharp, 2015: 2-6, 25-28).

Özellikle bölgede Şii nüfusuna ve dolayısı ile olası Şii üstünlüğüne vurgu yapan bölge devletleri; Irak, Suriye ve Lübnan’dan sonra Yemen’de de artan İran etkinliğinden endişe etmektedir. 2002 George W. Bush dönemi Irak müdahalesinden bu güne artarak devam eden Şii etkinliği her ne kadar İran yönetimince reddedilse de bölgesel gelişmeler doğrultusunda önemli bir avantaj olarak kullanılabilmektedir. Irak müdahalesi sonrasında 2006 yılı itibari ile yaşanan İsrail-Lübnan savaşından da Amerikan yönetimi tarafından desteklenen İsrail’in istenen boyutta bir etkinlikle çıkamamış olması; Hizbullah’ın ve dolayısı ile İran-Suriye hattının bölgede etkinliğinin artışı olarak yorumlanmıştır.

ABD ve müttefiki ülkeler tarafından ortaya koyulan ‘Şii Uyanışı’ tezleri bölgenin ve özelde İran İslam Cumhuriyeti’nin kontrolü noktasında önemli bir söylem olarak ortaya konulmuştur. Özellikle ABD yönetimi ile nükleer krizde geline noktanı hoşnut olmakla birlikte Amerikan Kongresi faktörü dolayısıyla temkinli olunması gerektiğini de düşünen İran yönetimi ise, Hizbullah ve Hamas gibi bölgesel aktörlerle elde ettiğı bir takım avantajları koruma noktasında hareket etmektedir.

SONUÇ

1979 İran İslam Devrimi ile birlikte, bölgesel ve uluslararası boyutta önemli bir müttefikini kaybeden Amerika Birleşik Devletleri bu tarihlerden itibaren İran'ı karşısında önemli bir rakip olarak bulmuştur. Gerek İran'ın jeopolitik konumu gerekse de ideolojik olarak Amerikan yönetimine dönük çeşitli söylemleri dolayısı ile; devrimden günümüze farklı konu başlıkları altında nüfuz mücadelesi kendini göstermiştir. Bu çerçevede ABD'nin İran'a yönelik dış politikasını George W. Bush döneminden Barack Obama dönemine uzanan süreçte ele alan çalışma; son dönemdeki gelişmeleri de analiz ederek, Amerikan dış politikasının kavramsal ve pratik boyutta geldiği nokta kritik edilmiştir. Söz konusu çalışma ile de ortaya konulmuştur ki; ABD ve İran İslam Cumhuriyeti dönemsel olarak yumuşamakla birlikte iki önemli rakip olarak bölgesel ve uluslararası politikada boy göstermektedir.

ABD ve İran yönetimlerinin Amerikan dış politikası çerçevesinde iki önemli rakip olarak ortaya konulmasına dair bulgulardan önce, çalışma ile birlikte ifade edilen uluslararası sisteme İran'ın entegre edilmesi ve zıddı olarak uluslararası sistemden tecrit edilmesi olgularının vurgulanması yerinde olacaktır. Esas olarak İran İslam devrimi öncesinde uluslararası sisteme ABD yönetim tarafından önemli bir müttefik olarak entegre edilen İran, devrim sonrasında sistem dışına çıkarılmak ve dolayısı ile Amerikan yönetimlerinin öngördüğü zeminde şekillenmek durumunda bırakılmıştır. Bu doğrultuda çalışma ile birlikte analiz edildiği üzere; İran İslam Cumhuriyeti, bölgesel ve uluslararası müttefiklerle ABD tarafından dizayn edilen uluslararası sisteme alternatif yaklaşımlar geliştirirken; ilerleyen süreçle birlikte ABD ve İran yönetimleri gerek teorik gerekse de eylem boyutunda iki önemli rakip haline gelmiştir.

Bu noktadan hareketle ortaya konulmuştur ki; Amerika Birleşik Devletlerinin doktrinler çerçevesinde ortaya konulan dış politika hedefi temelde dünya liderliği idealine dayanmakta; İran İslam Cumhuriyetine dönük dış politika anlayışı da bu çerçevede şekillenmektedir. Bu noktadan hareketle Amerika Birleşik Devletleri dönemsel olarak yumuşak güç ve sert güç argümanlarını değişik konu başlıkları etrafında kullanmakla birlikte; temelde İran'a yönelik temkinli yaklaşımını değiştirmemektedir. Çalışmanın ana hedefi olan George W. Bush ve Barack Obama dönemlerindeki periyotlarda söz konusu Amerikan başkanları dış politika anlayışı noktasında farklı vizyonlara sahip olsalar da, öncelikli olarak İran'ı bölgesel ve uluslararası anlamda etki altında tutma hedefi ile hareket etmektedir. İran'a

yönelik bu politikanın izleri George W. Bush döneminde kendini yeni muhafazakâr akımla ve sert güç argümanları ile ortaya koyarken; Barack Obama ile birlikte yumuşak güç unsurları devreye girmiş; fakat ana hedef değişmemiştir.

Temelde bu hedefle şekillendirilen ABD'nin İran politikası, özellikle George W. Bush döneminde ortaya konulan politikalarla uluslararası politikaya yön verir nitelikte olmuştur. Afganistan ve Irak müdahaleleri ile bir taraftan ideolojik ve siyasi 'düşman'larını ortadan kaldırmayı hedefleyen Başkan Bush yönetimi, her ne kadar İran ile dönemsel müttefiklik noktasında hareket etmiş olsa da; temelde İran'ı bölgesel müttefiklik ilişkileri ve uluslararası aktörlerin baskıları ile izolasyon temelinde ele almıştır. İran'a yönelik politikasını İran'ı 'dönüştürme' hedefi ile ortaya koyan Başkan Bush ve yeni muhafazakâr ekibi, gerek ideolojik gerekse de siyasi, ekonomik olarak İran'ı uluslararası sisteme entegre etme anlayışı ile hareket etmiştir. Bu çerçevede çalışma kapsamında çeşitli verilerle ortaya konulmuştur ki; İran İslam Cumhuriyeti, liberal demokrat normlar çerçevesinde çeşitli araçlar vasıtası ile 'müdahaleci' bir anlayışla ele alınmıştır.

Bu anlayış kapsamında Başkan Bush yönetimi her ne kadar İran'a yönelik politikasının etkin olacağı inancını taşımış olsa da; özellikle Afganistan ve Irak müdahalelerinden İran İslam Cumhuriyeti etkinliğini arttırarak çıkmıştır. Özellikle çalışmada ilk bölümle birlikte ABD ve İran yönetimlerinin Afganistan işbirliğinin analizi de ortaya koymuştur ki; Taliban'ın ortadan kaldırılması İran'ın bölgesel etkinliğini arttırmış; Afganistan'da daha etkin olabilmenin yeni yollarını açmıştır. Bununla birlikte bir diğer önemli hareket olan Irak müdahalesi de Başkan Bush yönetiminin öngörülerinin aksine İran yönetiminin etkinlik fırsatları yakalaması ile sonuçlanmıştır. Şii Hilali tartışmalarının aktarıldığı bölümde de ortaya konulduğu üzere İran Şii faktörü dolayısı ile bölgede önemli konuma sahip bir ülkedir ve bu konum ABD yönetimlerini İran ile masaya oturma noktasında zorlayıcı bir faktördür.

Başkan George W. Bush döneminde İran'a yönelik uygulanan izolasyon politikasının bir diğer önemli ayağı olan nükleer faaliyetler konusu ise; İran'a dönük olarak ortaya konulan bölgesel ve uluslararası baskılara rağmen istenilen etkiyi yaratamamış; iki ülke arasında uzun yıllar kriz statüsünde kalmaya devam etmiştir. Başkan Bush döneminde çalışma kapsamında da ortaya konulduğu üzere başta AB olmak üzere birçok önemli bölgesel ve uluslararası aktör İran'a yönelik 'baskıcı' politikalar ortaya koymuş; fakat bu süreçte İran İslam Cumhuriyeti özellikle uluslararası politikada sahip olduğu önemli müttefiklerle başta ABD olmak üzere diğer rakipleri ile mücadele noktasında etkinlik göstermiştir. Bilhassa Çin ve Rusya ile sahip

olunan uluslararası müttefiklik ilişkileri, Suriye yönetiminin İran'a yönelik desteği, Irak'ta artan ve çeşitli ülkelerde gözlemlenen Şii etkinliği ve bununla birlikte Hizbullah ve Hamas gibi bölgesel aktörler yakın temas; bu dönemde İran İslam Cumhuriyeti'nin elini güçlendiren ana başlıklar olmuştur.

Çalışma çerçevesinde analiz edilen İran İslam Cumhuriyetinin sahip olduğu bu avantajlar karşısında Amerika Birleşik Devletleri ise özellikle bölgesel ve uluslararası ittifakları arttırma doğrultusunda hareket etmiş; fakat gerek Amerikan dış politikasının bu dönemde ortaya koyduğu yeni muhafazakâr akımdan kaynaklanan 'müdahaleci' anlayış; gerekse de uluslararası sistemin Soğuk Savaş sonrasında büründüğü çok aktörlü yapısı dolayısı ile istediği etkinliği sağlayamamıştır. Bu doğrultuda Amerikan dış politikasına yönelik olarak çeşitli eleştiriler ortaya konulurken; özellikle küresel liderlik hedefi çalışma kapsamında da ortaya konulduğu üzere sorgulanır hale gelmiştir. Uluslararası sistemi Amerikan liderliği çerçevesinde dönüştürme ve liberal demokratik hedefleri yerleştirme noktasında hareket eden ve bu hareket planı çerçevesinde 'sert güç' argümanlarının kullanılmaktan kaçınılmaması gerektiğini savunan Başkan Bush yönetimi, görevi Barack Obama'ya devrederken; arkasında 'toparlanması' gereken bir iç ve dış politika bırakmıştır.

Söz konusu çalışma kapsamında ortaya konulan ve temelde George W. Bush dönemi ile Barack Obama dönemi uygulamalarını karşılaştırma noktasında hareket eden çalışmada göstermektedir ki; Başkan Obama dönemi ile birlikte Amerika Birleşik Devletlerinin küresel liderlik hedefi değişmemiş; yalnızca kullanılan araçlar değişmiştir. Bu dönemle birlikte vurgulanan 'değişim' sloganı söylem ve eylem boyutunda kendini gösterirken; İran'a yönelik olarak da söz konusu açılardan çeşitli değişimler gözlemlenmiştir. Esas olarak 'akıllı güç' argümanına vurgu yapan Başkan Obama; İran'a dönük rejim eleştirilerini tamamen terk etmemekle birlikte George W. Bush dönemine nazaran bir hayli yumuşatmıştır. Bu çerçevede özellikle nükleer faaliyetleri konusunda İran ile koşulsuz müzakereye açık olduklarını belirten Başkan Obama, ülkesindeki ve özellikle de Kongredeki Cumhuriyetçilere rağmen İran ile farklı temaslarda bulunmaktan çekinmemiştir. İran ile ilişkileri normalleştirme noktasında atılan bu adımlarla birlikte, çalışma çerçevesinde ortaya konulmaktadır ki; Amerika Birleşik Devletleri İran'ı bölgesel ve uluslararası anlamda önemli bir rakip olarak görmeye devam etmektedir.

İran politikası kapsamında bir taraftan müzakere temelinde diplomatik çabalarla ilişkiler iyileştirilmeye çalışılırken; diğer taraftan özellikle nükleer faaliyetleri noktasında İran'a dönük uluslararası yaptırımlardan vazgeçilmemiş fakat İran'ın gerekli adımları atması

durumunda yaptırımların kaldırılabilceğı ifade edilmiştir. Bu noktada ABD yönetimlerince önemli bir caydırıcılık unsuru olarak değerdendirilen nükleer yaptırımların İran'ı caydırma noktasında istenilen etkiyi yaratmamış; İran İslam Cumhuriyeti söz konusu ekonomik yaptırımlar dolayısı ile uğradığı zararı başka ülkelerle ilişkileri çerçevesinde giderme noktasında hareket etmiştir. ABD ve İran arasındaki karmaşık süreç nükleer anlaşma ile birlikte bir nebze de olsa netleşirken; anlaşma süreci ve sonrası gerek İran gerekse de ABD yönetimleri açısından çeşitli zorlukları bünyesinde barındırmaktadır.

Özellikle ABD açısından olası İran nükleer nihai anlaşması Kongre ve Başkanlık arasında yaşanacak gerilimler açısından dikkat çekici olacaktır. Kongre'de gerek Temsilciler Meclisi gerekse de Senato'da etkin durumda olan Cumhuriyetçiler, İran ile olası nihai anlaşmaya İsrail'in de desteğı ile karşı çıkmaktadır. Özellikle İran'a yönelik olarak uygulanan ekonomik yaptırımların nihai olarak kaldırılmasının Kongre'nin onayına bağılı olması Başkan Obama'nın elini zayıflatırken; Obama yönetiminin seçimleri kaybetmesi halinde ortaya çıkacak durumu daha da karmaşık hale getirmektedir. İç politikada olası İran nükleer nihai anlaşmasının ABD açısından barındırdığı zorluklar özellikle Kongre temelinde şekillenirken; dış politikada da zorlu bir süreç Obama yönetimini beklemektedir.

Esasen olası bir nihai anlaşmanın bölgesel açıdan iki önemli rakip olan ABD-İran yönetimlerini nüfuz alanlarında nasıl etkileyeceğı önemli bir sorunsal olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada çalışmada da önemle üzerinde durulduğu gibi Washington ve Tahran yönetimlerini Irak'ta IŞİD'e karşı birlikte hareket etme noktasına iterken; Yemen'de yaşananlarla birlikte karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle ABD müttefiki olan ve Yemen'de yaşananlar neticesinde de İran ile farklı kutuplarda yer alan Suudi Arabistan ve İsrail, olası nihai nükleer anlaşmanın bölgesel politikalara da yansması ihtimali karşısında duran önemli engellerden sadece bir kaçıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgesel müttefikleri ile ilişkilerini zayıflatma pahasına İran ile anlaşmazlıkları çözmede tavizler vermeyeceğı dikkate alındığında, bölgesel rekabetin ve dolayısı ile nüfuz mücadelesi alanlarının varlığını koruyacağı aşikardır.

Çalışma kapsamında ortaya konulduğu üzere, özellikle bölgesel rekabet noktaları açısından ABD yönetiminin İran'dan temel istediğı; İran'ın bölgesel politikalarda daha yapıcı bir noktaya gelmesi, sekteryen politikalardan vazgeçmesi ve ABD müttefiki ülkelerdeki olumsuz İran imajını hafifletici çabalar göstermesi yönünde şekillenmektedir. Bu doğrultuda özellikle İran dış politikasının temel normları ve ulusal çıkarları dikkate alındığında söz konusu taleplerin uygulanabilirliği zayıflarken; olası nükleer anlaşma kapsamında İran'ın iç

ve dış dinamikleri de tıpkı ABD’de olduğu gibi farklı unsurları bünyesinde barındırmaktadır. İran’da farklı grupların ve siyasi temsilcilerin üzerinde hemfikir olduğu tek konu İran nükleer faaliyetlerinin devam etmesi gerektiği olmuştur. Bu noktadan hareketle olası nihai anlaşma farklı şekilde yorumlanmış; anlaşmanın olması gerektiğine inananlarla birlikte; böyle bir anlaşmanın nükleer gücü zayıflatacağı dolayısı ile jeopolitik önemi azaltacağı yönünde görüşler de ortaya konulmuştur.

ABD ve İran yönetimleri açısından olası anlaşma bünyesinde bu zorlukları barındırırken; anlaşmanın olmasına ve böylece ilişkilerin normalleşmesine bölge ülkelerinden muhalif olan yönetimlerde bulunmaktadır. Özellikle Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri gibi jeopolitik stratejilerini İran ile rekabet üzerine kuran ülkeler tarafından sıcak karşılanmayan bu süreç göstermektedir ki; İran ile yürütülen nükleer müzakereler, nükleer silahlar konusunu aşarak, İran-ABD arasındaki olası işbirliğinin bölge jeopolitiğine etkisi ve İran’ın bölgede etkinliğinin kırılması doğrultusunda kritik edilen bir sorunsal olmuştur. Çalışma ile birlikte analiz edilen süreç Başkan Obama döneminde nükleer müzakereler noktasında esas olarak bu noktalarda önemini ortaya koyarken; ABD-İran bölgesel rekabetinde kendini gösteren olaylar süreci Arap Baharı olarak anılan ayaklanmalar sırasında yaşanmıştır.

Arap Baharı sürecinde ayaklanmaların olduğu ülkelerde statükoyu destekleme noktasında hareket eden Başkan Obama yönetiminin, çalışma kapsamında ortaya konulan argümanlarla da desteklendiği üzere, tamamen pragmatist olarak yaklaştığı Arap Baharı sürecinde üzerinde önemle durduğu konulardan biri de İran’ın bölgesel etkinliğinin artıp artmayacağı sorunsalı olmuştur. Bu noktadan hareketle söz konusu ayaklanmalardan kaynaklanabilecek herhangi bir boşluğun İran tarafından doldurulabilecek olması ihtimali, Amerikan yönetimini statükoyu koruma noktasında destekleyici bir argüman olarak ortaya çıkmıştır. Amerikan yönetimi ayaklanmalar çerçevesinde statükoyu destekleme noktasında hareket derken, İran yönetimi ayaklanmaları İran İslam Devriminin devamı niteliğinde görmüş; ve temelde Amerikan karşıtlığının etkili olduğunu savunmuştur.

ABD ve İran yönetimlerinin ideolojik ve siyasi olarak rekabetlerinin sıcaklığını koruduğu noktasında önemli bir gösterge olan Arap Baharı süreci, esas olarak ayaklanmaların yaşandığı ülkeler için olduğu kadar; bu ülkelerde bölgesel çıkarları olan yönetimler açısından da hayli önemli olmuştur. Bu çerçevede İran, Rusya ve Çin ile birlikte ABD ve müttefiklerine karşı gerek söylem gerekse de eylem noktasında muhalif duruş sergilemiş; sürecin analizinin yapıldığı bölümde de kritik edildiği üzere Amerika Birleşik Devletleri ortaya koyduğu

politika ile etkinlik sağlayamadığı noktasında eleştirilmiştir. Amerikan dış politikasının kritik edilmesi noktasında da hayli önemi olan süreçte yaşanan Suriye Krizi ise, İran yönetimi lehine gelişen uluslararası gelişmelerden biri olmuştur. İran gerek bölgesel gerekse de uluslararası boyutta önemli bir müttefiki olan Suriye'ye süreç boyunca önemli destek vermiş; Rusya ve Çin'in de kritik destekleri ile İran, Rusya ve Çin üçlüsü Suriye krizine yön veren aktörler olarak ortaya çıkmışlardır.

Arap Baharı süreci bölgesel ve uluslararası aktörlerin etkinlik yarışına sahne olması sonrasında gündemdeki yerini kaybederken; bir diğer önemli gelişme ise Yemen'de ortaya çıkmış ve söz konusu gelişmeler ABD İran rekabetini bir kez daha ortaya koymuştur. Yemen'de yaşanan Husi darbesi özellikle İran desteği ile olduğu yönünde yorumlanırken; Şii Hilali tartışmaları başlığı altında kritik edilen bölümle birlikte ortaya koyulduğu üzere, ABD ve İran yönetimlerinin çeşitli vasıtalarla giriştiği mücadelenin yeni zemini olmuştur. Esasen bölgesel etkinliğini sahip olduğu stratejik nitelikleri vasıtası ile arttırmaktan çekinmeyen ve pragmatist yaklaşımla hareket eden İran yönetimi, Yemen'i tıpkı Irak, Suriye, Lübnan gibi stratejik konumu ve güvenliği açısından hayli önemli görmektedir. Bu süreçte ortaya konulan İran politikası karşısında Amerika Birleşik Devletleri, bir taraftan İran ile özellikle nükleer görüşmelerle gelinen noktadan memnun olurken; bir taraftan da İran'ın bölgesel etkinliği dolayısı ile söz konusu gelişmelerde İran'a dönük olarak temkinli yaklaşmıştır.

'İlmlilik ve Temkin' olarak özetlenen dönemin İran politikası çalışmada yer verilen gelişmelerle de ortaya konulmaktadır ki; bir taraftan Amerikan yönetimine George W. Bush dönemine nazaran yapılan yanlışları telafi etme ve İran politikasını dengeleme fırsatı verirken; diğer taraftan Amerikan dış politikasına yönelik olarak 'etkisizlik' eleştirilerini ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede özellikle Kongrede Cumhuriyetçiler tarafından sert şekilde eleştirilen Başkan Obama yönetimi, özellikle İran ile yürütülen nükleer görüşmelerde Kongre ile pazarlık etme durumunda kalmıştır. Esasen Obama yönetiminin seçimlerin yaklaşması dolayısı ile de temkinli olarak yaklaştığı ve Kongre tarafından sert eleştirilere maruz kalan İran politikası, Obama yönetimini kongrenin denetleyici yetkisi altında geri adım atmıştır. Gerek ABD'nin iç dinamikleri gerekse de bölgesel ve uluslararası boyutta yaşanan gelişmeler göstermektedir ki; ABD İran rekabeti çeşitli vasıtalarla devam eden bir süreç olacaktır.

KAYNAKÇA

BİRİNCİL KAYNAKLAR

ABD Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Report on Progress Towards Security and Stability in Afghanistan and US Plan for Sustaining the Afghan National Security Force”.

Brady, M. (2007). “The Constitution of the US of America” House of Representatives, Document No: 110-50.

Heithusen, V. (2012). “Introduction to the Legislative Process in the US Congress”. Congressional Research Service. R42843.

KATZMAN, K. (2003). Iran U.S. Concerns and Policy Responses. [Washington, D.C.], Congressional Research Service.

KATZMAN, K. (2005). Iran U.S. Concerns and Policy Responses. [Washington, D.C.], Congressional Research Service.

KATZMAN, K. (2006). Iran U.S. Concerns and Policy Responses. [Washington, D.C.], Congressional Research Service.

KATZMAN, K. (2007). Iran U.S. Concerns and Policy Responses. [Washington, D.C.], Congressional Research Service.

KATZMAN, K. (2008). Iran U.S. Concerns and Policy Responses. [Washington, D.C.], Congressional Research Service.

KATZMAN, K. (2009). Iran U.S. Concerns and Policy Responses. [Washington, D.C.], Congressional Research Service.

KATZMAN, K. (2010). Iran U.S. Concerns and Policy Responses. [Washington, D.C.], Congressional Research Service.

KATZMAN, K. (2011). “Bahrain: Reform, Security, and U.S. Policy”, Congressional Research Service

KATZMAN, K. (2011). Iran U.S. Concerns and Policy Responses. [Washington, D.C.], Congressional Research Service.

KATZMAN, K. (2013). Iran U.S. Concerns and Policy Responses. [Washington, D.C.], Congressional Research Service.

KATZMAN, K. (2015). Iran U.S. Concerns and Policy Responses. [Washington, D.C.], Congressional Research Service.

Katzman,K., Kerr,P., Nikitin,M.,(2014).“Iran: Interim Nuclear Agreement and Talks on a Comprehensive Accord”. Congressional Research Service.R43333

Katzman,K.,(2007): “Iran’s Activities and Influence in Iraq” Specialist in Middle Eastern Affairs Foreign Affairs, Defense and Trade Division,Code: RS22323

Katzman,K.,(2015).“Iran Sanctions” . Congressional Research Service. RS20871.

Katzman,K.,(2015): “Iran’s Foreign Policy” . Congressional Research Service. R44017

Kerr,P.,(2009). “Iran’s Nuclear Program: Status”. Congressional Research Service.RL34544

National Intelligence Council, (2008). “Global Trends 2025: A Transformed World” NIC,008.

Petersen, E., (2012). “Roles and Duties of a Member of Congress: Brief Overview”. Congressional Research Service. RL33686.

Report for Congress.

Serafino, N., (2008). “The Department of Defense in Foreign Assistance: Background, Major Issues and Options for Congress”. Congressional Research Service. RL34639.

WHITE HOUSE (1996). A National Security Strategy of Engagement and Enlargement (Washington DC).

WHITE HOUSE (1997). A National Security Strategy for a New Century (Washington DC: The White House).

WHITE HOUSE (1998). A National Security Strategy for a New Century (Washington DC: The White House).

WHITE HOUSE (1999). A National Security Strategy for a New Century (Washington DC: The White House).

WHITE HOUSE (2002). A National Security Strategy for a New Century (Washington DC: The White House).

WHITE HOUSE (2010). A National Security Strategy for a New Century (Washington DC: The White House).

WHITE HOUSE (2015). A National Security Strategy for a New Century (Washington DC: The White House).

MAKALE VE KİTAP

Abrahamian, E. (2008). **Modern İran Tarihi**. (D. Şendil, Çev.) Türkiye İş Bankası Yayınları

Addis,C., Blanchard,C., Katzman,K., Migdalovitz,C., Nichol,J., Sharp,J., Zanoliti,J.,(2010):
“Iran: Regional Perspectives and U.S. Policy” Congressional Research Service R40849

Alasuutari, P., (2004). “The Principles of Pax Americana”. Universty of Tampere, Finland.

Alterman,J., Bower,E., Cha,V., Conley,H., Flanagan,S., Glaser,B., Green,M., Kuchins,A.,
Malka,H., Schaffer,T.,(2011): “Capacity and Resolve Foreign Assessments Of U.S. Power”
Center for Strategic and International Studies Washington D.C.20006

Andersen,C.,(2007). “The Iranian Nuclear Dilemma: How Does The U.S. Respond?” Theis
Submitted to the Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University in Partial.

Armitage,R., Nye J.,(2007): “CSIS Commission On Smart Power A Smarter, More Secure
America” Center For Strategic a International Studies

Asgharirad, J. (2012, January). U.S. Public Diplomacy Towards Iran During The George
Bush Era. Department of History and Cultural Studies of the Freie Universitat Berlin.

Ataev,N.,(2013). “Economic Sanctions and Nuclear Proliferation: The Case Of Iran” In
Partial Fulfillment of the Requirements fort he Degree of Master of Arts in Economic Policy
in Global Markets. Budapest, Hungary

Baghat, G. (2006). “Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran”, Iranian Studies,
Vol. 39:3, Routledge Pub, London.

BAHGAT, G. (1997). Beyond sanctions: US policy towards Iraq. *International Relations :
the Journal of the David Davies Memorial Institute of International Studies*. 13.

Baker,J., Hamilton,L.,(2006): “The IRaq Study Group Report” A Division of Random House,
Inc. New York

Barnett R. Rubin and Sara Batmanglich, (2008, October). The US and Iran in Afghanistan: Policy Gone Awry. Center For International Studies.

Barzegar,K.,(2008): “Iran and The Shiite Crescent:Myths and Realities” Islamic Azad University

Barzegar,K.,(2010): “Balance Of Power In The Persian Gulf: An Iranian View” Islamic Azad University.

Belkin, P.,(2012): “Nato’s Chicago Summit”. Congressional Research Service.RD2529.

Bennett, D. (2007) : “From the Carter to the Bush Doctrine: An In-Depth Analysis of US Middle Eastern Policy” Morehouse College.

Berdal, M., (1999). ‘‘International Security After the Cold War: Aspects of Continuity and Change’’. The International Institute for Strategic Studies.

Berger,A., Cox,H., Kelman,H., Martin,L., Mendelsohn,E., Norton,A., Steiner,H., Walt,S.(2010) : “Israel and Palestine” Boston Study Group On Middle East Peace Center.

Biddle,S.,(2014): “Evaluating U.S. Options for Iraq” George Washington University

Biegon,R.,(2013): “The Banality of Smart Power: Reconstituting US Hegemony after Bush” University of Kent POLIR Postgrad Conference

Birol Akgün, ABD'nin Suriye Politikası, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Stratejik Düşünceler Enstitüsü, SDE Uluslararası İlişiler Program Koordinatörlüğü, 2012,s,11.

Boraz, S., Jones, S., Treverton, G., Lipsky, P. (2006). “‘Toward a Theory of Intelligence: Workshop Report’’. RAND Cooperation.

Boylan,B.,(2008).“Moving Beyond Coercive Diplomacy: A New Policy Approach Toward Iran’s Nuclear Ambitions”. School of Public and International Affairs. Universty of Pittsburg.

Brown, S., Smith, F., Whittaker, A. (2011). ‘‘The National Security Process’’. University of Virginia.

Brzezinski,Z., Gates,R., (2004). ‘‘Iran: Time for a New Approach’’ Report of an Independent Task Force Sponsored by the Council on Foreign Relations.

Burton, H., Kousser, T., Victor, D., (2015). ‘‘Firms, Pluralism and Congressional Foreign Policy Lobbying’’. School of International Relations and Department of Political Science, UC San Diego.

Callanan,B., Weiler,D.,(2008): ‘‘Harvard Law School Federal Budget Policy Seminar’’ Case Studies of The Gulf War and The Iraq War. Briefing Paper No.39.

Carothers,T.,(2000): ‘‘Working Papers The Clinton Record Democracy Promotion’’ Democracy and Rule of Law Project Global Policy Program. No:16.

Ceaser,J.,(2012): ‘‘The Origins and Character of American Exceptionalism’’. American Political Thought: A Journal of Ideas, Institutions and Ideas, Vol:1.

Chubin, S. (2012). ‘‘Iran and the Arab Spring: Ascendancy Frustrated’’. Gulf Research Center.

Clapp, P., Halperin, M., Kanter, A., (2006). ‘‘Bureaucratic Politics and Foreign Policy’’. Brookings Institutions Policy. Washington DC.

Clawson,P.,(2009): ‘‘Engaging Iran Lessons from the Past’’ The Washington Institute for Near East Policy.

Cooper, M. (2012). ‘‘US Diplomatic Response to the Arab Spring’’. Policy Making in Global Age, PA383.

Cordesman, A. H., Khazai, S. (May 2014). ‘‘Iraq in Crisis’’. *A Report of the CSIS Burke Chair in Strategy*’’. Center For Strategic and International Studies. Washington DC.

Cordesman,A., Gold,B., Schulte,C.,(2014). “Iran-Sanctions, Energy, Arms Control and Regime Change”

Cordesman,A.,(2007): “Lessons of the 2006 Israeli-Hezbollah War” The CSIS Press, Center for Strategic and International Studies. Washington, D.C.

Cornish,P., French,J., Yorke,C.,(2011): “Strategic Communications and National Strategy” A Chatham House Report

Cox, M., & Stokes, D. (2008). *US Foreign Policy*. Oxford: Oxford University Press.

Cuadro,M.,(2011): “Universalisation of Liberal Democracy, American Exceptionalism and Racism” Transcience: Vol:2, Issue:1.

Dalacoura,K.,(2010): “US Foreign Policy and Democracy Promotion in the Middle East: Theoretical Perspectives and Policy Recommendations” Ortadoğu Etütleri, Volum:2, No:3.

Dale,H.,(2010): “Public Diplomacy and Strategic Communications Review: Key Issues for Congressional Oversight” No:2840

Damato, J. (2011). “US Strategic Competition With Iran: Energy, Economic, Sanctions and Nuclear Issue”. *Center For Strategic and International Studies*.

Davison,R.,(1960): “Foreign Affairs” Council on Foreign Relations. Vol:38, No:4.

Davutoğlu, A. (1991): **Stratejik Derinlik**. Küre Yayınları, Stratejik Araştırmalar 1.

Djerejian,E., Wisner,F.(2002): “Guiding Principles for U.S. Post-Conflict Policy in Iraq” The James A. Baker 3. Institute for Public Policy of Rice University

Dresner,A.,(2009): “Policy of Preemption or the Bush Doctrine” Master of Philosophy and Candidate to PhD in Anthropology at the Isles Internationale Universite

Dzirkals, L. (1990). “ Glasnost and Soviet Foreign Policy”. RAND Cooperation.

Efegil, E., ve Mustafaoğlu, N., (2009). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Yapısına Dair Bir Eleştiri. *Akademik Bakış*.

Eichenberg,R.,(2009): “Public Opinion and Foreign Policy in the Obama Era” Tufts University No:14

Ekinci, A. C. (2009). **İran Nükleer Krizi**. USAK BOOKS.

Endicott,J.,(1986): “Raid on Libya:Operation Eldorado Canyon” Royal Air Force(RAF) Fairford, RAF Lakenheath, RAF Mildenhall, RAF Upper Heyford, United Kingdom.

Ericson, A., (2000). ‘Lobbying Congress: A Key Way US Citizens Impact Foreign Policy’’. An Electoral Journal of the US Department of State. Volume 5, No:1.

Erin Fitzgerald and Varun Vira. (2011, Eylül). US and Iranian Strategic Competition in Afghanistan, Central Asia and Pakistan. Center For Strategic and International Studies.

Ertan Efeğil ve Neziha Mustafaoglu, ‘Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri’ **Akademik Bakış**, C.2, S.7, 2009.

Fair,C.,(2010): “The Afghanistan Papers” Obama’s New “Af-Pak” Strategy: Can “Clear,Hold,Build,Transfer” Work?, The Centre For International Governance Innovation.

Fields,M., Ahmed,R.,(2011): “A Review of the 2001 Bonn Conference and Application to the Road Ahead in Afghanistan” Center for Strategic Research Institute for National Strategic Studies National Defense University.

Fite,B.,(2012). “U.S. and Iranian Strategic Competition: The Impact of China and Russia” A report of the CSIS Burke Chair In Strategy.

Gaston, E. (2014). ‘Process Lessons Learned in Yemen’s National Dialogue’ US Institue of Peace, Washington DC, DC:20037

Gilderhus, M. T. (March 01, 2006). The Monroe Doctrine: Meanings and Implications.*Presidential Studies Quarterly*, 36.

Gold,B.,(2012). “Fact Sheet: Significant Iranian Sanctions Since 1995”. American Security Project.

Gregory,B.,(2011): “American Public Diplomacy: Enduring Characteristics, Elusive Transformation” George Washington University DC 20052

Grevi,G.,(2015): “The 2015 United States National Security Strategy” No:194

Grimmet, R., (1999). ‘Foreign Policy Roles of the President and Congress’. CRS Report to Congress.

Gupta,S.,(2008): “The Doctrine of Pre-emptive Strike: Application and Implications During the Administration of President George W.Bush” International Political Science Review Vol:29, No:2

Gürkaynak, M., Yalçın, S., (2009). ‘Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme’. Uluslararası İlişkiler, Cilt 6, Sayı 3.

Hammer,C.,(2004): “The New Bush National Security Doctrine and the Rule of Law” University of Florida Levin College of Law UF Law Scholarship Repository

Hayes, D., Guardino, M., (2011). ‘The Influences of Foreign Voices on US Public Opinion’. American Journal of Political Science, Vol 55, No:4.

Helfont,S.,(2009): “The Muslim Brotherhood and the Emerging ‘Shia Crescent’” Tel Aviv University

Henry Kissenger. (2001) **Amerika’nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?**.

Hobsbawm, E. J., & Alogan, Y. (1996). *Kısa 20. yüzyıl 1914-1991: Aşırıliklar Çağı*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Howlett,C.,(2000): “Economics, Diplomacy and the Monroe Doctrine”. NY.

Hunter, R. (2000). ‘‘Think Tanks: Helping to Shape US Foreign and Security Policy’’. An Electoral Journal of the US Department of State. Volume 5, No:1.

İnsel, Ahmet (2003), ‘‘**Amerika’da Yeni Muhafazakârlık**’’, *Birikim*, 169.

İnsel, Ahmet (2005), ‘‘**Yeni-muhafazakârlığın Siyasal Felsefesi**’’, *Birikim*, 189.

İşcan, İ. (2004). ‘‘Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları’’, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2.

Jabouri,N., Jensen,S.,(2008): ‘‘The Iraqi and AQI Roles in the Sunni Awakening’’ PRISM 2.NO:1.

Jabouri,N., Jensen,S.,(2008): ‘‘The Iraqi and AQI Roles in the Sunni Awakening’’ Center for Strategic Studies at the National Defense University, Prism.2 No:1

Jeffrey,J.,(2013): ‘‘Moving To Decision U.S. Policy Toward Iran’’ A Washington Institute Strategic Report DC 20036

Jentleson, Bruce W. (2007). ‘‘Sanctions Againsts Iran: Key Issues’’ A Century Foundation Report, The Century Foundation, Washington, D.C.

Jentleson,B.,(2010): ‘‘The Reagan Administration and Coercive Diplomacy: Restraining More Than Remaking Governments’’ Political Science Quarterly, Vol:106, No:1, Pp:57-82

John Spainer and Joseph Noguee, **Congress, the Presidency and American Foreign Policy**, Pergamon Press, New York, 1982.

Johnson,D.,(2011): ‘‘Hard Fighting Israel in Lebanon and Gaza’’ Arroyo Center and Project Air Force

Juergensmeyer, M. (2001). **Yeni Soğuk Savaş**. (A. Yalçın, Çev.) Pınar Yayınları, 135.

Kagan, W., Majidyar, A., Pletka, D., Sullivan, M., (2012). ‘‘Iranian Influence in the Levant, Egypt, Iraq and Afghanistan’’. American Enterprise Institute Report.

Kagan,F., Majidyar,A., Pletka,D., Sullivan,M.,(2012): “Iranian Influence In The Levant, Egypt, Iraq and Afghanistan” A report By The American Enterprise Institute And The Institute For The Study Of War

Kandemir, E. (2011, Kasım). ABD Başkanları George W. Bush ve B. Obama Dönemlerinde Yayımlanan Ulusal Güvenlik Stratejilerinde İttifak Söylemleri ve S. Walt’un İttifak Teorisi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2.

Kaplan, M. A. (1957). *System and process in international politics*. New York: Wiley.

Kasting,N., Fite,B.,(2012): “U.S. And Iranian Strategic Competition The Impact of China and Russia”. Center for Strategic and International Studies.

Katzman,K., Kerr,P., Garcia,M.,(2015). “Iran: Effors to Achieve a Nuclear Accord” R43333

Khan,A.,(2010): “Conceptualizing Afpak: The Prospects and Perils” CHATHAM House.

Kissinger, H. (1998). *Diplomasi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Kitchen,N.,(2012): “The Contradictions of Hegemony: The United States and the Arap Spring”

Koepke,B.,(2013): “Iran’s Policy On Afghanistan: The Evolution of Strategic Pragmatism” Stockholm International Peace Research Institue.

Kurzman,C.,(2007): “Cross-Regional Approaches to Middle East Studies: Constructing and Deconstructing a Region”

Laan, Allan Mac. (2011). “Democracy Promotion, Sanctions and Iran: Obama’s Policy Trade Off.” Simon Fraser University, Depertmant of Political Science, Canada.

Lakoff,S.,(2013): “Leading from Behind: The ‘Obama Doctrine’ and US Policy in the Middle East” Professor Sanford Lakoff the Dickson Professor Emeritus of Political Science at the University California San Diego. Vol:16 No:1

Lean,A.,(2011): “Democracy Promotion,Sanctions and Iran: Obama’s Policy Trade Off”

B.A., Mount Saint Vincent University, Department of Political Science

Lecoutre,S.,(2010): “The US Shift Toward ‘Smart Power’ and its Impact on the Transatlantic Security Partnership” Department of EU International Relations and Diplomacy Studies

Lecoutre,S.,(2010): “The US Shift Towards ‘Smart Power’ and its Impact on the Transatlantic Security Partnership” Department of EU International Relations and Diplomacy Studies.

Leffler, M. (2008). ‘’Containment’’. Universty of Princeton.

Leverett F.,(2008): “The Grand Bargain Five Presidents Have Treated Iran As A Threat. The Next Needs To Think Of It As An Opportunity” The Washington Monthly

Levin,G.,(2011): “From Isolationism to Internationalism: The Foreign Policy Shift in Republican Presidential Politics, 1940-1968” Policies and Politics of the American Emergency State

Levitt,M.,(2005): “Iranian State Sponsorship of Terror: Threatening U.S. Security, Global Stability and Regional Peace” The Washington Institute for Near East Policy

Loi,C.,(2011): “U.S. And Iranian Strategic Competition: Competition Between the US and Iran in Iraq” Washington DC 20006

Lucas,N.,(2015): “The 2015 National Security Strategy: Authorities, Changes, Issues for Congress” R44023

Luomi,M.,(2008): “The Regional Shia-Sunni Divide in The Middle East” The Finnish Institute of International Affairs

Macaluso,A.,(2014).“The Apparent Success of Iran Sanctions:Iran, Rouhani and the Nuclear Deal’’. The Hague Institue for Global Justice.

Mahmood Mamdani. (2005). *İyi Müslüman Kötü Müslüman: Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri*, 1001 Kitap, İstanbul, 2005.

- Maloney,S.,(2008). “U.S. Policy Toward Iran: Missed Opportunities and Paths Forward”.
Brooking Universty.Vol:32.2
- Mazhar,M., Goraya,N.,(2014). “Geneva Deal: Beginning of a New Era between Iran-US
Relations” a research Journal of South Asian Studies Vol:29, No:1, Pp:73-89
- Melia,T.,(2005): “The Democracy Bureaucracy The Infrastructure of American Democracy
Promotion” Walsh School of Foreign Service Georgetown University
- Milner, H. V. and Tingley, D. (2015). *Sailing The Water Edge: American Foreign Policy and
Domestic Politics. Forthcoming Princeton Universty Press.*
- Mirhosseini,S.,(2014): “Evolution of Dual Containment Policy(the Policy of Clinton’s
Administration-Clinton’s Doctrine in the Persian Gulf. Sociology and Anthropology” DOI:
10.13189/.
- Mohammad-Reza Djalili, Thierry Kallner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, Bilge
Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Morey,D., Thyne,C., Hayden,S., Seters,M.,(2012): “The Role of President Obama in the
Arab Spring Uprisings” Southwestern Social Science Association Vol:93 No:5
- Morrissey,J.,(1980): “The Geoeconomic Pivot of the Global War on Terror: US Central
Command And the War in Iraq”
- Mousavi,M., Vafaezadeh,F., (2012): “U.S.-Iran Relations Through the Lens of President
Obama’s Nowruz Messaages” Iranian Review of Foreign Affairs Vol:3 No:1
- Mraz,M.,(1997): “Dual Containment: Us Policy In The Persian Gulf And A Recommendation
For The Future” AU/ACSC/0306/97-03.

- Myers,H.,(1997): “The Us Policy Of Dual Containment Toward Iran And Iraq In Theory And Practice” A Research Report Submitted to the Faculty, In Partial Fulfillment of the Curriculum Requirements, Advisor: Dr.William L.Dowdy. AU/AWC/RWP139/97-04.
- Nader,A., Laha,J., (2010): “Iran’s Balancing Act in Afghanistan” Prepared for the Marine Corps Intelligence Activity, Approved for Public Release; Distribution Unlimited
- Nye,J.,(2004): “Soft Power The Means to Success in World Politics”. Public Affairs.
- Nye,J.,(2006): “Soft Power, Hard Power and Leadership” Foreign Affairs.
- Oktay,E.,(2012): “Nato’nun Dönüşümü ve Kamu Diplomasisi’nin Artan Rolü” Hacettepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Cilt:9 Sayı:34
- Omidi, A. (2013, Eylül). Iran’s Narrative of Security in Afghanistan and the Feasibility of Iranian-US Engagement. Afghanistan Regional Dialogue Background Paper 2.
- Ospina,M., Gray,D.,(2014): “Syria,Iran and Hizballah: A Strategic Alliance” Norwich University, Campbell University Vol:5 Issue:1
- Özcan,N., Özdamar,Ö.,(2009). “Iran’s Nuclear Program and the Future Of U.S.-Iranian Relations” Middle East Policy, No:1
- Özdaşlı, E. (2012). “Çin ve Rusya Federasyonu’nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:4, Sayı:6.
- Popp, R. (2015). “War in Yemen: Revolution and Saudi Intervention”. Center for Security Studies. No: 175.
- Preble,C.,(2005): “The Bush Doctrine And ‘Rogue’ States”. Foreign Service Journal.
- Preble,C.,(2005): “The Rice Doctrine” . Foreign Service Journal.
- Primakov, Y., (2010). **Rusyasız Dünya, Çeviren: Aijan Esenkanova**, Timaş Yayınları, İstanbul.

Quinn,A.,(2015): “Obama’s National Security Strategy Predicting US Policy in the Context of Changing Worldviews” Chatham House The Royal Institute of International Affairs.

Radu, L. (2010). “The System of Checks and Balances: In The Relationship Between the US Presidency and American Congress”, Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Series: IV.

Rafati,N.,(2012): “Iran and the Arab Spring” . IDEAS Publication Report, SR011.

Reardon,R.,(2012). “Containing Iran: Strategies for Addressing the Iranian Nuclear Challenge”. RAND Cooperation.

Record,J.,(2003): “The Bush Doctrine and War with Iraq” . Strategic Studies Institute.

Rivalry,D.,(2011): “Israel and Iran” . RAND Cooperation.

Rodriguez,F.,(2005): “The 1991 Madrid Peace Conference: U.S. Efforts Towards Lasting Peace in the Middle East Between Israel and its Neighbors” Submitted to the Graduate Faculty of the University of New Orleans in Partial Fulfillment.

Salavatian,H., Abadi,A., Moradi,J.,(2015). “Iran and Saudi Arabia: the Dilemma of Security, the Balance of Threat” Journal of Scientific Research and Development2 (2):142-149,2015 ISSN 1115-7569.

Salisbury,P.,(2015): “Yemen and the Saudi-Iranian. “Cold War” “. Chatham House, The Royal Institute of International Affairs.

Sander, O. (2001). ***Siyasi tarih: 1918-1994***. Ankara: İmge.

Scotten, A., Stewart, R., Mahnad, L., Rahmani, A. (2014). “Iran’s Influence in Afghanistan”. RAND Cooperation.

Sharp, J. (2015). “Yemen: Background and US Relations”. Congressional Research Service. RL34170.

Seybolt, T. (2008). ‘Humanitarian Military Intervention The Conditions For Success and Failure’. Stockholm International Peace Research Institute. Oxford University Press, Solna, Sweden.

Shelala, R., Kasting, N., Cordesman, A., (June 2013). ‘US and Iranian Strategic Competition: The Impact of Afghanistan, Pakistan, India and Central Asia’. *Center for Strategic and International Studies: CSIS Burke Chair in Strategy*.

Singh, M., (2013). ‘Iran Nuclear Talks A Brief History and the Road Ahead’ The Washington Institute for Near East Policy No:15

Sinkaya, Bayram, ‘II. Körfez Savaşı Sonrası Irak’ta Yönetimin Yeniden Tesisi,’ M. Şahin ve Taştekin, M. (der.), *II. Körfez Savaşı*, Ankara, Platin Yayınları, 2006.

Sloan, V., (2005). ‘Deciding to Use Force Abroad: War Powers in a System of Checks and Balances’. An Initiative of the Constitution Project.

Solomon, R., (2000). ‘The Internet and the Diffusion of Diplomacy’. An Electoral Journal of The US Department of State. Volume 5, No:1.

Sönmezöğlu, F. (1995). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Sorel, E., Padoa-Schioppa, P., (2007): ‘Sixtieth Anniversary of The Marshall Plan’ Lessons Learned for the 21st Century

Stork, J., (1980): ‘The Carter Doctrine and US Bases in the Middle East’ MERIP Reports, No:90.

Strobel, W., (2000). ‘The Media: Influencing Foreign Policy in the Information Age’. An Electoral Journal of the US Department of State. Volume 5, No:1.

Şahin, M. (2006) ‘Şii Jeopolitiği: İran için Fırsatlar ve Engeller,’ *Akademik Orta Doğu*, Cilt 1, No.1.

Taft, J., (2000). ‘‘Non Governmental Organisations: The Voice of The People’’. An Electoral Journal of the US Department of State. Volume 5, No:1.

TAFT, Wiliam, BUCHWALD, Todd, (July 2003). ‘‘Preemption, Iraq and International Law,’’

Talmadge,C.,(2006): ‘‘Transforming the Pentagon: McNamara, Rumsfeld and the Politics of Change’’ Securitiy Studies Program :No:1

Telson,D.,(2000): ‘‘ The Pursuit of Security and the Militarization of the Persian Gulf: A Study of the Nixon Doctrine and its impact on the Persian Gulf’’. The Universty of Rutgers.

The Reagan Doctrine, the 2003 Invasion of Iraq and the Role of a Sole Superpower

Tirman,J.,(2009): ‘‘A New Approach to Iran The Need for Transformative Diplomacy’’ MIT Center For International Studies.

Toscano,R.,(2012): ‘‘Sources Of Tension In Afghanistan And Paskitan: A Regional Perspective,Iran’s Role In Afghanistan’’ CIDOP Policy Research Project.

Tür,Ö.,(2007): ‘‘The Lebanese War of 2006: Reasons And Consequences’’ Department of International Relations, Middle East Technical University, Turkey

Uçarol, R. (2006). *Siyasi tarih: 1789-2001*. İstanbul: Der Yayınları.

Uçarol, R. (2013). *Siyasi tarih (1789-2012)*. İstanbul: Der Yayınları.

Ulrichsen, K. (2012). ‘‘After the Arab Spring: Power Shift in the Middle East?: Bahrain’s Aborted Revolution’’. London School of Economy and Political Science.

Vinha,L.,(2014): ‘‘Revisiting the Carter Administration’s Human Rights Policy: Understanding Traditional Challenges for Contemporary Foreign Policy’’ ISSN 1988-7221, No:7.

Viret,J.,(1980): ‘‘The Reagan Doctrine: No De Facto Effect on America’s Intervention in Afghanistan’’. US History Class.

White House (2002): “The National Security Strategy Of The United States Of America”
Washington

Winer,A.,(2004): “William Mitchell College of Law Mitchell Open Access”

Wolf,C.,(1986): “Arming The Reagan Doctrine” RAND Cooperation: N-2541.

Yaqub,S.,(2003): “The United States and the Middle East:1914 to 9/11”. Department of History of Chicago.

Yaqub,S.,(2006): “ Contesting Arabism: The Eisenhower Doctrine and the Arab Middle East, 1956-1959”. Department of History, University of Chicago.

Yousefi,A.,(2009): “Whose Agenda Is Served by the Idea of a Shia Crescent?” Turkish Journal of International Relations Vol:8 No:1

Zaharna,R.,(2009) “Obama U.S. Public Diplomacy and the Islamic World” . World Politics Review.

Zisser,E.,(2011): “Iranian Involvement in Lebanon” Military and Strategic Affairs Vol:3 No:1

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.youtube.com/watch?v=FB6zEJexJEU>

http://www.constitution.org/us_doi.pdf.

<http://www.arem.gov.tr/Arem/defaultarem.aspx?icerik=74>.

<http://www.aicpa.org/research/cpahorizons2025/globalforces/downloadabledocuments/globaltrends.pdf>

<http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25165943/>.

<http://www.usa.gov/directory/federal/>

<http://turkish.turkey.usembassy.gov/media/pdf/abd-anayasasi.pdf>.

<http://www.archives.gov/legislative/resources/education/war-powers/>.

<http://www.gao.gov/>

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/04/150415_abd_iran_nukleer

<http://www.state.gov/secretary/>

<http://www.state.gov/r/pa/ei/rls/dos/436.htm>.

<http://www.defense.gov/>

<http://fas.org/irp/official.html>.

<http://www.rand.org/>.

<http://www.atlanticcouncil.org/>.

<http://www.washingtoninstitute.org/>.

<http://www.overseasdevelopment.com/>

<http://lobbyingdisclosure.house.gov/lda.html>.

http://www.unc.edu/depts/diplomat/archives_roll/2004_04-06/sempa_nsd/sempa_nsd.html

<http://www.un.org/Depts/Cartographic/map/profile/mideastr.pdf>

<http://www.state.gov/p/nea/>

<http://www.washingtoninstitute.org/>.

[http://global.oup.com/us/companion.websites/9780195375701/pdf/SPD3_Monroe_Doctrine.p
df](http://global.oup.com/us/companion.websites/9780195375701/pdf/SPD3_Monroe_Doctrine.pdf)

[http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/documents/pdfs/5-
9.pdf](http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/doctrine/large/documents/pdfs/5-9.pdf)

[http://www.eisenhower.archives.gov/education/bsa/citizenship_merit_badge/speeches_nation
al_historical_importance/eisenhower_doctrine.pdf](http://www.eisenhower.archives.gov/education/bsa/citizenship_merit_badge/speeches_national_historical_importance/eisenhower_doctrine.pdf)

[http://www.cnnturk.com/2009/dunya/06/04/obamadan.tarihi.itiraf.darbeye.karistik/529582.0/i
ndex.html](http://www.cnnturk.com/2009/dunya/06/04/obamadan.tarihi.itiraf.darbeye.karistik/529582.0/index.html).

<http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25461345>

[https://shafr.org/sites/default/files/U.S.-Congress-Approval-of-the-Eisenhower-Doctrine-
1957.pdf](https://shafr.org/sites/default/files/U.S.-Congress-Approval-of-the-Eisenhower-Doctrine-1957.pdf).

http://cf.linnbenton.edu/artcom/social_science/clarkd/upload/Nixon%20Doctrine.pdf

<https://www.youtube.com/watch?v=Y1SRxk2eU4g>.

<http://www.archives.gov/declassification/iscap/pdf/2011-064-doc33.pdf>

<http://www.jimmycarterlibrary.gov/documents/pddirectives/pd63.pdf>

<http://nssarchive.us/NSSR/1987.pdf>

<https://www.youtube.com/watch?v=13xx1J5FdNE>

<http://nssarchive.us/national-security-strategy-1991/>

https://www.polity.co.uk/up2/casestudy/UN_and_the_Gulf_War_case_study.pdf.

<https://www.youtube.com/watch?v=IFrnQHaQWoA>

<http://nssarchive.us/NSSR/1991.pdf>

<http://nssarchive.us/NSSR/1994.pdf>.

<http://nssarchive.us/NSSR/1996.pdf>

<http://nssarchive.us/NSSR/1997.pdf>

<http://www.naftanow.org/>.

https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47.pdf

<http://nssarchive.us/NSSR/2001.pdf>

<http://www.youtube.com/watch?v=FB6zEJexJEU>

http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/infocus/bushrecord/documents/Selected_Speeches_George_W_Bush.pdf

<https://www.youtube.com/watch?v=FB6zEJexJEU>

<http://www.defense.gov/news/newsarticle.aspx?id=31166>

<http://library.rumsfeld.com/doclib/sp/4500/The%20Agony%20of%20Surprise.pdf>.

<http://www.nytimes.com/2007/06/24/magazine/24ngo-t.html?pagewanted=all>

http://topics.nytimes.com/top/reference/timestopics/people/r/condoleezza_rice/index.html.

<http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/after-the-crackdown-the-iran-democracy-fund>.

<http://www.voanews.com/>. <http://www.radiofarda.com/>.

<http://www.presstv.ir/>.

<http://www.nytimes.com/packages/pdf/international/29letter.1.pdf>

http://www.democraticunderground.com/discuss/duboard.php?az=view_all&address=102x2271285.

<http://www.defense.gov/bios/biographydetail.aspx?biographyid=115>.

<http://nssarchive.us/NSSR/2006.pdf>. 01

<http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/02/19/obama.image/index.html?iref=24hours#cnnSTCText>.

http://csis.org/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf

<http://www.cfr.org/counterterrorism/clintons-speech-smart-power-approach-counterterrorism-september-2011/p25854>

<https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-ghanaian-parliament>.

<https://www.youtube.com/watch?v=QkNpUEWIhd4>

<https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09>.

<https://www.youtube.com/watch?v=m1qGvNg52p4>

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/barackobama/4354579/Barack-Obama-tells-Muslims-Americans-are-not-your-enemy.html>.

<http://www.state.gov/r/remarks/2011/166596.htm>.

<https://fas.org/man/eprint/pubdip.pdf>

<http://nssarchive.us/NSSR/2010.pdf>.

https://www.washingtonpost.com/world/national-security/clinton-defends-us-stance-on-syria-bahrain/2011/11/07/gIQAsAJ9xM_story.html.

<https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-vice-president-biden-45th-munich-conference-security-policy>.

<https://www.securityconference.de/en/activities/munich-security-conference/msc-2009/>.

<http://www.theguardian.com/world/2009/mar/21/ali-khamenei-barack-obama-iran>.

<https://www.youtube.com/watch?v=bvJegPMlXII>

<http://www.alarabiya.net/articles/2009/01/27/65087.html>

<https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-obama-marking-nowruz>.

<https://www.youtube.com/watch?v=tnfWaqSGAOE>.

<https://www.whitehouse.gov/blog/2012/03/20/nowruz-president-obama-speaks-iranian-people>

<https://www.youtube.com/watch?v=auAUxkyyYio>

<https://www.congress.gov/bill/111th-congress/senate-bill/3008>.

http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/pl109_293.pdf.

<https://www.cfda.gov/index?s=program&mode=form&tab=core&id=a8ac890492032e3f2c2d1e45e27a90c6>

http://www.eisenhower.archives.gov/all_about_ike/speeches/atoms_for_peace.pdf.

<http://www.state.gov/documents/organization/141928.pdf>.

http://www.energy.gov/sites/prod/files/The%20History%20of%20Nuclear%20Energy_0.pdf.

<https://www.iaea.org/>

<http://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1959/infcirc11.pdf>.

<http://foreignpolicy.com/2010/12/29/the-shahs-atomic-dreams/>

<http://iranprimer.usip.org/resource/containing-iran>

<http://cns.miis.edu/reports/pdfs/iranrpt.pdf>.

<http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/nuclear-iran-a-glossary-of-terms>

<http://www.choices.edu/resources/twtn/documents/choices-twtn-iran-options.pdf>.

<http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/1696.pdf>

<http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/04/15/obama.iran/index.html?eref=onion>

http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/CISADA_english.pdf.

<http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/hr2194.pdf>

<http://www.euromoneycountryrisk.com/Wiki/Papua-New-Guinea>.

<http://www.tradingeconomics.com/iran/gdp-growth-annual>

<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/iran/2013/08/21/7166/iranin-yeni-donem-stratejilerinde-kim-kimdir-yeni-donem-politikalarinda-irani-neler-bekliyor.>

<http://akademikperspektif.com/2013/10/12/ruhaninin-bm-genel-kurul-konusmasi-ve-irandaki-yansimalari/>

<http://akademikperspektif.com/2013/10/12/ruhaninin-bm-genel-kurul-konusmasi-ve-irandaki-yansimalari/>

<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/iran/2013/11/20/7308/abd-iran-uzlasi-israil-s-arabistan-eksenine-ragmen-saglanabilir-mi>

<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/iran/2013/11/20/7308/abd-iran-uzlasi-israil-s-arabistan-eksenine-ragmen-saglanabilir-mi>

<https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2014-28.pdf>

[http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/ISIS_Analysis_IAEA_Report_7Nov2014-Final.pdf.](http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/ISIS_Analysis_IAEA_Report_7Nov2014-Final.pdf)

[http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Iran/116-in-heavy-waters-irans-nuclear-program-the-risk-of-war-and-lessons-from-turkey-turkish.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iran%20Gulf/Iran/116-in-heavy-waters-irans-nuclear-program-the-risk-of-war-and-lessons-from-turkey-turkish.pdf)

[https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/01/20/remarks-president-state-union-address-january-20-2015 .](https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/01/20/remarks-president-state-union-address-january-20-2015)

https://www.youtube.com/watch?v=Z8LqG_Ld0Dw

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/04/150403_iran_anlasma.

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/04/150402_iran_nukleer_muzakere.

<http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1777669-abd-senatosu-iran-tasarisini-onayladi.>

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/kongre-ile-muzakere-etmiyoruz.>

<http://www.aljazeera.com.tr/konular/iran-nukleer-programi>

http://www.nytimes.com/2015/04/15/us/senators-reach-deal-on-iran-nuclear-talks.html?_r=0.

<https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-bill/615>

<http://iranprimer.usip.org/resource/clinton-administration.>

<http://foreignpolicy.com/2013/09/03/applying-the-8-questions-of-the-powell-doctrine-to-syria/.>

https://www.whitehouse.gov/assets/documents/Afghanistan-Pakistan_White_Paper.pdf.

http://unama.unmissions.org/portals/UNAMA/Documents/UNAMA%20POC%202011%20Report_Final_Feb%202012.pdf

http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2010_10/2010_10_D34F22C9AE854B7FAAB_B409A21C90D3_101014-transition-backgrounder.pdf.

http://www.defense.gov/pubs/pdfs/Report_Final_SecDef_04_26_10.pdf.

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/afganistanin-en-kanli-yili-2014>.

<http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-21724059>

http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-on-the-recent-elections-in-Afghanistan/.

http://www.nytimes.com/2014/02/14/world/asia/afghanistan-releases-prisoners-over-us-objections.html?_r=0.

http://legacy.armscontrol.org/pdf/2003_Spring_Iran_Proposal.pdf.

<http://iraniansforum.com/index.php/factbook/479-irans-2003-grand-bargain-offer-and-tritaparsis-role>.

<http://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/03/iran-nuclear-weapons>. 05

http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20121026065214/www.mod.uk/NR/rdonlyres/A921BCF9-97C5-4716-8262-44F96196061E/0/nato_sofa_supplementary_agreement.pdf

<http://obamaspeeches.com/001-2002-Speech-Against-the-Iraq-War-Obama-Speech.htm>.

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201475_190rap.pdf.

<http://www.impr.org.tr/30-nisan-2014-irak-secimleri/#.VVEBLPntmko>

<http://cnsnews.com/news/article/patrick-goodenough/kerry-no-room-anti-isis-coalition-iran-they-re-their-own>.

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/01/150115_iran_irak_etki.

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/27149112.asp>

<http://www.hurriyet.com.tr/planet/24686716.asp>.

<https://www.youtube.com/watch?v=cVW6jBbD5Q8>

<http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyede-isyandan-ic-savasa>

http://www.cfr.org/content/meetings/emerging_shia_crescent_summary.pdf.

http://en.wikipedia.org/wiki/Hezbollah#/media/File:Lebanon_Jul06.png.

http://fas.org/man/eprint/dod_iran_2010.pdf

<http://www.mei.edu/content/arab-spring-implications-us-policy-and-interests>

http://www.impr.org.tr/en/bahreynde-subat-intifadasi-isyan-ve-mudahale/#.VWdTZM_tmko.

<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/08/yemen-houthis-hadi-protests-201482132719818986.html>.

<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2015/03/arabia-ready-measures-yemen-150323162415124.html>

<http://www.cfr.org/yemen/yemen-crisis/p36488>